

TWAALF VROUWEN OPRECHT IN GODSVRUCHT

DE BEKERINGSWEG EN BEVINDING VAN 12 VROUWEN EN HUN VRIENDINNENKRING

DEEL 17

Samengesteld door

Willem Westerbeke

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2013**

Deze uitgave is in boekformaat en als Ebook verkrijgbaar
<http://www.lulu.com>

INHOUD 17^e DEEL

- 1. De laatste uren van M. WALBEK.** Blz. 3
- 2. Cornelia Constantia WINCKELMAN,** Middelburg (1692-1716). Blz. 6
- 3. De laatste woorden van SARA KOOLBRANT, 1658-1677.** Blz. 22
- 4. Susanna BIKKES, 1650-1664.** Blz. 26
- 5. Cornelia Laan, 1733-1741.** Blz. 37
- 6. Geesje PAMANS, Nienhuis, Bentheim, 1727-1821.** Blz. 41
- 7. EVA VAN DER GROE. Oorlog, kerk en Staat.** Verhaal van de geloofswerkzaamheden in de Oostenrijkse Successie-oorlog, 1740 tot 1748. Blz. 47
- 8. MARIA LOUISE VAN HESSEN-KASSEL** (Maaïke Mev 1688-1765). Blz. 147
- 9. De leiding van des Heeren liefde met Dina van den BERGH (Amsterdam 1725 – New Brunswick 1807).** Blz. 173
- 10. Betsy Groen van Prinsterer - Van der HOOP; een vrouw met een vast geloof.** Blz. 227
- 11. Suze van HALL; vrouw van de advocaat der Afscheiding.** Blz. 231
- 12. Jansje de Waard, 1899-1916.** Blz. 235

1. DE LAATSTE UREN VAN M. WALBEK

Wilhelmus van Eenhoorn predikant te Arnhem, beschrijft de laatste uren van *M. Walbek* in het 4e deel van *Athanasia, of voorbeelden der welgestorven*.

Zij was een ongetrouwde vrouw te Amsterdam, die zeer godvruchtig leefde. Ze bezat meer genade inwendig dan zij naar buiten in veel woorden liet blijken.

De 25e september 1699 voelde ze zich niet goed. Ze bleef thuis, maar had nog geen gedachte aan sterven. Een van haar vrienden kwam de volgende dag bij haar op bezoek. Hij zei bij het weggaan, dat het nu de tijd was om aan zichzelf te denken omdat ze niet kon weten wat de Heere met haar voor had.

Waarop ze met een vrolijk hart, bedaard antwoordde: *dat is het wat ik al zolang gedaan heb. Ik heb daarmee tot heden niet gewacht.*

De andere dag wilde ze van haar bed opstaan maar voelde zich zo zwak dat ze weer moest gaan liggen. Zij klopte opdat iemand in haar kamer mocht komen. Haar broer die deze laatste woorden uit haar mond heeft gehoord en opgeschreven, kwam het eerst bij haar. Hij zei: 'Mijn lieve zuster, hoe maak je het? Wij geven onszelf beneden zoveel bezigheden terwijl wij hier een stervende zuster hebben.'

Waarop zij antwoordde: *ja, dát is het wat ik begeer, de dood.* Van die tijd af dacht men dat ze stierf. Haar ziekte vermeerde en haar inwendige mens versterkte zich. Ze was vanaf het begin van haar ziekte vol hoop en vertrouwen. Zoals de Psalmist zegt: *Zijn hart wel ondersteund zijnde, zal niet vrezen.* Hoe meer haar einde naderde hoe zichtbaarder bewijzen dat ze daarvan gaf. Vooral in de laatste nacht dat ze nog op aarde was. Een hele stroom van levende water vloede uit haar mond, wat men zelden zo hoort. En o, wat wenste ze haar hemelse Bruidegom te zien en te omhelzen, Die ze zo lang door het geloof gekend en zolang bemind had! Dit ontroerde en verblijdde haar zou hevig dat ze als met een soort beving werd aangedaan als ze daaraan dacht. Vol met die gedachte riep ze uit: *O, ik zal Hem eeuwig verheerlijken! Ik zal Hem eeuwig liefhebben. Ik zal Hem voor eeuwig heiligen. En de liefde die ik Hem toedraagt zal met mij in de hemel gaan.*

Op een andere tijd zei ze: 'Ik heb mij deze nacht opgewekt met een nieuwe ijver om mij krachtig aan God te verbinden. Ik heb mijn verbond met Hem vernieuwd en ik heb gezegd, dat Hij de mijne is en dat ik de Zijne zal zijn; hetzij in het leven, hetzij in het sterven. Ik heb ook gedacht, dat 1000 jaar bij Hem niet zijn als maar één dag. Hij heeft ook mijn hart in de ruimte gesteld.'

En op de rustdag gevoelde ze dat ze in de eeuwige rust zou overgaan. Daarom zei ze met veel nadruk: 'Ik zal in de rust gaan. Heden zal ik mijn sabbat houden. Ik zal mijn sabbatten met Hem gaan houden in de eeuwigheid. O, wat zou het erg met mij voorstaan als ik thans de dood zou vrezen. Maar ik vrees die niet.'

Al deze woorden stelden de vrienden gerust betreffend haar heengaan. Temeer omdat ze haar in haar leven hadden gekend.

Maar 1 of 2 uur daarna barstte ze in volle kracht uit. Het scheen alsof haar gezicht veranderd was en dat er een straal van de heerlijkheid van God rondom haar was, zo vrolijk en lachende stond haar gezicht. Ze richtte zich op, op haar bed en zei met kracht en sterkte evenals een gezond mens: 'O, deze morgen is een geluid gekomen in mijn oren en ik wist niet wat het was. Ik kende het nog niet en begreep het niet. Maar nu weet ik wat het is: God is gekomen tot mijn ziel. Hij heeft heden al mijn begeerten vervullen. Ik heb nu ontvangen waar ik zolang om gewenst heb. Ik ben nu volkomen gelukkig in God. O hallelujah, looft God nu met mij!'

Daarop sprak ze iedere in het bijzonder aan. Ze zei: 'Gij zijt zus en gij zijt zo; ik ken u nog wel. Ik beveel u om toch God te vrezen; want u zult ook eens op uw tijd moeten sterven en voor God moeten verschijnen.

Ze bleef een korte tijd daarna heel stil en bedaard zonder een woord te spreken. Een poosje later ontsliep zij.

Die het sterven bijgewoond hebben zeggen, indien men een overwinnende en zegepralende ziel, een ziel vol genade en verslonden in het gevoel van de goedheid en ontferming van God zou willen zien sterven, die had bij dit sterven tegenwoordig moeten zijn. En die zou willen horen hallelujah's zingen op de wijze van de Engelen, had deze stervende moeten horen die zo in de heerlijkheid is ingegaan. Men zou gezegd hebben dat er hemelse stemmen zich met die van haar vermengden.

Deze enkele woorden heeft haar broer kunnen aantekenen die zichzelf uit haar mond gehoord heeft. De overige konden wegens ontroering of andere reden niet goed onthouden of opgeschreven worden.

Zo is ze zalig gestorven, die heilig geleefd had, op 4 oktober 1699.

2. Cornelia Constantia Winckelman (1692-1716)

1. De familie Winckelman

In de tweede helft van de zestiende eeuw zijn vanuit de Zuidelijke Nederlanden (het huidige België) veel verdrukte protestanten naar Zeeland gevlucht. Zo ook het gezin Winckelman. Deze familie was afkomstig uit Brugge en vestigde zich toen in Vlissingen. De familie Winckelman verkreeg al snel hoge posities in de Vlissingse gemeenschap; verschillende telgen uit dit geslacht waren burgemeester van deze stad.

In het burgemeestersgezin van Jacob Winckelman en Maria Elizabeth Sterthemius werd in 1692 een dochter geboren, die de naam kreeg van Cornelia Constantia. Haar vader was niet alleen burgemeester maar ook Gecommitteerde in de Raad ter Admiraliteit van Zeeland en Bewindvoerder van de Oost-Indische Compagnie. Uit het eerste huwelijk van deze Jacob Winckelman waren een zoon en een dochter geboren en uit het tweede huwelijk een zoon en vijf dochters, van wie Cornelia Constantia de op één na jongste was. De kinderen kregen een voorbeeldige opvoeding en wat nog meer is, verschillenden uit dit gezin werden begiftigd met het leven der genade.

De oudste dochter, Anna Jacoba, trouwde met een predikant, Martinus Bosschaert. Nadat hij enkele jaren te IJzendijke predikant was, diende hij de gemeente te Dordrecht.

Nog vóór de geboorte van het laatste dochtertje, Jacoba Petronella, is Jacob Winckelman na een ziekte van enkele dagen, op 15 februari 1696, overleden. Zijn weduwe en acht kinderen zijn later naar Middelburg verhuisd.

Het levenseinde van Cornelia Constantia, over wie het hier gaat, was in het begin van 1716.

Het daaropvolgende jaar is haar zuster **Catharina Elizabeth** gestorven. Zij was in 1684 geboren en is dus op 32-jarige leeftijd overleden. Op haar sterfbed lag zij met een lachend gezicht en zij is in haar handen klappende gestorven. Zij genoot de voorsmaak van de eeuwige zaligheid.

In deze jaren werd ook de jongste zuster, de 21-jarige Jacoba Petronella (1693-1761), aan haar verloren staat ontdekt. Na enige tijd is zij ook tot kennis van de Zaligmaker gekomen. Zij was haar hele leven zwak en dikwijls werd haar nuttig werk onderbroken door ziekte. Zij was het die van veel predikanten uit Middelburg preken stenografisch opgenomen heeft. De bekende prekenbundel **De Godvruchtige Avondmaalganger** van Petrus Immens is uitgegeven op basis van haar aantekeningen. Zij heeft ook veel gedichten geschreven, die in enkele bundels verzameld zijn. Deze kunst verstond zij uitzonderlijk goed. Haar levensgeschiedenis is later uitgegeven (laatst in *De Armen verzadigd*, Middelburg 1995). Zij is niet gestorven in de gevoelige blijdschap die haar zusters op het sterfbed mochten genieten, maar zij mocht zich gelovig overgeven in de handen van haar Zaligmaker. Op 5 september 1761 is zij in het familiegraf in de Oostkerk begraven. Na haar overlijden leefde er nog één zuster, S.J. Winckelman, en haar broer Jacob, die burgemeester van Vlissingen was.

Een brief van Petrus Immens over haar leven

Bij de ziekte en het overlijden van de 24-jarige Cornelia is gebleken wat haar predikanten en vrienden voor haar betekenden. De predikant Petrus Immens heeft een en ander van dichtbij meegemaakt en hiervan een schriftelijk verslag opgesteld in de vorm van een brief, gericht aan Cornelia's zwager Martinus Bosschaert, die toen predikant te Dordrecht was.

In sommige uitgaven van dit geschriftje wordt vermeld dat deze brief gericht was aan ds. H. de Frein, een collega van Immens te Middelburg. Dat is niet juist. Uit het geschriftje zelf en ook uit een van de gedichten van Pieter Boddaert blijkt namelijk dat Petrus Immens deze brief gericht heeft aan ds. Bosschaert.

2 *Honderd en hondermaal opgedragen*

Hoewel Cornelia van geen geringe afkomst was, was ze toch zeer bescheiden. Ze was erg stil en verlegen. Wanneer zij werd aangesproken, kwam er altijd een bloes op haar gezicht. Toen ze zestien jaar was, was Cornelia eens bij haar oudste zuster in Dordrecht. Ze hoorde toen haar zwager ds. Bosschaert preken over de bekende woorden uit Johannes 3 vers 5: *"Voorwaar, voorwaar zeg Ik u, zo iemand niet geboren wordt uit water en Geest, hij kan in het Koninkrijk Gods niet ingaan."* Onder deze preek werd ze als door een pijl in het hart getroffen.

Kort daarna hoorde ze ds. Joh. van Dorislaar preken (deze stond van 1710 tot 1717 in Dordrecht) over de ruime en gulle aanbieding des Verbonds, hoe God, dat in het Evangelie laat aanbieden aan de grootste zondaars en zondaressen; dat haar enigszins bemoedigde. Zij zei: "Dit is mij bijgebleven, en heeft mij ernstig zoekende gemaakt; totdat ik mij overreed vond, om mij aan de Heere Jezus over te geven en op te dragen. Ik heb mij in het vervolg honderd en honderdmaal aan de Heere Jezus in het eenzame opgedragen; dikwijls met zo veel aandoening, liefde en hartelijkheid, met opzegging van de dienst aan de wereld, de zonde en de satan. Maar mijn bijblijvende verdorvenheden aan de ene kant, en mijn stil humeur aan de andere kant, het voorbij stappen van anderen, en hun meerder doorbreken voor God, heeft mij dikwijls beklemd, en over mezelf doen twijfelen. Hoewel ik moet bekennen, dat God mij heeft ontdekt de boosheid van mijn hart, en de dierbaarheid van de Heere Jezus. Zodat mijn ziel in vele levendige uitgangen naar Hem is gelopen; zodat ik dikwijls heb gestaan om mijn hand in de hand van de Heere Jezus te brengen, in geloof, in liefde, en zo ik dacht in oprechtheid, (de Heere is mijn getuige) met zeggen, met schrijven, ja zweren, dat ik de Zijne wilde zijn. Maar altoos, als ik op het punt stond, was ik bedeesd, zodat ik nooit, ja nu nog niet, het besluit voor mezelf heb kunnen opmaken met blijdschap."

Het begin van haar ziekte

In de zomer van 1715 was Cornelia al niet in orde. Ze kreeg toen met regelmaat hoge koorts. In het najaar kreeg ze aan haar linkerbeen een gezwel met een open plek dat steeds verder uitbreidde. Maar na ongeveer zes weken begon haar been weer wat te genezen, zodat ze ook weer in de kerk gezien werd. Daar werd ze toen verkwikt door een voorbereidingspreek voor het Avondmaal van ds. Immens over de natuur van het geloof. Toen ze thuis kwam ging ze op een stoel zitten en met tranen in haar ogen dankte zij God dat zij dit tot haar bemoediging had mogen horen.

Ds. Immens zegt: "Zij betuigde dat haar wonderlijk verkwikt had de laatste oefening, over de natuur van het geloof, tot een voorbereiding van het Avondmaal; te meer omdat zij in zes of zeven weken weinig naar de kerk was geweest. Zij was niet in staat om uit te drukken met welke zielsbeweging zij daarover aangedaan was geweest. Anderen hebben gezegd, dat zij haar toen hebben gadeslagen.

Thuis komende was zij op een stoel gaan zitten, en had met tranen in de ogen God gedankt, dat zij dat had mogen horen tot haar zielsbemoediging. Zij betuigde ook tevens, hoe aangenaam en gezegend haar het gezelschap was geweest, de 1e Januari 's Vrijdags, aan het huis van Ds. Immens, waar de stof van het gesprek was geweest over Christus' vernedering.

"O, toen is mijn hart daardoor wonderlijk in liefde en dierbaarachting omtrent Jezus werkzaam geworden; zodat ik toen mijn hart aan Jezus opdroeg, om het in Zijn lijden alleen te zoeken. Echter nog als tevoren zonder mij te kunnen verzekeren; het was alweer met schuddingen."

Haar werd toen daarop gevraagd: "Dat was immers niet, omdat u het niet meende, of omdat u het niet wilde?"

Haar antwoord was: "Nee, maar het was te groot voor mij. Ik ben te zondig, het scheen mij toe al te vrijmoedig."

Haar werd geantwoord: "O, dat nederig en gelovig toegaan is Jezus zo aangenaam; ga maar zo naar Jezus; hoe kleiner, hoe nederiger ge u bij uzelf zijt, hoe groter en dierbaarder Jezus is. Men kan daarop leven en sterven, al gaf God niet meer."

Echter was al weer het slot: "Ik kan mij niet verzekeren."

Haar werd geantwoord: "Gij moet wèl onderscheid maken; ge kunt van uzelf niet ontkennen uw gelovig uitgaan naar de Heere Jezus, daar ontbreekt het niet aan, en u moet onderscheiden, Gods wederantwoord in de vertroosting aan zulk een tot Hem gaande ziel; het laatste mist gij."

"Ja maar, ik schrik ervoor mij te bedriegen," enz. Dit en nog meer gesproken zijnde, verzocht zij dat voor haar mocht gebeden worden. Al dit gezegde is bevestigd door hetgeen na haar dood zakelijk *met haar eigen hand* geschreven is gevonden.

Op zaterdag 11 januari was ze van plan om de andere dag naar de kerk te gaan. Maar de toestand van haar been liet het haar niet toe om de afstand te lopen. Die zondagmorgen kreeg ze weer koorts en die is gebleven totdat ze stierf.

Cornelia werd die dag ernstig gedrongen om door het gebed de Heere te vragen. Toen haar gevraagd werd of ze die middag mee naar de kerk kon gaan, was haar antwoord: "Het is mij thuis ook goed geweest." De indrukken dat ze moest sterven werden steeds sterker bij haar. Het overige van die zondag en de volgende dag was ze erg stil.

Dinsdag 12 januari 1716: bezoek van ds. Immens

Dinsdags was het de begeerte van Cornelia om ds. Immens te mogen spreken. Deze kwam dezelfde dag nog. Ze zei met een zeer zachte stem tot hem: "Ik heb van mijzelf niet durven spreken, maar ik denk dat ik zal sterven; daarom wil ik mijn staat en zielsgestalte eens voor u openleggen. Ik verzoek dat u me trouw en naar Gods Woord behandelt. O! ik schrik er van mij te bedriegen; wat zou het zijn om te sterven en bedrogen uit te komen!"

Hierop vertelde ze wat haar destijds te Dordrecht overkomen was. Cornelia vertelde ook hoe ze verkwikt was tijdens de laatste voorbereidingspreek en op het gezelschap bij de dominee, maar dat ze toch niet tot de zekerheid kon komen.

Toch bleef Cornelia bang voor zelfbedrog. Zij vroeg of ds. Immens voor haar wilde bidden. Na het gebed haakte zij op het voorgaande gesprek in en zei: "Al heb ik mezelf nog nooit aan Jezus overgegeven zoals ik dat wel wilde en zoals het moest zijn, dat ik toch een welgevallen vind in de weg die God houdt om zondaren zalig te maken en te behouden."

Woensdag 15 januari: op hoop, tegen hoop

De andere dag zei Cornelia tot een zus: "Ik zal zeker sterven en daarom wil ik graag ds. H. de Frein nog eens zien en met hem spreken. Ik heb voor hem altijd veel liefde gehad." Maar toen hij op haar verzoek langskwam, vond hij haar zwak en met hoge koorts, zodat ze maar weinig sprak. Ze sprak alleen van haar eerste overtuiging en hoe

ze vervolgens opgewekt werd om zichzelf aan God over te geven. Ook vertelde ze nooit te hebben durven geloven, dat God Zijn genadewerk in haar ziel gelegd had.

Diezelfde middag kwam ds. Immens ook weer even langs. Zij was nog in dezelfde gestalte, hoewel met meer indrukken van te moeten sterven, maar ook dat ze het op hope tegen hope op de Heere Jezus en Zijn verdiensten wilde wagen. Zij durfde Gods werk aan haar ziel niet meer te ontkennen, hoewel ze niet kon begrijpen, dat de Heere op zó een had neergezien.

Hij deed opnieuw een gebed en na het gebed bedankte ze ds. Immens, omdat hij haar innerlijke gestalte en wat in haar ziel omging, zo levendig had uitgedrukt. Later zei ze tegen een zus dat de Heere onder dit gebed haar hart enige zekerheid van Zijn liefde had gegeven, zodat ze in plaats van angst voor de dood, nu meer een verlangen had.

's Avonds zei Cornelia: "Indien de Heere mij weg zal nemen, dan begeer ik dat Hij mij een tong en een hart zal geven, om te verkondigen hoe goed de Heere is voor degenen die Hem zoeken."

Donderdag 16 januari: overstroomd met Zijn liefde

De hele nacht en de volgende dag heeft ze van zwakheid door de neusbloedingen stil gelegen en weinig gesproken.

's Avonds voelde ze weer zich wat sterker en begon ze wat meer te spreken. De Heere had haar begeerte vervuld: "*Ik heb geloofd, daarom heb ik gesproken*" (2 Kor. 4:13) en had haar een sprekende mond gegeven om ieder die bij haar kwam een bescheiden deel te geven.

Voor al Cornelia's enige broer Jacob heeft ze met veel ontroering en met de meest tere woorden van innige liefde aangesproken over zijn eeuwig welzijn. De hele nacht door is zij zo bezig geweest tegen enkelen die bij haar waren, want de Heere overstroomde haar met Zijn liefde.

3. Uw zonden zijn u vergeven!

Vrijdag 17 januari: niet meer twifelen

Toen ze gevoelde dat ze steeds achteruit ging zei ze 's morgens om half zeven: "Ik wil Ds. Immens nog wel eens spreken," die dadelijk bij haar kwam. Ze zei tot hem: "Mijn verlangen is groot, om u te zien. Mijn zwakheid neemt toe, ik ga sterven."

Maar haar zielsgestalte was vrolijk. Ze zei, dat de Heere haar sinds woensdag, en bijzonder in die nacht, met Zijn vertroosting was voorgekomen en haar nu ten volle had verzekerd van haar genadestaat en haar aandeel aan de Heere Jezus. Dit drukte zij op deze wijze uit: "De Heere heeft mij nu klaar en levendig doen zien en overreed, wat Hij door Zijn genade aan mij gewrocht heeft, en dat dit de daden van het geloof zijn. Zodat ik nu niet meer twifelen kan over Mijn gelovig uitgaan naar God en Christus is mij nu zeker. En verder heeft de Heere Jezus heeft mij ook nader in Zijn liefde omhelsd. O, ik heb de Heere Jezus in deze nacht, in de geest, met zoveel aandoening, als hangende aan het kruis beschouwd, met uitgebreide armen, mij toeroepende: *Wend u naar Mij toe!* En ik ben met open armen, in de geest mijns gemoeds, in geloof en in liefde, naar Hem toegelopen. En heb Hem omhelsd met al de krachten van mijn ziel. Hij heeft mij wederom omvat in Zijn armen, zeggende: *Dochter, zijt goeds moeds, uw zonden zijn u vergeven.* Hij heeft mij doen smaken en proeven het overaangename en dierbare van Zijn liefde. O, aan mij! *mij*, zo te doen!"

"Een tweede geval is mij in deze nacht of in de morgenstond voorgekomen. Ik zal sterven, daar twijfel ik nauwelijks meer aan; maar het is alsof tot mij gezegd werd: *De Drieëenige God, de Heilige Engelen, en Gods volk zullen op u zien, en hierom heb Ik*

u getroost, of u wel gehard en kloekmoedig de dood zult onder de ogen zien, tot de einde toe getrouw zijn en blijven, en zo stervende kloekmoedig zijn."

Allen aangesproken

Na het gebed van de leraar zei Cornelia op een rustige manier, dat ze de vrienden van het gezelschap nog wel eens zou willen zien. Ze wilde afscheid van hen nemen, omdat ze daar altijd zo graag aanwezig was. Verder was ze er verwonderd over dat ze altijd zo met een zwijgende mond overal geweest was en nu het sterven zou worden, werd haar mond geopend. Ze wenste dat dit mocht zijn tot overtuiging van onbekeerden of tot bemoediging van de kleinen, zoals zij.

Het overige van die dag sprak ze iedereen aan die bij haar kwam. Ze begon bij de dienstboden. Vooral degenen die geen begeerte hadden om in de waarheid onderwezen te worden sprak ze aan. Met grote ernst waarschuwde ze. Daarbij wenste ze dat het woord van God, "*Met vlamvend vuur wraak doende over degenen die Hem niet kennen*" (2 Thess. 1:8a), nog dienstbaar mocht zijn. Zij benadrukte dit nog door te zeggen: "Gedenk dat dit met een stervende mond gezegd is." Toen ze sommigen met tranen zag, zei ze: "Laat de tranen in het eenzame voor God zijn."

Er kwamen die dag wel vijftien vrienden, die ze allemaal naar hun persoonlijke gesteldheid aansprak. Waren het mensen die de Heere vreesden, dan zei ze: "Nu ga ik naar de heerlijkheid en neem van u afscheid, maar niet voor eeuwig. Ik ga u nu vóór en u zult er ook komen. Zoek het toch maar bij de Heere Jezus. Bij Hem is zó'n volheid en algenoegzaamheid en Hij is zó getrouw! Zo als Hij Zijn trouw aan mij getoond heeft, zo zal hij die ook aan u tonen."

Die Mij vroeg zoeken

Hierna kwamen andere goede vrienden en bekenden binnen, wel tot vijftien of zestien en meer, die zij allemaal zeer gepast, naarmate zij die kende, aansprak. Wanneer er bij haar kwamen, die God vreesden, zeide zij: "Nu ga ik naar de heerlijkheid, en neem van u afscheid: maar niet voor eeuwig. Ik ga nu maar voor, u zult er ook komen, want u bent alvast op de weg. O, zoek het toch maar bij de Heere Jezus, bij Hem is zoveel Volheid en Algenoegzaamheid, en God is zo getrouw. Gelijk Hij nu Zijn trouw aan mij betoond heeft, zo zal Hij die ook aan u betonen. Omdat u hier nog ben, wens ik, dat u nabij de Heere mag leven en dat God u veel wil doen genieten van datgene, dat Hij Zijn kinderen aan deze zijde van de eeuwigheid schenkt. Ik wens dat God u tot een Zon en Schild wil wezen; uw Zon, om u te lichten op de weg, en uw Schild om u te bewaren en te beschermen in al wat u mocht ontmoeten. En als u eens op uw doodbed zult liggen, dan wens ik, dat God u ook ontmoeten zal, gelijk Hij mij nu doet. En is het op zulk een wijze niet, de uitkomst zal evenwel zalig zijn; wacht maar op de Heere."

Wanneer er bij haar kwamen, waarvan zij wist, dat wel eens overtuigd waren, zeide zij tot hen: "Ach, blust toch dat vonkje niet uit, dat God in u gelegd heeft, maar wekt het liever op, opdat het een vlammetje mag worden. Bidt God dat Hij het bevordere en voortzette. Hinkt toch niet langer op twee gedachten, maar kiest God tot uw deel. O, de Heere is zo waardig om gediend te worden, en daar is zoveel beminnelijkheid in Zijn dienst. U zult het nooit beklagen, daar is zoveel troost en blijdschap in voor de ziel. En ik kan u zeggen dat de Heere Jezus zo gewillig is, als u maar in waarheid tot Hem komt. Hij staat gereed om it aan te nemen, als u maar betoont, dat het u hartelijk om Hem te doen is. Hij is immers zo algenoegzaam om al uw gebrek te vervullen. Legt u dan maar als een ellendige voor de Heere neer, en zegt: 'Ik ben niet in staat om te bidden.' Doe het maar met een hartelijke zucht, het zal de Heere aangenaam wezen,

als het maar in waarheid en oprechtheid is. De Heere Jezus staat gereed om u te helpen. Hij biedt Zichzelf aan. Meestal eindigde ze met de woorden: denkt dat u dit met een stervende mond gezegd wordt."

Ook wanneer er mensen met kinderen kwamen, sprak Cornelia de ouders en kinderen indringend aan, om de kinderen de Heere voor te dragen. "Draag ze vroeg op tot Zijn dienst: *"Leer den jongen de eerste beginselen naar den eis zijns wegs; als hij ook oud zal geworden zijn, zal hij daarvan niet afwijken.* (Spr. 22:6). De kinderen zelf sprak ze ook liefdevol aan, om de Heere in hun jeugd te zoeken.

Nadat zij dit alles gezegd had, was ze wat stil. Daarna zei ze: "Ik heb mijn ziel in de hand van Jezus bevolen en het is of er daarna een heel andere gedaante over mijn lichaam gekomen is."

Ze heeft toen afscheid genomen van haar moeder en zussen en hen allen gezegend. Zij getuigde van haar blijdschap en verlangen om in de onmiddellijke gemeenschap van God te mogen leven.

In de loop van de middag en avond sprak ze niet veel en leek ze wat afwezig. Toch bleek later dat ze alles gehoord had, maar ze zei, dat het was alsof ze een hoge berg moest beklimmen, wat ze niet kon. Maar de Heere Jezus vatte haar rechterhand en de Geest ondersteunde haar als van onder eeuwige armen, tot op de berg, maar nog niet over de berg, tot voor de poort van de hemel.

De hele nacht lag ze met een sterk verlangen om bij de Heere Jezus te zijn, zij bleef in een steeds durend verlangen naar die gemeenschap.

Zaterdag 18 januari: Hem alleen de eer!

Zaterdagmorgen liet Cornelia bij ds. Immens en ds. De Frein vragen of ze voor haar de volgende dag wilden bidden in de kerk, opdat het bekend zou worden wat God aan zo'n ellendig zondaar doet, tot roem van vrije genade.

Het overige van deze dag heeft ze stil gelegen, tot 's avonds ds. Immens kwam. Toen sprak ze weer tot roem van God, voor Zijn liefde aan haar bewezen. Ze voelde zich wat beter, daarom had de dokter gezegd dat ze misschien nog zou beteren. Ook de ds. Immens haakte daarop in door te zeggen: "Als God je weer eens herstelde?" Maar zij antwoordde: "Ik geloof het niet, maar als het zo zou zijn, ik verwacht dan Gods genade, dat Die mij bekwaam zal maken."

Bij zijn vertrek vroeg ze: "Spreek ik niet te hoog van mijzelf?" Ze gaf echter zelf antwoord dat het niet van haar, maar tot roem van Gods genade over haar was.

Vervolgens vroeg ze ds. Immens of ze wel afscheid van hem genomen had. Ze bedankte hem voor al de bewezen liefde en wenste hem alle goeds toe, dat zijn kinderen een zaad mochten zijn dat de Heere gezegend heeft en dat hij door hun bekering nog verblijd mocht worden, dat God zijn dienst wilde zegenen aan goddelozen en vromen en ook: "Als u eens op uw sterfbed zult liggen, dat de Heere u dan zal willen verkwikken." Dit was het laatste wat Cornelia tegen deze predikant gesproken heeft.

Zondag 19 januari: de Rotssteen mijns harten

Die nacht werd ze om drie uur wakker en toen ze begreep dat het nog vroeg was zei ze: "Ik ga nog wat slapen en zal mij in de armen van mijn Jezus neerleggen." Om zeven uur werd Cornelia weer wakker en verzocht direct een briefje naar ds. Immens te laten brengen met het verzoek in de kerk voor haar te bidden.

Daarna begon ze met blijdschap en veel verwondering te spreken wat de Heere in haar

gewerkt had, vanaf haar eerste overtuiging. Maar ook klaagde ze nog dat in die tijd en daarna haar mond altijd zo gesloten bleef, dikwijls uit vrees voor de mensen, om geen verkeerde indruk te wekken. Ook beklagde ze zich erover dat ze zo dikwijls traag en dodig in het gebed was geweest. Ze zei ook: "Wat heb ik reden om opnieuw om verzoening te bidden over mijn bidden."

Ze herinnerde zich dat de Heere een jaar geleden haar reeds opmerkzaam gemaakt had dat ze zou sterven, maar dat in die zomer dikwijls in haar leefde het versje van J. van Lodenstein:

*Ach Heere Jezus, trek Gij 't harte,
Dat U toegenegen is. (...)
Hoe hijgt mijn ziel amechtig moe,
Van 't eind en vruchtloos zoeken.*

Daarna riep ze, vanuit haar eigen hart, met veel nadruk:

*Ik roep verbaasd: mijn Bruidegom!
Mijn lieve Jezus! ach waarom
Slaat Gij 't oog van Uw goedigheid
Op mijn geringe dienstbaarheid?
Uw dienstmaagd is niet waard de schoen
Van Uwe knechten los te doen.
Zie Gij op mij, o Heer', Uw maagd
't Geschied' dan als Uw woord gewaagt.*

Toen men haar vertelde dat ze nu nabij de dood gekomen was en dat de Heere Jezus gereed stond om haar tot Zich te nemen, riep ze in verwondering uit: "O, wat zal dat zijn, een kostelijke parel in de hand van de Heere Jezus te zijn, waarvan Hij zegt dat de kostelijke kinderen Sions gerekend worden tot Zijn schatten. Ja, onder hen te mogen zijn, die hun kroon werpen voor de voeten van het Lam en dan de Koning te mogen zien in Zijn schoonheid. Ik heb het niet eerder durven zeggen, maar: "*Mijn Liefste is mijn, en ik ben Zijn.*" (Hooglied 2:16a). En dat voor zo'n ongelukkig schep-sel als ik ben. Nu ondervind ik wat het betekent: "*Ja, Ik heb u liefgehad met een eeuwige liefde; daarom heb Ik u getrokken met goedertierenheid*" (Jer. 31:3b).

Zo ging Cornelia steeds door om God groot te maken:

*Help hemel, aarde, help!
Help zon, maan, sterren, help!
Eer 't hart mij overstelpt.
Help geesten van hierboven
Hem met verwond'ring loven
En zeg de trouwen mijn,
Dat mijn hart voor Hem zal zijn.*

Verder sprak ze uit Van Lodenstein:

*Ach, dat aller mensen tongen,
Aller eng'len wakkerheid,
Samen spanden, samen zongen
Jezus' lof en heerlijkheid.*

Zij wilde de Heere Jezus volmaakt loven en zong Psalm 42 vers 1 (in de berijming van Datheen):

*Als een hert gejaagd, o Heere,
 Dat verse water begeert,
 Alzo dorst mijn ziel ook zere
 Naar U mijn God hoog geëerd,
 En spreekt bij haar met geklag:
 O Heer, wanneer komt die dag,
 Dat ik toch bij U zal wezen,
 En zien Uw aanschijn geprezen?*

Daarna begon ze met vers 3:

*Waarom wilt gij u zo kwellen,
 En beroerd zijn, o ziel mijn?*

Aan haar werd gevraagd of haar ziel beroerd was, waarop ze antwoordde: "O neen, maar steeds komen die gedachten in mij op, dat ik me kan bedriegen. Maar ik houd mij aan de Heere Jezus vast, ik zal mij om Hem heen slingeren, want ik heb de vijand van de hand gewezen. Hij zal mij uit de hand van Hem niet rukken, want God is getrouw. Er staat zo nadrukkelijk in Psalm 84:6:

*Want onz' God is vriend'lijk en goed,
 Een zon en schild tot ons behoed,
 Die ons geeft eer ende genade;
 Die den vromen in genen nood
 Verlaten zal tot in den dood.
 Geen ding ontbreekt hem vroeg noch spade,
 Zalig is hij, die op Hem bouwt,
 En Hem van harte gans vertrouwt.*

Nu ondervind ik wat het zeggen wil, als het hart en het vlees bezwijkt; nu is "God de Rotssteen mijns harten en mijn Deel in eeuwigheid." Nu kan ik zeggen: "De HEERE is mijn Deel, zegt mijne ziel, daarom zal ik op Hem hopen." (Klaagl. 3:24). Ach, was ik maar voor de troon.

*O eeuwigheid kom ras,
 Ach, dat ik bij u was,
 'k Zucht naar u onverdroten.
 Hoe is 't, o eeuwigheid,
 Dat gij zo wens'lijk zijt,
 Al zijt gij nooit genoten.*

Ik zal haast daar wezen, ik zie de hemelen geopend en de Heere Jezus staan aan de rechterhand van God. Ik zie de engelen gereed staan om te wachten op een wenk van Hem, om mijn ziel te brengen in de hemel. Ik kan nu zeggen met de oude Th. à Brakel: Het is of ik het gejuich en het gezang van de gezaligden voor de troon al hoor.

Zijn aangezicht zien

Nadat Cornelia enige tijd stil gelegen had, zei ze zacht: "Wat werd de Heere Jezus, na Zijn hemelvaart, in de hemel met veel gejuich en blijdschap verwelkomd. De discipelen zagen Hem na zolang ze konden, totdat er een wolk tussenbeide kwam, die hen dit belette, zodat ze Hem niet meer konden zien.

Ik zal nu binnenkort ook naar de hemel gaan, maar vóór ik daar kom, zal er nog een

wolk tussenkomen, mijn verstand zal bedwelmd worden en mijn wil zal niet meer zo werkzaam zijn als voorheen. Mijn hartstochten zullen zich niet meer zo kunnen bewegen, maar dan zal ik haast opgenomen worden. Dan zal ik ook door de Heere Jezus verwelkomd worden en bij Hem zijn."

Zij verzocht om Openbaring 22 te lezen en zei dat ze vervuld was met een onuitsprekelijke vreugde, zodat ze begeerde dat anderen ook met haar de Heere zouden loven. Vooral vers 3b en 4: *".. en Zijn dienstknechten zullen Hem dienen en zullen Zijn aangezicht zien, en Zijn Naam zal op hun voorhoofden zijn."*

Toen vervolgde ze: "Wat zal het zijn als mijn ogen de Heere Jezus zullen zien en mijn mond, die zo lang was gesloten, des Heeren lof eeuwig zal verkondigen. *"Want ik weet: mijn Verlosser leeft, en Hij zal de laatste over het stof opstaan; en als zij na mijn huid dit doorknaagd zullen hebben, zal ik uit mijn vlees God aanschouwen; Denwelken ik voor mij aanschouwen zal, en mijn ogen zien zullen, en niet een vreemde; mijn nieren verlangen zeer in mijn schoot"* (Job 19:25-27). Nu doet de Heere mij zien dat er niet één belofte in de Bijbel is, of ze is voor mij. Wat is de waarheid toch dierbaar. Hoe veilig kan men daar op rusten! Wat moet ik toch verwonderd wezen over 's Heeren goedertierenheid over mij, dat ik in een land geboren ben, waar het zuivere licht van het evangelie is opgegaan. Ook dat ik verwaardigd ben om het zuivere evangelie te mogen leren kennen, maar ook dat God mij dit zo levendig doet ondervinden, tot blijdschap en troost voor mijn ziel. Nu kan ik ook zeggen met de eerste vraag van de Catechismus, dat dit mijn troost is in leven en sterven: het eigendom van de Heere Jezus te zijn. Nu ondervind ik wat een verschil het is, de waarheid te kennen of die te ondervinden, dat elk woord van de Bijbel met gewicht op mijn hart komt."

Een sterk verlangen

Als ze wat te eten of te drinken kreeg, gebruikte ze dit met dankzegging, dat God haar in Zijn liefde zoveel gaf boven anderen. Maar in Christus had ze hier een heilig recht op.

Na negen uur die zondagmorgen, lag Cornelia stil in bed zonder te spreken, maar wel helder bij haar verstand. Soms lag ze te schreien van een sterk verlangen naar de eeuwigheid. Op de vraag of ze soms enige benauwdheid voelde, schudde ze haar hoofd.

Na de kerkdienst kwam ds. De Frein bij haar, maar ze bleef zwijgen. Na een gebed te hebben gedaan, als voor iemand die ontbonden wenste te zijn om bij Christus te wezen, is hij weer vertrokken.

Korte tijd na zijn vertrek begon ze weer, als met nieuwe kracht, te spreken. Weer over haar sterk verlangen. Wanneer ze nog wat zou moeten blijven, zou ze niet weten hoe ze moest leven. Maar ze kon met de apostel zeggen: *"Ja gewisselijk, ik acht ook alle dingen schade te zijn, om de uitnemendheid der kennis van Jezus Christus, mijn Heere"* (Fil. 3:8a).

Verder sprak Cornelia erover dat ze nooit in haar gezonde dagen had durven zeggen: *"want ik weet, Wien ik geloofd heb"*, maar dat ze nu ook kon zeggen: *"en ik ben verzekerd, dat Hij machtig is mijn pand, bij Hem weggelegd, te bewaren tot dien dag"* (2 Tim. 1:12b).

Ze zei ook: *"Dood, waar is uw prikkel? Hel, waar is uw overwinning?"* (1 Kor. 15:55). Daar staat nadrukkelijk in Psalm 116 vers 15: *"Kostelijk is in de ogen des HEEREN de dood Zijner gunstgenoten."* En volgens 2 Korinthe 5 vers 1: *"Want wij weten dat, zo ons aardse huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig, in de hemelen."* O, de

Heere Jezus zal voor mijn stof zorg dragen, niet één beentje of stofje zal er verloren gaan."

Iedereen die bij haar kwam, heeft ze met ernst aangesproken en verteld op welke gronden zij naar de eeuwigheid ging. Zij bekende dat dit alleen door vrije genade en het bloed van de Heere Jezus was. Dat bij Hem een volheid is, een algenoegzaamheid, maar ook een bereidwilligheid om zondaren aan te nemen. Ze wekte hen er toe op om zich als een ellendige aan Hem over te geven en ze was vol erkentenis over Gods goedertierenheid in alles en dat ze zo bemoedigd de dood onder ogen mocht zien, zodat ze met Van Lodenstein kon zeggen:

*Want in den dood, den bangsten nood,
Is Godes Zoon het leven,
Wij steken 't hoofd ter kerker uit,
Om boven 't zwerk te zweven.*

*Met U leve ik, met U zweve ik,
Jezus door het goed en kwaad;
Met U sterve ik, met U erve ik,
Dat bij U te wachten staat.*

Cornelia noemde nog enkele teksten op: Psalm 23 vers 4a: "Al ging ik ook in een dal der schaduw des doods, ik zou geen kwaad vrezen." En Psalm 84 vers 7a: "Als zij door het dal der moerbeziebomen doorgaan, stellen zij Hem tot een Fontein." Ook liet ze voorlezen uit de gedichten van Fr. van Houten:

*Zou deze keus mij ooit berouwen?
Neen, 'k wil op deze Rotssteen bouwen;
't Eeuwig verbond
Blijft al de grond
Van mijn vertrouwen
Dat eer ik was, onwrikbaar stond.*

4. Eeuwige liefde

Zij had veel levendige indrukken over het werk der verlossing door een Drie-enig God, hoe de goddelijke Personen van eeuwigheid werkzaam waren geweest om zondaren zalig te maken.

De Vader in het schenken van Zijn enige, eigen en geliefde Zoon tot Borg en Middelaar voor de uitverkorenen.

De Zoon om Zich over te geven tot de diepste vernedering, smart en benauwdheid, ja om zelfs de dood te ondergaan, opdat Hij de oorzaak zou zijn van de eeuwige zaligheid.

En de Heilige Geest, Die het op Zich heeft willen nemen om de verworven goederen aan elke uitverkorene in de tijd toe te passen. Hoe God haar nu verwaardigde, er één van te zijn, op wie Hij van eeuwigheid neergezien had.

*'k Was nog niet, en 'k was verloren,
'k Wist het zelf niet, en het goed
Dat mij eeuwig zaligen moet
Was al eer ik was geboren,
Er ik 't wiste, toegedacht,
Dat mij nu wordt toegebracht.*

Na geruime tijd stil te hebben gelegen, begon ze zachtjes in zichzelf te spreken. Met

haar ogen naar de hemel gericht, stak ze haar beide armen van verlangen naar boven en zei: "Zie daar, Heere Jezus mijn rechterhand, vat me bij deze en geleid me tot de troon en breng mij over de dood. Ach, ik kan niet langer leven; mijn hart vliegt als het ware uit mijn lichaam van verlangen om bij U te zijn."

*Hoog omhoog, mijn ziel naar boven,
Hier beneden is het niet,
't Rechte leven, lieven, loven,
Is maar daar, waar men Jezus ziet.*

Cornelia vervolgde: "Ach, Heere Jezus! kom toch, stel niet langer uit, ik schrei van verlangen. Weg wereld en zonde, hier in het nieuwe Jeruzalem komt niets wat onrein is. Zou ik dat heilige willen ontreinigen? Nee, de zonde zal voor eeuwig buiten blijven; geloof en hoop zullen mij geleiden tot aan de poort van scheiden. Daar zal de liefde volmaakt worden. Och mijn Zielenvriend, mijn volle Jezus, mijn Bruidegom, kom toch om mij over te brengen in Uw zalige gemeenschap. Maar behaagt het U het nog wat uit te stellen, ik wil mij aan U onderwerpen; zou ik mijn Vader ongehoorzaam zijn? O neen!"

Daarna zweeg ze voor een korte tijd en was het of haar ziel opgetrokken was en met zachte stem sprak ze: "Daar komen ze, daar is mijn Bruidegom. Ik zie de hemelen als geopend en Jezus staan aan de rechterhand Gods."

Hoewel ze niet kon rijmen, begon ze nu in rijm op te zeggen, waar maar enkele gedeelten van opgeschreven konden worden. Het was alsof ze toen tot de Heere Jezus sprak: "Heere Jezus, nu ben ik voor de troon, leer mij het hemelse lied.

*Die Jezus nimmer dient, die mag ook hier niet komen,
De plaats is al te schoon, zij is maar voor de vromen.
God Zelf door Zijnen Geest moet 't harte daartoe trekken,
En die dat ondervindt, dat kan hem dan opwekken.
Daar zal geen staf noch schoen daarboven wezen meer,
Voor die eens staan voor 't aanschijn van den Heer;
De Heere ziet en kent wat ik heb ondervonden,
Nu heb ik ook een kleed tot dekking van mijn zonden.*

*Maar klederen des heils moet ik nog hebben aan,
Als ik tot voor de Troon in heerlijkheid zal gaan.
Dan zal ik ook dat woord uit Jezus' mond eens horen:
Gij zijt getrouw geweest, kom hier, Mijn uitverkoren,
Gij hebt ten einde toe gestreden uwe strijd,
Ontvang nu ook de kroon, die Ik u heb bereid.*

*Daar zijt Gij Jezus, naakt en bloot,
Voor al de zondaars klein en groot.
Er komen er weinig, die Gij zo begroet,
Maar mij komt Gij voor, met genade ontmoet.
Ach, Heere Jezus lief, zo Gij komen zult,
Ach, Jezus kom ras, ik wacht met geduld.
Hoe komt het, dat Gij me zo houdt uit de hemel?
Ik kan hier niet langer in 't aardse gewemel.*

Toen was het of Cornelia geantwoord werd:

*Neen, Mijn kind, gij moet hier nog leren
Dat ge Mij nu dienen moet,
Dan zult ge met Mij verkeren,
Want Ik ben altijd uw hoogste goed.*

Daarop vervolgde ze:

*Ach, mocht nu deze strijd toch eens ten einde zijn!
Wel Jezus lief, ach, sla Uw oog ook eens op mijn,
Daar Jezus zo een schaar' ten hemel heeft genomen,
Zou ik dan buiten staan en ook niet binnenkomen?
Wel, komt mijn Jezus daar, laat ik Hem dan eens spreken
Ik zal naar Hem toegaan, al is 't met veel gebreken.
Ach Jezus lief, hebt Gij Uw oog op mij geslagen?
Op mij, die zichzelf nu niet kan behagen?*

*Wel Jezus, wat mag 't zijn dat ik word aangeschreven?
Om op de rol te staan, met hen die zullen leven.
Daar ik als radeloos versmacht in mijn ellend',
Hebt Gij uit vrije gunst Uw oog naar mij gewend,
Van alle eeuwigheid, voordat ik was geboren,
Hebt Gij op mij gezien en hebt mij uitverkoren.
Ik ben in zond' en schuld als anderen voortgebracht,
Maar als het was Uw tijd, hebt Gij aan mij gedacht.*

*In 't zeventiende jaar kwam Gij mij 't overtuigen
Van mijn ellendenstaat, dat kan ik nu getuigen.
De plaats waar ik toen was, staat mij nog levend voor,
't Was in Uw huis en kerk en onder het gehoor.
De woorden zijn geweest: Zo gij niet wordt geboren
Uit water en uit Geest, zo moet gij gaan verloren;
In 't koninkrijk van God kunt gij niet binnengaan,
Tenzij gij deze weg hier nog in wilde slaan.*

*Is dat het niet geweest, waardoor Gij mij kwam trekken
En dat ik lag als dood, om mij daar op te wekken?
Hebt Gij toen niet voor 't eerst mij aan mezelf ontdekt,
En hebt Gij, tot Uw dienst, mijn hart niet opgewekt?
Maar toen Gij mij deed zien mijn zonden en ellenden,
Zo was ik radeloos en wist mij niet te wenden.
Ik vond me gans ontbloot, met zond' en schuld belaân,
Waardoor ik werd belet om naar U toe te gaan.*

*Toen ik mij zo bevond, durfde ik niet komen,
Uit vrees dat ik niet zou worden aangenomen,
Tot op de tijd dat ik door Uwen knecht verstond,
Dat Gij mij aanbod, de goederen van 't verbond.
Toen heb ik mij vol schuld, ook aan U opgedragen;
Hoewel ik niet en had, hetgeen U kon behagen;*

*Ik lag me arm, ontbloot, voor Uwe voeten neer,
En koos U, Jezus lief! tot Koning en tot Heer.*

*'t Was of Gij tot mij zei: Kom maar tot Mij gelopen,
Al hebt ge niet met al, hier is 't om niet te kopen,
Al wat u nu ontbreekt, kom Ik u aan te biën,
Ik heb een medicijn voor al die tot Mij vliën;
Ik blijf ook hen getrouw, die zich maar tot Mij wenden,
Mijn algenoegzaamheid heeft geen begin of enden.*

Het was of Cornelia de Heere Jezus toen antwoordde:

*Ik kom U als een groot ellendig zondaar voor,
Ik kom tot Uwen troon, ach, neig tot mij Uw oor.*

Na nog enkele dichtregels te hebben uitgesproken, riep ze: "Haal in, haal in, gaat in, gaat in!" Direct daarna begon ze weer verder te dichten, waarvan maar enkele regels konden worden opgeschreven:

*Daar hebt Gij mij doen zien de Geest der heiligheid,
Daar hebt Gij mij doen zien Uw grote dierbaarheid,
Daar hebt Gij mij doen zien, hoe dat Gij met de Vader
Uw volk verkoren hebt, om in de tijd ze nader
Tot U te brengen; daar boodt Gij Uzelven aan,
Om zelfs tot in de dood voor haar te willen gaan
Daar hebt Gij mij doen zien al de genade-goed'ren,
Die Gij hebt weggelegd voor mij en al de broed'ren.*

*Daar hebt Gij ook mijn hart verzegeld door Uw Geest,
Zodat Zijn werk in mij in waarheid is geweest.
Daar hebt Gij mij doen zien al Uwe heerlijkheid,
Die Gij voor eeuwig mij had toebereid.
Ja mijn ziele! gij geniet
Alles wat uw oog nu ziet.*

*Welnu mijn lieve Vriend! ik heb U uitverkoren,
Wel, kom dan, Jezus lief! ach, wil naar mij nu horen,
Ai lieve Jezus kom! ja kom, o zoete Held.
Ai kom, mijn Bruidgom, ga met mij nu in 't veld.
Ach, kom nu Jezus, kom!
Ik ben uw eigendom.*

*In leven en in dood, o Vader, zie mij aan,
En neem mij door Uw Zoon, tot Uwe dochter aan.
Hij zei: Ik neem u aan Mijn kind, Mijn uitverkoren!
Ik heb op u gezien, eer gij nog werd geboren.*

Hierna zei ze weer: "Haal in, haal in, gaat in, gaat in!" Tot Gods volk sprak ze:

*Wel zielen Gods, uw werk is nog niet afgedaan,
Maar blijf op uwe post maar edelmoedig staan.*

*Ach, wees toch maar getrouw, uw tijd zal ook eens komen,
Dat gij in heerlijkheid zult worden opgenomen.*

Korte tijd daarna zei Cornelia tot de omstanders: "De Heere Jezus is mijn Vriend, Hij zal mij leiden tot de dood, ja over de dood. Als ik nog wat moet wachten, ik wil hierin ook de wil van mijn Vader gehoorzamen. Op het bloed en op de verdiensten van de Heere Jezus, daar steun ik op en daar zal ik op heengaan. O, wat zal dat zijn, gewassen, gedompeld en besprengd te worden met het bloed van de Heere Jezus. O, mijn Jezus is getrouw. Ik begeer wel te weten, de reden waar het vandaan komt, dat ik zo gelukkig ben, dat de Heere Jezus Zich over een ellendige heeft willen ontfermen, dat God de Vader op mij heeft willen zien en dat de Heilige Geest ook Zijn werk in mij gedaan heeft."

Nadat ze wat gedronken had, sprak ze: "Dáár zal de spijze en de buik teniet gedaan worden, daar heb ik niets meer nodig, daar is hemeldrank, God is daar alles en in allen. Zoveel als er nodig is tot verzadiging van allen; elk zal even vol zijn. Nu is mijn werk afgedaan, nu kan ik met de Heere Jezus zeggen: Ik heb U verheerlijkt op de aarde; Ik heb voleindigd het werk, dat Gij Mij gegeven hebt om te doen. En nu verheerlijk Mij, Gij Vader." (Joh. 17:4 en 5a).

Dit alles en nog meer heeft Cornelia gesproken waar allen bij stonden. Ook de dokter, die verwonderd was en meer dan één keer zei: "Is dat sterven? Ik heb meer goede mensen zien sterven, maar nooit op deze levendige manier, met zoveel verlangen naar de dood. Hier moesten eens atheïsten bij zijn; zouden ze dan nog kunnen zeggen, dat er geen God is? Ik zou niet durven zeggen dat het met haar ziekte beter was, omdat ze zo'n groot verlangen heeft om te mogen sterven. Zó'n jong meisje en dan zó'n verlangen naar de dood."

Daarna heeft Cornelia niet veel meer gesproken. Tot deze zondagavond was de ziekte tot haar linkerbeen beperkt. Het been was dik en opgezwollen, maar daarna is het verspreid door haar hele lichaam, tot de hersenen toe. Hierdoor kon ze ook niet veel meer spreken.

Maandag 20 januari

Alleen 's avonds zei Cornelia nog: "Er wordt mij gevraagd wat beter is, of Christus in ons sterft of vóór ons. Ik denk dat het beter is, in ons, zullen we eens mét Hem leven." Toen ds. Immens die avond bij haar kwam kende ze hem eerst niet, maar later sprak ze over die tekst uit 1 Johannes 2 vers 1, waar hij de vorige zomer te Domburg over gepreekt had. Toen hij wat aan haar vroeg, drong dit niet meer tot haar door. Daarna nam Cornelia weer afscheid van haar moeder en zus, die zij nog steeds kende en zij was verder die nacht stil.

Dinsdag 21 januari

's Morgens om negen uur sprak Cornelia tot de mensen die rond haar bed stonden: "Het is of er een wolk is, waar een stem uitkomt, die roept: Haal in, haal in! Ik wil mij aan de Heere Jezus overgeven. Is er in Israël wel zo'n wonderteken geschied, als aan mij?"

Toen haar gevraagd werd of ze de Heere Jezus al zag, zei ze: "Ja, zou ik Hem niet zien, nu ik moet heengaan? Hij heeft allang gereed gestaan om mij over te halen in Zijn zalige gemeenschap. Ik kan niet anders, of ik moet mijzelf in geloof en in liefde aan Hem opdragen."

Dezelfde middag, om half twee, zei ze nog: "Ik zou zo graag God dienen voor de Troon, Hij is zo een zalig deel."

Daarna heeft ze niet meer gesproken, maar ze verstond wel wanneer er tegen haar gesproken werd. De wolk, waar ze die zaterdag van gesproken had, door de heerlijkheid die Jezus op haar gelegd had, is merkbaar gebleven. Ook het sterk verlangen is haar bijgebleven.

Zo is Cornelia Constantia zacht en blijmoedig in de Heere ontslapen, op woensdagmorgen 22 januari 1716, om half acht.

5 Naschrift

Toen de bekende dichter Pieter Boddaert later het boekje over het sterfbed van Cornelia Constantia Winckelman gelezen had, maakte hij het gedicht, dat ook wordt genoemd in de voorrede van *De Godvruchtige Avondmaalganger* van Petrus Immens:

*Zie daar 't klein boekskes uitgelezen:
Mijn ziel, nu dient uw God geprezen,
En hooggeroemd Zijn wonderwerken,
In 't zwak gelove te versterken.
CONSTANTIA, die hier beneden
Standvastig heeft den strijd gestreden,
Die wel in duisternissen dwaalde,
Maar hoopte op Hem, Die nimmer faalde. (...)*

Ds. Immens stond in nauw contact met de familie Winckelman. Hij is in 1664 geboren en diende voor hij in 1688 naar Middelburg kwam, enkele jaren de gemeente in West-Souburg en in Zaltbommel. Tot zijn overlijden in 1720 was hij aan Middelburg verbonden. Ook voor hem was het hier het land der ruste niet. In 1711 stierf op 21 februari een kind en op 25 februari zijn vrouw, en op 11 maart en de week daarop volgden er nog twee kinderen. Deze verliezen werden nog verzaamd, toen ook zijn zielenvriend ds. J. van Houten op 2 april in datzelfde jaar stierf.

Nog een jonge zanger!

Petrus Immens had één zoon, die ook **Petrus** heette. Deze was in 1701 geboren. Zijn vader hoopte dat hij later ook predikant zou worden. Maar helaas is het zover niet gekomen, want na een kort ziekbed is zijn zoon op negentienjarige leeftijd gestorven. Het was toen negen jaar geleden dat zijn vrouw en drie dochters door de dood waren weggerukt. Mocht hij toen zeggen: "Hij is de Heere, al beliefde het Hem mij tot stof te vermalen, ik heb niets te zeggen; Zijn doen is majesteit en heerlijkheid." Ook nu mocht hij zich diep voor de Heere vernederen met de woorden: "*Toen antwoordde Job den Heere en zeide: Zie, ik ben te gering; wat zou ik U antwoorden? Ik leg mijn hand op mijn mond. Eenmaal heb ik gesproken, maar zal niet antwoorden, of tweemaal, maar zal niet voortvaren*" (Job 39: 36-38). Over deze tekst heeft hij na het overlijden van zijn zoon gepreekt. Zijn innerlijke gevoelens na het sterven van zijn zoon vertolkte hij in een ontroerend gedicht, waarvan de eerste en de laatste strofe nu volgen:

*O zwaar' en bitt're stond, door die gevreesde slag,
Ach, wat verschilt die van die heugelijke dag,
Toen ik, als vader, om die tijding mij verheugde,
Dat mij een zone was geboren. Maar die vreugde
Is nu in rouw verkeerd. O, smartelijke maar'!*

*Mijn dier'bre zoon is dood! Die nog geen twintig jaar
Bereikte, is als een bloem in 't bloeien afgesneden.
't Is waar, ik zag vol vrees de dood met snelle schreden
Steeds naad'ren, wijl zijn kwaal (o wonde van mijn hart)
Mij dit al vroeg deed zien tot bitt're zielensmart.*

*Straks doet hij 'd ogen op en spreekt de vrienden aan:
Vaarwel, was zijne taal, mijn werk is afgedaan,
God geve, naar mijn wens, u allen, dat na dezen.
Uw eind ook, als het mijn, eens mag gezegend wezen,
Ik geef mij over aan mijn Zielenbruidegom,
O kom, ontvang mijn geest, o Heere Jezus kom!
Een felle doodskneep dreigt zijn jeugdig hart te breken.
Dit deed hem voor het laatst nog deze woorden spreken:
O Jezus, maak het kort! O kom, en neem mij aan!
Hij zwijgt en is de weg van alle vlees gegaan.*

Wie had kunnen denken dat zijn vader hem al na enkele weken zou volgen? Op 3 november 1720 deed ds. Immens zijn laatste preek in de Nieuwe Kerk te Middelburg. Tijdens deze dienst kregen veel toehoorders de indruk dat dit zijn 'zwanenzang' was. Veertien dagen later sprak hij zijn laatste woorden uit: "Nu zal ik haast over al mijn vijanden zegepralen."

Ds. Petrus Immens overleed op 18 november; hij was toen 56 jaar oud.

Geraadpleegde literatuur:

Petrus Immens, *Het wondere van Gods vrije genade door Jezus Christus, vertoond in een stervend christin, of het heilig leven en de zalige dood van mejuffrouw Cornelia Constantia Winkelman*, Nieuw-Beijerland 1933

Joh. Westerbeke, *De armen verzadigd*, Middelburg 1995

3. DE LAATSTE WOORDEN VAN SARA KOOLBRANT, 1658-1677

Auteur onbekend. Overgenomen uit: DES HEEREN LOF UIT KINDEREN.

Toelichting

Sara Koolbrant stamde af van Nederlandse immigranten; haar grootvader was een Engelse schipper die in het begin van de 17e eeuw in Rotterdam verzeild raakte. Zijn zoon Bijstand verdiende in die stad zijn brood als houtkoper en als makelaar van het woongebied "de Coolen".

Uit zijn huwelijk met Maria Pieters van der Wielen uit Delft werden elf kinderen geboren, waarvan Sara het achtste was. Ze werd in Rotterdam gedoopt op 27 januari 1658 en begraven op 23 juli 1677. Haar ouders waren haar een aantal jaren voorgegaan.

Een jongere broer van Sara maakte later carrière in het Rotterdamse stadsbestuur, terwijl een zus, Rebecca Koolbrant (1668-1699), in 1686 in het huwelijk trad met de Zeeuwse predikant **Jacobus Fruytier** (1659-1731), die nog jarenlang in de Maasstad heeft gestaan en die we in het pedagogische hoofdstuk nog aan het woord zullen laten."

Zie F. A. van Lieburg. *Voor eed'ler staat geschapen*

SARA KOOLBRANT, oud twintig jaren, een godzalige dochter van een zeer godvruchtige moeder in Rotterdam, was in haar leven altijd zeer zuchtende en nederig over zichzelf. Zij schatte des Heeren genade altijd in anderen zeer hoog, en hield haar eigen staat zeer verdacht, met een hartelijke wens, om maar de minste genade op recht in haar zelf te bespeuren. Zij achtte zich altijd de onwaardigste onder de mensen, en de onbekwaamste om de minste stichting te geven onder de kinderen van God. Nochtans was zij gedurig als weggerukt in geestelijke overdenkingen, en bezig met lezen en bidden. Poogde men haar te overtuigen, dat in haar wat goeds gevonden werd voor de Heere, dan zei zij: "dat de genade van een doorbrekende aard was, die zij in zich niet kon vinden, wegens haar dodigheid in vergelijking van andere kinderen Gods."

Verzocht zijnde, om in het gezelschap van vromen de klachten van zwakheid en het gebrek van doorbreking te horen, begaf zij zich, een jaar vóór haar dood, bij enige vrome lieden, en schepte daarin een groot genoegen, maar bleef echter klagen, dat het goede zo weinig vrucht in haar baarde. Het scheen wel iets, wanneer zij onder de middelen der genade was, maar daarna was het nietsmetal. Zij beklagde zich zeer over haar geheugen en dat zij niets onthield van het goede, dat in haar geplant werd, en dat het bijna vergeefs was. Maar moest wel toestemmen, dat haar geheugen ook in andere zaken zwak was. Ze troostte zich, dat het de Heere behaagde nog in zodanige zwakheid van haar wilde gediend worden.

Daarna behaagde het de Heere, haar zeer schielijk en onverwacht ziek te maken, zodat zij van een vriendenbezoek te Delft, waartoe ze, om zich een weinig te verzetten, door vele en sterke overredingen gedrongen was, niet zonder veel moeite en ongemak werd thuis gebracht. Zij dankte nochtans de Heere voor Zijn goedheid, die haar zo gemakkelijk thuis had doen komen. Maar toen zij haar vrienden droevig bij haar zag staan, zei ze: "Wees niet zo ontmoedigd, het is des Heeren werk. Het behaagt de Heere zo; leer maar met mij de handelingen des Heeren, die Hij nu aan mij betoont recht inzien."

Daar werd gezegd: "Zie, zodanig is het leven; het is een damp, die voor een weinig tijds gezien wordt, en daarna verdwijnt," Jac. 4: 14.

"Ja, dat is zo met mij; waar uit wij kunnen leren te werken terwijl het dag is; want als het nacht is, kan niemand werken. Heden zo gij Zijn stem hoort, verhardt uw harten niet, Ps. 95.

Haar werd gevraagd: "Hoe is het met je zielsstaat gelegen?"

Daarop antwoordde ze: "Zeer droevig het lichaam is zó afgemat, dat de ziel haar werking zo niet kan doen."

Haar werd gezegd, "dat al behaagde het de Heere, het lichaam af te matten, Hij de moede nog de kracht zou vernieuwen en de zwakke sterkte geven. En als wij nog niet weten wat wij zullen bidden, komt de Geest onze zwakheid te hulp, die voor ons bidt met onuitsprekelijke zuchtingen, Rom. 8. Zucht maar tot de Heere. Hij zei tot de zuchtende Mozes: "Wat roept gij tot Mij?"

En gevraagd zijnde, of ze niet iemand bij haar begeerde, zei ze: "Ja, ik wilde die wel bij mij hebben, die mijn staat wèl weet." Als zij die vriend zag, was zij zeer blij en ze spraken samen van de grote macht, wijsheid en goedheid des Heeren, in Zijn handelingen met de Zijnen.

Eindelijk gevraagd zijnde, of zij iets bijzonders wenste te spreken, betoonde ze zich daartoe zeer begerig. Na haar staat opengelegd en toen een weinig adem gehaald hebbende, schikte zij zich om een ieder naar zijn toestand aan te spreken. Die vele bezwaren in de wereld hadden, sprak zij aan: "Hebt goede moed; zoekt maar de Heere te vrezen, Hij zal u niet begeven of verlaten. Want die de Heere vrezen, die zal niets ontbreken van enig goed. Breng uw kinderen op in de vreze des Heeren. Ga toch naarstig ter kerk met de uwen; en zo uw plicht gedaan hebbende, verwacht daarop des Heeren zegen."

Anderen gaf zij, naar hun toestand zodanige bestraffingen of vermaningen, dat zij niet zonder tranen van haar scheidden. Zij gaf tot reden: "Ziet op mij, wat werk de Heere aan mij gewrocht heeft. Vóór drie of vier dagen was ik nog gezond, nu zo zwak. O, hoe machtig is de Heere! Wij gaan naar de eeuwigheid ... eeuwig wèl, of eeuwig wee! O, merkt het toch wèl op en neemt een voorbeeld aan mij. Hoe haast kan de Heere het veranderen met onze gezondheid, en hoe schielijk ons leven wegnemen O, merkt het wel op; uw eeuwige zaligheid hangt er aan." Zeer nadrukkelijk drukte zij de zaligheid uit, tot grote verwondering van een ieder.

Een der vrienden zei: "Zusje, nu hebt je genoeg gezegd; de Heere achtervolge het met Zijn Geest."

Toen zei ze: "Dat zal ik van de Heere bidden" Zo keerde ze tot zichzelf en met gevouwen handen en ten hemel opgeslagen ogen, zuchtte zij: "Ach, hoe ellendig is het hart! Ach, hoe weinig uitwerking kan ik doen! Ach, ik voel des Heeren gunst niet!"

Haar werd gezegd: "Sta met Habakuk op de wacht; Hij zal gewisselijk komen en niet achterblijven. Nu is het nog de tijd om te strijden, en door het geloof te leven, daarna door aanschouwen. De Heere zou haar veel minder vergeten, dan een vrouw haar zuigeling, Jesaja 49."

Maar de klachten bleven aanhouden: "Och, dat de Heere mij maar een klein staaltje van Zijn goedheid toonde en tot mijn ziel zei: *Ik ben uw heil!*"

Haar werd gezegd: "Het is beter dat een bedelaar met lijdzaamheid wacht, dan dat hij de gever een perk stelt. Wees maar lijdzaam, de Heere zal zich wel haast openbaren."

Daarop antwoordde ze uit Ps. 130: "Mijn ziel wacht op de Heere, meer dan een wachter op de morgen. Ik zal dan wachten, en zó aankleven, mij de wil des Heeren onderwerpende." Toen heeft zij met veel gebed en zuchtingen geweend.

Gevraagd zijnde: "Hoe is het met u?" Zei ze: "Zoals het de Heere belijft; ziet hier ben

ik, Hij doe met mij, zoals het goed is in Zijn ogen." Ze wenste aan ieder deze zegen: "De Heere Jezus zij de uwe met al Zijn verdiensten. Ach, de volheid van Jezus; kan ik nog iets meer wensen?"

Nog beliefde het de Heere haar in haar duisternis te laten, gelijk Heman: "Heere, ik draag Uw vervaarnissen, ik ben twijfelmoedig, Ps. 88: 16.

Een ander zei: "Zusje, bedaar en onderzoek u oprecht. De minste genade, al is ze nog zo klein, is de genade van Jezus."

Daarop was zij een weinig stil, en zei daarna: "Ja! Daar ligt genade; maar ze is zo klein."

"Wel," werd er geantwoord, "de minste genade is ook genade, al is zij nog zo klein. Wees verzekerd, dat de Heere, die dit gewrocht heeft, als de strijd vervuld is, een heerlijke uitkomst zal geven. Zeg tot uw ziel: wat buigt gij u neder? Hoop op God, Ps. 42."

Toen zei ze: "Zou ik het durven doen? Hoe? Zou ik mij mogen verzekeren? Zal de Heere zich nog eens aan mij openbaren? Zou ik mogen?"

Haar werd geantwoord: "Het is het eigen werk des Heeren, niet alleen het begin der genade, maar ook de voleinding te geven. De Heere zal het voor u voleinden. Zijn goedertierenheid is in eeuwigheid; de Heere laat niet varen de werken Zijner handen, Ps. 138: 8. Vertrouw maar, dat Hij, die in u een goed werk begonnen heeft, dat voleindigen zal tot op de dag van Jezus Christus," Fil. 1: 6.

"Zo zal ik dan," zei ze, "met lijdzaamheid wachten; mijn ziel wacht op de Heere."

Ze kwam een weinig in rust. Daarna riep zij uit: "*Mijn Heere en mijn God!*"

Haar werd gevraagd: "Begint u te gevoelen, dat uw Jezus komt?"

Ze antwoordde: "*Ja! Hij begint te komen!*" Daarop riep ze uit:

"Kom dan, lang verwachte Koning!

Voer mij over in Uw woning:

Breng mijn ziel, die naar U haakt,

Daar men eeuwig vreugde smaakt."

‘s Avonds tussen acht en negen uur begon zij een grote verandering te genieten. Haar gehele gezicht stond lachende, en zij riep tot zeer grote blijdschap van de omstanders uit: "*Hij is gekomen! Hij is gekomen! Welkom mijn Koning Jezus! Welkom moet U wezen, en niet alleen Koning, maar ook Priester en Profeet."*

Haar verandering werd zó groot, dat zij die bij haar stonden, verbaasd werden over de wonderlijke omkering van 's Heeren hand. Men zei tot haar, uit Hooglied 8: *Zet mij als een zegel op uw arm.*

"Ja" zei ze, "want de liefde is sterk als de dood, de ijver is hard als het graf; haar kolen zijn als vurige kolen, vlammen des Heeren. Vele wateren zouden deze liefde niet kunnen uitblussen; ja de rivieren zouden ze niet verdrinken. Al gaf iemand al het goed van zijn huis, men zou hem ten enenmaal verachten. Dat weet niemand hoe krachtig de Heere Jezus werkt, dan de ziel, die op Hem wacht. Nu zie ik U wederom, o mijn Jezus! Nu ga ik met U, o, mijn Jezus! Nu word ik gewaar wat het is Jezus te beminnen. Is dat de witte keursteen en nieuwe naam? Openb. 2. Zie, ik heb gevonden Dien, die mijn ziel liefheeft."

Daarna zei ze: "Veel strijd is er. O, ik heb zo gesukkeld; maar de Heere is zo getrouw in Zijn beloften. Hij heeft gezegd: "Die Mij zoekt, zal Mij vinden." En Zijn woord is Ja en Amen in Christus."

Daarop keerde zij zich tot de omstanders, en zei met een grote nadruk: "Houdt u toch aan de middelen, en verlaat die toch niet."

Haar werd na een kleine tussenpoos gevraagd: "Hoe bevindt ge u nu Sara?"

Ze antwoordde: "Onuitsprekelijke dingen! Ik moet met de Apostel uitroepen: Geen oog heeft het gezien!" Ze riep uit:

*"Kom nu, gewenste tijd!
Voleindig hier mijn strijd,
Mijn angst en droevig zuchten;
Dan leef ik eens verblijd
In aangenamer luchten."*

Toen haar gevraagd werd, wat zij nu meer had dan voorheen, zei ze: "Al wat mijn Jezus heeft, deelt Hij mij nu mee. Och, mijn ziel was de laatste maal aan des Heeren tafel zo dodig en zonder vrucht. Maar nu, nu zit ik aan met Abraham, Izak en Jacob. O, het is nu wat anders met mij." En dat drukte zij met zulk een kracht uit, dat iedereen zich niet genoeg kon verwonderen over de rijke goedheid van God.

Al haar wensen was slechts om ontbonden te zijn. Dikwijls riep ze: "Laat ons maar gaan, wat doen wij hier?" Dit, met veel lofzangen en heilige redenen; want zij was vol om de Heere te verheerlijken.

Toen men haar zei: "Rust wat, u bent nog in het lichaam." Antwoordde ze: "Het is de romp maar; als ik nu stil was, wanneer zou ik tot lof van mijn God spreken? Nu moet ik de Heere verheerlijken." Zij vroeg en beantwoordde zichzelf met de eerste vraag uit de Catechismus.

Eens, toen het rustdag was, zei ze: "O, dit is des Heeren dag; nu moet ik dan de Heere verheerlijken." Ze sprak daarop met bijzondere kracht en nadruk de laatste verzen van Ps. 16 en 17 uit. En voegende erbij:

*"Ach! wat lig ik hier te klagen,
Daar mij zulk een heerlijkheid,
Die geen ogen immer zagen,
In de hemel is bereid?
Weg dan, wereldse ijdelheden!
'k Heb Gods raad hier uitgediend;
'k Ga vast met verkloekte schreden
Naar mijn' allerbeste Vriend,
Die mij met geopende armen
Zal verlossen van mijn karmen (kermen)."*

Haar krachten verminderden al meer en meer. Op de laatste morgen hoorde men haar nog veel spreken, maar met moeite. Zij zong nog Ps. 103:

*"Mijn ziel, wilt den Heere met lofzang prijzen,
Al wat in mij is, moet Hem eer bewijzen," enz. (Datheen)*

Ondertussen waren er verscheidene vrome lieden rondom haar ledikant, die van de staat der kerk, en van het rechte en ware Sion spraken. Toen zij van Sion hoorde spreken, zei ze nog, - en dit waren bare laatste woorden, die men verstaan kon -: "O Heere! Doe wel bij Sion naar Uw welbehagen, en bouw de muren van Jeruzalem op." En zo behaagde het de Heere eindelijk, haar op een zeer liefelijke en zachte wijze te ontbinden, op de 19^e Juli 1677. Hallelujah!

4. SUSANNA BIKKES, 1650-1664

DES HEEREN LOF UIT KINDEREN
VIJFENTWINTIG ZONDERLINGE VOORBEELDEN

Van vroeg bekeerde, en jong stervende kinderen, die heerlijke bliken van Genade en Godzaligheid
vertoonden, in hun leven en dood.

Met een aanspraak aan de ouders en kinderen, aanwijzende de nuttigheid van dit Werkje, door
WILHELMUS EVERSDYK, Predikant te Rotterdam.
TE ROTTERDAM, Bij REINIER VAN DOESBURG.

Toelichting

Uit het voorwoord bij hun gedrukte biografie vernemen we dat ze van goeden huize afkomstig waren uit de Duitse Palts. Hun grootvader Albertus Bickesius was daar ruim 20 jaar predikant geweest. Door de verwikkelingen van de Dertigjarige Oorlog werd de familie echter rond 1626 (of 1636?) uit het vaderland verdreven. Albertus' zoon, Jacob Bickes, en diens echtgenote Anna Christina Wallin vonden een nieuw bestaan als wolpluizers in de beroemde lakenindustrie in de Hollandse stad Leiden. Hier liet het genoemde echtpaar tussen 1650 en 1670 negen kinderen dopen. Namelijk **Susanna** (23 januari 1650), Anna Christina (12 mei 1652), Anna Christina (5 juli 1654), Jacob (21 mei 1657), Catharina (29 februari 1660), Catrijn (15 mei 1661), Elizabeth (20 april 1664), Jacob (13 november 1667) en Philippus (12 oktober 1670); doopboeken Gemeentearchief Leiden.

Gezien de herhaling van dezelfde voornamen waren Susanna en Jacob niet de enige kinderen die de ouders al vroeg moesten verliezen. Vermeldenswaard is nog dat hun zoon Jacob Bickes II (1667-1738) later predikant is geworden.

Zie F. A. van Lieburg. *Voor eed'ler staat geschapen*

Susanna Bikkès te Leiden, werd de 24e Januari 1650 geboren uit godsdienstige ouders, wier grootste zorg het was hun kind te onderwijzen, te catechiseren en tot de predikanten te brengen om in het openbaar onderwezen te worden.

Het behaagde de Heere de godvruchtige opvoeding, het goede voorbeeld van haar ouders en het onderwijs zodanig te zegenen ten goede van haar ziel, dat zij spoedig een ware smaak vond in wat haar geleerd was en daarvan in tijd van nood een wonderlijk gebruik maakte, zoals uit het volgende blijken zal.

Zij was een zeer onderdanig kind voor haar ouders en van een zeer zoet, nederig, gezellig humeur. In haar blonk niet alleen de waarheid, maar ook de kracht en uitnemendheid van de godsdienst zo klaar uit, dat zij niet alleen de harten van haar ouders vertroostte, maar ook tot verwondering was van allen, die getuigen waren van de werken van Gods liefde over haar. Zodat zij als een voorbeeld niet alleen aan kinderen, maar ook aan personen van rijpe jaren kan voorgesteld worden.

Zij volhardde in haar koers van godsdienstige plichten een aanmerkelijke tijd, zodat haar leven voortreffelijker was dan dat van de meeste Christenen; en in haar laatste ziekte ging zij zichzelf te boven.

Zij werd de 30ste Augustus 1664 met de pest, die toen in Leiden zeer woedde, bezocht. Zodra zij zich zeer kwalijk bevond, begon zij met veel gevoel en beweging uit te barsten in deze woorden van de Psalmist: "Indien uw Wet niet ware geweest al mijn vermakings, ik ware in mijn druk allang vergaan."

Haar vader bij haar komende om haar in haar ziekte aan te spreken, zei: "Wees welgemoed, mijn kind, want de Heere zal jou en ons nabij zijn onder deze zware beproeving."

"Ja Vader" zei zij, "onze Hemelse Vader kastijdt ons tot ons nut, opdat wij Zijner heiligheid mochten deelachtig worden", zoals wij lezen Hebr. 12: 10, 11. En hoewel, gelijk dáár staat, de kastijding zoals zij tegenwoordig is geen zaak van vreugde, maar van droefheid schijnt te zijn, nochtans daarna geeft zij van zich een vreedzame vrucht der gerechtigheid, dengene die door dezelfde geoefend zijn. De Heere kastijdt mij nu op dit ziekbed; maar ik hoop Hij zal het mij zo zegenen dat Hij het mij zal doen geven een gezegende vrucht naar de rijkdom van Zijn barmhartigheden die niet ophouden."

Nadat zij tot God had gesproken met haar ogen opgeheven ten hemel zei ze: "Zijt mij genadig, o Vader! Zijt mij zondares genadig naar uw Woord!" Zo zag zij haar bedroefde ouders aan en zei: "Er staat, Psalm 55: 23: "Werp uw zorg op de Heere en Hij zal u onderhouden; Hij zal in eeuwigheid niet toelaten dat de rechtvaardige wankel. Daarom, mijn lieve vader en moeder, werpt al uw zorg op Hem, die alles wat u aangaat wel zal doen gaan."

Haar moeder zei tot haar: "O mijn lief kind! Ik heb geen kleine troost van de Heere gehad in jou en in de vrucht Zijner genade, waardoor ge zo zeer geoefend zijt tot godzaligheid, in het Woord te lezen, in bidden en heilige samenspreking, tot troost en stichting van uzelf en van ons. De Heere zelf, die je aan ons gaf, vergoede dit verlies, indien het Hem gelieft dat wij nu van elkaar moeten scheiden."

"Lieve moeder," antwoordde zij: "hoewel ik u verlaat, zo zal God u toch niet verlaten, want er staat geschreven, Jes. 49: 15, 16: "Kan ook een vrouw haar zuigeling vergeten, dat zij zich niet ontferme over de vrucht baars buiks? Ofschoon deze vergaten, zo zal Ik u toch niet vergeten! Ziet, Ik heb u in mijn handpalmen gegraveerd." O, troostelijke woorden voor moeders en kinderen! Let, lieve moeder! Hoe vast de Heere de Zijn houdt, dat Hij hen zelfs in de palmen van zijn handen graveert. Hoewel ik dan van u moet scheiden en u van mij, nochtans zal Hij nooit van u of mij scheiden."

Vermoeid door veel spreken, begeerde zij een weinig rust en kort daarna ontwaakte zij. Haar vader vroeg haar hoe het met haar was? Waarop zij vroeg welke dag het was? Haar vader zei, dat het des Heeren dag was.

"Wel dan," zei zij, "hebt u voor mij in de publieke gebeden verzocht te bidden?" De vader zeide: "ja."

"Ik heb geleerd," zei zij, "dat het krachtige en vurig gebed der rechtvaardigen veel vermag."

Zij had wel gewenst dat de Predikanten bij haar gekomen waren; maar zij was voor hun welvaart zo bezorgd dat zij hen daartoe niet wilde verzocht hebben. Ze wilde zich liever werpen in de armen des Heeren en gebruik maken van de kennis en de vorige ervarenheid, die zij in het Woord had en van de bezoeken van andere Christenen, die Gods voorzienigheid tot haar zond. Bijzonder van de ziekenbezoekers, waarvan één haar zeer nuttig was om haar te troosten en door haar ook hartelijk bedankt werd voor zijn bezoek.

Hoewel zij nog jong was, trok zij zich de zaak van God en godsdienst, der Dienaren van het Evangelie en de zonden en het verval van de kracht der godzaligheid in haar eigen land zeer aan. Wat bleek toen zij door middel van de ziekenbezoeker de ziekte van één er Predikanten vernomen hebbende, even na zijn weggaan bitter begon te wenen. Door haar vader naar de oorzaak daarvan gevraagd zijnde, antwoordde ze: "Heb ik geen oorzaak van wenen, daar ik zo-even verstaan heb, dat Ds. de Witte vandaag op de predikstoel ziek geworden is en zeer ongesteld naar huis is gegaan? Dat is een droevig teken voor een volk; want als God een land of een stad slaat, dan neemt Hij wel hun herders weg. Hoewel ik weet, ik zal niet lang leven om het kwaad te zien,

dat komen mocht en wat ik zowel als anderen heb helpen toebrengen. Daarom bid ik met David, Ps. 25: Gedenk niet der zonden mijner jonkheid, noch mijner overtredingen; gedenk mijner naar Uw goedertierenheid en Uwer goedheid wil, o Heere!" Zij voegde bij deze uitdrukkingen, als vrezende helemaal de dood niet: "O hoe verlang ik! Als een hert schreeuwt naar de waterstromen, also schreeuwt mijn ziel tot u, o God! mijn ziel dorst naar God, naar de levendigen God; wanneer zal ik ingaan en voor Zijn aangezicht verschijnen!"

Zij haatte de zonde zeer en zag daarop met veel droefheid en zelf verfoeiing neer; maar wat haar het meest op het hart lag, was de verdorvenheid van haar natuur, de erfzonde. Daarom riep zij menigmaal met de woorden van de Psalmist uit: "Ziet, in ongerechtigheid ben ik ontvangen en in zonde heeft mij mijn moeder voortgebracht." Zij kon zichzelf nooit laag genoeg vernederen onder een gevoel van de erfzonde die zij met zich in de wereld had gebracht.

Vele dingen sprak zij op een verstandige wijze van de oude mens en die af te leggen, en van de nieuwe mens om die aan te doen, uit Efeze 4. Zij toonde, dat zij geen vreemdeling was omtrent de bekering en dat zij enigermate verstond wat doding, zelfverloochening, opnemen van haar kruis en Christus te volgen, te zeggen was. De tekst Ps. 51: 19 was veel in haar mond: "De offeranden Gods zijn een gebroken geest; een gebroken en verslagen hart zult Gij, o God, niet verachten." "Die gebrokenheid des harten," zo verklaarde zij het, "die gebouwd is op het geloof en die van het geloof vloeit, en dat geloof, wat op Christus is gebouwd, die het eigen en enig offer voor de zonde is."

Daarna begeerde zij te rusten. Toen zij wat gesluimerd had, zei zij: "Och, lieve vader en moeder, hoe zwak bevind ik mezelf!"

"Mijn lieve kind!" zei haar vader, "God zal in Zijn goedertierenheid je sterken in je zwakheid."

"Ja vader," zei zij, "dat is mijn vertrouwen, want er staat geschreven in Jesaja "Het gekrookte riet zal Hij niet verbreken en de rokende vlaswiek zal Hij niet uitblussen; zou ik dan niet geloven?"

Toen sprak zij treffend van de natuur van het geloof en zei: "Lees Hebr. 11, hoe Abraham van God verzocht zijnde, door het geloof Izak offerde. O, zei ze, wat een vast en kloek geloof was dat van Abraham, wat hem gewillig en volvaardig maakte om zijn eigen zoon op te offeren! O, wat is geloof? Het is een vaste grond der dingen, die men hoopt en een bewijs der zaken, die men niet ziet."

Haar vader en moeder, haar zo treffend horende spreken en haar wonderlijk gedrag ziende, barstten uit in tranen. Waarop zij bij hen aanhield om geduldig en tevreden te zijn onder Gods hand. "O! waarom weent u zo zeer over mij, daar ik hoop dat u geen reden hebt te twijfelen, dat indien mij de Heere uit deze ellendige wereld haalt, het mij wel gaan zal tot in alle eeuwigheid. U behoort daar wel mee tevreden te zijn. Want er staat, Ps. 115: "Onze God is in de hemel en Hij doet al wat Hem behaagt. " Bidt u niet elke dag dat de wille Gods geschiede op de aarde gelijk in de hemel? Nu vader, dit is Gods wil, dat ik op dit ziekbed zou liggen en aan deze ziekte lijden. Daarom moeten wij dan tevreden zijn, dat het ons gaat naar ons gebed. Anders zouden wij tegen God murmureren, zonder Wiens welbehagen niets gebeurt. Hoewel ik met deze zware ziekte geslagen ben, nochtans, omdat het de wil van God is, doet mij dat stilzwijgen. Ik wil zolang als ik leef, bidden dat Gods wil mag geschieden en niet de mijne."

Haar ouders waren zeer bewogen. Ze sprak met hen over Gods voorzienigheid, die een bijzondere hand heeft in de minste zaken, veel meer in het bestel over de levens der mensen. "Twijfelt niet," zei zij, "aan Gods voorzienigheid, want er staat in Mattheus: Worden niet twee mussen om een penning verkocht? En niet één van die

valt op de aarde zonder de wil van onze Hemelse Vader; vreest dan niet, gij gaat vele musjes te boven. Voor- en tegenspoed zijn beide van God; sommige dingen schijnen kwaad in onze ogen, maar de Heere keert ze allen ten goede van degenen die de Zijnen zijn."

In het bijzonder sprak zij over de pest: "Komt de pest niet van God? Daarom staat er, Klaag. 3: 38: "Gaaf niet uit de mond des Allerhoogsten beide het goede en het kwade?" En in Amos 3: Zal er een kwaad in de stad zijn, hetwelk de Heere niet doet? Wat zeggen de mensen, dat ze komt door de lucht? Is niet de Heere de Schepper en Regeerder van de lucht en van al de elementen? Of komt ze van de aarde? Dan is ze ook van de Heere. Wat zeggen zij, dat ze gekomen is met een schip, dat van Afrika kwam? Wij hebben allang geleden samen gelezen uit Lev. 26: 25: Ik zal een zwaard over u brengen, dat de wraak des verbonds wreken zal, zodat gij in uw steden vergaderd zult worden; dan zal ik de pest in het midden van u zenden."

Daarna enige rust genoten hebbende, zei zij: "O, nu is het de dag dat de eerste vraag van de Catechismus zal verklaard worden. Als wij dáár waren, zouden wij horen, dat wij in leven en dood Christus, onze Zaligmaker eigen zijn, die ons door Zijn dierbaar bloed verlost heeft van de macht des duivels." En daarna haalde zij de tekst Rom. 14: 7 en 8, aan: "Want niemand van ons leeft zichzelf, en niemand sterft zichzelf; want hetzij wij leven, wij leven den Heere; hetzij wij sterven, wij sterven den Heere; hetzij wij dan leven of sterven wij zijn des Heeren. Wees dan getroost; want hetzij ik leef of sterf, ik ben des Heeren. O, waarom kwelt ge uzelf zo? Maar wat zal ik zeggen? Met geween kwam ik in de wereld, en met geween moet ik uit de wereld gaan. Och, mijn lieve ouders, beter is de dag des doods, dan de dag dat iemand geboren wordt."

Als zij zo haar vader en moeder opgewekt had, begeerde zij dat haar vader voor en met haar bidden zou en dat hij van de Heere zou verzoeken, dat zij een geruste en vreedzame uitgang door de dood mocht hebben.

Nadat de vader voor haar gebeden had, vroeg hij haar, of hij de dokter ontbieden zou? Ze antwoordde: Nee, de dokter kan mij niet helpen; maar ik hoop alleszins dat mijn Hemelse Vader mij helpen zal."

"Maar mijn kind," zei de vader, "wij zullen de gewone middelen gebruiken, en laat de Heere doen wat goed is in Zijn ogen."

"Ja" zei zij, "lieve vader, de Hemelse Medicijnmeester is de ware Helper. Hij zal helpen, Hij kan helpen ziel en lichaam. Matth. 11: 28 staat: *Komt allen tot Mij, die vermoeid en belast zijt en Ik zal u ruste geven.* Ziedaar, vader, daar is de Helper. Zo gebiedt Hij ook in Ps. 50: *Roept mij aan in de dag der benauwdheid en Ik zal er u uithelpen en gij zult Mij verheerlijken.* Daarom lieve vader, laat ons Hem nog eens aanroepen."

Omtrent deze tijd kwam de ziekenbezoeker om haar te bezoeken, die niet weinig vertroost werd, toen hij zoveel van Gods genade in haar hoorde en zag. Het deed hem zó aan, dat het hem tranen van blijdschap en verwondering afperste. Haar gedrag was zo leerzaam, dat hij moest bekennen, grotelijks gesticht te zijn door haar spreken.

Wat vooral in haar viel op te merken, was de vurige genegenheid die zij had tot de Heilige Schrift en tot haar Catechismus, waarin zij door de Leraars zo wel onderwezen was, wat zij als een zeer grote weldaad erkende.

"Morgen, Dinsdag, is het catechiseerdag in ons kwartier; één ding wil ik ernstig aan u verzoeken, vader. Dat moet u mij beloven, dat u bij Ds. de Witte zult gaan en hem bedanken dat hij zoveel moeite heelt genomen om mij te onderwijzen in de Catechismus; en hem zeggen, dat de voortreffelijke Schriftuurplaatsen, die hij mij geleerd heeft over de Catechismus, mij van God tot mijn troost gezegend zijn en nog steeds op mijn doodsbed, tot zijn moedgeving; opdat hij voortga in het werk van

catechiseren. O, dat zoete catechiseren! Hoe ging ik daar naar toe met blijdschap en nam dat waar zonder vermoeidheid ten einde toe."

Zij was ver boven de ijdelheden van de wereld verheven en nam helemaal geen vermaak in die dingen waarmee het hart van de jeugd zeer mee ingenomen is. "Ik heb gezien, dat er zo weinig troost en goed en zoveel ijdelheid in kermissen en ijdele heilige dagen is, dat ik bedroefd en beschaamd ben vanwege jongen en ouden, dat ik hen zo blijde en zo uitzinnig zie haken naar de ijdelheden."

Ook vergat zij de zorg en liefde niet van haar schoolmeester en meesteres, die haar hadden leren lezen en werken; maar wilde dat die ook bijzonder zouden bedankt worden. Waarlijk, zij dacht, dat zij nooit dankbaar genoeg kon wezen voor de vriendelijkheid die zij ondervonden had, maar begeerde nog dikwijls, dat men de Leraars bedanken zou, die haar onderwezen hadden door catechiseren en prediken.

Na enige rust genomen te hebben begon de vader zijn genoeg en vreugde uit te drukken, welke hij genoten had door haar vorige vlijt in het lezen van de Schrift, in liet schrijven en door haar vorderingen in de dingen Gods. Toen begeerde zij ootmoedig en zoetelijk God en Zijn goedertierenheid te erkennen in haar godzalige opvoeding en zeide: "dat zij haar heilige opvoeding onder zulke ouders en leraars een groter deel achtte dan tien duizend gulden, want daardoor heb ik geleerd, mij uit Gods Woord te troosten."

Haar vader, bemerkende dat zij zwakker werd, zei: "Kind, ik merk je bent zeer zwak." "Het is zo, ik gevoel, mijn zwakheid neemt toe en ik zie, dat uw droefheid mijnenhalve toeneemt, wat een deel is van mijn verdrukking. Ik bid u, wees tevreden; het is de Heere die het doet. Laat ons met David, 2 Sam. 24, in de hand des Heeren vallen, want Zijn barmhartigheden zijn vele."

Zij legde een grote verbintenis op haar ouders, dat zij na haar dood niet al te droevig over haar zouden zijn. Ze haalde het voorbeeld van David aan, die, terwijl het kind ziek was vastte en weende, maar toen het stierf, zijn aangezicht waste, at en zei: "Waarom zou ik nu vasten; zal ik hem nog kunnen wederhalen? Ik zal wel tot hem gaan, maar hij zal tot mij niet wederkomen." 2 Sam. XII. Zo behoort u uzelf ook te troosten na mijn dood: "met ons kind is het goed, want wij weten, het zal welgaan dengenen, die op de Heere vertrouwen."

Zij wendde daartoe nog meer bijzondere pogingen aan bij haar moeder, en zei: "Lieve moeder, die zoveel voor mij gedaan hebt, u moet mij één ding beloven, eer ik sterf. Dat is, dat u niet al te droevig over mij zult zijn; want ik vrees voor u, als ik merk uw droefheid over mijn andere zuster en broeder, die vóór mij door de dood zijn heengegaan. Zie op uw buurvrouw, die haar twee zonen verloren heeft, en niet meer kinderen heeft. U moet beiden aan mij beloven, dat u elkaar zult troosten. Troost u met Job, die al zijn kinderen verloren had en zei: *De Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen, Zijn naam zij geloofd!* U weet wel dat Christus tegen de Apostelen zei, Joh. 16: 33: *In de wereld zult gij verdrukking hebben; maar hebt goeden moed, in Mij zult gij vrede hebben, Ik heb de wereld overwonnen.* En moesten de Apostelen zo'n grote verdrukkingen lijden, en zullen wij niet wat lijden? Ja, heeft niet Christus, mijn eigen leven en Zaligmaker, in de hof van Gethsémané grote druppelen bloed voor mij gezweet? Is Hij niet bespot en bespogen geweest te Jeruzalem, en daarna aan het kruis genageld, en door Zijn gezegende zijde gestoken met een spies, en dat alles om mijnentwil, om mijne stinkende zonden wil? Heeft Hij niet uitgeroepen: *Mijn God! waarom hebt Gij Mij verlaten?* Heeft Hij niet naakt aan het kruis gehangen om voor mij de klederen des heils te verwerven, en om mij te kleden met Zijn gerechtigheid? Want daar is geen zaligheid in een andere Naam; zouden wij dan niet geduldig

lijden?"

Daarna zei zij, zich zeer zwak gevoelend: "Och, mocht ik gerust slapen in de schoot van Jezus en dat Hij mij tot die tijd sterkte, en mij in Zijn armen nam, gelijk Hij de kinderkens deed, als Hij zei: "Laat de kinderkens tot Mij komen, want derzulken is het Koninkrijk der Hemelen." En er staat: Markus 10: Hij nam ze in Zijn armen, en leide Zijn handen op hen, en zegende hen. Ik lig hier als een kind, o Heere! Ik ben Uw kind; ontvang mij in Uw genadige armen, o Heere! Genade, genade, en geen recht! Want zo Gij met mij in het gericht treedt, ik kan niet bestaan, want niemand die leeft, zal voor Uw aangezicht rechtvaardig zijn."

Daarna riep zij uit: "O, hoe flauw ben ik!" Maar vreemde dat zij haar moeder kleinhartig zou maken, zei zij: "Terwijl er leven is, zo is er nog hoop. Indien het de Heere geliefde mij te herstellen, hoe zorgvuldig zou ik zijn om u te behagen in mijn werk en leren en in alles wat u van mij eisen zou."

Daarna gaf de Heere haar weer sterkte, welke zij alleen voor Christus trachtte te besteden, met opwekken, zuchten en vertroosten van degenen die bij haar waren. Maar voornamelijk poogde ze zichzelf en haar ouders te troosten uit de Schrift, met de apostel, Rom. 8: 28: "Wij weten dat dengenen die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede, degenen die naar Zijn voornemen geroepen zijn." O Heere! Ondersteun mij met Uw vrijmoedige geest, opdat ik nooit van Uw liefde vervalle. Ja, in datzelfde kapittel staat: Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus? Ik ben verzekerd, dat noch leven, noch dood, noch engelen, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomstige dingen, noch hoogte, noch diepte, noch enig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, die daar is in Christus Jezus, onzen Heere. Christus zegt, Joh. 10: 27, 28, 29: "Mijn schapen horen Mijn stem, en Ik ken dezelve; en zij volgen Mij. En Ik geef hen het eeuwige leven; en zij zullen niet verloren gaan; en niemand zal ze uit Mijn hand rukken; Mijn Vader, die ze Mij gegeven heeft, is meerder dan zij allen, en niemand zal ze uit Mijns Vaders hand rukken." Zo scheen zij een heilig vertrouwen op God gekregen te hebben, en een verzekerdheid van haar staat, ten opzichte van het toekomstige leven.

Wanneer zij zich een weinig met slapen verkwikt had, barstte zij met veel blijdschap en vreugde uit, in een heilige triomf van het geloof. Ze zei tot haar vader: "Er staat 1 Cor. 15: De dood is verslonden tot overwinning; o dood! waar is uw prikkel? O, hel, waar is uw overwinning? De prikkel des doods is de zonde, en de kracht der zonde is de wet. Maar Gode zij dank, die ons de overwinning gegeven heeft, door onzen Heere en Zaligmaker Jezus Christus. Dáár zie ik, dat mijn lieve Zaligmaker de dood overwonnen heeft, en de prikkel des doods. Wie zou dan niet ernstig tevreden zijn te sterven? Wij zijn van de aarde en moeten tot de aarde wederkeren; stof is de moeder van ons allen; stof zal tot stof wederkeren, van waar het is. Een de geest tot God, die hem gaf; zodat mijn geest tot God zal keren, die de Gever is van alles."

Toen sprak zij van de korthed van 's mensen leven, zeggende: "O, wat is des mensen leven! De dagen des mensen op aarde zijn als het gras, als een bloem des velds, zo bloeit hij. De wind gaat er over, en zij is niet meer, en haar plaats kent men niet meer.' Op dezelfde tijd sprak zij van de ellende en zondigheid van dit leven, en van Gods Wijsheid in het verkorten onzer dagen. "Zo iemand al lang leefde, nochtans hoe langer hij leefde, hoe meerder zonde hij zou hebben. De dagen onzer jaren zijn zeventig jaar, of zo wij sterk zijn, tachtig jaar, maar het uitnemendste van die is moeite en verdriet. Nu zal de Heere mij bevrijden van al die moeite en dat verdriet. Neemt en denkt bij uzelf," zei ze tot haar vader en moeder: "dat gij ziek wast, en de Heere zou komen en u van ons nemen en ons arme kinderen achterlaten; hoe veel groter verlies zou dat ons

schijnen? Is het niet beter dat de Heere ons eerst wegneemt, die waarschijnlijk maar weinige vrienden na u zouden hebben? Maar wij weten de gedachten des Heeren niet, maar zoveel weten wij, dat zij zijn barmhartigheid en vrede, en om een verwacht einde te geven. Maar wat zal ik zeggen? Mijn leven zal niet lang duren; ik gevoel zulk een zwakheid. O Heere, zie op mij genadiglijk; ontferm U over mijn zwak ellendig hart! Ik ben verdrukt, blijf Gij mijn Borg, opdat ik mag vast staan, en overwinnen."

Zij was zeer dikwijls in geestelijke, uitschietende verzuchtingen. Het was haar geen kleine troost, dat de Heere Christus voor haar bad en Zijn Geest beloofde te zenden, om haar te vertroosten. "Daar staat: "Ik zal de Vader bidden, en Hij zal u een andere Trooster geven, die bij u zal blijven tot in der eeuwigheid. O Heere, laat Hem mij niet verlaten! O Heere, blijf bij mij, totdat mijn strijd en werk ten einde is."

Lage en zeer geringe gedachten had zij van zichzelf. Daarom zei zij: "Zonder U kan ik niets doen. Ik ben," zei Christus, "de wijnstok, en Mijn Vader is de landman. Och, och, mijn God! Laat ik een rank van die levendigen Wijnstok zijn. Och, wat arme wormen zijn wij, die van onszelf niets kunnen doen! O, lieve vader! Hoe lam en hinkende gaan wij op de wegen Gods en der zaligheid! Wij kennen maar ten dele, maar als het volmaakte gekomen is, dan zal hetgene ten dele is, teniet gedaan worden. Och, dat ik nu daar al toe gekomen was! Maar wat zijn wij van onszelf? Niet alleen zwakheid en nietigheid, maar goddeloosheid. Want al de gedachten en inbeeldingen van 's mensen hart zijn alleen en gedurig boos. Van nature zijn wij kinderen des toorns, ontvangen en geboren in zonde en ongerechtigheid. Och, och, dat snood en vuile ding, de zonde! Maar Gode zij dank, die ons daarvan verlost heeft."

Zij vertroostte zichzelf én haar ouders met die grote Schriftuurplaats, Rom. 8: 15, 16, 17: "Gij hebt niet wederom ontvangen de geest der dienstbaarheid tot vrees, maar gij hebt ontvangen de geest der aanneming tot kinderen, waardoor gij roept *Abba, Vader*; de Geest is het die getuigt met onzen geest, dat wij kinderen Gods zijn; en indien wij kinderen zijn, zo zijn wij ook erfgenamen, erfgenamen Gods, en medeërfgenamen van Christus." U ziet daaruit, vader, dat ik een medeërfgenaam met Christus zal zijn, die gezegd heeft: Joh. 14: 2, 3: "*In Mijns Vaders huis zijn vele woningen; Ik ga heen om u plaats te bereiden. En als Ik plaats voor u bereid zal hebben, zal Ik wederkomen en u tot mij nemen, opdat gij ook moogt zijn, daar Ik ben.*" O Heere, neem mij tot U.

Zie lieve moeder! Hij heeft een plaats en woning voor mij bereid."

"Ja," zeide haar moeder, "mijn lief kind! Hij zal je met Zijn Heilige Geest versterken, totdat Hij je tenvolle bekwaam en bereid gemaakt heeft tot die plaats, die Hij voor je bereid heeft."

"Ja, moeder, er staat, Ps. 84: 2, 3 en 11: "Hoe liefelijk zijn Uw woningen, o Heere der Heirscharen! Mijn ziel is begerig, en bezwijkt van verlangen naar de voorhoven des Heeren; één dag in uw voorhoven is beter dan duizend elders. Ja, zei David: Ik koos liever aan de dorpel in het huis mijns Gods te wezen, dan langer te wonen in de tenten. der goddeloosheid. Lees die Psalm, lieve moeder! En daarmee kunnen wij elkaar troosten. Mij aangaande, mijn kracht vergaat meer en meer, en ik nader tot mijn laatste uur; bid met mij, bid dat de Heere mij een zachte dood geve."

Gebeden hebbende, keerde zij zich tot haar moeder, en zei met veel genegenheid: "Och, mijn lieve en liefhebbende moeder! Wat van het hart komt, gaat gewoonlijk tot het hart; kom nog eens, kus mij, eer ik u verlaat, en u ook mijn lieve vader! En mijn zuster!"

Zij was zeer bekommerd over de zielen van haar bloedverwanten, en bijzonder verzocht zij haar vader, dat hij zijn best zou doen betreffende haar zuster. "Laat ze opgebracht worden in de wegen Gods, gelijk ik. Ik weende eerst over haar, menende

dat zij vóór mij zou sterven, en nu weent zij over mij." Toen kuste zij haar wenende zuster. Ook nam zij haar jongste zuster, een kind van zes maanden in haar armen, en kuste het met veel tederheid, alsof haar ingewanden in haar werden omgekeerd, en zij sprak vele hartbrekende woorden tot ouders en kinderen.

De vader zei tot iemand die er bij stond: "Neem dat arme lammetje van haar, uit gevaar van die vurige ziekte."

"Wel vader, bewaarde God de drie jongelingen in de vurige oven, niet? U hebt mij zelf geleerd uit Jes. 48: Wanneer gij door het vuur zult gaan, zult gij niet verbranden, en de vlam zal u niet aansteken."

Zij had een zeer sterk geloof in *de leer der opstanding*, en troostte zichzelf met treffende Schriftuurplaatsen, die spreken van de zalige staat der gelovigen, wanneer hun zielen van hun lichamen gescheiden zijn. Onder anderen zei zij: "Wij lezen, 1 Cor. 15: 42, 43: "Het lichaam wordt gezaaid in verderfelijkeit, maar het wordt opgewekt in onverderfelijkeit; het wordt gezaaid in oneer, en het wordt opgewekt in heerlijkheid; het wordt gezaaid in zwakheid, maar het wordt opgewekt in kracht." En dan paste zij het zoetelijk op zichzelf toe, en nam er deze troost uit: "Ziet zo is het, en zo zal het met mijn arm sterflijk vlees zijn." Zij vervolgde: "Zalig zijn de doden, die in den Heere sterven; want zij rusten van hun arbeid, en hun werken volgen hen na. De rechtvaardige komt om, en daar is niemand, die het ter hart neemt; en de weldadige lieden worden weggeraapt, zonder dat er iemand op let, dat de rechtvaardige weggeraapt wordt vóór het kwaad. Hij zal ingaan in vrede; zij zullen rusten op hun slaapsteden, een iegelijk die in zijn oprechtheid gewandeld heeft.

Zie nu, vader, ik zal rusten en slapen op die slaapstede." Daarna voerde zij die tekst aan, uit Job 19: "Ik weet, dat mijn Verlosser leeft, en dat Hij ten laatste over het stof zal opstaan; en als zij deze mijn huid doorknaagd zullen hebben, zal ik uit mijn vlees God aanschouwen. Denwelken ik voor mij aanschouwen zal, en mijn ogen zien zullen, en niet een vreemde. Mijn nieren verlangen zeer in mijn schoot." Zie nu, vader, deze zelfde huid die u ziet en dit zelfde vlees dat u ziet, zal weer opgewekt worden. En deze zelfde ogen die nu donker zijn, zullen te die dage zien en aanschouwen mijn lieve en kostelijke Zaligmaker; hoewel de wormen mijn vlees opeten, nochtans met deze ogen zal ik God zien, juist ikzelf, en niet een ander voor mij. "De ure komt, zegt de Zaligmaker, in welken allen die in de graven zijn, de stem des Zoons des mensen zullen horen, en zullen uitgaan, die het goede gedaan hebben, tot de opstanding des levens." Zie vader, ik zal opstaan te dien dage, en dan zal ik mijn Vader aanschouwen; dan zal Hij zeggen: Kom gij gezegende Mijns Vaders, beërf het Koninkrijk, dat u bereid is van de grondlegging der wereld. Zie nu leef ik, maar niet ik, maar Christus leeft in mij, en het leven, dat ik nu in het vlees leef, dat leef ik door het geloof des Zoons Gods, die mij heeft lief gehad, en Zichzelf voor mij heeft overgegeven."

"Mijn lieve ouders nu moeten wij haast scheiden, mijn spraak begeeft mij. Bidt de Heere om een gerust einde van mijn strijd."

Haar ouders antwoordden: "Och, ons lieve kind! Hoe droevig is het ons, dat wij scheiden moeten!"

Zij antwoordde: "Ik ga naar de Hemel, en daar zullen wij elkaar wederom vinden; ik ga naar Jezus Christus."

Toen troostte zij zich met de gedachte, dat zij haar dierbare broeder en zuster in de heerlijkheid weer zou zien. "Ik ga tot mijn **broeder Jacob**, die zo zeer riep en bad tot God tot de laatsten adem toe. En tot mijn kleine zuster, die maar drie jaren oud was toen zij stierf, welke, als men haar vroeg, of zij sterven wilde, antwoordde: *Ja, indien het de wil des Heeren is*. Ik zal tot mijn kleine broer gaan, indien de Heere wil. Of ik

wil ook wel bij mijn moeder blijven, indien het Zijn wil is; maar ik weet dat ik zal sterven en naar de Hemel tot God gaan. Och, zie hoe zo'n klein kindeken zo veel gegeven was, dat het zo onderworpen was in alles en in alles zich gedroeg naar de wil van God, alsof het geen wil van zijn eigen had. Altijd zei het: *"Indien het de wil van God is; indien het God gelieft."* En daarom, lieve vader en moeder, dankt de Heere voor deze Zijn vrije en rijke genade, en dan zal ik te blijmoediger heengaan. *Zijt mij dan ook genadig, o Heere, zijt mij genadig; was mij wel van mijn ongerechtigheid, en reinig mij van mijn zonden."*

Daarna werd haar geest verkwikt met het gevoel van de vergeving harer zonden, wat haar deed uitroepen: "Daar staat geschreven, Jes. 1: 18: Al waren uw zonden als scharlaken, zij zullen wit worden als sneeuw; al waren zij als karmozijn, ze zullen worden als witte wol. Zie, God heeft mijn zonden afgewassen. O, hoe verlang ik te sterven! Want in dit lichaam, zegt de Apostel, zuchten wij, verlangende met onze woonstede, die uit de Hemel is, overkleed te worden. Nu ben ik hier ook zuchtende, en verlangende naar die woonstede, die boven is. In de laatste Predicatie, die ik gehoord heb, of ooit horen zal, hoorde ik dit in de nieuwe Kerk, wat stof van grote vreugde voor mij is."

Toen verhaalde zij enige aanmerkelijke Schriftuurplaatsen, welke in die Predicatie waren aangehaald, inzonderheid Openb. 22.

Zij verzocht aan anderen, dat zij voor haar bidden zouden, namelijk, dat al haar zonden mochten vergeven worden, dat zij overvloediger geloof mocht hebben, en verzekerdheid daarvan en troost van die verzekerdheid, en de kracht van die troost naar dat haar nood zou vereisen. Daarna bad ze zelf en volhardde daarin een tijd lang. Na het gebed zei zij: "Mijn lieve ouders, heb ik u te eniger tijd vertoornd of bedroefd, of iets gedaan dat mij niet betaamde, vergeeft het mij."

Zij antwoordden haar: "O, arm kind als alle kinderen zich zo gedroegen omtrent hun ouders, als jij gedaan hebt, daar zou aan alle kanten minder droefheid zijn. En indien je dat gedaan had, wij willen je van ganser hart vergeven; je hebt altijd gedaan gelijk een goed kind betaamde."

De laatste dag

Toen haar hart gerust gesteld was door de vrede met God, en met haar ouders, begon zij over haar boeken te beschikken. "Mijn lieve moeder, u moet mijn catechiseerboek, de catechisatie van Ds. De Witte, houden zolang als hij leeft, ter gedachtenis van mij en laat mijn kleine zuster mijn andere boeken ter gedachtenis van mij hebben."

Vervolgens zei zij, dat zij zich zeer pijnlijk bevond en dat zij wist dat haar leven haast ten einde zou zijn. Waarop haar vader zei, dat hij hoopte dat de Heere haar sterkte zou zijn in het uur van haar dood.

"Ja, de Heere is mijn Herder; al ga ik door het dal der schaduw des doods, ik zal niet vrezen; want Gij zijt met mij. Uw stok en uw staf vertroosten mij. Er staat Rom. 8: 18: *Het lijden dezes tegenwoordigen levens is niet te waarden tegen de heerlijkheid, die geopenbaard zal worden.* Zal ik niet lijden en verdragen, aangezien mijn heerlijke Verlosser zoveel moest lijden? O, hoe werd Hij bespot, bespogen, en met doornen gekroond, om een kroon der gerechtigheid voor ons te verkrijgen! En dat is de kroon, waarvan Paulus sprak, als hij zei: "Ik heb de goeden strijd gestreden. Ik heb mijn loop voleindigd, ik heb het geloof behouden; voorts is mij weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, die de Heere, de rechtvaardige Rechter, mij geven zal te dien dage, en niet alleen mij, maar ook allen, die Zijn verschijning liefgehad hebben."

Verder sprak zij: "Gij zijt duur gekocht, verheerlijkt dan God met uw zielen en lichamen die Zijne zijn. Moet ik Hem dan niet verhogen en loven terwijl ik nog ben,

die mij gekocht heeft met Zijn bloed? Waarlijk Hij heeft onze krankheden op Zich genomen en onze smarten die heeft Hij gedragen. Maar wij achtten Hem, dat Hij geplaagd en van God geslagen en verdrukt was; maar Hij is om onze overtredingen verwond, om onze ongerechtigheid is Hij verbrijzeld; de straf die ons de vrede aanbrengt, was op Hem, en door Zijn striemen is ons genezing geworden. De Heere heeft onzer aller ongerechtigheid op Hem doen aanlopen. *Ziet het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt!* Dat Lam is Jezus Christus, die voor mijn zonden voldaan heeft. Paulus zegt: "maar gij zijt afgewassen, gij zijt geheiligd, gij zijt gerechtvaardigd in de Naam van onze Heere Jezus en door de Geest onzes Gods."

Daarna vervolgde zij en zei: "Mijn einde is nu zeer nabij. Nu zal ik witte klederen aandoen, en bekleed worden voor het Lam, dat onbevleete Lam, met Zijn onbesmette gerechtigheid; nu maken zich de engelen gereed, om mijn ziel voor de troon Gods te brengen. Deze zijn het, die uit de grote verdrukking komen, en zij hebben hun lange klederen gewassen, en wit gemaakt in het bloed des Lams." Dit sprak zij met een stervende stem, maar vol van de Geest, en van de kracht van het geloof.

Hare levendige verzekerdheid der zaligheid drukte ze verder uit, met de woorden van de Apostel: "Wij weten, dat wanneer ons aardse huis dezes tabernakels gebroken zal zijn, wij een gebouw bij God hebben, een huis zonder handen gemaakt, eeuwig in de hemelen. Want in deze zuchten wij, verlangende met onze woonstede, die uit de hemel is, overkleed te worden.

Daar vader, ziet u, dat mijn lichaam is deze tabernakel, die afgebroken zal worden; mijn ziel zal er uitgaan en opgenomen worden in het hemelse Paradijs, in dat hemelse Jeruzalem. Daar zal ik wonen, en niet meer uitgaan, maar zitten en zingen: *Heilig is de Heere der Heirscharen, de Heere Sebaoth!*"

Haar laatste woorden waren deze: *"O Heere God, in Uw handen beveel ik mijn geest; o Heere! zijt mij genadig, zijt barmhartig over mij, een arme zondares!"*

En zo ontsliep zij, op de eerste September 1664, in het veertiende jaar van haar ouderdom. Ze heeft datgene verkregen wat zij zo menigmaal verzocht had van de Heere: een stille en zachte uitgang, en het einde van haar geloof, de zaligheid van haar ziel!

JAKOB BIKKES, 7 jaar

Jakob Bikkès, de broer van Susanna Bikkès, - naar wie ze verlangde - werd geboren te Leiden in het jaar 1657. Hij genoot van zijn vrome ouders ook een godsdienstige opvoeding, welke de Heere geliefde te heiligen tot zijn bekering, waardoor hij een goede schat oplegde, om daarop te leven in de uur van zwarigheid.

Hij werd de 6e Augustus 1664 met een zware ziekte bezocht, drie of vier weken vóór die van zijn zuster, van wier leven en sterven wij zo-even een verhaal gedaan hebben. In zijn ziekte was hij de meeste tijd zeer slaperig, tot zijn dood toe, maar zo dikwijls hij ontwaakte, was hij steeds in gebed.

Zijn ouders, op zekere tijd gebeden hebbende, vroegen hem: "Zoontje, willen wij nog eens de dokter halen?"

"Nee, lieve vader en moeder, ik wil de dokter niet meer hebben; de Heere zal mij helpen. Ik weet, Hij zal mij tot Zich nemen, en dan zal Hij alles verhelpen."

"Och, mijn hartelief!" zei de vader, "dat doet me zo zeer."

"Wel," zei het kind, "laat ons God bidden, vader, dan zal Hij mij bijstaan."

Toen zijn ouders andermaal met hem gebeden hadden, zei hij: "Ja, vader en moeder, zoen mij nog eens, nu weet ik, dat ik sterven zal. Vaarwel, mijn lieve vader en moeder! Vaarwel, mijn lieve zuster! Vaarwel allemaal. Nu zal ik in de hemel komen

bij de heilige engelen. Vader, weet u wel wat bij Jeremia in het 17de kapittel staat: Gezegend is de man die op de Heere vertrouwt? Ik zal op Hem vertrouwen, dan zal Hij mij zegenen. En in de eerste Brief van Johannes het 2de kapittel: *Kinderkens, hebt de wereld niet lief, want de wereld gaat voorbij*. Weg dan al wat werelds is, weg dan met al mijn goed, weg met mijn degen, (een kinderdegentje, hem door een student geschonken), want daar ik kom, is geen degen nodig, men zal daar niet vechten, maar God loven. Weg met al mijn boeken; daar ik kom, heb ik geen boeken nodig, daar zal ik genoeg geleerd zijn, daar behoef ik niet meer te leren."

De vader, welke hierover ontsteld was, en in verwondering stond, wist nauwelijks wat hij zeggen zou. "Nu, mijn lieve zoon, God zal je bijstaan en sterken in je ziekte."

"Ja, vader, de Apostel Petrus zegt: God wederstaat de hovaardigen, maar de nederigen geeft Hij genade. Ik zal mij vernederen onder de krachtige hand Gods, dan zal Hij mij helpen."

"Och, mijn lieve zoon, hebt je een vast geloof? God zal je versterken in je geloof."

"Ja vader, antwoordde het kind, "ik heb zulk een vast geloof, dat de duivel van mij wijken zal, want er staat Johannes 3: 36: "Die in den Zoon gelooft, die heeft het eeuwige leven." Ik geloof in Jezus Christus, mijn Zaligmaker. Die zal mij niet verlaten, die zal mij het eeuwige leven geven. Dan zal ik daar zingen: *heilig, heilig, heilig is de Heere Sebaoth!*"

Toen voegde hij er een kort gebed bij: *"O Heere, wees mij zondaar genadig. O Heere, ontferm u mijner!"* Hij ontsliep zeer zachtken in de Heere, op de 8^e Augustus 1664, ongeveer zeven jaren oud. Hallelujah!

5. Cornelia Laan, 1733-1741

KORT BERICHT VAN HET LEVEN EN STERVEN VAN

CORNELIA LAAN

geboren te Utrecht op de 1 Mei 1733,
overleden te Franeker op de 22 Januari 1741

Zie dr. L. F. Groenendijk en Drs. F. A. van Lieburg. *Voor eed'ler staat geschapen*. Uitgeverij J.J. Groen en Zn., Leiden. 1991.

Wie de vader was van **Cornelia Laan**, hebben we reeds vermeld. ze was de oudste dochter van Petrus Laan, die toen nog in Utrecht stond, en Christina Clara Borrebach. Het was dominee Laan zelf die zijn eersteling op 4 mei 1733 in de Domkerk doopte. Twee jaar later volgde een zoon Hendrik Arnoud, terwijl in 1737, toen het gezin naar Franeker was verhuisd wegens de benoeming van Petrus Laan tot hoogleraar aan de theologische faculteit, nog een dochter Richardina werd geboren. Vader Laan overleed reeds twee jaar na Cornelia, een weduwe en twee kinderen achterlatend.

Biddend en leergierig

Dit kind, door deszelfs vrome ouders - Pieter Laan, predikant te Utrecht, daarna professor in de godgeleerdheid te Franeker, en Christina Clara Borrebach - stichtelijk opgevoed, had reeds vroeg godsdienstige indrukken, zodat zij, twee jaren oud zijnde, bad, dan eens: *Heere, ik kan niet bidden*, dan wederom: *mijn hart moet gereinigd worden en met Jezus' bloed gewassen*.

Ze deed dat zo dikwijls op de dag, dat haar ouders haar daarvan moesten afmanen, opdat het door de veelheid niet zonder indruk geschieden zou.

Ze had reeds voor haar derde jaar besef van bekering en van de boosheid van haar hart, daartoe aanleiding krijsende uit de acht eerste vragen en antwoorden van de Heidelbergse Catechismus, die men haar van buiten had doen leren.

Iets over de drie jaren oud zijnde, kreeg ze de kinderpokjes, en was drie dagen blind. De geneesheer bij haar komende en zeggende: Keetje, men moet je weder ziende maken!, ontving van het kind ten antwoord: mijnheer! de Heere opent de ogen der blinden; die moet het alleen doen! Terwijl ze voorts, zodra ze weder een weinig zag, God dankte en zei: *de Heere heeft mijn ogen geopend!*

Ze was zeer gehoorzaam aan haar ouders en vatbaar voor overreding. ze liet iets na, wanneer men zeide dat het zonde was. Vóór haar vijfde jaar las ze duidelijk de Bijbel en de courant, en bad ze dikwijls met tranen om bekeerd te worden. En als men haar vroeg: hoe weet je, dat je nog onbekeerd bent?, antwoordde ze: 'Indien ik bekeerd was, zou mijn hart zo boos niet zijn, en ik zou Gods geboden die in Zijn Woord staan, wel onderhouden.'

Ze leerde boven haar jaren. ze kon de tabernakel der Israëlieten met deszelfs sieraden en inhoud in orde verhalen, en trachtte van vele dezer dingen de geestelijke zin te verstaan. Ook kon ze de gehele inhoud van een hoofdstuk uit de Bijbel vertellen, nadat ze het gelezen had.

Wanneer iemand van haar bekenden ziek was, bad ze aanhoudend om zijne herstelling. En eens voor haar nichtje op de volgende wijze: *Heere! Gij bedroeft de mensen niet van harte. Dat enige kind is ziek. O, laten mijn oom en mijn tante haar behouden! ze hebben niet meer dan dat ene. Maar o, bekeer haar, en schenk haar uw*

Geest! Doch ik heb die ook zeer nodig, geef mij ook dezelve, indien het U gelieft.

Toen ze eens een rood gestikte rok ontving, vroeg ze, of ze die wel dragen mocht, omdat ze, gelijk ze zich uitdrukte, om dezelve de hemel niet wilde missen.

Zij had op zekere tijd veel op met het Avondmaal, en wilde onderricht zijn, wat dat was en betekende, terwijl ze zich, bij haar onbevoegdheid om aan hetzelfde deel te nemen, vertroostte, dat Jezus de kinderen ook tot Zich deed komen, hen de handen had opgelegd en gezegend.

Een jaar voor haar dood, vroeg ze haar vader: *vader, zijt gij reeds bekeerd?* Deze zeide, omdat ze niet afliet, eindelijk: waarom wil je dat weten? Waarop ze antwoordde: 'Omdat ik graag wilde weten wat gij, voor uw bekering en na uw bekering, gebeden hebt.

Hierop ten antwoord ontvangen hebbende: gij moogt altijd bidden: *Heere bekeer mij, zo zal ik bekeerd zijn!* (Jer. 31 : 18), heeft ze dit opgezocht en voortaan gebeden, behalve enige tijd voor haar dood.

Zij was zeer ingenomen met het woord van de Heere Jezus in de dag van het laatste gericht: *Ik ben hongerig geweest, en gij hebt Mij te eten gegeven, ik ben dorstig geweest, en gij hebt Mij te drinken gegeven.* 'O moeder! (zei ze), hoe verschillend zal alsdan het vonnis zijn! Ik hoop immers, dat ik dan aan de rechterhand van de Zaligmaker zal staan. Ook beoefende zij de deugd der milddadigheid dermate, dat zij graag wat missen wilde om het de armen te geven.'

Geloof op het ziekbed

Ondertussen werd zij door de hand Gods met zwakheid bezocht, uit welke tering ontstond. Voor de dood beangst, zei zij: *ik ben immers niet bekeerd!* Ze las dagelijks zoveel ze kon. Eens zeide zij: moeder! de Heer Jezus heeft veel geleden, toen Hij aan het kruis hing, en dat is immers voor de Zijnen geweest, ik moet immers daaraan ook deel hebben? Ze scheen daar gevoelig onder te wezen.

Op een andere tijd verhaalde ze van een jong kind, dat bekeerd was geworden, en voegde daarbij, dat ze zich bedroefd had, zoveel ouder zijnde, nog niet bekeerd te wezen; maar dat toen in haar binnenste was opgekomen, als of God tot haar zei: *Ik zal u bekeren en gij zult de Mijne zijn.* En dat zij, dit gelovende, van blijdschap gezongen had.

Bij een volgende gelegenheid uitte ze zich: 'De Heere heeft mij heden nacht doen zien, dat Hij mij zal aannemen, en dat Jezus zulke kinderen roept, zodat ik vrolijk werd, en moest uitroepen met David: *Heere, Gij zijt mij tot sterkte geweest! zijt mij tot een rotssteen! Heere Jezus, wees mijn Zaligmaker!* En ik heb op mijn bed gezongen, en sliep daarna verkwikkelijk.

Ook had ze een liedje van iemand ontvangen, uit hetwelk ze dikwijls zong, hoe zwak ze ook was. Eens zong ze daaruit:

'k Wacht dat uurtje met verlangen:

Ach dat ik ontbonden was!

Waarop haar vader zeide: lieve Keetje wil je wel sterven? En ze hartelijk ja antwoordde. Ze mocht geen vaste spijs gebruiken, immers weinig, en alleen brood, omdat ze door een min gezoogd werd. Die verloochening was voor haar een zwaar stuk. En als haar begeerte eens sterk naar ander voedsel uitging, en de moeder zei: *kind! ik mag het je niet geven om daarna mijn geweten niet te bezwaren*, bedankte ze haar, en zei: 'Moeder! het was mijn ongedode wil, en ik heb God gebeden, dat Hij die door Zijn genade ten onderbrengen moge!'

Wanneer, op zekere morgenstond, het vijfde hoofddeel van Johannes' Evangelie haar voorgelezen en tot haar gezegd werd: wat dacht gij onder het lezen? Antwoordde ze:

'Ik was die kranke gelijk, van welke in dat hoofdstuk gehandeld wordt, en ik kon mezelf niet tot het badwater begeven, maar moest derwaarts gebracht worden.'

Wanneer men in het laatste van haar leven bij haar kwam, verzocht ze telkens: *o! bid eens met mij*. En als een leraar, die haar bezocht, vroeg: wat zal ik met je bidden?, antwoordde ze: *dat de Heer zich over mij ontferme, en dat ik aan de Heere Jezus toch deel mag hebben, en dat de Heer mij gewillig moge maken om Hem te volgen*.

Telkens bedankte ze ook, wanneer men voor haar gebeden had, en was ze blij.

Acht dagen voor haar dood, 's avonds, werd haar gevraagd of ze die dag wel gebeden had. Terwijl ze antwoordde: nee, moeder! maar ik zou het nu graag eens doen, en daarop haar handen tezamen vouwende, met indruk zei: *Heere Jezus! ik kan niet bidden. O, bid Gij voor mij! Gij zijt die grote Hogepriester! Al wat Gij van Uw Vader begeert, zal U niet geweigerd worden*.

Vier dagen voor haar afsterven, toen haar moeder haar herinnerde, dat zij, bij de doop, aan de Drieëenige God weleer was opgedragen, sprak zij: 'Moeder! ik wens mij aan de Heere over te geven, om Hem te volgen. Behaagt het Hem om mij in het leven te laten, of zal ik sterven, ik wil wel.'

Gewillig naar Jezus

Zij werd van dag tot dag zwakker, en scheen van de dingen dezer wereld weinig aandoening te hebben. Anderhalve dag voor haar overlijden verzocht ze, dat haar voorgelezen mocht worden, *dat de Heere Jezus de kinderen tot Zich deed komen en hen zegende*, waarmede ze veel ophad.

Zaterdag de 21ste januari 1741, enige uren voor haar dood, herinnerde een leraar haar, dat de Heiland gezegd had: *laat de kinderen tot mij komen!* en vroeg, of ze wel geloofde, dat Jezus haar ook hebben wilde?

Ze antwoordde: ja, dat heeft mijn moeder nog gisteren voor mij gelezen.

's Avonds ten tien uur werd het met haar erger, en eiste ze wat te eten. Waarop haar moeder, haar enige lepels gort toedienende, en zei: Keetje, weet je wel dat de Heere Jezus, in de laatste nacht van Zijn leven, sprak: *Ik zal niet meer van de vrucht des wijnstoks drinken, tot dat ik dezelve nieuw zal drinken in het Koninkrijk Mijns Vaders?* Op deze vraag antwoordde zij: *ja*. Gelijk ook op een andere, of ze wel sterven wilde?

Omtrent middernacht zei haar moeder, om te beproeven, of ze nog bij haar kennis was: Keetje, weet gij nog wel, waar de Heere Jezus geboren is? Ze antwoordde: te Bethlehem. Verder: wat zei de Heere Jezus aan het kruis? Ze gaf ten antwoord: Hij heeft toen voor Zijn vijanden gebeden: *Vader! vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen*.

Wederom: wat zeiden degenen die met Hem gekruisigd werden? Ze sprak: *de een zei: verlos Uzelven en ons*. Men voerde haar tegemoet: nee! De ander? Ze antwoordde: *Heere! gedenk mijner, als Gij in Uw Koninkrijk zult gekomen zijn*. En Jezus beloofde hem: *heden zult gij met Mij in het Paradijs zijn!*

Omtrent een uur later, en dus in de vroege morgen van zondag de 22ste januari 1741, was ze benauwd naar het lichaam, terwijl haar vader zei: kind! Ben je nu bereid en gewillig om tot Jezus te gaan? Zult je nu haast zo gelukkig zijn om zo vroeg in de Heerlijkheid te komen?

Waarop ze met een blij en lachend gezicht *ja* knikte, kunnende niet meer spreken.

Vervolgens hield haar adem op, en ging ze in de eeuwige rust, in de ouderdom van zeven jaren, acht maanden en een en twintig dagen.

6. GODS GENADE VERHEERLIJKT OF ECHT VERHAAL VAN GEESTELIJKE BEVINDINGEN
ENZ. TOT EER VAN GOD EN STICHTING VAN DE MEDEMENS UITGEGEVEN NAAR
BENTHEIMSE KERKORDE DOOR

GEESJEN PAMANS, 1727-1821

in leven lidmate der Gereformeerde Kerk te Nienhuis (Neuenhaus) in het Graafschap
Bentheim MET EEN VOORREDE DOOR
Ds. A. P. A. DU CLOUX. Predikant te Oldebroek
BOEKHANDEL P. STUUT - RIJSSEN - 1979

Waarde lezers!

Dit kostelijk werkje, van de nu zalige Geesjen Pamans verdient alleszins een nieuwe uitgave, daar het slechts in de handen van enkelen is. Een vriend vatte dat denkbeeld op, en verzocht mij dringend om een voorrede. ...

Welnu in dit werkje lezers, vindt u geestelijke bevindingen. Geesjen Pamans verhaalt er in hetgeen de Heere aan haar ziel gedaan heeft, en zij doet dat met geen ander oogmerk dan tot eer van God en tot stichting van haar naasten. En in zover ben ik van mijn voornemen afgegaan, dat ik u nu, aangaande deze godzalige vrouw het getuigenis zal meedelen van twee godzalige dienstknechten des Heeren, die beide nog leven, en bij al het volk des Heeren bekend en geliefd zijn, de eerwaarde heren J. van Velzen, Em. Pred. van Hoogeveen, en B. Moorrees, Em. Pred. van Wijk bij Heusden. Zij beide hebben haar gekend, en met haar omgegaan.

De eerste mijn hooggeschatte vaderlijke vriend J. van Velzen, aan wiens voeten ik gaarne wens te zitten, en die mij van veel raad en besturing is geweest en nog is, schreef mij over haar. "Geesjen Pamans was een recht nederige, alleszins beminnelijke en bij uitnemendheid voorbeeldige Christin, welke haar weg, door het geloof dat Jezus Christus, de Zoon van God haar Middelaar en Heiland, ter betoning van Gods enige liefde jegens haar geworden was, met blijdschap mocht bewandelen, en zeer nauwgezet voor de Heere leefde tot stichting van haar naasten. Een godvrezende broeder in wiens behuizing (een zijkamertje) zij 36 jaren gewoond had, en die haar dus zeer van nabij had gekend, bevestigde dezer dagen nog dit getuigenis. Dat weet ik ook door eigen ervaring, omdat ik haar daar (nu bijna 52 jaren voor het eerst) bezocht en met haar over de weg ten leven, zo als die in Christus is en door elke zondaar, zal hij behouden worden, bevindelijk moet gekend worden, gesproken had. Dikwerf herinner ik mij nog met innig genoegen en gevoel van nauwe betrekking op haar, die mij dierbaar was geworden, haar wijze en liefderijke, recht Evangelische, lerende, besturende, aanmoedigende geloofsversterkende, en vertroostende raadgevingen en gesprekken, waaraan ik destijds grote behoefte had, en die mij - wat ik tot roem van Gods genade bij deze gaarne wil erkennen - vaak ten zegen waren.

Zo vergeet ik niet, hoe zij mij, haar bezoekende, destijds diep bedroefd en moedeloos over mijzelf, en mijn grote zondeschuld bij God en daarbij niet genoeg bekend met de Verlosser noch overtuigd van Zijn bereidwilligheid om ook mij te zaligen, - zoals de onder Gods bearbeiding genomen zondaar gewoonlijk gestemd is, en daaraan behoefte heeft in het begin van de weg der zaligmakende ontdekking en overtuiging - met innige deelneming en ingenomenheid van haar hart geraden heeft, veel te blijven bidden om meer ontdekkend licht des Heiligen Geestes, als voor ons voortdurend nodig, (de weg naar de hemel, zei zij, is en blijft voor al Gods kinderen een ontdekkingsweg tot aan het einde), tevens dat de Heiland zich in Zijn gepastheid,

bereidwilligheid en algenoezaamheid aan mij overeenkomstig Zijn eigen woord, waaruit Hij als zodanig kenbaar wordt, mocht openbaren. En ik Hem mocht leren kennen als die grote Profeet die zondaars, als blinden leert van de weg welke zij te gaan hebben. En als die enige Hogepriester die volkomen voor al de zonden Zijns volks voldaan heeft, en voorspraak is en zal blijven bij Zijn Vader voor allen, die in Hem hun zaligheid zoeken. En als die beminnelijke en dienenswaardige Koning, Die door Zijn woord en Geest onze harten bestuurt en beheerst; en door ons met een onverdeelde liefde moet gehoorzaamd worden. Maar ook om van Hem als zodanig, door het ootmoedig, Hem hartelijk en getrouw aanklevend, door oprechte wedermin jegens Hem werkzaam geloof, met toepassing op mijzelf, biddende om Zijn licht en Zijn kracht en om gepaste vrijmoedigheid, ziende op Zijn uitlokkende en bemoedigende beloften aan de arme, de dode doemschuldige zondaar gedaan, gebruik te mogen maken, en daarin door Zijn invloed steeds toe te nemen, als waardoor die vereniging en gemeenschap met Hem, waaraan het arm en in zichzelf leeg zondaarshart voortdurend behoefte heeft tot bevordering van de rust en troost zijner ziel, tederder en nauwer wordt.

Na deze tussenrede vervolgt zijn eerwaarde: "Het laatst dat ik mijn zielsvriendin heb gesproken was op zondag de 16e juli 1809 toen ik te Ulzen, als student in de theologie een rede hield naar Hebr. 13: 8, welke haar bijzonder tot stichting mocht zijn, tot geen geringe, de Heere dankende vreugde mijns harten. Haar ziel was als een overvloeiende beek vol van het genot van des Heeren, de ziel verkwikkende gunst en gemeenschap, als ook der liefdesuitgangen tot die beminnelijke Persoon Jezus Christus, haar onveranderlijke en getrouwe Zaligmaker, in Wie al haar sterkte en heil lag, zodat zij als buiten zichzelf was, en liefst niet dadelijk veel wilde spreken, (wat zij meer kende), maar eerst enige tijd rust moest nemen, om aan anderen te kunnen vertellen, wat de Heere haar had doen ondervinden en te genieten gegeven, Ps. 66: 16. Zij die dáár met mij waren, voor zover zij nog leven, zullen zich het wellicht nog kunnen herinneren, hoe opgewekt en verblijd zij was, dat zij zulk een woord had horen voordragen door mij, op wie zij een hartelijke christelijke betrekking gevoelde. Maar ook welk een goed getuigenis zij ter bevestiging van het gehoorde, heeft afgelegd van haar dierbare Jezus, en hoe zij een hartelijke zegenbede over mij en mijn aanstaande betrekking als dienaar van zulk een Heere ontboezemde.

Nog acht ik mij aan haar zeer verplicht, en zie het gaarne dat men aan haar en haar werk, (zij heeft ook nog een stukje uitgegeven over **Psalm 23**) blijft gedenken, en daarvan gebruik maken. Zij mag wel gelijk u het noemde "wederom leven" ik voeg er bij, *spreken nadat zij gestorven is*.

Dat op zulk een leven in de gemeenschap met Christus en door Hem met Zijn Vader door de Heilige Geest, waarin zij tot haar einde in de kracht Gods door het geloof is bewaard, en volhard heeft, een gemoedigd en zalig sterven volgen zou en moest, kon men uit kracht der belofte Ps. 37: 37. Jes. 57: 2, met grond verwachten en dat was dan ook haar onschatbaar groot voorrecht. Zij had een ruime en blijmoedige ingang in de hemel. Want een oude vriend van haar schreef ons, dat hij haar in de laatste tijd van haar leven gedurig bezocht hebbende, bevond dat zij meesttijds in hemelse overdenkingen bezig was. Aangespoord zijnde om wegens de zwakheid van haar lichaam zich wat stil te houden en rust te nemen, antwoordde zij, *zolang ik nog mijn mond gebruiken kan, zal ik nog tot lof van mijn dierbare Heere en Koning spreken*. Veel genoot zij van de zalige nabijheid Gods. Haar uitzicht op die zalige rust die voor Gods volk blijft, was helder en vrolijk, verlangende ontbonden en met Christus te zijn. Zij is dan ook zalig, gelijk al de doden die in de Heere sterven, met een vol geloofsvertrouwen op haar Verbonds-God ontslapen, in het begin van de maand

januari 1821. (Geesje werd 94 jaar oud)

De lijkrede over haar is in tegenwoordigheid van een verbazend grote menigte gehouden door de Eerwaarde Sikkens, predikant daar, naar aanleiding van Ps. 73: 26. Lezers, zo spreekt over Geesjen Pamans een man, wiens leven Christus is, en die gelijk weleer die oude moeder in Israël, nu als een vader in Christus, te Amsterdam voor zovelen tot lering en besturing, en bemoediging mag zijn, een bidder voor land en kerk. Zou het wel nodig zijn, dat wij bij zulk een getuigenis, de lezing van het werkje van Geesjen Pamans zulken, die belang stellen in de waarheid die naar de godzaligheid is, nog aanprijzen?

De Eerwaarde Moorrees, hoewel mij persoonlijk onbekend, maar wie ik ware hoogachting toedraag, omdat ik ook hem, als een Vader in Christus eerbiedig, had de goedheid mij te antwoorden, toen ik hem om inlichting aangaande deze vrome vrouw geschreven had.

"Voor vijftig jaren toen ik te Noordhoorn mij bevond om voor de hogeschool voorbereid te worden, in de eerste tijd van mijn bekering als wanneer ik onder veel strijd en bekommering mijn weg bewandelde, heb ik Geesjen Pamans, de vraagbaak van nagenoeg allen in het graafschap Bentheim, wien het heil van hun ziel ter harte ging, leren kennen. En nooit kwam men bij haar of men ontmoette zulken, die met haar kwamen spreken. Dikwijls getrooste ik mij de weg van 2 uren over de heide te gaan om mijn zielstoestand voor haar open te leggen, en met Gods zegen, iets tot mijn bemoediging en mijn troost uit haar mond te horen. Meestal geschiedde dit in zulke tijden als ik onder aanvechting en strijd verkeerde. En nimmer heb ik haar gelijken ontmoet in het oplossen van bezwaren en het geven van raad, onderricht en opwekking. Nooit zal ik vergeten de liefderijkheid waarmee zij de bekommerde en heilbegerige zielen behandelde; ofschoon de hoogste trap in de genade hier op aarde, naar mijn overtuiging bereikt hebbende, zo was er geen zweem van meesterachtigheid in haar te ontdekken. En toch was zij bij al haar liefderijkheid zeer getrouw in het aanwijzen van alle verkeerde en ongenoegzame gronden van hoop. Zij was een voorbeeld van ootmoed en nederigheid en scheen steeds onder de gevoelige nabijheid van de Heere te leven. Zij behoorde onder die weinigen, die, de eerste liefde, en dat met gedurige toeneming behouden had. Het scheen dat het eigen ik bij haar al gestorven was, ofschoon zij zelf het tegendeel beweerde. Ik vroeg haar eens *of zij de kracht der verdorvenheid nog ondervond?*

Waarop zij antwoordde: *O ja! Maar de liefde van Christus verbrandt de zonde!* Ik ben 73 jaar oud en heb in al die jaren met vele vromen omgang gehad, maar dit verklaar ik plechtig: nimmer heb ik wederom een Geesjen Pamans ontmoet. Ik heb onderscheidene onvergetelijke lessen van haar gehad betreffende mijn gedrag en werk als leraar en deze zijn mij steeds bijgebleven. Zij leefde in een klein kamertje, arm naar de wereld, maar in een hoge trap rijk in God, en het nodige naar het lichaam ontbrak haar ook niet. En ofschoon naar de wereld onaanzienlijk en afgezonderd levende, zo twijfel ik, of er wel velen zijn die meer nut gesticht hebben voor het Koninkrijk Gods dan Geesjen Pamans".

Welk een heerlijk getuigenis! Och, dat er nog vele jongelingen die zich bereiden om als leraars in de kerk van Christus op te treden, ook in onze dagen mochten worden gevonden, die de arme vromen naar de wereld opzochten. Zij zijn er nog, al zijn het allen geen Geesjen Pamans, maar wat zij was voor die twee waardige Evangelie dienaars, die nu rusten van hun werk, maar in hun dagen zo bemind waren in de gemeenten die zij dienden, en bij de vromen die hen kenden. Dat zouden ook nog vele

derzulken voor die jeugdige mannen kunnen zijn, in wier harten de genade geschenen heeft, en die het daarom juist nu zo nodig hebben, uit de mond van oude beproefde christenen te horen, wat er dagelijks gekend, ondervonden en genoten wordt op de weg naar de hemel. Ja, die bede mogen wij wel opzenden, voor alle heilzoekenden. Och, dat zij toch veel de gezelschappen der vromen, al zijn het ook armen naar de wereld mogen opzoeken. Het kan voor velen onder Gods zegen zo nuttig, zo leerzaam, zo bemoedigend zijn, vooral als wij daaronder aantreffen, dezulken die enigmate aan Geesjen Pamans gelijk zijn.

En wat zal ik er nu tot aanprijzing van dit boekje bijvoegen? De vrienden der zonde en der wereld zullen er geen genoegen in vinden, de mannen van de valselyk genaamde wetenschap van ongeloof van deze tijd spotten er mee. Zij achten zichzelf veel te verlicht om zulke geestelijke werkzaamheden, ontdekkingen, genietingen, bevindingen des geloofs, der hope en der liefde aan, op, en tot Christus, geestelijke beschouwingen, uitzichten en verwachtingen, zo verkwikkelyk, opbouwend en versterkend, voor het godsdienstig gestemd gemoed, hoezeer dan ook op Gods onfeilbaar Woord gegrond, en met de ervaring van gelovige christenen overeen komende; die noch zichzelf noch anderen bedriegen willen, en alleszins geloofwaardig zijn, als hun verklaringen bevestigende door hun vrome wandel, een wandel met God, zoals die van Geesjen Pamans kon gezegd worden te zijn, te willen geloven en erkennen. Maar deze als geestdrijverij en dweperij uitkrijten en ten toon stellen. Deze vergeten dat de godsdienst tot het inwendige leven, het zielenleven van de mens behoort en het bij ons aankomt op het liefhebben van God met geheel ons verstand en hart, met al onze krachten en evenzo Zijn grote en enige Zoon in onverderfelykheid 1 Kor. 16: 22.

Ja lezers, voor u zal dit werkje dierbaar zijn, die er van overtuigd zijt geworden door de Heilige Geest, dat het bij ons op het zijn en blijven in Christus aankomt, op het van ganser harte verenigd zijn met Hem door een oprecht, niet bloot verstandelyk en slechts beredeneerd en aangegrepen geloof, maar in waarheid, ongeveinsd en hartelyk geloof, gelijk de ranken met de wijnstok (Joh. 15). En dat daaruit als vrucht in onszelf gekend moet worden, een dagelijks leven, waarin wij minder worden, en Hij in ons meerder wordt.

Voor u zal het welkom zijn, die een waarachtige droefheid naar God, die een onberouwelyke bekering tot zaligheid werkt, over uw zonden door genade hebt leren kennen.

Voor u die bij ervaring kent een verborgen omgang met God en die in het eenzame gewoon zijt de Heere uzelf gedurig voor te stellen; en Hem bedelend smeekt, dat Hij Zijn vriendelyk aangezicht over u doe lichten, die met Hem gewoon zijt te worstelen in den gebede, en die er enigszins van kennen moogt: *als ik ontwaak dan ben ik nog bij U*. Ik doorweek mijn bedstede met mijn tranen. Weleens zalige tranen, die de Heere voor u in Zijn fles bewaart. *En die met zulke tranen zaaien zullen met gejuich eenmaal maaien.*

Och! mocht de Heere geven, dat nog menige ziel van die kleinen en bekommerden, er door getroost en verkwikt mocht worden, en al het volk des Heeren er door bevestigd en versterkt moge worden.

De Drie-enige, eeuwig getrouwe Verbonds-God keure de arbeid aan de uitgave van dit werkje besteed, goed tot bevordering van het heil van velen, dat zij zo om Christus' wil.

Oldebroek, mei 1855 A.P.A. du Cloux.

Geesjen heeft op 1 augustus 1774 zelf een voorrede in dit boek geschreven. Daarin

schrijft ze hoe ze ertoe gekomen is om haar geestelijke bevindingen in het licht te geven. Ze was op een langdurig ziekbed neergelegd. Ze schrijft daarvan het volgende: Het was alsof de hemel al in mijn ziel daalde, wegens al die eerstelingen en zoete druiventrossen, die ik nog hier in de woestijn zijnde, echter uit het hemelse Kanaän mocht smaken. Daaruit ontstond in mijn binnenste zo een vurig, ja hartbrekend verlangen naar de hemel, uit een brandende en reine liefde tot de Heere, om bij Hem te zijn, dat het mij niet is om uit te drukken. Een gestalte die mij zeer veel vergund is, gelijk in dit werkje voorkomt. Maar nu gingen de verlangens naar de onmiddellijke gemeenschap met God Drieënig zo hoog, dat het bijna als verterende begeerten waren; voornamelijk toen het scheen dat ik nog in leven zou blijven, terwijl de ziekte begon af te nemen door de goedheid Gods, toen ontstond er in mij zo een heilig ongeduld, dat het mij niet anders was als een bezwijken van verlangen, want de Heere had zoveel van de hemel en deszelfs heerlijkheid aan mij ontdekt op dat ziekbed, en zoveel van de beginselen des eeuwigen levens doen genieten, dat ik mij tot de aarde en het aardse als niet weer scheen te kunnen begeven."

De Heere liet haar echter zien, dat ze haar dierbare ondervindingen, ja al het goede, dat Hij aan haar ziel gedaan had, niet alle moest meenemen in het graf. Ze mocht daar niet alleen over spreken, maar zij moest er ook over schrijven. Het werd haar dus door de Heere opgedragen om dit boek te schrijven.

Uit bovenstaande gegevens blijkt dat Geesje Pamans veel contact had met Nederlanders. Dat is niet te verwonderen, want Nienhuis ligt niet ver over de grens bij het Overijsselse Ootmarsum. Geesje schreef ook in het Nederlands. En de Gereformeerde Kerk in het graafschap Bentheim onderhield nauwe contacten met de Nederlands Hervormde kerk in Nederland. Vandaar dat Geesje in deze serie wordt opgenomen.

7. EVA VAN DER GROE. Oorlog, kerk en Staat.

Verhaal van de geloofswerkzaamheden in de Oostenrijkse Successie-oorlog, 1740 tot 1748.

Eva van der Groe werd begin februari 1704 geboren in het Zuid-Hollandse dorpje Zwammerdam. Zij als oudste dochter van Ds. Ludovicus van der Groe (1675-1711) en Johanna Laats (ca. 1680-1760). Ook haar grootvader en ooms van moederszijde, waren predikant in de Nederlands Hervormde Kerk. Twee broers van Eva - Theodorus (1705-1784) en Simon Ludovicus (1707-1779) werden eveneens predikant. In 1711 stierf vader Van der Groe. Zijn weduwe vestigden zich in Leiden, waar de beide zoons konden studeren.

In oktober 1725 trad Eva in de Leidse Pieterskerk in het huwelijk met de koopman Jan Pluymejoen (1701-vóór 1758). Hij was afkomstig uit Haarlem, waar het echtpaar ook ging wonen. Het jaar daarop beviel Eva van een zoontje, Jan genoemd, dat na vier maanden overleed. Het huwelijk bleek helaas een grote mislukking. Jan was lui en leefde er op los, zodat er voortdurende spanningen ontstonden die reeds in juli 1727 uitliepen op een echtscheiding.

Eva trok weer in bij haar moeder in Leiden en vervolgens in 1729 in de pastorie van het naburige dorp Rijnsaterwoude, de eerste standplaats van haar broer Theodorus. Tot een tweede huwelijk is zij niet meer gekomen. (Biografische gegevens gedeeltelijk ontleend aan F.A. van Lieburg)

In 1735 kwam Eva tot bekering, en een half jaar later haar broer Theodorus.

In de zomer van 1740 werd de pastorie van Rijnsaterwoude verwisseld voor die van Kralingen bij Rotterdam.

In dezelfde tijd werd Eva belangstellend naar de politieke gebeurtenissen in Nederland. Vooral de Oostenrijkse Successie-oorlog, die duurde van 1740 tot 1748 en waarin vanaf 1744 ook de Republiek betrokken was, volgde zij op de voet. Veel hoop had Eva niet voor de toekomst van ons land, gezien het algemene godsdienstige en zedelijke verval. Zeker zou God in deze oorlog, door middel van het imperialisme van de rooms-katholieke Franse koning, de zonden met Zijn oordelen bestraffen.

In deze jaren werd Eva bedeed met enige mate van de Geest der profetie. Bij allerlei gebeurtenissen in het buitenland voelde ze zich betrokken. Waren in Frankrijk de vorsten der aarde bijeen, dan lag zij in de Kralingse pastorie te smeken om de verijdeling van 'Achitofels raadslagen'.

In 1747 begroette Eva de tot algemeen stadhouder verheven prins Willem IV, toen deze in Rotterdam zijn intocht maakte. Sterk leefde ze ook mee met de belegering van Bergen op Zoom, en zij zag het als een verhoring van haar gebed dat er in december van genoemd jaar een partij levensmiddelen voor de Franse soldaten aldaar verloren ging.

Later - met Pinksteren 1749 - maakte ze een reis om de ruïnes van de Brabantse vestingstad met eigen ogen te aanschouwen. Intussen was in 1748 de oorlog tot een einde gekomen, maar volgens Eva moest dit wel Gods laatste genadeblijk over Neêrlands Israël zijn. Bij een volgende bezoeking van het vaderland zou het met de vrijheid van de staat en van de godsdienstuitoefening ongetwijfeld gedaan zijn.

Eva van der Groe 'mocht deze zaken en werkzaamheden, waar de Heere mij door Zijn Geest toe verwaardigd heeft' niet alleen beleven, zij kreeg ook een Goddelijke opdracht om ze op schrift te stellen. Dit gebeurde in december 1749, met als resultaat

een uitvoerige verhandeling onder de titel: *Een eenvoudig en echt verhaal over oorlog, kerk en staat van Eva van der Groe; zuster van Theodorus van der Groe; laatst predikant te Kralingen*. Uitgegeven bij J. Boden; Zwijndrecht 1844.

Daarna maakte ze een verslag van haar bekeringsweg, dat wil zeggen van haar levensloop tot ongeveer 1736. Zij geloofde, na biddend zelfonderzoek, daarmee de eer van God te dienen en mogelijk anderen tot nut en stichting te kunnen zijn. Vooral op het punt van de rechtvaardigmaking voor God door het geloof is Christus, waren er grote verschillen in de opvatting van voorgangers en gelovigen uit de gewone man. Het schijnt dat Eva een krachtige persoonlijkheid was en daardoor heeft zij wellicht meer invloed op haar broer Theodorus uitgeoefend dan wij weten. Zie voor haar bekeringsgeschiedenis www.theologienet.nl rubriek bekeringsgeschiedenis

Eva schreef haar bekering toen ze ca. 45 jaar was. Een jaar of 14 na haar bekering. Haar geschrift is vol onderwijs en geestelijke lering. Het toont ons aan hoe verkeerd velen werkzaam zijn met de belangen van hun ziel en hoe verkeerd en schadelijk velen zielen behandelen. Och, of men hierop toch acht wilde slaan!

Aan de andere kant mogen we opmerken dat persoonlijke ondervinding geen maatstaf is voor andere mensen. Wanneer wij een woestijnreis gemaakt hebben van 40 of meerdere jaren en op de reis naar het hemels Kanaän de talloze onderscheiden werkingen van Gods Geest in ons en in anderen met opmerkzaamheid hebben nagegaan, mogen wij wel concluderen: *hoe groot is Gods wijsheid, hoe diep zijn Zijn wegen, hoe ondoorgrondelijk Zijn werken in de mens!*

Wij moeten in onze woestijnreis niet alleen sterven aan ons eigen leven in de volle zekerheid van de rechtvaardigmaking, maar daarna ook leren sterven in de weg van heiligmaking aan onze visie, onze inzichten, onze mening en onze goede bedoelingen. De kroon komt op het hoofd van de Zoon van God, *Die de Opperste Wijsheid Zelf is*. Hij handelt met de mens in soevereine wijsheid en vrijmachtig welbehagen, waar niets aan toe te doen en niets aan af te doen is. En dit doet de Heere opdat geen vlees zou roemen voor Hem. We kunnen Hem niet voorrekenen en ook niet narekenen, maar mogen dan leren om Hem te volgen, door wegen die we niet geweten hebben en paden die we niet verwacht hadden. En dan besluiten we met de woorden van de Evangelist: *wie is een Leraar gelijk Gij?*

Eva van der Groe had dezelfde overtuigingen in tal van geloofszaken als haar broer. Uit een briefwisseling tussen de dominee en de bekende Jacob Groenewegen (1707-1780), blijkt dat hij steunt op de visie van zijn zuster Eva omtrent haar visie op Jacobs geloofswerkzaamheden en zijn inzicht op de geloofsleer over de rechtvaardigmaking. Zie blz. 233 in het boek: *Beschrijving van het oprecht en zielzaligend geloof; door Th. Van der Groe, in leven predikant te Kralingen. Nevens enige brieven van Jacob Groenewegen; Adriaan van der Willigen en Th. Van der Groe; waarin deze stof breder behandeld en dan de twee laatsten tegen den eersten wederlegd wordt. Dit wordt uitgegeven volgens het echt eigenhandig handschrift van Th. Van der Groe, in het jaar 1741. Afkomstig van een zijner geliefde vrienden te Rotterdam, zonder de minste verandering. Z.j. R. C. Hoge - Rotterdam*.

Van der Groe en Eva namen ook stelling tegen de zgn. 'Nijkerkse beroeringen', en de opwekkingen die te Werkendam, in de Alblasserwaard en op veel andere plaatsen in ons land voorkwamen. Helaas veroordeelden ze in deze opwekking niet alleen de uitwassen, maar ook de werking van de Geest in oprecht gelovigen.

Over Eva's verdere leven zelf is weinig meer bekend. Toen in 1754 haar broer in het huwelijk trad verliet ze de pastorie van Kralingen, waarna ze - tot 1760 nog samen met haar in hoge ouderdom gestorven moeder - in een huis aan de Veenweg woonde. Het einde kwam voor Eva van der Groe op 66-jarige leeftijd. Op 23 maart 1770 werd ze vlak voor de preekstoel in de kerk van Kralingen bij haar moeder begraven.

In zijn biddagpredicatie te Kralingen, voormiddag de 16^e februari 1774 herinnert Van der Groe de gemeente aan dit feit en spreekt zijn verwachting uit dat hij ook eenmaal naast zijn zalige moeder en zuster in deze kerk begraven hoopt te worden. De preek handelt over koning Josia en Gods belofte dat hij vóór het oordeel in het graf zal komen. Hij besluit zijn preek over 2 Kon. 22:19, 20, als volgt:

Och mijn waarde vrienden! Laat dan nu voorts spotten, die spotten wil; en laat zorgeloos blijven wie zorgeloos blijft. Maar ik ellendig oud eenzaam man, wens, door de grondeloze genade en ontferming van de Heere nevens het arme hoopje van de Godzaligen, dat nog met mij is overgebleven, mij bij de koning Josia te voegen.

O, ik wens met hem, (1) Gods gedreigde wraak-oordeel uit het wetboek waarachtig te geloven, en het vastgebonden op mijn hart te dragen.

(2) Ik wens dat God mijn ellendig hart ook veel week wil maken.

(3) Ik wens mij voor het aangezicht van de Heere ook diep te vernederen, en mij in het stof voor Hem te verbergen.

(4) Ik wens dat ik ook mijn klederen mocht scheuren, enz.

(5) Ik wens dat ik, tot mijn dood toe, ook bitterlijk mocht wenen; en nergens, buiten de Heere, meer enige lust of vertroosting in mocht vinden; maar dat mijn verkwikking alleen mocht zijn in droefenis, Jer. 8:18.

(6) Ik wens, in mijn geringe standplaats, en in mijn onwaardigheid, getrouw voor God, en voor Zijn zaak te ijveren tot het einde toe; en Zijn heilige wet en waarheid, die nu op de straten struikelen, te helpen voorstaan.

(7) Ik wens dagelijks de Heere te verwachten; mij van de wereld verder af te zonderen; alleen voor God te leven; en mijn Heere Jezus Christus, Wiens eigendom ik voor eeuwig wil zijn, standvastig aan te kleven, en vrijmoedig te belijden.

(8) En ook een arm onwaardig voorbidder te zijn voor de behoudenis van het lands en van de kerk; en met de lieden, die zuchten, samen te zuchten.

*(9) En dan wil ik vast hopen, als ik dan genade in de ogen van de Heere zal mogen vinden, dat Hij mij onwaardige, Zijn heilige raad hier uitgediend hebbende, ook zal verzamelen tot mijn vaderen, en dat ik met vrede in mijn graf verzameld zal worden, hier voor deze predikstoel, bij **mijn zalige zuster en moeder**; en dat mijn ogen al het kwaad dan ook niet zullen zien, dat de Heere zal brengen over deze plaats, en over geheel Nederland.*

(10) Dat geve de Heere zo aan mij en ook aan allen, van welken de namen zijn in 't boek des levens! Amen, ja amen.

Van der Groe kreeg zijn wens in 1784. En sindsdien juicht zijn ziel voor de troon van God.

Middelburg, 26 november 2004.

Willem Westerbeke

OORLOG, KERK EN STAAT

**Een eenvoudig en waar verhaal van de geloofswerkzaamheden,
waartoe de Heere mij verwaardigd heeft
in deze zeven-jarige oorlog**

De Oostenrijkse Successie-oorlog, die duurde van 1740 tot 1748

door

EVA VAN DER GROE

zuster van de Weleerwaarde heer THEODORUS VAN DER GROE,

Predikant te Kralingen.

GEBRs. VERLOOP - ALBLASSERDAM

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG, 2013**

VOORWOORD.

WAARDE LEZER!

Hetgeen wij u hier aanbieden is de herdruk van een werkje van de bekende en geliefde schrijfster EVA VAN DER GROE, zuster van de Weleerw. heer THEODORUS VAN DER GROE, welk werkje werd geschreven in het laatst van het Jaar 1749, en voor zover wij hebben kunnen nagaan, laatst gedrukt in het Jaar 1844.

Hoewel in 1877 door D. WEGGEMAN te Ouderkerk aan de IJssel het eerste gedeelte (ongeveer een vierde deel) ten onrechte werd uitgegeven op naam van de heer TH. v. D. GROE, blijkt toch duidelijk dat het is van de hand van zijn zuster EVA, mede uit hetgeen zij zelf schrijft in haar bekeringsverhaal, bijna aan het einde, over: "het vorig werkje, dat handelt over mijn werkzaamheden, omtrent het land van mijn inwoning, namelijk, dat eertijds zo gezegend Nederland, gedurende de tijd van acht Ja,ren, waarin hetzelfde door een zware oorlog, zeer is gedrukt, verwoest en verarmd geworden."

Het licht dat de schrijfster mocht genieten, de liefde voor en de werkzaamheden met 's lands belangen en de zegen daaraan verbonden, zou in deze donkere dagen, waarin oorlogen en geruchten daarvan elkaar opvolgen, als de Heere het daartoe geliefde te gebruiken, kunnen dienen om velen te beschamen, tot Ja,loersheid te verwekken en tot onderzoek en arbeid aan te zetten.

Dat Hij dat verlene.

DE UITGEVERS.

Een eenvoudig en waar verhaal van al de zaken en werkzaamheden, waar de Heere

mij door Zijn Geest toe verwaardigd heeft, gedurende deze laatste zevenjarige oorlog, waarmee God de Heere vele landen en staten, en onder anderen ook dit ons lieve vaderland, zo jammerlijk bezocht heeft.

En welke werkzaamheden ik, om enige redenen die op het einde van dit werk gemeld staan, ben genoodzaakt geworden in geschrift te brengen, onder hartelijke verzuchtingen tot de Heere, dat het Hem behagen mag, om mijn arbeid nog eniger mate te doen dienen in vervolg van tijd tot eer en heerlijkheid van Zijn grote en geduchte Naam.

Want mijn verhalen, die ik door de hulp des Heeren hier neer wens te stellen, moeten inzonderheid aangemerkt worden, als zoveel heerlijke getuigenissen en bewijzen van des Heeren onvergelykelijke trouw in het nakomen en vervullen van Zijn beloften en toezeggingen, die Hij door middel van Zijn Woord en Geest, veeltijds aan het hart van Zijn kinderen komt te doen. Bijzonder dan, wanneer ze leven in duistere, zware en beroerde tijden en nochtans verwaardigd worden om het aangezicht des Heeren, in boetvaardig vasten en gewezen, vurig te zoeken.

Van het jaar 1735, als wanneer de Heere mijn voeten door bekering en geloof eerst kwam te vestigen op de weg des levens, tot het jaar 1739 daaraanvolgende, weet ik niet, dat ik iets van belang omtrent het land, of de aankleve van dien, bij het licht van Gods Geest, gezien of bemerkt heb, dat waardig is met het verhaal van mijn aantekeningen te beginnen.

Maar op het einde van dit laatst genoemde jaar sommige echte historiën of beschrijvingen van Nederlands eerste opkomst en doorbreking tot een vrije staat of Republiek, in de voorzienigheid des Heeren eens ernstig doorbladerende, ontdekte ik door dat middel de wonderlijke wegen en handelingen, die God eertijds met dit land gehouden had, waarin ik onder andere nauwkeurig acht mocht geven op deze navolgende dingen of gebeurtenissen.

(1) Vooreerst mocht ik, onder veel aandoeningen van mijn hart en waarachtige dankerkentenis tot de Heere, mijn aandacht vestigen op die heugelijke verlossing van die twee zeer gruwelijke Ja, ondragelijke dingen, namelijk, ten eerste, van de Spaanse heerschappij of liever dwingelandij, en dan ten tweede, van de afgoderij van het Pausdom. Onder welke twee kwaden of ellenden, dit ganse land en volk, eertijds zo Jammerlijk gedrukt en gekweld is geworden, dat het verhaal van die zaken, hoewel nu al lang geleden, nochtans het hart van een opmerkend lezer, indien hij niet geheel van alle menselijke aandoeningen en van medelijden en ontferming vervreemd is, soms wel eens zo kan bewerken in waarachtige ontferming met de ellendige lijdens van die nare en duistere tijd, dat het zo een de tranen in de ogen kan doen komen.

(2) Ten andere deed de Heere mij ook acht geven op de weg of wijze, waarlangs Hij op een wondere wijze het licht van het Evangelie in deze landen eertijds zo heugelijk had doen opgaan, en hetzelfde vervolgens zo helder doen doorbreken, en op de kandelaar gesteld, dat het, gevoegd bij de krachtdadige werking des Geestes, reeds veel kinderen in Sion had doen geboren worden, waarvan een gedeelte reeds zalig in de Heere waren ontslapen, en een later gedeelte nog levende en God verheerlijkende, naar de mate der genade hun van de Heere gegeven.

Onder welke laatste nog levende geroepen heiligen, ik mijzelf óók mocht rekenen door middel van dit woord, dat de Heere onder het beschouwen en mediteren van deze gebeurtenissen met veel licht en kracht van toe-eigening op mijn hart geliefde te

brenge. *En u heeft Hij mede levend gemaakt, daar gij dood waart door de misdaden en de zonden, Efëze 2: 1.*

(3) Ook deed de Heere mij bij vernieuwing gelovig zien, langs welke weg en om welke reden Hij deze levendmaking aan mijn ziel gewrocht had, namelijk, uit enkele vrije en soevereine genade, en om Zijn eeuwige en onveranderlijke verkiezing, waardoor de Heere mij van eeuwigheid, al voor de grondlegging der wereld vrijwillig in Christus ter zaligheid en behoud ten leven had uitverkoren, en mij dus lief gehad met een eeuwige liefde. Hierover verheugde zich mijn ziel met een heerlijke en onuitsprekelijke vreugde, en ik loofde de Heere met mijn ganse hart, omdat Hij mij waardig geacht en geoordeeld had uit vrije genade te ontvangen een witte keursteen; *op die keursteen geschreven een nieuwe naam, die niemand kent, dan die hem ontvangt.*

(4) Ten laatste deed God mij ook het grote voorrecht onder het oog en op mijn hart komen, namelijk hoe Hij mij op Zijn tijd in dit verlost en vrije land had doen geboren worden, en dat van burgerlijke en uiterlijk godsdienstige ouders, die daarbij de zuivere en zaligmakende leer beleden. Door welke middelen en wegen de Heere mij gesteld had in de mogelijkheid van te kunnen zalig worden, daar God mij in het Pausdom had kunnen doen geboren worden, of onder een andere soort van dwaalleer, daar ik dan altoos in geleefd en eindelijk in gestorven kon hebben, zonder immermeer door het zaligmakende licht beschenen te zijn geweest. Want ik zag mij hetzelfde zo waardig als die ongelukkigen die daartoe gezet zijn. Maar nu had de Heere wat beters over mij besloten, en het in de tijd ook over mij gebracht, zodat ik juichende kon zeggen: *De snoeren zijn mij in een liefelijke plaats gevallen, en, o vrije genade, een schone erfenis is mij geworden.* Terwijl mijn hart inmiddels in vurige smekingen en gebeden tot de Heere uitging, Hem biddende, dat Hij mij geliefde te verwaardigen, Zijn nooit genoeg geprezen Naam, over alle die weldaden, aan mij bewezen, hier op de wereld, in mijn leven, alsook wanneer ik dit sterfelijke reeds zou hebben afgelegd, door iets dat na mijn dood mocht overblijven, nog groot te maken en te verheerlijken.

Met deze dingen of zaken nu op of aan te merken en te bemediteren, nadat de Heere mijn hart en gemoed totdat werk beliefd op te wekken en aan te zetten, liep het jaar 1739 ten einde. En wij getreden zijnde in het daaraan volgende jaar 1740, achtervolgde de Heere met Zijn ontdekkingen aan mijn ziel, ten opzichte van Zijn wegen en handelingen, die Hij van tijd tot tijd met Nederlands volk gehouden had, voort te gaan. Welke ontdekkingen bestonden in een gezicht van vele en onderscheiden zegeningen en weldaden, waarvan de voornaamste waren, dat de Heere, de Drie-enige God, dit volk nu verlost hebbende van de afgoderij van het Pausdom, het tot Zijn volk en eigendom had verkoren en aangenomen, hen brengende onder een band des verbonds. Met overvloedige betuiging en verzekering, dat Hij hun tot een God, en zij Hem tot een vrij volk en eigendom zouden zijn en blijven tot in langheid van dagen, indien zij dit grote voorrecht door hun zonden en afwijkingen van de Heere, in vervolg van tijd zich niet onwaardig maakten.

Ook deed de Heere mij zien en bemerken, hoe grotelijks Hij het volk van dit land gezegend had, in macht, rijkdom, eer en aanzien, in zover, dat dit woord in zeker opzicht aan ons is bewaarheid geworden, dat wij konden gezegd worden te zijn: *Een spruit Zijner plantingen, en een werk of volk, waardoor Hij verheerlijkt wilde worden.* Maar hoe gans weinig had de Heere in dit laatste geval Zijn oogmerk omtrent ons en onze voorvaderen bereikt, aangezien Nederlands inwoners spoedig die dierbare

zegeningen en weldaden, hen van de Heere zo overvloedig toegevoegd, schandelijk begonnen te misbruiken tot hoogmoed, weelde, darterheid, pronk en pracht, en vele andere niet minder beklaglijke onordelijkheden, waardoor de Heere nu en dan Zijn toorn op een verschrikkelijke wijze ook aan dit land en volk heeft doen gevoelen, brengende hetzelfde soms door de gesel van de oorlog als op de oever van hun ondergang, zodat het scheen alsof het met Nederlands grootheid, eer en luister, haast gedaan zou zijn.

Maar doordat des Heeren lankmoedigheid en verdraagzaamheid omtrent een land en volk, dat Hij Zich ten erve heeft uitverkoren, groot, Ja, onbegrijpelijk is, heeft Hij dit ook veelmaals op een zeer luisterrijke wijze willen betonen in de wonderlijke reddingen en verlossingen van land en volk, in tijden van scherpe oordelen en plagen, verlossende hetzelfde wederom genadig door de arm Zijner mogendheid, opdat het volk zulke uitnemende reddingen toch zou zien en bemerken, en die door genade toch waardig zou zoeken te beleven, erende en dienende de Heere zonder vreze.

Doch, de Heere ontdekte mij al verder de bedroefden, verkeerde en ondankbare handel van Nederlands inwoners, hoe dezelve, niettegenstaande zoveel genoten zegeningen en weldaden, waarmee de Heere hen boven alle andere volken van de aardbodem gezegend had, nochtans gedurig vergeten hadden, de Heere hun God in erkentenis te houden. Ja, in zover, dat de Heere Zich menigmaal genoodzaakt vond deze klachten door de mond van Zijn getrouwe knechten over Nederlands volk uit te boezemen: *Ik heb dit volk groot gemaakt en verhoogd, maar zij hebben tegen Mij overtreden.* Jes. 1:2.

Deze overtredingen nu waren van tijd tot tijd veranderd in een gehele verharding des harten, en in een diepe en verbazende zorgeloosheid en onbekeerlijkheid. Waardoor de Heere dan eindelijk ook zo getergd is geworden, dat Hij besloten heeft, dit eertijds zo gezegend en bemind volk, dat naar Zijn Naam genoemd was, niet alleen te verlaten, maar haar ook over te geven in een verkeerde zin, om te doen, dingen welke niet betamen. Welk besluit de Heere ook op Zijn tijd heeft uitgevoerd, vertrekkende zo langzamerhand met Zijn Geest en genade uit het midden van Nederlands volk en godsdienst. Waardoor het dan ook gebeurd is, dat de goddeloosheid, darterheid en gruwelijke losbandigheid onder allerhande slag van volk, zodanig de overhand genomen heeft, dat ik vol van verwondering moest uitroepen, met innerlijke beschaamdheid van mijn ziel: *Er is niemand die goed doet, daar is niemand die God zoekt, allen zijn zij afgeweken, tezamen zijn zij onnut geworden.* Rom. 3 : 11, 12.

Ja, des Heeren eigen volk en kinderen waren mede in een diep en akelig verval gekomen en grotelijks van Hem afgeweken, zodat de Heere dit woord over hen bedreigde: *Efraim is vergezeld met de afgoden, laat hem varen,* Hoséa 4 : 17. Ook voerde de Heere dit woord als een bestraffing tegemoet: *Een os kent zijn bezitter en een ezel de kribbe zijns Heere, maar Israël heeft geen kennis, Mijn volk verstaat niet.*

Want hoewel de Heere in Christus, bijzonder in de eerste bekering, zich wel enigszins aan Zijn volk had ontdekt en bekend gemaakt, als een God van zaligheid, Ja, van volkom zaligheid, was nochtans die kennis, uit gebrek van genoegzame omgang met God, door een levendig en werkzaam geloof, zo gans weinig en gering ten opzichte van de tijd, die er sedert dat eerste werk van bekering reeds gepasseerd was, als ook ten aanzien van de menigvuldige occasiën en gelegenheden, die dat volk ontmoet had, om de Heere in Christus meer van nabij te leren kennen en dus op te wassen in de kennis en genade van de Heere Jezus Christus, dat de Heere ten deze opzichte maar vele en rechtvaardige redenen had, om aldus zo over Zijn eigen volk te klagen. En deze rechtmatige klacht van de Heere mocht ik ook bijzonder op mijzelf toepassen,

ziende menigvuldig dat in mij, dat is in mijn vlees, geen goed woonde.

Hoewel ik nu dus enige tijd met een zeer beklemd hart onder een gezicht van mijn eigen en al des volks diepe zonden en afwijkingen, daar zo heenwandelde, kon ik echter niet gelovig mee werken, noch bij de Heere verzoening zoeken in Christus, wat werk, of welke poging ik daartoe in eigen kracht ook al aanwende.

Totdat het de Heere eindelijk behaagde, des daags voor de Biddag van het Jaar 1741, met een oog van genade en barmhartigheid op mij neder te zien, en mij van al mijn eigen pogen en woelen af te brengen, zodat ik geholpen werd om uit mij zelf uit te gaan tot Christus, door een waarachtig geloof de toevlucht te nemen, als wanneer de Heere mij verwaardigde met de genadige vergeving van al mijn zonden, waardoor mijn gemoed tot rust, vrede en verruiming kwam, en de waarheid van dat woord des Heeren Jezus aan mij bekrachtigd werd: *die tot Mij komt, zal Ik geenszins uitwerpen.*

Nu hadden onze toen ter tijd regerende overheden in hun uitschrijvings-brief, ter zake van die Biddag, hier boven gemeld, naar mijn best geheugen ook deze periode gesteld, dat alle goede ingezetenen van Nederland, de Heere op die dag in ware ootmoed en vernedering, zo over haar eigen, als ook over 's lands hooggaande zonde en ongerechtigheden, om verzoening zouden smeken en bidden. En meteen ook biddende voor het land, dat de Heere het nog lang bij deszelfs duurgekochte vrijheid en godsdienst wilde bewaren en genadig van hetzelfde wilde afwenden alle welverdiende plagen en oordelen.

Dit laatste gedeelte kon ik bij de Heere niet ter voorbidding neerleggen, aangezien ik al het volk van het land zo hoog en zwaar schuldig voor God, en daarbij zo diep verkeerd, verhard en onbekeerlijk zag, dat mij dacht, dat de Heere dit land zou moeten slaan en straffen, ter betoning van Zijn rechtvaardigheid in deze tegenwoordige tijd, derhalve kon ik daar tegen niet aanbidden, wordende daarin van de Heere tegen gehouden.

Maar evenwel verwaardigde de Heere mij om het ganse land en volk, als een enig man voor de Heere neder te leggen, met innerlijke en oprechte betuiging, dat al wat de Heere ons, buiten een ganse vernieling of verwoesting van land en volk, zou laten ontmoeten, zulks enkel vrije genade en soevereine ontferming zou zijn. Biddende ook met een voor het volk van God, dat de Heere het verlorene onder haar geliefde te zoeken en het afgedwaalde geliefde terecht te brengen.

Maar inzonderheid bad en smeekte ik voor mijzelf, dat, - hoe de Heere het ook met ons en het land in het vervolg kwam te maken, en welke plagen en oordelen daar over ons komen mochten, - de Heere mij toch geliefde te verwaardigen, om stil, gelovig en onderworpen in Zijn weg te berusten, opdat ik niet in het oordeel des duivels mocht vallen, en tegen de Heere te twisten en te murmureren. Hiermee kon ik alles aan God overgeven en toevertrouwen, en zei met alle gelovige verruiming en onderwerping: *de Heere doe nu dat goed is in Zijn ogen. Amen, Ja, Amen.*

Dit nu was het zakelijke van mijn werkzaamheden op die Biddag, voor zo veel het land, en het gebod der overheden die aangaande belangt. De Heere was mij wonder goed en nabij, ook zo eindigde ik die dag in de naam des Heeren, gelijk ik hem begonnen had, en begaf mij ter ruste. 's Morgens wakker wordende, was ik nog bij Hem, en de Heere gedankt en gebeden hebbende voor de rust van de slaap en Zijn genadige bewaring in en onder dezelve, kwamen mij de gunsten en genaden van de Heere, die ik de voorgaande dag in Christus had mogen genieten, op mijn hart. Onder andere dacht ik, o! de Heere weet het, hoe weinig rechtvaardig volk hier te land zijn aangezicht in ootmoedigheid niet wel gezocht heeft, veel deemoediger als ik, de

minste van al de heiligen, mogelijk heb kunnen doen. Maar, zoals ik mij in deze overdenking bezig hield, kwam dat woord op mijn hart, Jesaja, 9 : 11. *Onder allen deze is Zijn toorn niet afgekeerd, maar Zijn hand blijft nog uitgestrekt.* En die toornige hand des Heeren zag ik uitgestrekt over ons ganse land, waaruit ik opmaakte dat de Heere door Zijn gunstgenoten zich niet ten goede van het land had laten verbidden, maar Zijn plagen en oordelen over hetzelfde eerlang zou uitstorten.

In welke gedachten en bemeditering ik nog te meer bevestigd werd, door een ontdekking, die de Heere, even na het overlijden van KEIZER KAREL de VIe, op de 20 Oktober van het jaar 1740 overleden, aan mijn gemoed, op een geestelijke wijze gedaan had.¹

Namelijk, op een zekere avond, in mijn afzondering in het verborgen voor de Heere zijnde, kwam het mij voor, alsof de Heere zich opmaakte ter verrichting van enig voornaam en groot werk. Een heilige en betamelijke nieuwsgierigheid deed mij deemoedig vragen, waartoe de Heere zich opmaakte en ik kreeg dit woord: Openb. 3 : to, *om te verzoeken die op de aarde wonen.*

Dit gezicht nu, dat de Heere zich opmaakte om bezoeking te doen over al de ongerechte werken, die onder de zon geschieden, bleef mij zo al enige dagen bij, onder een gedurig maar gebogen uitzien en begeerte, om te mogen weten, waarin wel des Heeren aanstaande bezoeking voornamelijk bestaan zoude. Zo gebeurde het op een morgenstond, dat, onder het oefenen van mijn tijdelijke bezigheden, nochtans met mijn hart in geestelijke overdenkingen werkzaam zijnde, mij die plaats voorkwam: Openb 13 : 1, ***En ik zag uit de zee een Beest opkomen, hebbende zeven hoofden en tien hoornen.***

Deze woorden nu werden mij door 's Heeren geest aldus verklaard of toegepast.

De *zee* betekende des Heeren eeuwige raad in Zijn Goddelijke voorzienigheid, zoals de Heere van alle eeuwigheid alles, dat geschieden zou, tevoren bij zichzelf bepaald en besloten had, en hetzelfde nu in der tijd ook alzo deed gebeuren en uitvallen, naar de raad van Zijn wil.

Het *beest*, dat uit de zee van Gods voorzienigheid opkwam, was de Koning van Frankrijk.

Zijn *hoofden* betekenden zijn onverzadiglijke heerszucht en verre uitzierende desseinen, (plannen) alsmede zijn rusteloze pogingen en woelingen, in het smeden en uitvinden van een menigte, zo heimelijke als openbare aanslagen van list en geweld, om langs die weg al zijn devoirs aan te wenden ter uitbreiding van zijn voor Europa reeds te grote en te gevaarlijke macht en gezag.

En eindelijk, de *tien hoornen* gaven te kennen de verschrikkelijke grootheid en sterkte van zijn geweld, waarmee hij deze zijn gesmede desseinen zou zoeken ten uitvoer te brengen, en dat hij dezelve eerlang, door het berokkenen van een oorlog, zou beginnen in het werk te stellen, alsmede dat hem de Heere al zulks zou toelaten.

Maar waar en wanneer Hij beginnen, voortgaan en eindigen zou, geliefde de Heere op die tijd niet te openbaren. Alleen bracht Hij mij dit woord op mijn hart, Klaagl. 4 : 21, de beker zal ook tot u komen. Gevende de Heere daardoor te kennen, dat die plaag van de oorlog, welke nu aanstaande was, ook tot, Ja, in dit land zou overgebracht worden.

Nadat ik dan deze dingen alzo bij 's Heeren licht en door Zijn geest voorzien had, dat stond te gebeuren, was ik dagelijks zeer aandachtig en oplettend in alles, wat er zo

¹ Karel VII Albert (Brussel, 6 augustus 1697 – München, 20 januari 1745), een lid van het Huis Wittelsbach, was keurvorst van Beieren vanaf 1726 en Rooms-Duitse keizer van 24 januari 1742 tot zijn dood in 1745. Karel was de enige keizer sinds de 15e eeuw die niet van het Huis Habsburg was.

buiten als binnen in ons land kwam te gebeuren, bij zover de dingen of zaken in een gepaste en behoorlijke weg tot mijn kennis konden komen. Maar inzonderheid gaf ik nauwkeurig acht op het gedrag en de handel van al de mogendheden, welke zich verbonden hadden, bij het leven van Keizer KAREL de VIe, tot handhaving van de *Pragmatische Sanctie of erfopvolging*, zoals gemelde Keizer dat had tot stand weten te brengen. En bij gelegenheid merkte ik aan, dat Frankrijk onder alle die handhavers van des Keizers uiterste wil, wel diegene was, van wie men oprecht en billijk kon en mocht verwachten, dat hij ter goeder trouw, na des Keizers afsterven, in deze zou komen te handelen, als hebbende reeds, bij het leven des Keizers, een goede beloning daarvoor gekregen, namelijk het afstaan van de hertogdommen Lotharingen en Thar, ten behoeve van Frankrijk, door de nu tegenwoordige Keizer, toen Hertog van die beide hertogdommen.

Wie zou derhalve dan gedacht hebben, dat even datzelfde Frankrijk, onder alle sinistere praktijken, al aanstonds na het overlijden van de eerstgemelde Keizer, de reeds zowel beloonde belofte, van de Pragmatische Sanctie getrouw te zullen handhaven, zo trouweloos zou verbroken hebben, en door zijn macht en geweld, recht het contrarie onder handen te nemen. En nochtans hebben wij dat in en omtrent deze tijd zien gebeuren. En hoezeer het Franse Hof er ook alleszins op uit geweest is, om dit onrechtvaardig geweld tegen eed en trouw, aan de landen of staten van de Koningin van Hongarije en Bohemen gepleegd, met velerhande vijgenbladeren te bedekken, zo heeft het staatkundig gezicht en besef van vele welmenenden, in en buiten ons land, die gruwel der ongerechtigheid zo naakt en klaar alleszins ten toon gesteld en openbaar gemaakt, dat het ter eeuwiger schande en oneer van Frankrijk zal moeten gedijen. En dat men in 't vervolg, door middel van de wijd en zijd verspreide, maar waarachtige berichten en ontdekkingen van Frankrijks onbetamelijke handel, als met één opslag van het oog zal kunnen zien en bevroeden, hoe onrechtvaardig de Fransen hun meeste landen gewoon zijn te verkrijgen en te behouden.

Nadat ik dan deze eerstgemelde dingen, namelijk de dure, bij uitnemendheid dure verplichtingen, waaronder zich het Franse Hof bevond, om de Pragmatische Sanctie, na het overlijden van de meergemelde Keizer, getrouwe en naar de letter te handhaven en uit te voeren, eens nauwkeurig en naar mijn geringe kennis had mogen overwegen en opmerken, en de Keizer, na wiens dood dat werk moest begonnen worden, reeds overleden was, besteedde ik al aanstonds al mijn aandacht en oplettendheid meest en vooral om het gedrag van Frankrijk na te sporen en deszelfs oogmerken te ontdekken. Waarvoor ik echter, om het zo eens uit te drukken, geen argusogen nodig had, aangezien de Fransen, door de partij die dezelve kwamen te verkiezen en te ondersteunen, hun heilloze toelig zelf al ten eerste klaar en openbaar genoeg maakten. Want daar zij verplicht waren, volgens eed, trouw en beloning, de landen der Koningin van Hongarije en Bohemen, MARIA THERESIA,² dochter en wettige erfgename van de overleden Keizer, te bewaren en te beschermen tegen alle onrechtvaardig geweld, of hetgeen strekken kon, om enige van die landen of staten onder geweld of onder andere heerschappij te brengen, gedoogden zij niet alleen dat nu de regerende Koning van Pruisen, KAREL FREDERIK, op een gewelddadige wijze het hertogdom Silezië, door kracht van wapenen, veroverde en wegnam, (niettegenstaande zij genoegzaam in staat waren, om gemelde Koning menselijker wijze gesproken, in deze zijn veroveringen niet alleen tegen te staan, maar hem dat

² Maria Theresia van Oostenrijk (1717-1780), aartshertogin van Oostenrijk, koningin van Hongarije en Bohemen van 1740 tot 1780

meer is, dezelve ook wederom afhandig te maken, en aan de wettige erfgenamen te verzekeren) maar zij deden daarenboven ook nog een andere stap. En zij brachten daardoor klaar aan de dag, wat zij in hun schild voerden, namelijk, om het huis van Oostenrijk nu eens zodanig te vernederen, en in deszelfs macht zulk een dodelijke knak te veroorzaken, dat hetzelfde in het vervolg van tijd niet ligt het hoofd wederom zou kunnen opsteken om zich tegen hun heerszuchtige ondernemingen aan te kanten.

Te dien einde voegden zij een gedeelte van hun troepen, waar het Franse Hof ettelijke Ja,ren van te voren zich rijkelijk van voorzien had, bij die des Keurvorsten van Beieren, KARL ALBREGTS, om kwansuis als hulptroepen een partij ongegronde pretenties van gemelde Keurvorst, welke denkelijk te voren door het Franse ministerie uitgevonden en her voortgebracht zijn, op enige der landen van de Koningin van Hongarije en Bohemen te doen gelden en ten uitvoer te brengen.

En voorzeker, dit was een stap van Frankrijk, daartoe dienende, om, indien de Heere het niet genadig verhinderd had, de macht van het Oostenrijkse huis zo maar eensklaps de bodem in te slaan, en wat dit dangereuse Hof tot zulk een handel bewogen heeft, is te overbekend, namelijk om voortaan niemand meer in de weg te hebben, die het in de uitvoering van zijn heerszuchtige voornemens hinderlijk zou kunnen zijn.

Maar om dit hun heilloos oogmerk voor het oog van de Duitse Vorsten te verbergen, gebruikte Frankrijk de meergemelde Keurvorst van Beieren, maakte hem **Keizer en Rooms Koning**, en dat merendeels door kracht van wapenen; terwijl degene, wier werk het had behoren te zijn, om met vereende krachten dit domineren in Duitsland te beletten, de handen als het ware in de schoot hielden en dit geweldige werk van verre zaten aan te kijken, waardoor dan die geweldenaars hun gang gingen, en voor een gedeelte ook hun oogmerk bereikten. Want nu een keizer naar hun zin gekozen hebbende, moest men dezelve ook in staat zoeken te stellen, om zijn keizerlijke waardigheid, met al de luister welke daartoe behoorde, te kunnen ondersteunen. 19

Tot dat einde moest men zich sterk maken, om de nieuw verkoren keizer in het bezit te stellen van een gedeelte der landen van bovengemelde Koningin, hetwelk hun ook voor een korten tijd gelukt is, hoewel het mij anders altijd toegeschenen heeft, - en ik ook vertrouw van niet geheel misgezien te hebben, - dat het Frankrijks intentie nooit geweest is, om de door hem gekozen Keizer wederom machtig en onzaggelijk te maken, zijnde dit op een onbetwistbare wijze, en meest uit alle hun ondernemingen ten behoeve van die Vorst ondernomen, gebleken.

Wel is waar, dat zij aan het Duitse rijk een Keizer bezorgd of gegeven hebben, maar, dat moest volgens hun heimelijke maximes van een Keizer voorzien zijn, uit zichzelf wel aanzienlijk en waardig, maar zijnde verder een vazal van Frankrijk, en hangende van deszelfs wenken en bevelen af, opdat hij toch nimmer in staat zou zijn, om hun in het uitvoeren van hun verderfelijke Machiavelse staatkunde,³ vroeg of laat, in het vervolg hinderlijk te zijn.

De zaken van het keizerrijk in het gedrag van Frankrijk, dan nu zo eens gebeurlijk in het natuurlijke beschouwd hebbende, zo deed de Heere mij zien en bemerken, wat redenen Hem al noodzaakten, om met het **Huis van Oostenrijk** al zulke schadelijke en smartelijke wegen in te slaan, namelijk, om de zonden der vaderen aan de kinderen

3 Binnen de staatkunde wordt ermee bedoeld dat men de ideeën van Machiavelli, Italiaans filosoof, uitvoert, zoals geschreven in enkele van zijn boeken, voornamelijk 'De vorst'. Hierbij gaat het over de manieren waarop men macht verkrijgt, hoe men de macht behoudt en wanneer men ophoudt met de macht nastreven.

van het Oostenrijkse huis te bezoeken, aangezien de vorige Keizers, zo niet allen, tenminste de meesten derzelve, in hun tijd zich zwaar tegen de Heere bezondigd hebben, door toe te laten, dat de zuivere leer der waarheid in haar getrouwe belijders doorgaans in de landen, die onder hun gebied of heerschappij stonden, zo zwaar verdrukt, vervolgd, en uitgeroeid zijn geworden, dat zij, ofschoon van de Rooms belijdenis zijnde, echter uit hoofde van hun plicht, een oppermacht hadden kunnen en moeten verhinderen, aangezien een Vorst in het natuurlijke maar verkoren en gesteld wordt, om zijn onderdanen in het uiterlijke wel en Christelijk te regeren, maar geenszins geautoriseerd is of recht heeft, om de consciëntie des mensen te dwingen in iets te belijden of te geloven, daar zij goedwillig niet toe resolveren kunnen of willen. O neen! zover gaat het gezag of de macht van enig sterfelijk Vorst of overheid niet, aangezien de Heere dit recht, om de gemoederen der mensen te besturen en tot enige zaak over te buigen, inzonderheid in het stuk van religie, alleen voor zich behouden heeft, en ook altijd voor zich behouden zal, zodat, wanneer enig Koning of Vorst stout deze macht door kracht en geweld zich toe-eigent of aanmatigt, of in zijn landen, door zogenaamde geestelijken laat uitvoeren, die stelt zich in de plaats van de Drie-enige God, steekt de Heere dus naar de kroon, en bezondigt zich derhalve zo zwaar, dat God doorgaans zulke zonden hier op de wereld met zware oordelen en bezoeken straft. Het gebeurt soms wel, dat de Heere een land of Koninkrijk, dat door deszelfs Heer of Koning op zulk een geweldige wijze geregeerd is, zo dikwijls en soms ook wel schielijk van zulk een Vorst of zijn nakomelingen afscheurt, en hetzelfde onder andere Heren of Vorsten stelt.

En dit oordeel zag ik, hetwelk de Heere over het Oostenrijkse huis, dat evenwicht van Europa, reeds begon werkstellig te maken en uit te voeren. En wanneer ik dit in het vervolg van tijd alweer eens bedaard mocht overwegen, is het mij wel eens een middel geweest om de Heere te zoeken voor de nu tegenwoordige Keizer en Keizerin, biddende dat de Heere hunlieden toch voor die zo zware en omstandig beschrevene zonden geliefde te bewaren, opdat Hij eindelijk niet genoodzaakt werd, het Keizerrijk nog al meer en meer te verzwakken, en hetzelfde op hun nakomelingen niet te doen overgaan, maar op deze volkomen te doen rusten, de straffen van hunner voorvaderen ongerechtigheid.

Daarbij geliefde de Heere mij al verder in te leiden en licht te geven in de weg van zijn oordelen en gerichten, welke Hij in die tijd over vele landen en volkeren kwam te oefenen, en inzonderheid mocht ik zien, de droevige plagen van plundering en verwoesting, waarmee de Heere de **Beierse keurvorstelijke landen** zo Jammerlijk bezocht, alsmede de rechtvaardige redenen, waarom de Heere God alsoo met deze landen en volkeren handelde, namelijk, om de zonden en ongerechtigheden, waarmee dit volk Hem grotelijks getergd en beledigd had, de Heere schandelijk verlatende, en dienende naar het voorbeeld van vele andere Rooms en afgodische landen en rijken, degenen, die van nature geen goden zijn

Ook zo bezocht de Heere dus de zonden van meinedigheid en trouweloosheid, waarmee die ongelukkige Beiervorst ten opzichte van de Koningin van Hongarije en Bohemen zich bezoedeld had. Want het is openbaar en wereldkundig, dat deze Keurvorst bij het aangaan van zijn huwelijk met een Aarts-Hertogin uit het huis van Oostenrijk, zo voor hem als voor zijn toekomstige gemalin, en zo ik het wel onthouden heb, ook voor zijn nakomelingen, op een plechtige wijze afstand heeft gedaan van alle zijn pretenties, die hij, uit hoofde van dit zijn huwelijk als anders, in het vervolg van tijd, op enige der landen of staten van gemelde Vorstin zou hebben kunnen maken. Tegen welke plechtig bezworen beloften deze Keurvorst, op het aanhitsen en opstoken van Frankrijk nu vierkant aan, gelijk men zegt, kwam te

handelen, vallende onder vele ijdele voorwendselen, met een machtig leger in de landen van Bohemen, met een volstreekte resolutie, om dat gehele koninkrijk voor zichzelf te veroveren en in eigendom te behouden. Wat de Heere hem niet alleen krachtdadig verhinderd heeft, maar nog daarenboven heeft toegelaten, dat hij uit zijn eigen land, voor een geruime tijd, met zijn ganse huis heeft moeten vluchtig zijn, terwijl ondertussen zijn rijke, vruchtbare en sierlijke landen en steden door de troepen der Koningin zo Jammerlijk verarmd zijn geworden, dat het de inwoners dier landen nog lang zal heugen.

Terwijl ik dan met veel medelijden en ontferming deze bovengemelde Keurvorst, hoewel door Frankrijk tot de keizerlijke waardigheid verheven, als een speelpop van dat ijdele en ontrouwe Hof kwam aan te merken, daar hij, alvorens hij zich door Frankrijk had laten verleiden, een van de rijkste, machtigste en meest gezegendste Keurvorsten mocht gerekend worden en het ook waarlijk was; zo kon ik hem menigmaal hartelijk beklagen en de Heere wel eens tot ontferming over hem in het verborgen zoeken. En Daar ik daarbij de zaken van het Duitse rijk, voor de verkiezing van deze Keurvorst tot Keizer, zo verward en buiten alle hoop van herstel zag, zocht en vond ik nu en dan een geopende weg, om de Heere in het verborgen vurig te smeken, dat het Hem behagen mocht, het hart van deze Keizer te bewegen, om de keizerlijke kroon, aangezien hij uit zijn eigen landen en bestaan zijn waardigheid niet genoeg kon onderhouden, edelmoedig neder te leggen. Doch, indien dit des Heeren raad niet mocht zijn, de Heere dan een einde aan zijn ellendig en ongelukkig leven geliefde te maken. Hierin mocht ik zo lang aanhouden, totdat de Heere mij grond van hoop gaf, dat een van beide eerlang gebeuren zou.

Ondertussen verwaardigde de Heere mij, om nu en dan ook Zijn aangezicht te zoeken, zo voor de Beierse landen en volken, als ook voor de landen van Bohemen en Duitsland, welke in die tijd, door de woede van de oorlog, zo Jammerlijk bedorven en gekweld werden. De Heere gaf mij eindelijk een zekerheid aan mijn gemoed en deed mij geloven dat de tijd zeer naderde, waarop Hij tot de verwoesters krachtdadig zou zeggen: *tot hiertoe en niet verder.*

Gedurende nu der **Fransen verblijf in Bohemen, Duitsland, Beieren** en meer andere plaatsen, merkte ik op, dat zij meest overal ongelukkig waren, veel volk en wel de bloem van hun manschappen verloren, terwijl de overige met veel ellende en gebrek te worstelen hadden. Ook werden zij van de troepen van de Koningin van Hongarije en Bohemen overal vervolgd en uit al de plaatsen, door hen eerst in bezit genomen, wederom uitgedreven, zodat ze, behalve in de twee steden Worms en Spiers, nergens een vast verblijf konden houden, dat van enigen duur was.

Hierover mocht ik des Heeren weg en raad onderzoeken en nasporen, en de Heere ontdekte mij, dat Hij de Fransen voor ditmaal geen voet breed land in die gemelde landen zou geven, maar hen alleen als verwoesters daar heen en weer zouden doen doortrekken, om dus, gelijk ik meermalen gezegd heb, der inwoners ongerechtigheid streng te bezoeken, maar dat, zo wanneer de Fransen hun wapenen tegen de Oostenrijkse Nederlanden kwamen te wenden, dezelve daar voorspoediger zouden zijn, aangezien de Heere scheen besloten te hebben die landen, of ten minsten een groot gedeelte van dezelve, in hun hand te geven. Ja, het kwam mij voor, als of de zwaarste bui van de oorlog op dit gewest, en ook wel op ons eigen land zou neerstorten. Omdat de Heere mij deed zien, dat die plagen en verwoestingen, welke de Heere alreeds in andere landen had laten geschieden, in vergelijking van hetgeen Hij

in en omtrent ons nog verder zou toelaten, maar beginselen der smarten waren.

Dit gezicht bleef mij zo continu bij, dat het grotelijks de blijdschap matigde, die het verslaan van het Franse leger, onder de Maarschalk DE NOAILLES, door de Koning van Groot-Brittanië, GEORGE de tweede, bij Dettingen, op de 27^e van Zomermaand 1743, mij anders denkelijk zou veroorzaakt hebben. Want, ofschoon ik blij was, dat de Fransen geslagen waren en het Duitse rijk hadden moeten verlaten, nochtans voorzag ik, dat zij ons door dit geval, nu maar te nader zou komen, om het toneel van de oorlog aan deze kant te openen.

Terwijl ik dit oordeel nu zo van verre zag aankomen, geliefde de Heere mij op te wekken en aan te zetten, om op een nederige en deemoedige wijze Zijn wegen en handelingen, die Hij, zo nu als in het vervolg, met ons land zou inslaan, in het verborgen te onderzoeken. Over welke onderzoeking de Heere dan ook dit licht of deze ontdekking geliefde te geven, namelijk: *de Heere deed mij klaar zien en geloven, dat het verderf of de ondergang van dit land en volk, in deszelfs vrijheid en godsdienst, ten volle bij Hem besloten was.*

Dit zag en geloofde ik op die tijd zo duidelijk en levendig, alsof het zo voor mijn ogen gebeurde, Ja, reeds gebeurd was, hetwelk in mijn gemoed een zeer ernstige en treffende droefheid en ontsteltenis veroorzaakte, zodat ik als op mijn aangezicht voor de Heere neerviel en Hem ootmoedig wenende bad en smeekte om de behoud van het land, volk, vrijheid en godsdienst.

Maar de Heere vertoonde mij, dat, *al stonden ook Mozes, Elia en Samuel, Ja, al de profeten, voor Zijn heilig aangezicht, om de ondergang van dit land en volk af te bidden, Hij, de Heere, hen nochtans niet zou verhoren, daar het verderf ten volle bij Hem was besloten.*

Toen deed de Heere mij stil zijn en in Zijn weg of bestel berusten, vergunnende mij echter een hart, om vurig te bidden voor Zijn kinderen en gunstgenoten, welke alsdan in dit ongelukkige land nog levend zouden zijn overgebleven, biddende zeer ernstig, dat haar die dag niet onvoorziens mocht overkomen, alsmede dat God haar wilde verwaardigen met kracht uit de hoogte, en zich in de tijd des lijdens voor haar niet verbergende, maar haar willende genadig zijn en het lijden aan hun onsterfelijke zielen heiligende. Ook zo bad ik deze bede voor mijzelve, indien de Heere wilde dat ik deze gevreesde tijd beleven zonde.

Weinige dagen, nadat deze dingen gepasseerd waren, kreeg ik wederom de plaag van de oorlog, waarmee de Heere ons en onze naburen eerlang bezoeken zou, op mijn hart, en Daar ik even van te voren zo klaar gezien had, dat de Heere eindelijk eens een gehele voleinding met ons zou maken, mocht ik mij, langs een geopende weg, in het verborgen ter onderzoek begeven, hoe en wanneer de Heere wel dit einde over ons brengen wilde, waaromtrent ik deze kennis of bewustheid mocht ontvangen. Aangaande het eerste, hoe, of door welk middel of weg de Heere dit einde over ons brengen zou, daaromtrent bleef ik enigszins duister.

Evenwel kwam het mij allernaast bij, dat de Heere het denkelijk doen zou door middel van een ongelukkige oorlog, waarin wij, alleszins geslagen, ons ganse land verliezen zonde, hetwelk dan zou komen en overgegeven worden in de macht van een afgodisch Heer of Vorst, welke onze zuivere godsdienst en haar getrouwe belijders alom wreed zou vervolgen en uitroeien, en dus zou de Heere dan die bedreiging dadelijk over Nederland brengen, welke Hij haar thans zo overvloedig door de mond van Zijn getrouwe knechten (de leraars), die Hij nog hier en daar in de lande gesteld had, deed aanzeggen, namelijk, dat Hij de kandelaar van de zuivere leer des Evangelisch van zijn plaats zou nemen, indien zij zich niet bekeerden.

Maar de Heere beloofde mij daarbij, dat Hij nog een overblijfsel of een hoopje van getrouwe belijders, naar de verkiezing der genade, zou doen overblijven, die, hoewel ze door de hitte der vervolging als hier en daar verstrooid zouden worden, nochtans op Zijn tijd een middel in Gods zouden worden, waardoor de Heere in andere landen of plaatsen het licht des zuiveren Evangelisch wederom zou doen opgaan en doorbreken, tot bekering van dezulken, welke de Heere van eeuwigheid uit alle volken, talen en natiën ten leven had uitverkoren. Maar de Heere zou met hen allen niet enerlei weg houden, maar sommigen van hen, nadat hij hen zou gelouterd hebben in de smeltkroes der ellenden, zou hij vervolgens verwaardigen en bekwaam maken, om voor Zijn Naam en voor Zijn waarheid te lijden, en dus hun belijdenis met hun bloed te verzegelen.

Ten aanzien nu van het tweede, wanneer of wel dat einde over Nederlands vrijheid en godsdienst komen zou, daaromtrent bleef ik geheel duister en kreeg dit woord op mijn hart: *het komt u niet toe te weten de tijden of gelegenheden, die de Vader in Zijn eigen macht gesteld heeft.*

Het werd mij gegund, in deze weigering van de Heere, aan mij de nette tijd, waarop deze voorverhaalde verandering aan het land stond te gebeuren, mij te willen openbaren, gelovig en nederig te berusten, zeggende in mijn hart: *Hij is de Heere, Hij doet wat goed is in Zijn ogen.*

Evenwel geliefde de Heere aan mij te ontdekken, dat, alvorens Hij deze gevreesde tijd over Nederland zou brengen, Hij ondertussen nog deze of genen, welke onder het zegel van zijn eeuwige verkiezing ten leven waren aangeschreven, door de zuivere prediking van Zijn woord, gepaard met de werking van Zijn Heilige Geest, zouden bekeren, maar dat het getal derzulken niet zeer groot zou zijn, maar één uit een stad, en twee uit een geslacht, want dat de oogst in Nederlands kerk al in vorige dagen genoegzaam was vergaderd en ingezameld, door al zulke getrouwe knechten des Heeren, welker arbeid Hij rijkelijk gezegend had, in de meer overvloedige en oprechte bekering der mensen in de vorige dagen. Zodat zulke Leraars hun werk met vreugde gedaan hebben, daar integendeel de weinige getrouwe knechten, die de Heere in deze geesteloze en akelige tijd nog onder ons, of in dit land gesteld heeft, en doet verblijven, in tegenoverstelling van de vorige, maar arme nalezers zijn, welke merendeels hun dienst al zuchtende verrichten, ter zake, dat hun zo weinig kinderen in Sion geboren worden, vanwege de diepe en verbazende verharding en onbekeerlijkheid die voor een zeer groot gedeelte over Nederlands Israël reeds gekomen is.

Wel is waar, dat er uit sommige steden of plaatsen hier te lande nog al een grote schaar de Heere schijnt toegevoegd of toegebracht te worden, - en waarvan men thans gedurig met veel ophef dezulken hoort spreken, hetzij leraar of gemeente, - die het werk der bekering of in de grond zelf niet verstaan, of anders hetzelfde in anderen niet recht bezien kunnen, en zich derhalve lichtelijk laten paaien met een deel hartstochtelijke en verstandige werkzaamheden, aan de zijde des mensen omtrent God in Christus. Zonder nauwkeurig en getrouw bij 's Geesteslicht te onderzoeken, of dit werk wel uit God is, en door Zijn Geest in Christus ten einde gebracht.

Ongelukkige mensen voorwaar! Zowel diegenen, die anderen in hun blindheid en onkunde bedriegen, als die dus Jammerlijk bedrogen worden, en ook bedrogen willen wezen. Maar dezulken heb ik in mijn bovengemeld betoog niet in het oog, Daar ik daar maar alleen bedoel de toestand en het gedrag van getrouwe en kundige leraars, die met geen halve bekering tevreden zijn.

Verder deed mij de Heere zien, dat, wanneer het getal der rechtvaardigen, die God van eeuwigheid ten leven had uitverkoren, vervuld was, en de laatste van hen, door bekering en geloof, reeds bij aanvang waren ingegaan in de vreugde van haren Heere, dat alsdan het einde aller zielzaligende dingen zeer nabij zou zijn.

Ter meerdere bevestiging aan mijn gemoed, dat de Heere waarlijk zulk een voleinding, als reeds gemeld is, met Nederland maken zou, geliefde de Heere ook nog dit middel te gebruiken, namelijk, wanneer ik op een zekere morgen bezig was met aandachtig te lezen in een uitnemend en nuttig boekje, genaamd *"Het beste werk in de slechtste tijden"*, opgesteld door de dierbare en nu reeds zalige man, **JOHANNIS FLAVEL**, in zijn leven bedienaar des Heiligen Evangelisch te Dartmouth, in Engeland en in welk werkje ik op pag. 64 en zo vervolgens kwam te lezen zeven redenen of oorzaken, waarom des Heeren toorn zich zo grotelijks tegen zijn oud en bemind volk Israël, onder de dagen van het oude testament was ontstoken geworden, zodat Hij haar eindelijk aan een vreselijk verderf en een bedroefden ondergang van land en volk had overgegeven. Bij ieder nu van die gemelde oorzaken deed de Heere mij stilstaan, en mijn ogen werden ondertussen geopend en gevestigd op de toestand van ons eigen land en volk, en dat mocht ik met een geestelijk verlicht oog als overzien. Daar zag ik dan gedurig, dat even diezelfde oorzaken of kwaden, welke van de schrijver des gemelde boekje ook als tekenen werden aangemerkt, wanneer de ondergang van een land of volk nabij is, in dit ons land ten overvloede gevonden werden. Waaruit ik dan mocht opmaken, dat het verderf van dit land en volk ten volle bij de Heere besloten was, aangezien God nu niet minder heilig en rechtvaardig was dan in de dagen vanouds, en dat als een land en volk zich hooglijk en onbekeerlijk aan de zonden zijner voorouderen schuldig maakt, hetzelfde dan ook, hetzij vroeg of laat, zich die eigen straffen en oordelen op de hals haalt, waarmee de Heere de vorige landen en volken zo zwaar bezocht heeft.

Maar of de Heere dit verderf in deze nu voorhanden zijnde oorlog reeds over ons brengen zou, dan of de Heere ons nogmaals wederom van die verderfelijke plaag verlossen zou, daar kreeg ik geen onderscheiden geruststellend licht of inzien in, ten minste niet in het begin van de oorlog. En dat is mij naderhand veel een middel geworden, om door de genade des Heeren in het verborgen vurig te bidden, om uit de benauwdheid verlost te worden en verlenging van onze vrede te verkrijgen. In welke biddende toestand, gepaard met ware vernedering en verbrijzeling des harten, ik soms zeer vurig en wakende mocht zijn, wat ik mogelijk wel niet gedaan zou hebben, indien de Heere mij aan mijn gemoed door Zijn Geest had gelieven te verzekeren, dat Hij ons nog wederom zou verlossen uit de handen onzer wrede en afgodische vijanden, aangezien mij deze ontdekking, door de verleiding van het boze en arglistige hart, wel eens een middel zou hebben kunnen zijn en worden, waaronder ik door de toelating des Heeren, soms tot zorgeloosheid en ijverloosheid zou vervallen zijn, daar de Heere mij nu voor wilde bewaren, verbergende tot dat einde zo wijselijk Zijn eeuwige raad en besluit in deze zaak. En om mij dus te verwaardigen voor de behoud van land en volk vurig te bidden, zo menigmaal de Heere mijn hart door Zijn Geest tot dit grote werk geliefde op te wekken en bekwaam te maken. Want toch alle mijn bekwaamheid is uit God.

Ondertussen waren de Fransen, zoals ik reeds gemeld heb, uit Duitsland verdreven en in de Elzas; thans wel hun eigen, maar voor een groot gedeelte van het keizerlijk geroofde land, teruggekeerd, waar ik hen dan ook, als het ware vlijtig begluurde en nauwkeurig op al hun bewegingen acht mocht geven, om langs deze weg te ontdekken, waarheen zij het nu onder de goddelijke toelating wenden zouden, en aan

al hun schikkingen werd ik gewaar, dat zij het op de **Oostenrijkse Nederlanden** gemunt hadden en aldaar nu het toneel van de oorlog zouden gaan overbrengen.

Dit nu zag ik op die tijd zo klaar, dat, als het in mijn macht en vermogen geweest ware, zo zou ik aanstonds die plaatsen of vestingen, welke voor hun eerste aanval openlagen, in de weg van plicht van al het nodige om een dapperen tegenstand te kunnen doen, voorzien hebben. Want, naar de mens gesproken, zo onderstel ik, dat, indien het Franse leger voor de eerste plaats in de Nederlanden, waarmee zij hun belegeringen begonnen hebben, zo mannelijk ontvangen en gekeerd was geworden, als het geschied is voor Bergen-op-Zoom, dat zij hun overwinningen, tenminste in zo korten tijd, met Maastricht niet besloten zouden hebben, aangezien hun leger, door het gedurig verlies van volk voor iedere plaats of vesting, waar zij voorgekomen waren, indien dezelve dapper verdedigd ware geworden, teveel gesmolten en te zwak zou geworden zijn, om met hetzelfde zo diep in het land te dringen als ze nu gedaan hebben.

Doch, men brenge hier niet tegen in, dat dan al die vestingen tot puinhoepen zouden geschoten zijn geworden, indien men dezelve wel verdedigd had, want daartegen moet men aanmerken, dat het also goed, zo niet beter ware geweest, wanneer de Fransen enige vestingen in de Nederlanden volkomen geruïneerd hadden, in plaats dat zij dezelve nu meest allen gedemoliëerd of ontmanteld, en het ganse land bederven en verarmd hebben. Maar de Heere God heeft dit om wijze en heilige redenen aldus toegelaten

Het voornemen der Fransen nu, om de Oostenrijkse Nederlanden te gaan aantasten, dus ontdekt hebbende, en daaromtrent natuurlijker wijze niets kunnende uitrichten, zo vergunde de Heere mij echter, om in het verborgen met dit naderend oordeel werkzaam te zijn, mogende in nederigheid en bij continuatie onderzoeken, of de Fransen in dit hun bedrijf wel zouden slagen, dan of de Heere deze landen voor hun onrechtvaardig geweld zou gelieven te bedekken en te bewaren, hetwelk wel de begeerte mijns harten was.

De Heere deed mij echter zien, dat deze optocht der Fransen, om de Nederlanden te gaan belegeren, uit Hem was, Ja, dat Hij hun leger als een gesel in zijn hand genomen had, om door hetzelfde die landen en plaatsen, waarheen zij toen ter tijd hun koers waren richtende, zwaar te straffen en te kastijden. Alsmede, wanneer de Fransen ter bestemder plaats gekomen waren en hun werk begonnen hadden, dit woord, hoewel niet in des Heeren gunst, ten hun opzichte, maar in Zijn toorn en verbolgenheid, als een banier over hen zou zijn: *al wat hij doet zal wel gelukken*, Psalm 1:7, het laatste gedeelte.

Door dit woord nu, geliefde de Heere mij verder te leren en te ontdekken, dat de Fransen in meest al hun ondernemingen, niet alleen zeer voorspoedig zouden zijn en gelukkig, maar dat alle steden of plaatsen, waar zij met hun leger voorkwamen om dezelve te belegeren, in hun handen zouden moeten vallen, Daar niets hun woede, list of geweld zou kunnen weerstaan, aangezien de Heere zelf, met en door hen strijden en overwinnen zou, om alzo zijn oordelen en bezoeking uit te voeren, in dit gedeelte der wereld.

De Heere geliefde mij ook te doen zien en te geloven, dat dit bovengemelde woord, al wat hij doet, zal wel gelukken, ergens of op zekere tijd, zijn einde en vervulling zou krijgen. Alsdan zouden de Fransen niet meer voorspoedig zijn, of de oorlog moeten eindigen. Maar waar en wanneer dit geschieden zou, geliefde de Heere op die tijd niet te openbaren. En dit is mij al wederom een weg of middel geweest, waardoor de Heere mij in het vervolg heeft gelieven te verwaardigen om haast over iedere stad of

vesting, die ik dan zag dat nu aan de beurt lag, om door de vijanden aangetast te worden, Zijn aangezicht te zoeken ter behoud van die plaats. Wat ik voorzeker niet zou gedaan hebben, indien ik geweten had, dat de Heere dezelve alsmede met het richtsnoer van dat bovenstaande woord, ter overgave in de handen der vijanden gemeten had,

Bij gelegenheid nu, dat ik van deze eerste beginselen van de oorlog in de Oostenrijkse Nederlanden kome te melden, zo moet ik eens aanmerken, *hoe weinig de ware christenen zich bemoeien, om in tijden van zware oordelen of bezoeking, des Heeren wegen te onderzoeken en zorgvuldig gade te slaan*, om dus daardoor zichzelf en anderen nuttig en Gode ter eer te kunnen zijn. Want indien men geweten had, hoe de zaken betreffende deze oorlog aan de zijde des Heeren gelegen waren, zo zou men klaar ontdekt en geweten hebben, wie het Franse leger eigenlijk als aanvoerde en bestuurde, en waarom zij aldus voorspoedig in hun overwinningen voortgingen, ten einde door deze wetenschap, die ons middagklaar ontdekt zou hebben, hoe grotelijks God ons in een vijand verkeerd was, meer vernederd en verootmoedigd te worden en rouw te bedrijven over onze en al des volks diepe schuldigheid voor de Heere, die het ons nu zo bitter kwam te maken, dat wij daardoor de goede en liefderijke tegenwoordigheid van onze Verbonds-God verloren hadden, die nu zo van ons was afgeweken, en tot onze vijanden was overgegaan, gebruikende dezelve om ons voor Zijn aangezicht uit te roeien. O, wat zou deze overweging ons hart door de genade des Heeren niet gebroken en als was doen smelten hebben, en wat zouden wij dan niet rusteloos uitzierende gemaakt worden naar de vergeving van onze zonden, en wederkering van de Heere tot ons in Zijn gunst en genade; zo zouden wij dan gezien hebben, waarom dat alles zo geschieden en gebeuren moest, in deze thans voorbij zijnde oorlog, en waarom dat alles voor Frankrijk bukken en buigen moest, namelijk uit kracht van dat woord, dat de Heere in de beginnen gesproken had.

Omdat God geen man is dat Hij liegen zou, zo zouden wij dan God zelfs in de uitvoering van Zijn rechtvaardige oordelen en bezoeking hebben kunnen verheerlijken, en anderen ook die weg henen gewezen, en dus in ons zelf en anderen veel murmureren en twisten tegen Gods wegen en handelingen met ons in die tijd voorgekomen hebben, ten minste zouden wij van onzen kant vlijtig getracht hebben, om zulks door de genade des Heeren te doen.

Wanneer nu vervolgens het Franse leger, onder de orders en geleide van de graaf van Saksen, in de Nederlanden gerukt was, en reeds de vesting Meenen⁴ werkelijk begon te belegeren, geliefde de Heere mij te verwaardigen om Zijn aangezicht voor dat plaatsje, alsmede voor de stad en vesting Yperen te zoeken, of er ook nog genade bij de Heere te verwerven was. Maar ik kreeg dit woord: ***De Heere zal ze in hun, te weten der Fransen, hand geven;*** en dit zag ik zo gewis en zeker, dat ik niet meer voor de bewaring of het behoud van die beide plaatsen kon bidden, maar ik verkreeg een hart, om voor mij zelf te smeken, van stil en gebogen in des Heeren wil te mogen berusten, hoe Hij het ook maakte. Ook bad ik met innerlijke ontferming voor de ellendige inwoners dier steden, biddende dat de Heere haar toch niet tot het uiterste verderf wilde brengen, maar zich over hen ontfermen, gedenkende dat zij vlees waren. Wanneer nu vervolgens, na de overgave van Meenen en Yperen, binnen weinige dagen het fort de Knokke en Vurne kwam te volgen, zo kreeg ik enige achterdocht, of deze plaatsen van al het nodige wel voorzien geweest en behoorlijk verdedigd waren

⁴ Meenen (Menin), een stad in West-Vlaanderen, België

geworden, en dit deed mij vele dingen of zaken, waar ik mij voor het begin van de oorlog weinig of niets mede pleegde te bemoeien, toen ter tijd, zoveel mij maar immer mogelijk was, van nabij bezien en onderzoeken, onder een gedurig uitzien en bidden tot de Heere, om licht, wijsheid en kennis van de tijden en gelegenheden, die wij thans kwamen te beleven.

De Heere deed mij dan al ras zien en bemerken, hoe de zaken tussen ons en Frankrijk al geschapen stonden, hetwelk hier op neerkwam, dat ik klaar zag en bespeurde, hoe men zich hier te lande door Frankrijk liet bedriegen en om de tuin leiden, vertrouwende maar al te veel op de goede, maar geveinsde betuigingen van vriendschap en vredelievendheid ten onzen opzichte, van dat bedrieglijk Hof, waardoor men misleid en opgehouden wordende, zo droevig onachtzaam en onwillig geweest was, om zich ten eersten met alle ingespannen vermogens tegen hun heerszuchtige en verderfelijke aanslagen aan te kanten. O! wat was het zien en bemerken van deze fatale dingen voor mijn ziel niet een treffende kwelling en onuitsprekelijke droefheid, die nog daarenboven vermeerderd werd, door de grondige kennis die ik verkreeg, van het waarachtig bestaan der Fransen ten onzen opzichte, zo in deze als in de voorgaande oorlog.

Mij daarbij hun heilloze staatkunde, van geen woord of verbond langer te houden, dan tot zo lang men in staat is, om door de verbreking van hetzelfde zijn eigen land te bevoordelen, of zijn heerschappij uit te breiden, levendig voor ogen stellende, en wetende verder hun begeerte, waarmee zij al bereids wel honderd Ja,ren hebben zwanger gegaan, om deze landen als een kostelijke parel aan hun kroon te hechten. Behalve nog meer andere en niet minder gewichtige redenen, welke mij naar voren kwamen, zo kon ik niet anders als bij mij zelf in het verborgen de tijden beklagen en bejammeren, wanneer men zich zo droevig, en als weerloos liet overrompelen. Ja, als overrompeld wilde wezen, en dat door een volk, dat men met de allergrootste redenen van de wereld behoorde niet alleen te wantrouwen, maar ook daarenboven met alle ingespannen krachten, onder een boetvaardig en nederig uitzien naar de medehelpende genade des Heeren zo veel mogelijk was, het verder doorbreken in den lande te verhinderen, verzoekende en vergaderende daartoe alle hulp van buiten, en van binnen, en voorts alles aanwendende wat tot uitvoering van zulk een heilzaam oogmerk dienstig en nuttig kon zijn.

Doch, was mij het contrarie van deze dingen tot een bittere smart, niet minder bedroefde het mij, dat ik in mijn verkering onder de mensen zo weinigen vond, die de geheimen van dit dangereuse Hof, namelijk het Franse, konden doorgronden. Niet alleen onder de natuurlijke onherboren lieden, maar ook zelfs onder de vrijgekochten des Heeren, bespeurde ik veeltijds deze aangaande een diepe blindheid en onkunde, hetwelk hun dan wel eens deed zeggen, in geval van samenspreking over de gevaarlijke aanslagen der Fransen voor land en kerk, dat het meest maar onrust en zwaarhoofdigheid was, zich deze aangaande zo te bekommeren, aangezien naar hun gevoelen, de Fransen ons wel met rust zouden laten. Eensdeels omdat wij met hen nog in geen werkelijke oorlog waren, ten anderen, terwijl zij meenden dat de Koning van Pruisen nimmer zou gedogen dat Frankrijk een enige stad of vesting, die tot ons eigen land behoorde, in bezit nam of aantastte; benevens nog al meer dergelijke redeneringen, die ik aanmerkte als zo vele ijdele toevluchten, waarachter zij zich trachten gerust te houden en te verbergen.

Terwijl ze, dus doende, diep onbekwaam waren en bleven, om met de hoge en schreeuwende nood van het land, boetvaardig en nederig, in het openbaar en in het verborgen werkzaam te zijn, dat nochtans de dure plicht van alle ware Christenen is, wanneer zij zich de naam, van steunsels en pilaren van het land te zijn, niet onwaardig

willen maken.

Ondertussen geliefde de Heere mij van tijd tot tijd al meer en meer in te leiden en te doen zien, in welk algemeen en diep verval al de zaken van land, kerk en volk gekomen waren. Want waar ik, bij manier van spreken, ook mijn ogen wendde of keerde, zo in het politieke, kerkelijke en burgerlijke, o, het is niet om uit te spreken hoe ellendig, verwaarloosd, diep bedorven en verkeerd mij alles voorkwam! Zodat ik in bittere droefheid en verlegenheid moest uitroepen, is er wel een Christenland of staat in de wijde wereld, hetwelk in verval van alles, en indien het wel behartigd werd, 's lands veiligheid, behoud en welvaren moest uitmaken, dat bij het onze in vergelijking kan komen! Ik voor mij wist er geen weerga van te vinden, dan alleen in de algemene goddeloosheid van het volk. Onze naburen, zag ik, waren daarin wel niet veel beter, evenwel werden desniettemin de zaken van 's lands bestuur, financiën enz., in andere landen nog al wel waar- en ter harten genomen, en zo veel doenlijk tot 's lands behoud en welvaren ingericht en bestuurd, daar het bij ons haast aan alles mankeerde en haperde.

Terwijl ik in het overzien en betreuren van alle deze bijna onverbeterlijke ellenden en rampen, waar de vijand nu zijn voordeel mede deed, ijverig bezig was, geliefde de Heere mij te verwaardigen, om in het verborgen te onderzoeken, wat wel de grondoorzaak was, waaruit al dit kwaad zijn oorsprong had, en de Heere deed mij zien, hoe wij en al het volk van het land deze zware plagen door onze zonden veroorzaakt hadden, Ja, dat wij de Heere zo langdurig en onbekeerlijk hadden getergd en tot toorn verwekt, dat de Heere zulk een duistere en akelige weg met ons had moeten inslaan en houden, latende zelfs dat woord over ons bewaarheid worden: *Wee u, land! wiens koning een kind is*, Prediker 10 : 16.

Welk een zwaar oordeel hierin gelegen is en was, heb ik nimmermeer zo klaar en onderscheidenlijk gezien en opgemerkt, dan wel inzonderheid op die tijd, hoewel het mij naderhand evenwel veel is bijgebleven, zodat ik hetzelfde niet geheel wederom uit het oog kwam te verliezen. Maar dat deze dingen zo weinig gezien, nog veel minder ootmoedig betreurd worden, was en bleef bij mij een zaak van het uiterste gewicht, waar ik veeltijds zeer beangst en bedrukt onder henen ging, terwijl het mij nu en dan wel eens gebeuren mocht, deze klachten in het verborgen voor de Heere uit te storten: och dat mijn hoofd water ware en mijn ogen een springader van tranen, Jeremia 9: 1 om te bewenen de naren toestand van alles, wat deze landen en volken aanging of betrof.

Daarbij ontdekte mij de Heere, hoe zelfs vele van zijn oprechte kinderen, welke de steunsels en pilaren van het land behoorden te zijn, thans weinig gelovig zich met de waren toestand van hetzelfde ophielden, en daar zich in waarachtige ootmoed en vernedering des harten als nog niet willende mede bemoeien, terwijl zij echter in een kommerlijke onrust, hoe alles nog op het laatste zou uitvallen, hun dagen doorbrachten. Maar welke onrust meer ontstond uit een ongelovige en twijfelmoedige vreze voor dit en dat, bijzonder voor hetgeen hun of het haar zou mogen overkomen, dan wel over het verlies van het ganse land, vrijheid en godsdienst.

Dus kreeg ik de waarheid van dit woord levendig te beschouwen, namelijk, dat het land verging omdat er geen rechte voorbidders in hetzelfde waren, bijzonder van de-zulken, die in een boetvaardig vasten en gewezen, zoals de hoge nood van het land in die tijd vereiste, des Heeren aangezicht bij aanhoudendheid ten goede over hetzelfde zochten.

En in deze geliefde de Heere mij ook aan mij zelf te ontdekken, stellende mij levendig en klaar voor ogen, hoe nalatig en verzuimend ik al mede geweest ware, om mij de

beklaaglijke toestand van het land niet behoorlijk aan te trekken, en daarmee in het verborgen ijverig en gelovig werkzaam te zijn. Hierover vernederde mij de Heere in ware ootmoed des harten, doende mij ernstig uitzien naar genade en vergeving van alle mijn misdrijvingen, en ik kon de Heere volkomen rechtvaardigen, al wilde hij ook schoon het ganse land en volk laten verloren gaan. Ja, het is mij onmogelijk, om de grootheid mijner verwondering uit te drukken, wanneer ik benevens dit alles te zien kreeg, hoe lang de Heere dit land en volk, waar men zo ellendig huis gehouden had, en het ook alsnog niet wilde verbeteren, echter in Zijn grondeloze barmhartigheid al had gedragen, zodat wij tot daartoe waren staande gebleven, niettegenstaande onze diepe onwaardigheid en hand over hand toenemende zonden en ongerechtigheden.

Hierover scheen nu mijn hart als te zullen breken en smolt weg in tranen van oprecht berouw en leedwezen, zo over mijn eigen zonden, als over die van het ganse volk, waarover ik hartelijke verzoeken in Christus mocht zoeken, krijsende al verder een geopende weg, om de Heere in Jezus Naam deemoedig te smeken, van toch niet in het gericht met ons te willen treden. Kunnende met mijn ganse hart betuigen, dat, als de Heere dit wilde doen, niet een van Nederlands inwoners voor Zijn aangezicht zou kunnen bestaan. Maar de Heere nederig voorhoudende, dat het Hem behagen mocht, de waarheid van dit woord uit vrije genade en soevereine ontferming over ons te brengen, namelijk, dat bij Hem vergeving was, opdat Hij gevreesd werd.

In dit werk mocht ik enige tijd wat aanhoudend blijven. Daarbij stond de weg ook open, om God te zoeken voor de overheden, smekende de Heere vurig, dat Hij hun ogen wilde geven, om het dreigende gevaar van het land te kunnen inzien en een hart om het naar vermogen te keer te gaan, en zich toch vooral van Frankrijk niet meer te laten bedriegen, noch hun eigene interesse boven die van het bedrukt en uitgemergeld land te behartigen. Maar zo dit des Heeren weg niet mocht zijn, dat God dan zelf het land geliefde te besturen en te regeren, ondersteunende en vermeerderende het getal der welmenende regenten of overheden, en dezulken, die zich door hun verkeerde directie, der regering van het land onwaardig gemaakt hadden, te willen beteugelen en stuiten in de verderen voortgang van hun onvoorzichtige en voor land en kerk verderfelijke inzichten.

Hierop nu scheen het mij toe, als of de Heere zich wel ten goede had laten verbidden, maar dat de tijd, *de bestemde tijd om Nederlands Israël genadig te zijn, nog niet gekomen was*, Daar de Heere de fiolen Zijner gramschap nog eerst eens gevoeliger over hetzelfde wilde uitgieten, waarop ik met mijn hart mocht zeggen: *Amen, amen, de Heere is rechtvaardig en rein!* Maar roepende, terwijl God weg ging, Hem als 't ware nog eens achter na: *kastijd het land, o Heere, Heere! maar met mate.*

Wanneer nu vervolgens in het begin van Juli, terwijl de Fransen in de Nederlanden zo voorspoedig oorloogden, **Prins KAREL VAN LOTHARINGEN**⁵ met een wakker en suffisant leger van Oostenrijkse volkeren in de Elzas kwam vallen, zag Frankrijk zich genoodzaakt, om een goed gedeelte zijner troepen uit de Nederlanden daarheen te zenden, ter bescherming van hun eigen land, terwijl hun voornemen echter bestendig bleef, om, zo wanneer het hun gelukken mocht, het steeds zegepralende leger van de

⁵ Toen Frederik de Grote eind april 1757 met zijn leger Bohemen binnenrukte en naar Praag opmarcheerde, verenigden de verraste Oostenrijkse legers zich onder bevel van Prins Karel van Lotharingen. Vier Oostenrijkse legerkorpsen, samen 60.000 man sterk, kwamen bij Praag bijeen, en namen aan de oostzijde van de stad op de Ziska- en de Taborberg een sterke verdedigende positie in. Deze positie was uitgekozen door generaal van Browne: aan de noordzijde werd de berg door een steile helling begrensd, in het oosten door een vochtige, door beken doorsneden helling. Toen prins Karel van Lotharingen arriveerde, nam deze het bevel over.

Oostenrijkers wederom over de Rijn te Ja.gen, als dan manmoedig weer te keren, om het begonnen werk in de Nederlanden, dat nu, bij gebrek aan volk, zo sterk niet kon voortgezet worden, met des te meer bravoures te hervatten.

Bij deze gelegenheid merkte ik aan, hoe onze Overheden, wanneer ze nu nog tonen wilden, dat hun 's lands behoud waarlijk ter hart ging, van deze gelegenheid hadden moeten profiteren, met die plaatsen, welke nu voor de eersten aanval der Fransen open lagen, zo veel doenlijk was, van alles te voorzien en te versterken.

Tot dat einde gaf de Heere nu als een ogenblik tijd en zocht daarmede aan het oog der ganse wereld openbaar te maken, dat het zijn schuld niet zou zijn, indien de Fransen dezelve anderszins zouden bemachtigen. O, hoe graag had ik, en sommige welmenenden met mij, niet gewild, dat de zaken van het land alzo wel waren behartigd geworden, als deszelfs hoge nood scheen te vereisen! En wat was het mij een stof van dagelijks treuren en Jammeren, dat ik zo klaar ontdekte, hoe gans weinig moeite of devoir er aangewend werd, om de Oostenrijkse Nederlanden te behouden, maar dat men integendeel verder zich zo gedroeg, als of men die plaatsen moede was, en maar verlangde dat het Franse leger daarvoor kwam, en dezelve overrompelde.

Daarbij deed de Heere mij ook klaar zien, dat Hij de overtocht van het Oostenrijkse leger in de Elzas niet begunstigen zou, maar henlieden weer terug doen keren, aangezien Nederlands inwoners, door hun afgoderij met Prins KAREL, ter zake van die anders zo gelukkigen overtocht, Hem, de Heere zo grotelijks vertoornd hadden, dat Hij, behoudens Zijn eer, zich genoodzaakt zag, in dat bestaan te blazen, en de voorspoedige voortgang van hetzelfde te stuiten. Zoals de Heere vervolgens gedaan heeft, verwekkende ten die einde de Koning van Pruisen, daar vele Nederlanders eigenlijk haar heil en behoud van wachtende waren, om het Franse leger, dat het anders zeker te kwaad zou gekregen hebben, licht te maken en te helpen, en de Oostenrijkers tegen te gaan en te verijdelen, opdat Frankrijk dus weer de handen ruim mocht krijgen ter bemachtiging van onze zo hoog nodige grenssteden.

O, wat heeft de Heere ons daardoor toch anders willen leren, dan dat der mensenheil maar ijdelheid is. Want waarom moest de Koning van Pruisen juist de man zijn, waardoor Frankrijk, onzen doodvijand, verlost en geholpen werd, en wij integendeel tot een prooi zijner onrechtvaardige heerszucht gesteld. Was het niet om de blinde en dwaze Nederlanders levendig te doen zien, hoe ijdel en verkeerd hun vertrouwen op de Koning van Pruisen was, aangezien deze Vorst het nu zo openlijk en als voor het oog van de ganse wereld met hun vijanden kwam te houden, schijnende de gesteldheid van het wezen der zaak in Pruisen, ter behoud van het Hertogdom Silezië, zulken stap ook wel vereist te hebben, zo was dezelve echter voor ons ten hoogste fataal en nadelig. Maar hetzelfde had een middel behoren te zijn om Nederlands volk door de medewerkende genade des Heeren aan te zetten en op te wekken, om hun dwaze hoop en vertrouwen op een vleselijke arm te verfoeien, en er zich van los te maken. Om ook voortaan in waarachtige ootmoed en vernedering des harten, hun hulp en verlossing alleen van de Heere hun God te zoeken.

Maar de Heere weet, hoe weinigen er in den lande geweest zijn, die aldus hun voordeel met deze dingen en gebeurtenissen hebben zoeken te doen, Daar de ondervinding naderhand overvloedig geleerd heeft dat verre de meeste mensen, desniettegenstaande met voorbijzien van de Heere, al aan de Pruisische hulp hebben vastgehouden, en zich daarop verlaten, ingeval ons land eens mocht worden aangetast. Waardoor de Heere door zulk een doen ook zo is getergd geworden, dat Hij even daarom, - die anders in vele dingen prijswaardige koning, - tot onzer hulp en verlossing niet heeft willen gebruiken, Daar de Heere nimmermeer over Zijn woord of dreigementen henen werkt, en in dat woord had Hij gezegd, *dat Hij zijn eer aan genen*

anderen wilde geven.

Eindelijk overleed op de zoen van Louwmaand 1745, KAREL de VII, Rooms Keizer⁶ denkelijk wel meest van hartzeer en verdriet, omdat zijn eertijds zo voorspoedig begonnen zaken, nu door de ijverloze handel van het Franse Hof, zo de kreeftengang hadden begonnen te gaan. Zodra mij nu dit sterfgeval ter ore kwam, bemerkte ik al aanstonds, dat de onrechtvaardige belangen van Frankrijk, volstrekt zouden vereisen, wel toe te zien en zorg te dragen, dat de keizerlijke kroon niet op het hoofd van de Groothertog, gemaal der Koningin van Hongarije en Bohemen, mocht komen, en dat derhalve het Franse Ministerie wel haar uiterste best zou doen, om zulks te verhinderen.

O, daar mocht ik geenszins aan twifelen en de uitkomst heeft geleerd, dat ik in deze niet buiten de waard gerekend heb. Want zo voort, dat is al aanstonds na het overlijden des Keizers, was men in Frankrijk al wakker bezig om het uitdenken en beramen van deze en gene maatregelen, die hoofdzakelijk hierop uitkwamen, om de Keizerlijke waardigheid onder velerlei voordelige aanbiedingen en beloften aan de Hoven van Saksen en Beieren smakelijk en aannemelijk te maken. Welke ontwerpen men ook ten eerste heeft begonnen werkstellig te maken, hoewel het bij de Beierse vorst, om zijn jonkheid en meer andere redenen, zo sterk niet werd aangedrongen en bewerkt, als wel bij de Koning van Polen, Keurvorst van Saksen; hoewel het anders aan Frankrijk om het even was, wie van beide Vorsten zij tot Keizer kwamen aan te stellen, Daar zij van hun aangenomen systeem nog in genen dele waren afgeweken, namelijk, om aan het Duitse Rijk een Keizer te bezorgen, of liever op te dringen, welke vanwege zijn onvermogen, als bezittende geen machtige of wijd uitgestrekte landen en staten, niet in staat zou zijn om de bedroefde en verbazende heerszucht van dat gemelde Hof tegen te werken.

Ook zo bespeurde ik, dat de Fransen er nu met alle macht op uit waren, om hun onrechtvaardige geweldenarijen aan alle kanten uit te breiden en de macht van het Oostenrijkse huis, met alle inspannende kracht en vermogen, was het mogelijk, de laatsten doodsteek te geven of toe te brengen. Terwijl ik klaar zag en bemerkte, van wat allerdroevigste gevolgen het niet alleen voor ons, maar voor gans Europa zou zijn, indien de Fransen hun heilloos oogmerk in het een of ander geval kwamen te bereiken, ook dat niemand machtig was om hun hierin te verhinderen, dan de Heere; alsmede, dat de Heere dit wel wilde doen, maar dat hij er van de huize Ja,kobs om gebeden wilde zijn. Zo mocht ik mij deze dingen bijzonder aantrekken en er zeer opletend op zijn.

Ja, de Heere ontdekte mij al verder, dat, hoewel ik in vergelijking van al de macht en aanzien en het vermogen der Fransen hier op de wereld, in mijzelf maar gerekend mocht worden als een stofje aan de weegschaal, ik nochtans door de genadige bewerking des Heiligen Geest, in staat zou zijn in de mogendheden des Heeren Heeren, door vurige en nederige gebeden en smekingen, al Frankrijks openbaar geweld en heimelijke woelingen tegen te gaan en te verijdelen. Al was ik dan ook

6 Karel VII Albert (Brussel, 6 augustus 1697 – München, 20 januari 1745), een lid van het Huis Wittelsbach, was keurvorst van Beieren vanaf 1726 en Rooms-Duitse keizer van 24 januari 1742 tot zijn dood in 1745. Karel was de enige keizer sinds de 15e eeuw die niet van het Huis Habsburg was.

Door steun van Hongarije en een wapenstilstand met Pruisen - in ruil waarvoor ze Silezië had moeten opofferen - kreeg Maria Theresia echter weer de mogelijkheid tegen Beieren ten strijde te trekken. Reeds enige dagen na de kroning marcheerden haar troepen München binnen, zodat Karel Albert uiteindelijk niet alleen de Habsburgse landen, maar ook zijn erfland Beieren verloor. Als marionet van de anti-Oostenrijkse coalitie werd hij in 1744 door Pruisen en Frankrijk op de troon hersteld, maar hij stierf reeds op 20 januari 1745 - juist op het moment dat zijn leger München had heroverd.

maar de enigste mens uit het ganse land, die zich tegen Frankrijk in de Naam des Heeren kwam te verzetten, zo zou ik het echter in de kracht des Heeren tegen hem uithouden, ja, van hem winnen. Zo werd ik dan hierdoor krachtig aangezet en opgewekt, hoe ellendig ik mijzelf ook zag, om de Heere rusteloos aan te lopen, om mij door Zijn geest bekwaam te maken ter verrichting van mijnen plicht in het stuk van voorbidding, en de Heere verwaardigde mij vurig te bidden voor de twee bovengenoemde Keurvorsten, welker harten, ik geloofde dat, de Heere kon neigen als waterbeken, smekende, dat de Heere hun zo geliefde te bewerken, dat geen van hun beiden vatbaar mochten zijn voor de listige en schone aanbiedingen, welke door Frankrijks creaturen, ter bekoming van de keizerlijke waardigheid aan haar gedaan en voorgesteld werden, maar dat ze integendeel een afschrik mochten krijgen voor al zulke rampen en ellenden, als waarin de overleden Keizer zichzelf, zijn huis en zijn ganse land gebracht had, en dat alleen door het goedkeuren en uitvoeren van Frankrijks verderfelijke raad en het vertrouwen op deszelfs schoonschijnende beloften.

Ook bad ik vurig tot de Heere, dat, zo de overgeblevene keizerin weduwe geneigd was, zich met het WenerHof te verzoenen, hetwelk ik enigszins vermoedde, de Heere toch de pogingen dezer doorluchtige vrouw geliefde te zegenen, en het Fransgezinde volk, dat zich alsnog aan haar Hof en bij haren zoon, de Keurvorst, mocht bevinden, een breidel in de mond te leggen, opdat zij nimmermeer in staat mochten zijn, deze voor gans Beieren zo heilzame voornemens en oogmerken, wederom te dwarsbomen en te verijdelen. Want een nauwkeurige onderzoeking en opmerking, hebben mij ten volle overtuigd, dat er thans geen volk in de wijde wereld zo listig en bekwaam is, om, wanneer ze er hun eigen land of zaken maar mede denken te kunnen bevoordelen of een dienst te doen, de aller-heilzaamste oogmerken, die bij andere volken ten nutte en behoud van hun landen worden voorgesteld en aangewend, te dwarsbomen, dan de Fransen.

Na dan de Heere vervolgens ook deemoedig en nederig gesmeekt te hebben om de verlossing van dat verdrukte en geplunderde Beierse Keurvorstendom van de vreemde troepen, die hetzelfde zo jammerlijk verdierven, en dat de Heere aan hetzelfde de vrede geliefde weer te geven, zo mocht ik alles deze aangaande, met volkomen onderwerping des harten, in de hand des Heeren overgeven en de Heere aanbevelen en toevertrouwen. Dit zo doende, kreeg ik een gelovige bewustheid aan mijn gemoed, dat mijn gebed voor deze ellendigen, was gekomen voor de oren des Heeren Zebaoth, en dat de Heere zich zonde opmaken tot haar hulp en redding, waaromtrent ik mij zo verheugde, alsof ik het al zag gebeuren, zeggende met hart en mond : de naam des Heeren zij geloofd. En hoe zulks bij de uitkomst bewaarheid is, is een zaak, te veel bekend om er hier melding van te maken.

Wanneer ik nu al deze voorverhaalde dingen, door de genadige verhoring en ontferming van de Heere, tot een gewenst einde gebracht zag, terwijl Frankrijk nog al ondertussen woelende bleef om de keizerlijke waardigheid uit het Oostenrijkse huis te weren, zo kwam het mij echter voor, dat er in de ganse wereld geen bekwaamer, noch gepaster voorwerp, om de keizerlijke kroon te erlangen, kon gevonden worden, dan de meergemelde Groothertog en benevens hem tot Keizerin, zijn waarde gemalin **MARIA THEREZIA, Koningin van Hongarije en Bohemen**, en ik werd verwaardigd om deze beide personen de Heere voor te dragen en aan te bevelen.

Ja, het was alsof de Heere hen aanzag en beriep tot deze hoge en aanzienlijke waardigheid. Dit zag en geloofde ik zo klaar en zeker, dat ik mij als het ware verkloekte om in de naam en de kracht des Heeren, niettegenstaande al Frankrijks list

en geweld, dit voortreffelijk paar mensen, te verkiezen tot Keizer en Keizerin van het Rooms rijk, en ik kon geloven, dat de Heere er zijn goedkeuring over gaf, en hetzelfde op Zijn tijd zou openbaar maken en bevestigen.

Dus was ik hier als het ware tegen Frankrijk in de voorbaat, en ik kon geloven, dat, hoe ijdel, onnut, Ja, belachelijk mijn keizers-verkiezing, zoveel mij aangaat, - aan de Fransen, zowel als aan alle natuurlijke mensen, - indien zij het wisten, ook zou voorkomen, dezelve nochtans zo zeker zou doorgaan en haar vervulling krijgen, dat Frankrijk met zijn ganse leger, al was dat ook door al de duivelen uit de hel versterkt, zulks echter niet zou kunnen verhinderen of tegenhouden. Want de God der geesten van alle vlees, welke ik op die tijd zo machtig zag, dat Hij door een enkel geblaas uit Zijn mond, het anders zo machtig en ontzagelijk leger der Fransen in een ogenblik kon doen verstuiven als kaf voor de wind, scheen al meer en meer mijn verkiezing, die ik in zijn kracht en in zijn tegenwoordigheid gedaan had, als Zijn eigen werk te begunstigen en op Zijn tijd te doen gelden; gevende mij onder anderen, tot een gegronde hoop, deze woorden, uit een der Psalmen, die de Heere op mijn hart bracht ter gelegenheid dat ik Hem in het verborgen smeekte, om al Frankrijks, zo heimelijke als openbare aanslagen, ter wering of belemmering van deze gedane verkiezing, toch te willen verijdelen: *God zal ze belachen, want haar doen ziet Hij*, enz. En het is al mede bij de uitkomst gebleken, dat dit woord een eeuwige waarheid zijn en blijven zou, dat degenen, die op de Heere vertrouwen, niet beschaamd zullen worden.

Ook zo gebeurde het voor of omtrent deze tijd, dat ik vernomen hebbende, dat het Franse Hof geresolveerd had een nieuwe ambassadeur aan het Turkse Hof te zenden, in de plaats van degene, die daar reeds enige tijd geresideerd had, en Daar hij niet onbekend was, hoe Frankrijk sedert een reeks van maanden er op uit geweest was, om hemel en aarde, ware het mogelijk, tegen de Koningin van Hongarije in het harnas te jagen, zo kreeg ik deze aangaande, een groot vermoeden op mijn geest, of het dit dangereuse Hof almede niet wel mocht gelusten, dit werk ook eens bij de grote Turk te proberen en dus te zien, of men deze aartsvijand der Christenen daartoe niet kon brengen, om gemelde Koningin de oorlog aan te doen. Hetwelk mijns inziens nog al zo zwaar niet om te doen zou wezen, indien men de zaken aldus hadden kunnen bewerken, namelijk: om de Turken met de Perzianen met welke zij toen ter tijd in een hevige oorlog waren, te bevredigen. En Daar mij dit zo gebeurlijk voorkwam, en ik daarbij klaar zag en bemerkte, hoe gevaarlijk de zaken der Koningin aan die kant staan zouden, indien de Turken enige ondernemingen kwamen te doen, zo werd deze zaak bij mij zo gewichtig, dat mij dacht, dat alle Christenen er een rechtmatig belang in behoorden te nemen, en des Heeren aangezicht in Christus vurig te zoeken ter verhindering van dit gevreesde kwaad.

Terwijl ik nu bij mij zelf deze dingen zo beschouwde, zo bracht mij de Heere mijn eigen plicht onder het oog, daar ik zo veel mee te doen kreeg, om die door de medewerkende genade des Heere Jezus wel en gelovig te verrichten, dat ik van mijn medechristenen afraakte, en maar alleen begerig gemaakt werd, om deze voorverhaalde zaken in het verborgen voor de Heere te bewerken. Daartoe vergunde mij de Heere een geopende weg, zodat ik verwaardigd werd, om al mijn vreze en bekommernis in de Naam des Heere Jezus voor de troon te brengen, kunnende zo klaar en overreden geloven, dat God alleen machtig en bekwaam was, om ook in dat verafgelegene land al zulke schadelijke en gevaarlijke ondernemingen te verijdelen, daar Hij overal tegenwoordig was, en alles hoorde en zag, dat onder de zon geschiedde.

Deze gelovige gestalte zette mijn gebeden grote kracht en ernst bij, terwijl ik

ondertussen hoorde, dat die nieuwe Franse ambassadeur, zijnde geweest de **Markies van DESJALEURS**, zijn reis naar Turkije had ondernomen, als wanneer ik verwaardigd werd, mijnen ijver, om het aangezicht des Heeren te zoeken, ter verijdeling van al hetgeen deze gezant, zo ten nadele van de Koningin van Hongarije als tot nadeel van anderen, zouden willen ondernemen, te verdubbelen, en daarin zo lang aan te houden, als zijn reis duurde. Wanneer ik nu vermoedde, dat hij alreeds ter plaatse van zijn residentie, wat ik meen dat Constantinopel geweest is, was aangekomen, mocht ik hem, alsof ik zelf daar tegenwoordig was, de Heere ernstig aanbevelen, Hem deemoedig smekende toch een oog op deze gezant te houden, en al zijn doen en laten, woorden en gedachten gade te slaan. En hierbij gelovende, dat hij buiten de toelating Gods geen hand of vinger tot iemands nadeel zou kunnen verroeren, kon ik hem dus met alle gerustheid en verruiming als onder het opzicht en bestuur van de Heere daar ter plaatse laten verblijven, alsof ik zo voor mijn ogen zag, dat de Heere hem de handen gebonden had, zodat hij ons, gedurende deze oorlog, van die kant geen kwaad zou kunnen berokkenen.

Terwijl ik mij nu veel in het verborgen met deze gezant der Fransen mocht ophouden, vergat ik echter niet de Heere daarbij ernstig te zoeken, zo menigmaal als mij de Heere het gewicht van deze 'zaak op mijn hart bracht, om toch zijn beloften te gedenken, in Frankrijk te verhinderen, de reeds bij hem gedane keizersverkiezing te belemmeren, en naarmate dat ik vernam, dat het Franse leger zich bewoog om deze heilzame zaak te dwarsbomen, naar die mate verdubbelde ik mijn smekingen en gebeden bij de Heere, strijdende dus ernstig in de kracht des Heeren tegen het Franse leger, alsof ik hetzelfde wezenlijk voor mij zag en dat soms met zoveel vertrouwen op en sterkte van de Heere, dat het was alsof ik hen alreeds overwonnen en op de vlucht gedreven had. Bij die gelegenheid leerde mij de Heere wat van dat woord, Hooglied 6 : 4, waar van de bruid gezegd wordt: *dat ze schrikkelijk is als slagorden met banieren*. Want voorzeker, een enig waar Christen, welke de Heere verwaardigd om door geloof en vertrouwen in zijn kracht en mogendheid zich tegen enige zaak of geval te verzetten of aan te kanten, is zó machtig en sterk op een geestelijke wijze, dat hij, zolang als God hem in die kracht bewaard en staande houdt, nergens door gestuit of tegengegaan kan worden. Al zond men een leger van tweemaal honderdduizend mannen om die zaak te verijdelen, die hij bij de Heere, door vurig en nederig smeken met vertrouwen op des Heeren eigen beloften of toezeggingen zoekt uit te werken, zo zal de Heere, om Zijnzelfs wil, eerder al die manschappen met blindheid slaan, dan dat Hij zou toelaten dat een Christen, die op Hem gelovig vertrouwt, beschaamd zou worden.

Ondertussen vervulde de Heere ook getrouwelijk deze belofte, doende op de 13^e September van het jaar 1745, **FRANCISCUS STEPHANUS**,⁷ groothertog van Toskanen, en MARIA THERESIA, Koningin van Hongarije en Bohemen, tot Keizer en Keizerin van het Rooms rijk verkiezen, in spijt van al Frankrijks pogen en woelen, om deze zaak te beletten. Welke tijdingen mijn hart bijzonder verheugden en in waarachtige erkenntis tot de Heere deden uitgaan, dankende en prijzende de Heere over zijn weergaloze getrouwheid in het vervullen en nakomen van hetgene Hij eens beloofd heeft, krijgende daarbij een hart om de Heere instantelijk te bidden voor deze nieuw verkoren Keizer en Keizerin. Dat de Heere hun regering toch wilde zegenen en voorspoedig maken, en hen en hun nakomelingen wilde bewaren van zich niet

⁷ Franciscus I Habsburg - Lotharingen (geb. 8 December 1708 – overl. 18 Augustus 1765)

schuldig te maken aan de zonden hunner voorvaderen, in het verdrukken en uitroeien van de Protestantse belijdenis des Evangelisch, om welke en meer andere zonden de Heere zich zo zwaar vertoornd had. Dat daarom al dit kwaad van de oorlog over het Oostenrijkse huis gekomen was, en dat het in het vervolg van tijd al mede niet beter zou gaan, zo wanneer hun Keizerlijke Majesteiten zich in deze beklaaglijke zaak al mede tegen de Heere kwamen te vergrijpen. Ja, dat de vervolging van de ware belijders, Frankrijks handen zouden stijven, om door de toelating des Heeren, hetzij in vredes- of oorlogstijd, zo al het een landschap voor en het andere na, van het Oostenrijkse huis te vervreemden en aan zich te trekken; zodat het wel kon gebeuren, dat de tegenwoordige nakomelingen van hun Keizerlijke Majesteiten, na hun overlijden zo goed als ter genade van Frankrijk zouden worden overgegeven, hoezeer men zulks aan het Wener Hof, door het nemen van allerlei heilzame maatregelen, ook zou zoeken te verhinderen.

Terwijl ik nu zeer blij was, dat de Heere het onrechtvaardig geweld der Fransen in Duitsland gestuit had, ontving ik ook een hart om Hem in het verborgen vurig te smeken, dat het Hem behagen mocht de Koning van Pruisen te bewerken om de wapenen neder te leggen, het overweldigde land, uitgenomen Silezië, weer te geven, de Keizer te erkennen en vrede te maken met zijn naburen. Ook ware het mogelijk, van de voor gans Europa zo nadelige verbintenis met Frankrijk af te zien, en tot welke verbintenis die wakkere Vorst denkelijk nooit gekomen zou zijn, indien de Koningin van Hongarije, nu Keizerin, even na de dood van de Keizer haar heer vader afstaan, en voor hem en zijn erfgenamen had willen garanderen. Ik voor mij houd het voor gewis en zeker, dat, indien deze zaak had mogen gebeuren, Frankrijk het zwaard zo licht niet uit de schede zou getrokken, en met hetzelfde, door een onrechtvaardige oorlog, zo veel onschuldig bloed niet zou vergoten hebben. Ja, wie weet, of DON PHILIPPUS voor het tegenwoordige wel met het Hertogdom Parma en Plaisance zou gepronkt hebben, wat nu voor het Bourbonse huis evenwel maar kleine en geringe brokjes zijn, maar die denkelijk, en dat misschien al in het kort, door Frankrijks aloverweldigend vermogen, wel met het een of ander land of koninkrijk zullen vermeerderd worden.

Te deze opzichte komt het mij wel eens voor, of de Fransen wel eer zullen rusten, totdat zij door list of geweld al de landen en staten, die de Keizerin-Koningin nog in Italië bezit, ten voordele van hun bloedverwanten, zullen aan zich getrokken hebben, indien de Heere onze God het hun' niet krachtdadig komt verhinderen.

Nadat de **Fransen** nu uit Duitsland vertrokken waren en het daar alles in rust begon te komen, zo zag ik nochtans wel, dat, al had het Duitse rijk nu een opperhoofd en verlossing van de plaag van de oorlog verkregen, dat zulks nochtans onze zaken niet verbeteren zou, maar dat de Fransen nu al het volk, dat zij missen konden, weer naar de Nederlanden zouden zenden, daar zij al vroeg in Maart of April van hetzelfde jaar, waarin die gelukkige keizers-verkiezing voorviel, de sterke **vesting Doornik** hadden beginnen te belegeren.

Maar eer en alvorens zij dezelve nog formeel belegerd hadden, mocht ik des Heeren aangezicht ten goede voor deze plaats zoeken, en de Heere deed mij zien en geloven, dat Hij die importante vesting almede in der vijanden handen zou overgeven, aangezien het vast bij de Heere scheen besloten te zijn.

Ondertussen hoorde ik soms, benevens de grootste hoop der natuurlijke mensen, ook wel deze en genen van mijn mede-christenen zeggen, dat het onmogelijk voor de Fransen zou zijn, deze gans sterke vesting te overmeesteren, ten minste niet lichtelijk, aangezien dezelve zo zij meenden, wel verdedigd stond te worden, wat ik voor mij zelf ook hopen was, schoon het van achteren heel anders gebleken is. Dat ik

daardoor wel eens werd weggesleept van te denken, dat het deze plaatsen tegen de vijand zouden uithouden, schoon des Heeren woord of bedreiging, hierboven aangehaald, het tegendeel aan mijn gemoed bleef betuigen, waardoor ik dan wel eens opgewekt en aangespoord werd, om nogmaals in het verborgen het noodlot van deze plaats te onderzoeken en te verstaan, of de Heere zich die aangaande ten goede wilde laten verbidden.

Maar de Heere bracht mij dit woord op mijn verstand, mij brengende bij zijn eerste bedreiging, daar dit laatste woord als een bevestiging van het eerste opgegeven werd: *Mijn raad zal bestaan, en Ik zal Mijn welbehagen doen*, Jesaja 46 : 30. Hiermee vergunde mij de Heere het droevig noodlot, hetwelk die vesting en het krijgsvolk, dat daar binnen lag, stond te over komen, te betreuren. Hoewel ik ondertussen met mijzelf veel te doen had, om door genade mijn hart stil te houden, dat het niet tegen des Heeren wegen en oordelen begon te murmureren, waar ik gedurig voor openlag, wanneer ik maar een weinig van de praktijk van dit woord kwam af te wijken, namelijk, dat de bedachtzaamheid over ons de wacht moet houden, daar men nochtans in een weg van zware en onrechtvaardige tegenspoed veel genade toe nodig heeft

O, heb ik ooit wat geleerd, hoe zwaar werk het voor een waar christen is, wanneer hij reeds gedrukt gaat in een bezoekende koers of weg, of anders maar van verre dezelve ziet naderen, alsdan blindelings, stil en lijdzaam in des Heeren bestel en bestuur te berusten, zo heb ik er te dezer tijd en zo vervolgens, iets van mogen leren.

Bij deze gelegenheid moet ik, ter beschaming van mijzelf en tot eeuwige lof en prijs van de Heere, eens vermelden, hoe die grote, almachtige en alleen wijze God, wien de aarde en haar volheid, de wereld en die in dezelve wonen, in volle en vrije eigendom toebehoren, die met het heir des hemels kan doen wat Hem behaagt en geen rekenschap behoeft te geven, - of liever niet behoort te antwoorden van enige Zijner daden, - Zich nochtans zo genadig, en dat zo menigmaal, heeft gelieven te schikken naar de zwakheid en broosheid van mijn natuur, op een heilige en voor Hem betamelijke wijze. Want als ik eens aan mijzelf gelaten was, en dan onder andere eens over al de zonden van het volk heenziende, kwam te letten op het onrechtvaardig geweld, dat ons in onze voormuren, of grenssteden door Frankrijk werd aangedaan, daar wij hetzelfde in het minst niet beledigd, noch redenen toe gegeven hadden, maar ons eerder veel te moderaat en te believend omtrent hetzelfde hadden aangesteld, en dat de Heere die gruwel der ongerechtigheid nochtans zo voorspoedig zijn gang liet gaan. O, dan was de vijand veeltijds zo geweldig op de been, om mij in zware verzoeken te brengen en te doen zeggen in mijn hart, *des Heeren wegen en toelatingen zijn niet recht*. Hoewel een Christen in zijn praktijk dit anders gedurende zijn leven, wel honderdmaal doet, zonder dat hij er voor een tijd enige kennis of bewustheid van heeft, bijzonder dan, wanneer deze ongevoelige ellendige toestand over hem gekomen is, namelijk, dat zijn ogen slapen en zijn hart almede niet waakt, hetwelk sedert ettelijke jaren de droevige gestalte van Nederlands anders oprecht Christendom geweest is, en God weet het, bij de meesten nog is, dan, zo zeg ik, geliefde de Heere mijn zwakheid wel eens te hulp te komen, door mij in te leiden, in de betamelijkheid en de rechtvaardigheid van deze zijn handelingen en toelatingen, brengende mij dan wederom bij de redenen en oorzaken, waarom de Heere alzo met ons handelde, namelijk, om onze schrikkelijke zonden en diepe vervreemding van God, daar wij en al het volk van het land, niettegenstaande alle des Heeren zegeningen en weldaden, plagen en oordelen, tot op de huidige dag, onverzettelijk in waren gebleven en voort gegaan. Als ik dan daarbij Gods grote lankmoedigheid en verdraagzaamheid, omtrent ons geoefend, onder het oog en op mijn hart kreeg, o! dan smolt mijn hart weg in nederige en heilzame verwondering over des Heeren deugden

en volmaaktheden, en de rechtvaardigheid van zijn plagen en oordelen, waartegen ik dan niet durfde kikken. Maar de Heere verwaardigde mij dan wel eens al verder met kracht uit de hoogte, zodat ik wel vurig bij God kon smeken en aanhouden, niettegenstaande onze diepe onwaardigheid, evenwel nog des ontfermens omtrent ons niet moede te worden.

En op andere tijden en dergelijke omstandigheden, als ik zo-even verhaald heb, deed de Heere mij wel eens klaar zien, dat, hoewel Hij Frankrijks koning en macht nu wel als een gesel in zijn hand genomen had, om daarmede vele landen en volken, en ook ons te kastijden, dat nochtans de Heere, wanneer Hij Zijn raad in deze weg zou hebben uitgediend, hem niet alleen als een roede uit zijn hand zou werpen, maar hem nog daarbij, op Zijn tijd, wanneer de maat zijner ongerechtigheden zou vervuld zijn, insgelijks zware en machtige vijanden zou verwekken. Die alsdan het onschuldige bloed, dat hij nu op een onrechtvaardige wijze als water kwam te vergieten, en reeds in de voorgaande oorlogen zo overvloedig vergoten had, ten strengste zouden komen wreken. Ja, dat de Heere dat eigen Frankrijk, hetgeen nu de schrik van gans Europa was, en in dit wereldgedeelte in macht en rijkdom en vermogen nergens zijn weerga had, op zijn eigen tijd zodanig zou vernederen en veranderen, dat de latere nakomelingen, wanneer zij enige kennis of bewustheid mochten bezitten van de zaken, die er thans gebeuren, niet zonder grote aandoening en verwondering zouden uitroepen: 'Is dit dat Frankrijk, dat eertijds over zo vele jaren de ganse Europese wereld, door de grootheid van zijn macht en vermogen, in rep en roer kon stellen, en dat daarbij de kunst volkomen verstond, om meest alle Koningen en Vorsten van Europa naar zijn pijpen te doen dansen! O, hoe zijn de hekken nu verhangen! Waar is die macht en dat gezag en die wijd uitgestrektheid van landen en volken, daar Frankrijk eertijds zo machtig en verrijkt in placht te wezen!'

Dan zou denkelijk op die later en tijd nog hier en daar wel eens een enkel welmenend Christen, die de oordelen des Heeren of de rechtvaardige vergelding, die de Heere over dat heden ten dage zo geweldige land of volk gebracht had, kon doorzien, met zijn ganse hart billijken en al juichende uitroepen: *zij is gevallen, zij is gevallen, dat grote Babylon*; die haar heerschappij zocht uit te breiden van zee tot zee en van land tot land en die nimmer moede scheen te worden in het aan zich trekken van de landen en staten van haar naburen.

Deze dingen zag ik dan bij het licht van des Heeren geest, hoewel in de toekomstige tijd, evenwel zo klaar en zeker, alsof deze zo voor mijn ogen gebeurden of reeds gebeurd waren. In zulk een geval geliefde de Heere mij eens wat te leren van de voorzeggingen der profeten, namelijk, op welke manier zij de toekomstige dingen zo zeker en gewis hadden kunnen voorzien en voorzeggen, alsof dezelve reeds dadelijk zouden geschieden. Ja, reeds geschied of gebeurd waren, daar het soms gebeurde, dat de dingen, die zij als reeds gebeurlijk in hun tijd geprofeteerd hadden, eerst lang of vele jaren na hun dood waren vervuld geworden; zoals men in hun nagelaten profetieën kan onderzoeken.

Inzonderheid leerde mij de Heere, dat dit woord der profeten, en ik zag, alsmede, de Heere deed mij zien, hetgeen men zo menigmaal in hun geschriften ontmoet, te zeggen was, hoe en op wat wijze Hij haar de dingen deed zien. Daarbij bracht de Heere ter mijner kennis en ondervinding, hoe dat, niettegenstaande de bedroefde geesteloosheid van deze akelige tijd, evenwel bij sommige ware Christenen nog een weinig van dit woord in wezen was, namelijk: *Uw zonen en uw dochteren zullen profeteren, uw jongelingen zullen gezichten zien*, Joël 2 : 28. Alsmede dat dit werk in zoverre overeenkomstig was met de ondervinding der eerste profeten, namelijk, dat de Heere hun heden ten dage al zo wel de toekomstige dingen door Zijn Heilige Geest

aan het hart of geestelijk oog van Zijn kinderen vertegenwoordigt, opklaart en vergewist of verzekert, dat het na deze also geschieden zal, als Hij voor deze, onder de dagen van het oude testament gedaan heeft. Alleen doet en werkt de Heere bij de tegenwoordige voorzeggingen nu zo geen mirakelen, om dezelve, zo bij de profeten als bij het volk onder wie geprofeteerd werd, geloofbaar te maken als in de dagen vanouds, en openbaart zichzelf nu zo klaar en luisterrijk niet aan het geestelijk oog en hart van Zijn volk als wel voor deze, wanneer des Heeren woord nog niet volledig onder de mensenkinderen bekend was.

De Heere openbaart de dingen nu meest door middel van Zijn beschreven woord en handelt overeenkomstig hetzelfde, doende het geloof Zijner kinderen door Zijn geest werkzaam zijn op de Goddelijkheid, waarheid en gepastheid van dit woord, zo nochtans, dat ze de mond des Heeren, met hun geestelijke ogen, door middel van het woord klaar en met bewustheid dat de Heere spreekt, kunnen horen en geloven zonder een beschreven woord, of liever zonder een volledig beschreven woord. Ziet, zo geliefde de Heere mijn zwakheden te hulp te komen en mij te bewaren voor de zonde, die ons anders zo lichtelijk omringen.

Wat nu verder die voor ons zo fatale slag of bataille bij **Fontenoy**,⁸ in dat zelfde jaar ter ontzet van Doornik voorgevallen, aanbelangt, daaromtrent heb ik niets bijzonders te melden, aangezien ik niets van dezelve geweten heb, voor en aleer het werk verricht was. Deze dingen bij mijzelf nader overwegende, ontdekte ik op een klare wijze, dat de Heere ons in alles tegen was, alsmede, dat deze onderneming buiten God, wiens hulp men niet nodig gehad had, begonnen was. Ook bespeurde ik, dat onze Hollandse troepen niet veel wezenlijk nut in die voor de Schotten en Engelsen zo ongelukkige bataille, hadden toegebracht, daar het behoud of de herwinning van de grenssteden immers de Hollanders meer hadden behoren ter hart te gaan, dan die boven aangehaalde dappere naburen. Maar wat zal men zeggen, anders dan dat het in die tijd hier te lande, wonderlijk, averechts en verkeerd in alles, zich heeft toegedragen. Ja, in zo verre, dat, als het de Heere in het vervolg niet krachtadig verhinderd had, wij zouden zeker en gewis ten prooi van Frankrijks onverzadelijke heerszucht gesteld zijn geworden.

Vervolgens mocht ik telkens verwaardigd worden om des Heeren aangezicht te zoeken voor deze plaatsen, namelijk, Gent, Brugge, Oudenaarden, Dendermonde, Ostende, Nieuwpoort en Ath, en de Heere deed mij zien en geloven, dat de Fransen deze plaatsen overmeesteren en innemen zouden, zoals het ook in een zeer korten tijd geschied is. Maar alvorens de laatstgemelde plaats, namelijk Ath, in der Fransen

⁸ De Slag van Fontenoy, 11 mei 1745, was een belangrijke inzet van de Oorlog van de Oostenrijkse Successie, uitgevochten tussen de troepen van de Pragmatische geallieerden - bestaande uit voornamelijk Nederlandse, Britse en Hannoveraanse troepen onder het bevel van de hertog van Cumberland - en een Frans leger onder Maurice de Saxe, commandant van koning Lodewijk XV's krachten in de Lage Landen. De strijd is opmerkelijk om verschillende redenen. Het was een van de belangrijkste in de oorlog, en voor de Fransen een beroemde overwinning en het meesterwerk van maarschalk Saxe, de Franse Monarch Lodewijk XV en zijn zoon de Dauphin. Slachtoffers waren hoog aan beide kanten, maar de Fransen hadden gekregen het veld, en Doornik viel kort na de strijd. Dit succes werd gevolgd door een snelle opmars tegen de minder georganiseerde en in de minderheid geallieerde leger: Gent, Oudenaarde, Brugge, Dendermonde viel al snel op de Franse troepen. Het Britse leger trok terug naar Engeland om te gaan met de Jacobite Rebellion, dit vergemakkelijkt de Franse verovering van de strategisch belangrijke havens van Oostende en Nieuwpoort, bedreigende Groot-Brittannië en de Lage Landen. Tegen het einde van het jaar, had Saxe voltooid de verovering van een groot deel van de Oostenrijkse Nederland, en met zijn successen werd hij een nationale held in zijn nieuwe vaderland. De strijd had vastgesteld van de Franse superioriteit van kracht en hoge commando.

handen kwam te vallen, was het Jaargetijde reeds zo ver verlopen, dat het scheen dat de vijanden hun overwinningen niet verder vervolgen zouden, maar hun leger doen scheiden en hetzelfde de winterkwartieren doen betrekken, daar ik mij bij provisie in begon te verblijden, hopende dat de Heere ondertussen de verderen voortgang hunner wapenen genadig zou gelieven te stuiten.

Hiermee in het verborgen zeer werkzaam zijnde, kreeg ik echter, tegen mijn hoop en verwachting aan, deze woorden: *nog is het einde niet*, Matth. 24 : 6. Ook deed de Heere mij zien, dat Hij de Fransen alvorens hun leger kwam te scheiden, nog een plaats zou in handen geven, hoewel ik niet wist welke stad of vesting het zou zijn, tot die tijd, dat zij naar Ath marcheerden, als wanneer ik zo klaar, als de zon op de middag schijnt, mocht zien, dat zij deze plaats nog moesten bemachtigen, alvorens zij zich, om de op handen zijnde winter, wat ter ruste gingen begeven.

Doch, schoon ik nu in die tijd en zo vervolgens, mijn meeste aandacht en oplettendheid mocht besteden omtrent de dingen of zaken, die in de Oostenrijkse Nederlanden kwamen te gebeuren, zo gaf ik echter zeer veel acht op de oorlog, welke toen ter tijd in Silezië, Saksen en Bohemen gevoerd werd, tussen de Koning van Pruisen ter een en de Saksen en Oostenrijkse aan de andere zijde, in welke oorlog de gemelde koning meest overal kwam te triomferen, slaande en overwinnende dan de een en dan de andere partij.

Inzonderheid werden de Saksen door de troepen van die vorst zo ellendig geslagen, dat daarop in weinig weken het ganse of voornaamste gedeelte van het Saksische keurvorstendom zich aan de Pruisen moest overgeven en de keurvorst met deszelfs meeste huisgezin zich door de vlucht elders moest retireren.

Terwijl ik ondertussen alle deze gebeurtenissen met verwondering en aandoening beschouwde, kon ik echter geen hart vinden om de Heere om Zijn zegen over de een of andere partij te zoeken. Alleen vond ik nog een weinig toenadering om God ernstig te smeken de oorlog tussen Duitsers en Duitsers te doen eindigen, aangezien ik klaar begreep, hoe nadelig het voor het evenwicht van Europa, en aan de andere kant, hoe voordelig het voor een zeker Hof was, dat de Duitse vorsten hun macht tegen elkander, tot elkanders verzwakking en vernieling gebruikten, daar, indien de Heere het zo had gelieve te besturen, geen ding ter wereld zo noodzakelijk geweest ware en ook nog is, als dat de machtigste vorsten van Europa zich onder elkander hadden kunnen verstaan, om de Fransen gezamenlijk te weerstaan en te beteugelen. Hetzij ten tijde van de oorlog, door zich met een machtig leger tegen hun heerszucht en geweldenarijen aan te kanten, of nu in tijd van vrede zich door heilzame verbonden en allianties met elkander te verenigen, om in het vervolg aan Frankrijk het verder uitbreiden van zijn macht en heerschappij krachtadig te beletten.

Maar Daar toch haast iedere mogendheid in Europa bijzondere belangen heeft, en Frankrijks ministerie maar al te wel van ieders zaken of belang onderricht is, zo zal hetzelfde wel zorg dragen, dat die tegenstrijdigheid der onderlinge belangen van vele mogendheden, die door hun eensgezindheid aan Frankrijk anders veel nadeel zouden kunnen doen, vooral niet weggenomen, maar door alle mogelijke middelen in wezen gehouden en meer en meer gekoesterd worden. Want der Franse grootste kracht en vermogen bestaat voornamelijk hierin, om alle mogendheden van Europa, zo veel doenlijk is, van elkander te verwijderen en tegen elkander op te hitsen, of het moest wezen, dat Frankrijk door hun onderlinge goede harmonie kon bevoordeeld worden, als wanneer dat Hof in zulk een geval niet zal nalaten, onder een gedurig geroep van huns konings vredelievendheid en goede intentie voor de algemene zaken, zulk een goede harmonie, zolang het er zijn interest bij vindt, voort te zetten en aan te kweken.

Maar dezulken, die Frankrijks handel en bestaan in de grond hebben leren kennen, houden al zulke uitroep en ophef niet alleen zeer verdacht, maar beginnen daarbij dan ook billijk te vrezen, dat datzelfde Frankrijk er weer heimelijk op uit is, of de grond begint te leggen, om in het vervolg van tijd, door list of geweld, zich weer van het een of ander meester te maken.

Hoewel ik dan, als reeds gemeld is, geen hart kon vinden, om een zegen over de een of de andere oorlogende partij van de Heere af te bidden, werd ik echter verwaardigd, om, benevens een aanhoudend smeken, dat God de oorlog in die reeds gemelde landen geliefde te doen eindigen, bijzonder ook mijn werk te maken, om des Heeren wegen, in het toelaten van deze zo bloedige vertoningen, te onderzoeken en na te speuren. Waaromtrent ik deze ontdekkingen mocht krijgen, hoe namelijk de Heere het landschap Silezië de keizerin koningin had afgenomen en hetzelfde aan de koning van Pruisen in vollen eigendom niet alleen overgegeven, maar hem ook bereids in de vrije bezitting van hetzelfde gesteld hebbende, zo wilde de Heere die vorst daar nu ook in bevestigen en handhaven.

Edoch, de landen van Bohemen, waarvan hij toen ter tijd, door kracht van wapenen, in het geheel of voor een gedeelte, zich insgelijks in het bezit gesteld had, waren hem nochtans op deze tijd van God niet geschonken, en derhalve gebruikte de Heere de Oostenrijkse troepen, om hem dezelve wederom af te nemen, dat zij onder de zegen des Heeren ook gedaan hebben. Maar toen deze volkeren, moedig op het goed gevolg van hun ondernemingen geworden zijnde, het hertogdom Silezië nu almede poogden te herwinnen, moesten zij geslagen worden, aangezien de Heere deze landen in zijn soevereine voorzienigheid ter bezitting aan de koning van Pruisen, gelijk gemeld is, geschonken had. Dit was ook voor een gedeelte de reden, waarom de Saksen, die tot hulp der Oostenrijkers tegen de Koning van Pruisen in het harnas gekomen waren, evenwel tegen denzelve niets vermochten.

Ten anderen, dat de Heere geliefde toe te laten, dat de Saksen door de Pruisen zo jammerlijk geslagen werden, en daarbij hun land zo schielijk werd ingenomen, daar beoogde de Heere ook nog dit volgende mede, namelijk om door deze weg, het de Koning van Polen, Keurvorst van Saksen, als in een ogenblik, maar eens zo bang te maken, dat hij er maar ras toe komen mocht, om wederom vrede met Pruisen te maken, en dit hem gelukt zijnde, gemelde Koning en Keurvorst zich in het vervolg zo ligt niet wederom zou laten vervoeren, om ter verkrijging van een deel ijdele en ongegronde pretenties, het harnas tegen deze of gene Vorst of Vorstin aan te gespen, opdat de vrede in die landen en staten door des Heeren goede voorzienigheid, niet alleen gelukkiglijk hersteld, maar ook een tijd lang ongekreukt bewaard mocht blijven, zoals het tot hertoe is uitgevallen en staande gebleven.

Ondertussen was Frankrijk nog niet tevreden met het beste gedeelte der Europese wereld, uit simpele en goddeloze heerszucht, in rep en roer gesteld te hebben, maar kon het daarenboven ook goedvinden, om een opstand of rebellie in Schotland te verwekken, doende, om dit wel aan te leggen en uit te voeren, de oudste zoon van die armhartige Pretendent uit Rome komen, en hem op een vaartuig, met een hand vol volk en oorlogsbehoeften, naar dat eerstgemelde koninkrijk oversteken, na hem alvorens, door vele listigheden een aanhang, die hem met open armen ontvangen zou, bezorgd te hebben, opdat hij ten minste in staat mocht zijn, om aan Frankrijks oogmerk te voldoen. Dat oogmerk heeft zeker hierin bestaan, om de Engelse natie in hun eigen land de handen zo vol werk te geven, dat ze daardoor genoodzaakt mocht worden, niet alleen de troepen die nog in Engeland waren tehuis te houden, maar ook diegenen, welke zij ter onzer hulpe reeds naar de Nederlanden gezonden hadden, van daar terug te ontbieden. Want dat het Frankrijks ware of zuivere intentie zou geweest

zijn, die onrechtvaardige jonge Pretendent op de Schotse troon te helpen, is niet wel te geloven, bijzonder als men acht gegeven heeft op de magere hulp en bijstand, welke zij aan hem, gedurende die rebelse oorlog, toegezonden hebben, hoewel Frankrijk die Pretendent met zijn aanhang, meest met schone en voordelige beloften van machtige secoursen aan hem te zullen zenden, daar niets of weinig van gekomen is, hebben gepaaid en opgehouden. Maar hetzij hiermede zoals het wil, wanneer nu deze Pretendent in Schotland aangekomen was, en velen van zijn aanhang zich aldaar bij hem gevoegd hadden, namen in het eerst zijn zaken zo een gunstige keer, dat het scheen alsof hij in zijn ontwerpen wel zou geslaagd hebben; tenminste zo onderstel ik, dat, indien de Fransen deze onderneming in Schotland naar behoren ondersteund hadden, dat de welmenenden daar te lande, ja, de Engelsen in hun land zelf het zeker te kwaad zouden gekregen hebben, aangezien de drie koninkrijken, Engeland, Schotland en Ierland, van kwalijk geïntentioneerde en Pretendents-gezinde inwoners als vervuld zijn, zijnde zulks in deze laatste rebellie ten overvloede gebleken.

Terwijl ik deze dingen als van nabij beschouwde en aanzag, bestuurdde het de Heere, dat ik daar een bijzonder en hartelijk belang in kwam te nemen; dat ging dus in zijn werk, namelijk: op een zekere tijd in mijn afzondering voor de Heere zijnde, zo bracht mij de Heere deze zaak van de troebelen en beroerten in Engeland en Schotland op mijn hart, en deed mij zien en opmerken, dat Hij, de Heere, in alle deze gebeurtenissen Zijn hand of vinger had. Ook waarom de Heere aldus in deze landen zijn heilige gerichten almede kwam te oefenen, namelijk, om dat het volk van het land, dezelve door hun zonden en ongerechtigheden zich waardig gemaakt hadden, hebbende sedert een geruime tijd hun weg zeer voor de Heere verdorven, niettegenstaande zo vele getrouwe vermaningen, bestraffingen en waarschuwingen, als de Heere van tijd tot tijd nog onder hen, door zijn gezanten, had laten geschieden.

Bijzonder in **Schotland** gebruikte de Heere alsnog twee van zijn getrouwe knechten, die den volke vrijmoedig hun zonden en bedorven wegen onder het oog zochten te brengen, namelijk twee gebroeders, genaamd **RALPH en EBENEZER ERSKINE**, zijnde de een toen ter tijd bedienaar des Heiligen Evangelisch te Durmfermline en de ander te Sterling, beide zo ik meen in Schotland. Met welke dierbare mannen in de Heere mijn hart, door middel van hun hier in Nederland vertaalde en gedrukte geschriften, zo bijzonder verenigd was, dat ik haar voor mijn broeders en vrienden in de Heere mocht houden en erkennen, met en door een geestelijke innerlijke betrekking, kunnende daarbij het land of die plaatsen, daar zij hun dienst mochten oefenen, wel eens gelukkig en boven anderen bevoorrecht schatten, omdat de Heere nog zulke ijverige en getrouwe leraars onder dat volk of die gemeente liet verblijven.

Ook kreeg ik te zien en te geloven, dat de Heere hier en daar nog een hoopje uitverkorenen in Schotland was hebbende, hoewel mogelijk almede zeer vervallen en afgeweken van de paden des rechts, maar die evenwel desniettegenstaande de rechte Sionieten waren, om wiens wille de Heere een land en volk in zijn onbegrijpelijke lankmoedigheid komt te behouden, en voor deszelfs ondergang te bewaren.

Daarbij bracht mij de Heere onder het oog, hoe Hij al sedert vele jaren altoos zulk een kerk van geroepen heiligen in Schotland voor Zich behouden had, en dat die als nog in wezen was, niettegenstaande zo vele grote, zware en langdurige vervolgingen, waarmee de Heere dit Zijn uitverkoren erfdeel in de vorige tijden, en dat streng bezocht had, brengende mij tot dat einde sommige gevallen en gebeurtenissen te binnen, die ik eertijds overvloedig in de historiën van Engeland en Schotland gelezen en opgemerkt had, en welke herdenking en beschouwing zulk een innerlijke liefde en waarachtig medelijden met de daar nog te lande in wezen zijnde kinderen van God in

mijn gemoed verwekte, dat ik een zeer geestelijke en zuivere betrekking op hen mocht krijgen, hoewel ik hun personen nooit gekend en hun aangezichten nimmer gezien had, maar die ik alleen zo mocht kennen en liefhebben, namelijk, dat wij allen door een geest tot een lichaam gedrenkt werden. Zodat ik met haar op een geestelijke wijze, alsof zij aanwezig en tegenwoordig waren, een christelijke verkering kon oefenen, alsmede dat ik mij de dag van hun bezoeking zo kon aantrekken, alsof ik zelf zo bezocht werd.

Dus opende de Heere daarenboven de weg, om hen in mijn gebeden te gedenken en voor haar te pleiten, alsof allen, die de naam des Heeren daar te lande tot zaligheid aanriepen, mijn beste bekenden, ja, familiaarste vrienden en huisgenoten waren, voor wie ik verwaardigd werd en dat bij aanhoudendheid, vurig deze genade bij de Heere te zoeken. Namelijk, dat de Heere zich over haarlieden geliefde te ontfermen, en haar niet over te geven in de handen hunner vijanden, veel minder dat de Heere haar toch van Zijn aangezicht niet kwam te verwerpen, in het hooglijk verzwaren van haar ramp en ellende, maar dat God als een genadige en ontfermende vader met haar wilde handelen, en verlossen haar wederom goedig van hun haters en wrede vijanden. In welke biddende gestalte ik zolang standvastig en aanhoudend mocht blijven staan, totdat de Heere mij dit woord, en dat met kracht, als een belofte van een aanstaande verlossing over dit Zijn arm en ellendig volk, geliefde te geven, Luc. 23 : 16, *Zo zal ik hen dan kastijden en loslaten*. Welke belofte ik de Heere nu in het vervolg wel eens heb durven voorhouden, of bij manier van spreken, indachtig mogen maken, onder een gedurig uitzien en reikhalzen naar derzelfer vervulling, biddende daarentussen dat de Heere Zijn kastijding geliefde te matigen en te vergezellen met heilige genade, opdat Hij de Heere verheerlijkt en Zijn werk daar te lande verbeterd mocht worden.

Of de Heere mij ook in dit laatste geval verhoord heeft, kan ik als nog niet zeggen, aangezien ik tot hiertoe geen gelegenheid heb kunnen vinden, om eens van de toestand van dit volk des Heeren in Schotland geïnformeerd te worden, en bijzonder wat vrucht deze bezoeking des Heeren op hun harten gewrocht had. Maar anders heeft de Heere op Zijn tijd voor dat arme benauwde land een genadige verlossing teweeg gebracht, gebruikende daartoe de wakkere en manhaftige **Hertog van Cumberland**, onder en door wiens beleid de Heere het leger der rebellen heeft laten slaan en zo verstrooien, dat het zich naderhand niet weer heeft kunnen herstellen, of het een of ander van belang heeft durven ondernemen, totdat ten laatste die Pretendent ook zelf genoodzaakt is geworden, dat Schotse volk met sommigen van zijn aanhang te verlaten, en de terugreis naar Frankrijk te ondernemen. Dat hem ook wel gelukt zou zijn, volgens de berichten van die tijd, niettegenstaande al de aangewende moeite en vlijt der Engelsen, om hem in handen te krijgen. Hetgeen ik in mijn eigen weg menigmaal gewenst heb dat eens gebeuren mocht, hoewel het ook niet gemankeerd heeft aan vele geruchten uit sommige oorden van Schotland, die van zijn dood, op waarschijnlijke vermoedens, gewag maakten. Zodat men in deze niets met zekerheid kunnende geloven, best zal doen dit werk voor de ontdekking des tijds over te laten, en met meer zekerheid te geloven, dat de Heere dit geslacht des Pretendents alzo verwekt en gesteld heeft tot een bittere vijand en wederpartijder van Engeland, Schotland en Ierland.

Alsmede dat het in het vervolg van tijd lichtelijk kon gebeuren, dat de Heere deze Pretendent of zijn nakomelingen, wederom als een gesel in zijn hand kwam uit te zenden, ter bezoeking van die gemelde landen of volkeren, indien dezelve zo al voortgingen niet alleen in de Heere meer en meer te verlaten, maar hem ook zwaarlijk te tergen, door hun gans zondige en ijdele ongodsdienstige wandel en praktijk, latende genoegzaam de zuivere en zaligmakende leer des Evangelisch onder hun verloren

gaan, door zich te begeven tot het geloven, aanhangen en belijden van snode en zielverderfelijke dwalingen en ketterijen, die in geen land of gemeente, waar men anders pronken wil met de sierlijken erenaam van Gereformeerde belijders, behoorden genoemd of bekend te zijn. Waarover ik op die tijd zeer kwam te vrezen, dat de Heere Zich eens schrikkelijk zou vertoornen, dat Hij zich zou opmaken, om dit volk zwaarlijk te bezoeken, ja, haast te vernielen. Daar de Heere mij deed zien en geloven, dat Hij een groten twist met deze landen of rijken was hebbende, ter oorzaak van der meeste inwoners gruwelijke zonden en ongerechtigheden, in welke twist de Heere, bij aanhouden van des volks snode onboetvaardigheid, op Zijn tijd zich zo vreselijk zou doen gelden, dat menigeen alsdan de haren zouden ten bergen rijzen van angst en verschrikking.

Terwijl ik mij nu tot dusverre met de gebeurtenissen van Engeland en Schotland heb opgehouden, zo zal ik daarvan nog een geval, maar van wat later datum bijbrengen, namelijk, in het laatst van April, of in het eerst van Mei des Jaars 1747, werd mij verwittigd of bekend gemaakt, dat de Engelsen bezig waren met het uitrusten en klaar maken van een machtige vloot, met voornemen om dezelve onder de order van de **Admiraal ANSON**⁹ in zee te zenden, ter onderschepping van de Franse Martinique-schepen, alsmede om dezelve slag te leveren, en was het mogelijk te overwinnen en weg te nemen, om zo de Fransen hierdoor een gevoelig en drukkend nadeel toe te brengen. Maar Daar ik deze aanslag in mijn gemoed moest prijzen en goedkeuren, zo mocht ik echter op een geestelijke wijze, de manier, op welke zij hieromtrent te werk gingen, eens bezien, en daar bevond ik dat het dus mede gelegen was. Namelijk, dat al dit werk door verre de meesten, maar zo buiten God begonnen en voortgezet werd. Ja, dat al het volk haast niet anders deed of kon doen, dan, maar al het geluk en de voorspoed van deze onderneming; van de macht derzelve, benevens het goed en oordeelkundig beleid van deszelfs admiraal, met voorbijzien van de Heere, af te wachten, ja, genoegzaam zeker te stellen.

Daar mij de Heere daarbij deed zien en geloven" wat een jaloers God Hij is, die Zijn eer aan geen anderen zou geven, hoezeer de blinde Engelsen Hem door zulk doen onteerden en verbitterden, bracht de Heere door deze weg een gegronde en blijblijvende vreze en bekommernis op mijn gemoed, dat deze ellendigen door hun zondige en verkeerde handel, waaromtrent ik door de berichten uit Engeland gedurig bevestigd werd, het werk zodanig zouden bederven, dat de Heere in dit hun bestaan zou blazen, en wellicht wederom een storm of enig ander ongeval zou verwekken, waardoor deze anders zo ontzaggenlijke zeemacht, alsmede onnut en van gene gewenste uitwerking zou kunnen zijn, zoals te voren omtrent meest alle hun ondernemingen ter zee gebeurd was, welke de Heere zo goed als vruchteloos had doen aflopen. Waarmee God hun had willen leren of beduiden, hoe vervloekt het werk is, als men vlees tot Zijn arm stelt, maar waaromtrent die arme hoop evenwel niet wijzer scheen geworden te zijn. Waarover ik de Heere in mijn hart kon rechtvaardigen, wanneer Hij ook in deze nu onderhanden zijnde toerusting kwam te blazen en dezelve verijdelde.

Evenwel vond ik een krachtige aandrang en opgewektheid in mijn gemoed, welke mij bijbleef, om toch dit werk hierbij niet te laten berusten en het verder als onverschillig te blijven aanzien, zoals ik van nature genegen was te doen. Maar de Heere bracht mij telkens bij mijn plicht, om Zijn aangezicht zo over de zonden des volks als over de goeden uitslag dezer ondernemingen vurig te zoeken, waartoe ik dan eerst en vooral in

⁹ George Anson, (23 april 1697-06 juni 1762) was een Britse admiraal en een rijke aristocraat, bekend om zijn omvaart van de aardbol en zijn rol het toezicht op de Koninklijke Marine tijdens de Zevenjarige Oorlog

en onder een gedurig uitzien in de naam des Heere Jezus smekende mocht zijn, dat de Heere mijzelf, door Zijn Heilige Geest, tot het nederig en gelovig verrichten van deze plicht, geliefde op te wekken en bekwaam te maken.

Zo gebeurde het ondertussen dat ik tijding kreeg, dat de gemelde vloot eerstdaags in zee stond te lopen, en op dit bericht volgde aanstonds een klaar en overredend gezicht, hoe noodzakelijk het voor dezelve was, zou men op enige de minste goede uitslag met grond mogen hopen, dat des Heeren aangezicht meeinging. Om dit te verwerven, begaf ik mij, onder inwachting van des Heeren bekwaam makende genade, in het eenzame, alwaar de Heere mij het gewichtige der zaak zo op mijn hart lag, dat ik verwaardigd werd met mijn hart als op die vloot tegenwoordig zijnde, voor de Heere neer te knielen en een wezenlijke en oprechte belijdenis voor Hem te doen van de zonden en ongerechtigheden van dit volk; zo van degenen die de equipage dezer schepen kwam uit te maken, alsmede van die ontelbare hoop welke aan land zouden blijven, erkennende met diepe schaamte en vernedering voor de Heere, hoe dat zij door hun bedroefde vervreemdingen en afwijkingen van God, al de zegen en het welvaren dezer vloot, even als in de vorige dagen, ganselijk verbeurd en zich onwaardig gemaakt hadden. Evenwel daarbij vurig biddende, dat de Heere met hen niet in het gericht wilde treden, noch hun straffen naar hun zonden en kastijden naar de grootheid van hun ongerechtigheden, maar integendeel dat de Heere over hen Zich genadig wilde ontfermen, in het goedig vergeven van hun hooggaande zonden. Dat, hoewel de meesten dezer mensen de zegen over deze hun ondernemingen van Hem niet gelovig konden bidden of verwachten, Daar zij Hem, de Heere, in Christus Zijn Zoon niet kenden, dat nochtans de Heere, enkel en alleen om Zijns zelfs wille, deze vloot niet alleen wilde geleiden en bewaren, maar dezelve ook geliefde te brengen ter plaatse daar hun vijanden, de Fransen, met hun schepen moesten passeren, en die ontmoet hebbende, dat de Heere hen alsdan de overwinning over dezelve geliefde te schenken. Mijn bede mocht ik dan als met kracht aandringen en de Heere geliefde mij dit woord, met enige verandering ter zake dienende, als de belofte ener genadige verhoring te doen voorkomen, Exod. 21 : 13: *God zal ze zijn hand doen ontmoeten*. Daarop mocht ik verwaardigd worden om die ganse vloot de Heere gelovig aan te bevelen en toe te vertrouwen, terwijl het mij ondertussen voorkwam, alsof ik wezenlijk dezelve onder het geleide van de Heere zag in zee steken, alwaar ik dezelve als het ware naogde zolang als ik er iets van zien kon, mogende nochtans in het vervolg, terwijl dat eskader nu alreeds in zee was, de Heere nu en dan, om zo te spreken, eens voorhouden van toch aan die belofte, hierboven gemeld, te willen gedenken en dezelve op Zijn tijd vervullen.

Hierin mocht ik zolang aanhouden, totdat ik de tijding kreeg, dat gemelde vloten elkander op de **14^e Mei 1747 bij Kaap Finisterre** hadden ontmoet en met elkander slaags geweest waren, waarin de Engelsens een complete victorie over de Fransen hadden bevochten. Op welke tijding de Heere mij een hart schonk, om onder het menigvuldig uitstorten van tranen van vreugde en blijdschap, zo over de bevochten zegen als over de grote trouw des Heeren, in het vervullen en nakomen van zijn beloften, de Heere de Drieëenige God met mijn ganse hart deemoedig te loven en te danken, wensende daarbij dat de Heere nog meer van Zijn kinderen, zo hier als elders, een hart wilde geven om deze dingen op te merken en Zijn heiligen naam over zo onverdiende weldaad groot te maken en te verheerlijken.

Tot hiertoe heb ik nog niets aangehaald of beschreven van de zaken van de oorlog in **Italië**, schoon de Heere, mij onwaardige, ook verwaardigd heeft om met die ongelukkige landen, welke in vorige tijden zo menigmaal het toneel van de oorlog zijn

geweest, almede meer of minder in het verborgen te mogen werken. Daartoe gebruikte de Heere deze opwekkende drangredenen, dat, hoewel deze mensen merendeels zijn en onze vijanden waren en daarbij de Heere verloochenden en het schepsel in zijn plaats eerden en dienden, dat zij nochtans zulks in hun diepe blindheid en rampzalige onkunde deden, waar zij des te ongelukkiger om waren, wijl hun religie of belijdenis zulk een zaak was, waardoor niet lichtelijk het zuivere zaligmakende licht des Evangelisch kon inbreken. Dan ook zag ik daarbij, hoe die arme menen even zulke schepselen waren gelijk ik en anderen, die de hun en het hare zo graag behouden wilden, als ik en anderen voor het mijne en het onze zouden kunnen wensen, en hoe zij toen nochtans van bijna alles beroofd en ontzet werden, zodat het mij soms voorkwam, alsof ik hun ellende als voor mijn ogen zag en het geschrei als van verre hoorde. Welke dingen dan mijn hart in zulk een ontferming tot deze ellendigen deed uitgaan, dat ik mij soms in het verborgen haar zaken zo kon aantrekken, alsof het in het tijdelijke mijn eigen zaak was.

Met zulk een ontferming mocht ik in het eenzame ten hun nut wel eens werkzaam zijn voor de Heere, waar ik allereerst gebracht werd door de voorspoed der Franse en Spaanse wapenen, in het jaar 1745, wanneer deze twee natiën met een verenigde macht van, zogezegd werd, tussen de 70 á 80000 man, in de Oostenrijkse en Sardijnische staten kwamen vallen, en vele plaatsen en steden in die beide landen zeer schielijk in- en wegnamen, zonder dat de Oostenrijkers of Sardiniërs hen zulks konden verhinderen. Waar nog bijkwam, dat de republiek van Genua, die zich tot die tijd toe onzijdig of neutraal had gehouden, nu mede openlijk de oorlog verklaarde tegen de Koning van Sardinië, maar welke onvoorzichtige, ja, onrechtvaardige stap, die gemelde republiek naderhand maar gans niet wel bekomen is, en bijna haar ganse ruïne zou veroorzaakt hebben, indien Frankrijk haar niet geraden en geholpen had. Maar daarentegen mag men wel onderstellen, dat de Genuezen deze Franse hulp en bijstand mettertijd mogelijk duur genoeg zullen moeten betalen, Daar het toch de gewoonte der Fransen al van over langen tijd geweest is, dezulken, die ter hunner genade gesteld worden, met de een hand te helpen en met de andere heimelijk afbreuk te doen.

Na deze oorlogsverklaring der **Genuezen tegen de Koning van Sardinië**,¹⁰ voegde zich een gedeelte hunner troepen bij de legers der Franse en Spaanse volkeren, en daar kwam het vandaan, dat die twee natiën met zulk een ontzaggelijke armee in Italië zulke voorspoedige progressies maakte, zoals ik bereids heb aangemerkt.

Terwijl ik nu bezig was, om alzo deze Italiaanse gebeurtenissen te beschouwen en te overwegen, geliefde de Heere mij ondertussen levendig in te leiden, in de droevige en nare verwoestingen van de oorlog en in wat een beklagenswaardige toestand die plaatsen en derzelver inwoners zich bevonden, waar nu de woede van de oorlog op het hevigste ontstoken en gaande was, alsmede dat hun zulks wel overkwam als een rechtvaardige bezoeking van de Heere, om hun zonden en ongerechtigheden, waarmee zij God grotelijks vertoornd hadden. Maar dat zij anders in zekere opzichten moesten aangemerkt worden als onschuldige slachtoffers van de Franse heerszucht, waaromtrent ik met een innerlijke ontferming over die ellendigen tot de Heere kon zuchten, Hem smekende zich over hen te willen ontfermen, en haar te verlossen van die plagen en oordelen, waaronder zij zo zwaar gedrukt en bedorven werden. Terwijl ik deze dingen in het verborgen bewerkte, mocht ik ook des Heeren wegen in deze

¹⁰ Karel Emanuel III (of I) (Turijn, 27 april 1701 – aldaar, 20 februari 1773) was hertog van Savoye (1720-1730) en koning van Sardinië van 1730 tot zijn dood in 1773. Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) steunde hij Maria Theresia van Oostenrijk, enerzijds door financiële steun en anderzijds door de steun van de marine van Engeland.

onderzoeken en nagaan, of namelijk de Heere der Fransen overwinningen in deze landen ook zou zegenen en voorspoedig maken, waarop de Heere mij geliefde te doen zien, dat Hij voor ditmaal de Fransen, zoveel de uitbreiding van hun eigen heerschappij aanbelangde, geen voet breed land in Italië gegeven had, en dat zij derhalve al de door hun veroverde steden en plaatsen wederom zouden moeten ontruimen en overgeven. En dat zij daarbij voor alle hun aangewende moeiten en kosten voor deze reis niet anders wegdragen, als een schrikkelijke vergelding des loons, bestaande in zware oordelen en bezoeken, waarmee de Heere dit koninkrijk en deszelfs inwoners op Zijn tijd zal bezoeken, ter occasie van al dat onrechtvaardig en gruwelijk geweld, dat door hetzelfde van tijd tot tijd, als door de gehele wereld verwekt is geworden, ter verzadiging van hun onuitsprekelijke roof- en heerszuchtigheid, die zo lang zal blijven gapen, en alles, hetzij door list of geweld, zal blijven inslokken, totdat de maat hunner ongerechtigheden volkomen zal vervuld zijn. Ook bracht mij de Heere op een levendige en klare wijze onder het oog, hoe de Fransen, welke toen ter tijd ijverig bezig waren om zoowel hun als hunner naastbestaande macht en heerschappij uit te breiden, waarlijk niet anders deden, als een zekere en gewisse grond te leggen tot hun eigen ondergang. Want dat al hun handelingen uit een onrechtvaardig en schandelijk beginsel van bedrog, roofzucht en geweld geboren werden, en dat God dus onmogelijk op zulk een zondig bedrijf en handel Zijn zegen zou geven, ter bestendige en geruste bezitting van Frankrijk, aangezien de Heere een vloek gelegd had op al deszelfs onrechtvaardige bezittingen, en dat die vloek op Zijn tijd zulke schadelijke en beklaglijke uitwerkselen zou voortbrengen, dat Frankrijk alsdan maar niet anders zal ontmoeten, als dat hem dubbel zal vergolden worden, naar de mate zijner ongerechtigheden. Wanneer ik deze dingen also bezag, was ik wel verre om de Fransen hun voorspoed, macht en gezag te benijden of te betwisten, waar ik anders veel voor open lag, maar dan kon ik veel meer die ongelukkige zielen beklagen, die ik dan niet anders zag doen, als voor hun en hun nakomelingen, tijdelijk en eeuwig, toom, wraak, verbolgenheid, jammer en ellende te vergaderen, als een schat in de dag des toorns.

Maar aangaande des Heeren weg of toelating omtrent de **Spanjaarden**, of deze almede niets voor zich in Italië zouden behouden, daaromtrent geliefde de Heere niet anders te ontdekken, dan dat de Keizerin-Koningin van deze natie wel zo geheel in of met behoud van het haar daar te lande niet zou afkomen als van Frankrijk zelf. Ten aanzien nu van alle die in oorlog zijnde landen deed mij de Heere geloven, dat, als de vijanden aldaar Zijn raad zouden hebben uitgediend, Hij, de Heere, alle die plaatsen dan wederom zou verlossen en in rust en vrede herstellen, welke dingen de Heere op Zijn tijd ook also heeft doen uitvallen.

Want als eindelijk in de zomer van het jaar de Oostenrijkse en Sardinische troepen zich opmaakten en de vijanden het hoofd boden, heroverden zij niet alleen in zeer korte tijd verscheidene steden en vestingen, maar sloegen ook tot tweemaal toe het leger der vijanden, als vooreerst de 11^e van Hooimaand, dicht bij Piacensa, en ten tweedemaal bij Rostofreddo, op de 10^e van Oogstmaand zo verschrikkelijk, dat het waarlijk zijn opmerkzaamheid wel verdiende. Welke overwinningen ook van dat gevolg waren, dat de Oostenrijkers niet alleen de overmacht daar te lande verwierven, maar ook de handen ruim kregen, en zich van deze gelukkige beginselen wel wisten te bedienen, zettende genoegzaam ongestoord hun overwinningen zodanig voort, dat zij in weinige weken voor die machtige en trotse hoofdstad Genua, met een talrijk leger neersloegen. Welke plaats, zich van haar beschermers, ja, ook van haar eigen legerbenden verlaten ziende en afgesneden, bij capitulatie, en die nog daarenboven

naar de zin der Oostenrijkers was opgesteld, aan denzelve moest overgegeven. Die, deze stad verzekerd hebbende, daarop met een goed gedeelte van hun macht de vluchtende vijand tot in Provence, zijnde een landschap onder de Franse heerschappij behorende, vervolgde, nemende ondertussen ook hier en daar enige kleine plaatsen en forten in, en stellende alom het Franse land onder zware lasten en contributies. Welke zaken allen in zo korte tijd verricht en uitgevoerd werden, dat het scheen alsof de Oostenrijkse troepen eerlang tot in het hart van Frankrijk stonden door te breken, waar de Heere nochtans in voorzien heeft, zoals in het vervolg nog zal aangetoond worden. Terwijl deze dingen nu also kwamen te gebeuren, ontstond daaruit hij vele mensen hier te lande een zeer grote blijdschap en verheuging, aangezien de meesten van gedachten waren, dat de tijd gekomen was, waarin de dingen nu eens schielijk van gedaante zouden veranderen en de Fransen genoodzaakt werden om hun troepen uit de Nederlanden te huis te ontbieden, om de oorlog in hun eigen land te voeren. Hetgeen ik almede van hart wenste dat eens gebeuren mocht, maar met welk bedrijf ik echter niet in het minste kon berusten, aangezien ik in al dat geroep van de mensen, alsmede in hun voorspoedige verbeelding van de loop der zaken, geen aasje van de Heere kon bespeuren. Derhalve mocht ik mij al wederom in het verborgen met deze zaken gaan bemoeien, om de wegen des Heeren in deze te onderzoeken, waartoe de Heere zelf mij eerst kwam opwekken en aanzetten. Want ik moet tot roem van de Heere en tot beschaming van mijzelf betuigen en belijden, dat, als de Heere zichzelf aan mijn gemoed niet kwam te vertegenwoordigen in zijn Goddelijke besturing en werking omtrent alle gebeurtenissen hier op de wereld, dat ik dan genoegzaam deed gelijk de blinde wereld altoos gewoon is te doen, namelijk, om de dingen van de tijd zo maar buiten de Heere te bedenken, te beschouwen, te bespreken en ermee vooruit te lopen, en dezelve te schikken, zoals zij ze graag hadden, zonder eens bedaard te zien en te overwegen, of nu Gods raad en wil wel zo is.

Wanneer ik dan evenwel de hand aan de ploeg moest slaan, moest de Heere mij eerst in mijn eigen weg, waar ik dan veeltijds met de dingen of gebeurtenissen al vrij ver heen en weggelopen was, komen opzoeken en tot staan brengen, door mij het dwaze en verkeerde van mijnen handel te doen zien, er mij over te vernederen en bekwaam te maken, om met die schuld in waarachtige ootmoed voor Hem te komen en om Jezus wil verzoening te zoeken en te verkrijgen, alvorens de Heere mij wederom geliefde te verwaardigen om te mogen naderen tot de troon der genade, zoals mij omtrent deze nu verhaalde gebeurtenissen in Italië wedervoer, daar ik met de grote menigte buiten de Heere al vrij ver heen en vooruit gelopen was.

Maar de Heere rekende mij deze dwaasheid niet toe, maar vertegenwoordigde zich in het verborgen wederom aan mijn ziel en bracht mij wederom tot een stil en bedaard ootmoedig onderzoeken van zijn wegen, waaromtrent ik deze ontdekking mocht krijgen, dat namelijk deze voorspoed der Oostenrijkse wapenen in Provence van geen lange duur zou zijn, Daar de Heere zich al begon op te maken, om haar in deze weg te stuiten, en dat wel door een machtige arm, want dat het voor Frankrijk des Heeren tijd nog niet was, om dat landschap door de plaag van de oorlog te verderven, aangezien de mate van derzelve inwoners ongerechtigheden, hoewel ze zeer gruwelijk en hooggaande waren, evenwel nog niet vervuld was geworden. Neen, de Heere zou in 't vervolg van tijd nog al meer ontrouwe en heerszuchtige bedroefde geweldenarijen door Frankrijk laten uitvoeren, eer en alvorens Hij Zijn oordelen en verwoestingen over hetzelfde brengen zou.

Wanneer nu deze dingen bij 's Heeren licht eens gezien of voorzien worden, is het waarlijk niet te verwonderen, dat de Fransen, uit hoofde van hun verderfelijke staatkunde, die van zulk een natuur en toelating is, dat zolang dezelve aan dat Hof

geoefend wordt, of in gebruik blijft, het volstrekt onmogelijk is, om de vrede in Europa van langen duur te doen zijn, dat zij, zegge ik, uit hoofde van deze tot heerszucht, ontrouw en geweldadigheden aanzettende staatkunde met een onvermoeide ijver dag en nacht bezig en werkzaam zijn, om door alle mogelijke listige en subtiële wegen en middelen, aan genoegzaam alle hoven, staten en republieken van Europa, door hun ministers en gunstelingen, de zaken aldaar zo te leiden en te bewerken, dat alles aan Frankrijks heerszuchtige oogmerken nuttig en voordelig, ja, dienstbaar moet zijn. Aangezien de Heere door deze weg of toelating zijn Heilige gerichten op aarde komt uit te voeren, die de Heere van eeuwigheid bij zichzelf heeft voorgenomen, dat in der tijd geschieden zouden ter betoning van Zijn rechtvaardigheid, maar welke toelatingen of gebeurtenissen, de Heere een paal en perk gesteld heeft, daar geen menselijke uitvinding, de zaken of gevallen overheen zullen werken, terwijl dat woord tot hiertoe en niet verder, door de mond van de Almachtigen gesproken, alle wegen en toegangen, tot verdere voortzetting van alle onrechtvaardige geweldenarijen, niet alleen zo vast komt te sluiten en bewaren, maar daarbij zich als het ware verzet stelt tegen de woede der geweldenaars, doende hen of schielijk óf langzaam hun onrechtvaardige weg op hun kop komen, en tot zulk een beklaglijk einde, begint Frankrijk van nu af aan, al rijp, of een gepast voorwerp te worden.

Nadat de Heere mij nu deze dingen alzo had onder het oog en op mijn hart gebracht, was ik dagelijks niet anders verwachtende als te zullen vernemen, dat de Oostenrijkers in hun overwinningen gestuit of gedwarsboomd waren, dat mij ook niet lang daarna gebeurde, aangezien mij door een geloofwaardig persoon geboodschapt werd, dat in de hoofdstad Genua een dangereuse opstand en beroerte tegen de Oostenrijkers ontstaan was, alsmede dat deze opstand wel het meest scheen veroorzaakt te zijn door de zeer zware contributies, waarmee de keizerlijken generaal BOSJAN, welke in het leger dat in en voor gemelde stad gelegerd was, het gebied voerde, de regering telkens plaagde en belastte. En waarlijk, deze generaal, hetzij dat hij zulks gedaan heeft op order van zijn Hof of op eigen gezag, schijnt echter in dit geval veel te hard en te buitensporig gehandeld te hebben, zodat ik enigen tijd tevoren zeer gevreesd had, dat de Genuezen als te hard gedrukt en te zeer getergd wordende, nog eens als verwoede en wanhopende mensen zich tegen de Oostenrijkers zouden verzetten. Hetwelk dan ook op de 5^e van de Wintermaand in datzelfde jaar is komen te gebeuren.

Welke opstand van dat gevolg is geweest, dat daardoor eensklaps al de goede progressen van dat anders zo triomferende leger, zijn gestuit en verijdeld, zodat hetzelfde zich genoodzaakt vond, om van voor Genua weg te trekken en naar een goed heenkomen om te zien, zoals dat gedeelte van het leger, dat in Provence gerukt was en aldaar de baas speelde, eindelijk en ten laatste ook heeft moeten doen, daar de Heere op een bijzondere wijze zijn hand in had, Daar God niet wilde gedogen, dat de Oostenrijkers meer landen of steden innamen of veroverden, dan die hun door vorige wettige bezitting toekwamen. Alzo de Heere alreeds op weg of doende was, om het Oostenrijkse huis te vernederen, en dat het derhalve eerder te vrezen stond dat het gemelde anders zo doorluchtige huis of geslacht, in het vervolg van tijd nog al meer zou verzwakken en verliezen moeten, Daar de Heere een twist met hetzelfde scheen te hebben ter oorzaak van de zonden van de voorvaderen, die zeker nog te heviger zouden ontsteken, indien hun Keizerlijke Majesteiten in hun voetstappen kwamen te wandelen. Waar ik tegenwoordig, terwijl ik deze dingen in geschrifte breng, de beginselen al van bespeur en verneem, tot mijn zeer grote droefheid en billijke vrees en bekommring dat de Heere, om die beklaglijke vervolging van de zuivere

belijders der waarheid, die in het koninkrijk van Hongarije en Bohemen het hoofd wederom beginnen op te steken, wellicht op Zijn tijd in alle die anderszins zo hoog nodige en prijswaardige maatregelen ter behoud van de keizerlijke landen en staten, door hun thans regerende Keizerlijke Majesteiten werden beraamd en ten uitvoer gebracht, eens zo zal komen blazen, dat dezelve op verre na van die gewenste vrucht of uitwerking niet zullen zijn, die men anders onder de zegen des Heeren, billijk van dezelve zou kunnen mogen hopen en verwachten.

Wanneer nu vervolgens, na dit gepasseerde, de Oostenrijkse troepen zich wederom verzameld en bijeen gevoegd hadden, maakten zij een gedurige toeleeg, om de stad of republiek Genua wederom onder hun bedwang te krijgen, waartoe zij het echter met al hun macht niet hebben kunnen brengen, Daar de Heere hen in alles tegen was en al hun pogingen telkens deed mislukken.

Daar ik dit alles zo klaar, als de zon op de middag aan de hemel schijnt, mocht zien en bemerken, kreeg ik een innerlijk medelijden met de blinde ellendige mensen, die elkanders bloed als water vergoten, zonder evenwel iets in hun toeleeg te vorderen. Dit deed mij een- en andermaal des Heeren aangezicht over hen ten goede in het verborgen zoeken, biddende ernstiglijk dat de Heere zich over die ongelukkigen wilde ontfermen, die, hoewel zij Hem niet tot zaligheid kenden en dienden, evenwel alle Zijn eigen schepselen en het werk Zijner handen waren, welke al dit kwaad in hun diepe blindheid en rampzalige onkunde deden. In dit pleiten voor de Heere, voor deze ellendigen hoop, mocht ik zo lang aanhouden, totdat de Heere mij grond van hoop gaf, dat Hij hun bezoeking wenden en het land in rust en vrede herstellen zou, hetwelk de Heere nu ook bereids gedaan heeft.

Alleen mankeert de vrede en de rust nog in het koninkrijk Corsica, alzo Frankrijk en Spanje een toeleeg schijnen te hebben, om de Genuezen dat landschap afhandig te maken en er zich en hun familie mede te verrijken, daar ze mogelijk in zullen slagen, indien het alzo bij de Heere besloten is, en dat zal dan de vrucht zijn van der Genuezen dwaas en ijdel vertrouwen op Frankrijks schoonschijnende beloften en verderfelijke raadgevingen, daar zich toch niemand wel bij bevinden zal, indien hij niet in staat is, om door macht en gezag de hebzuchtige oogmerken der Fransen met kracht tegen te gaan en te verijdelen.

Nu kom ik weer tot de **Oostenrijkse Nederlanden**, waar intussen de oorlogsbedrijven hoe langer hoe droeviger gedaante begonnen te vertonen, Daar de Fransen daar te lande in macht en sterkte gedurig toenamen, en wij en onze geallieerden hoe langer hoe meer verzwakten en afnamen, zodat het zich liet aanzien dat Frankrijk welhaast meester van het ganse Oostenrijkse Brabant en Vlaanderen zou worden. Dat vreesde ik nog des te meer, wanneer ik vernam dat de vijand in het eerst van Louwmaand des Jaars 1746, met een leger van 50.000 mannen, zo gezegd werd, voor Brussel zich neergeslagen had, met welke plaats ik zeer in het verborgen mocht werken, maar niet zo zeer om de plaats zelf te behouden, als wel en voornamelijk om de behoud van het talrijke garnizoen, dat daar binnen lag. Maar de Heere bracht dit woord op mijn verstand, *dat Hij niet alleen deze stad, maar ook het daarin liggende krijgsvolk in der Fransen hand zou geven*; zoals de Heere ook kort daarna heeft laten geschieden.

Wanneer ik zulks vernam, mocht ik, zoveel in mijn vermogen was, deze zaak in de grond onderzoeken en nagaan, en ik ondervond en bemerkte, wat een aller-droevigste en zware slag dit overgaan van Brussel voor onze belangen was, aangezien het mij toescheen, alsof men niet tevreden was met de grenssteden zo maar lichtelijk over te geven, maar dat men nog daarenboven het krijgsvolk, dat men hier te lande zo hoog nodig had, bij duizenden, als met voordacht, liet verloren gaan.

Dit was een zaak, die alle opmerking wel verdiende, en daar men, wanneer men niet van alles grondig onderricht is, van moest zeggen, hoe het in gezonde hersenen heeft kunnen vallen, om zulk een considerabel hoop volk, van, zo men zeide, tussen de zes á zevenduizend mannen, in zulk een onvaste en onhoudbare plaats, als Brussel zich in die tijd bevond, te wagen. Zo wanneer men dit nu al had willen doen, zo had men immers bedacht moeten zijn, om de meeste manschappen, tegen dat de plaats had moeten overgaan, bij tijds te salveren en weg te zenden. Daar dit nu altemaal zo contrarie behandeld werd, moest ik daaruit opmaken, Daar ik op die tijd de eigenlijke rede van zulk een doen niet kon ontdekken, dat er gene getrouwe, voorzichtige of bekwame stuurlieden aan het roer van 's lands scheepje gezeten waren. En van hoe dangereuze en bedroefde gevolgen dit voor ons eigenlijk wezen zou, deed de Heere mij zo klaar en overredende zien en opmerken, dat ik gereed stond om er moedeloos en ongelovig bij neder te zinken, en alles als verloren te geven. Maar de Heere ondersteunde en bewaarde mij, door zich in Zijn almacht aan mijn ziel te vertegenwoordigen, zodat ik met een oog des geloofs op Hem kwam te zien, als die alleen machtig en bekwaam was, om het lieve vaderland te redden en voor deszelfs gehelen ondergang genadig te bewaren.

Aldus opende de Heere de weg en maakte mij bekwaam om Hem nederig en vurig te smeken, dat Hij, de Heere zelf, het roer van 's lands bestuur in handen nemen, deszelfs onbekwame of onvoorzichtige overheden verbeteren of andere en bekware in hun plaats stellen zou. Want ik zag zo klaar als de dag, dat het gehele land en volk door zulke wegen en handelingen, als ik boven reeds heb aangehaald, ganselijk ten prooi voor de vijand moest vervallen.

Daarenboven verwaardigde de Heere mij, om in ware boetvaardigheid al het volk hier te lande de Heere voor te dragen, als een volk dat door zijn zware en hooggaande zonden en ongerechtigheden, alles verbeurd hadden, betuigende en belijdende als in de naam van het ganse volk, dat het enkel vrije, ontfermende en grondeloze barmhartigheid zou moeten zijn, afkomende van de Vader der lichten, indien dit land nog eenmaal uit de handen zijner vijanden verlost zou mogen worden.

En hoewel de Heere, mij ellendige aardworm, op mijn aanhoudend smeken en pleiten wel grond van hoop gaf, dat Hij zich eindelijk ter onzer hulp eens zou opmaken, zo kreeg ik er echter zoiets bij, dat mij beduidde, dat het gevaar ons eerst nog wat nader

en dichter bij zou moeten komen, eer en alvorens de Heere ter onzer redding zou beginnen te werken, want dat Hij in al zulken weg wilde en moest verheerlijkt worden. Daar deed de Heere mij op die tijd zo gelovig en onderworpen in berusten, dat ik het ganse land, ja, zelfs mijn goed en leven, vrijwillig en als met vreugde voor de Heere over had, en het mij genoeg was, als de Drieëenige God maar verheerlijkt mocht worden.

Dit is zulk een zalige en uitmuntende toestand voor de ziel, dat, als een Christen door de genade des Heiligen Geestes dezelve in de praktijk kon bewaren, dan zulk een mens hier op de aarde al de eerstelingen van de hemelse zaligheid overvloedig genieten en smaken zou. Want de zaligheid bestaat niet in enige zielsinnemende gaven of goede gestalten, hoewel deze dingen in tegenstelling van een indrukkeloze toestand, evenwel zeer te waarderen zijn. Maar hierin bestaat het ware vrezen der zaligheid, namelijk in de genieting van de Heere zelf en het eenswillens zijn met Hem door het geloof in Christus, want dan is de ziel los van alles, bijzonder van zichzelf, en dan is niets zo dierbaar, niets zo waardig noch uitnemend, dan de Drieëenige God, daar zij dan ook alles voor over heeft. Zo lang de ziel als buiten haar zelf in God en in zijn zalige gemeenschap kan blijven, geniet zij ogenblikkelijk de Heere, *en haar leven is dan met Christus verborgen in God, en Christus is haar leven*. Dan kan zij met ruimte van haar zelf zeggen: *ik leve, maar niet meer ik, maar Christus leeft in mij*. Diegenen, welke de Heere eens wat op de duur in zulk een zalige toestand gelieft te laten wandelen, maar die daarna dezelve, door tussenkomende zonden, daar zij niet over verootmoedigd zijn geworden, komen te verliezen, en dan door de zonden overmand worden tegen haar wil, daaronder dan met smart, onrust en kwellingen gebukt gaan, en gedurig nu meer, dan minder, enigszins beseffende of beziende van waar zij zijn uitgevallen, dezulken zeg ik, leren dan best bij bevinding wat een droevige en jammerlijke zaak het is, in een lichaam der zonde van de Heere uit te wonen. En hoe hinderlijk het is aan de genieting der zaligheid, indien het niet ogenblikkelijk door de kracht des Geestes wordt onderhouden en tegengegaan, zodat de ziel, overwegende en gelovende dat niets dan de dood haar van dit lastig pak zal kunnen verlossen, op zulk een tijd wel eens kan uitzien en verlangende worden naar dat gelukkige ogenblikje, dat haar van alle zonden en zondige bewegingen eens voor eeuwig en altoos zal bevrijden en verlossen.

Nadat nu de Fransen Brussel¹¹ bemachtigd hadden, kon ik geen andere verwachting

11 Het beleg van Brussel tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog vond plaats tussen januari en februari 1746. Een Frans leger onder de algemene leiding van Maurits van Saksen, belegerde en veroverde in een gedurfde en innovatieve wintercampagne de stad Brussel, dat toen de hoofdstad van de Oostenrijkse Nederlanden en door een Oostenrijks garnizoen werd verdedigd.

Nadat de Fransen twee bressen hadden geslagen in de stadsmuren van Brussel, waren de Oostenrijkse verdedigers gedwongen om zich op 22 februari over te geven na een beleg van slechts drie weken.

De gouverneur van de Oostenrijkse Nederlanden, graaf Kaunitz, werd hierdoor gedwongen zich met zijn regering naar Antwerpen terug te trekken. De belegering had zijn mening over de Oostenrijkse bondgenoten een flinke deuk gegeven, vooral over Groot-Brittannië en de Nederlandse Republiek, die naar zijn mening vrijwel niets hadden gedaan om Brussel tegen de Fransen te beschermen. Een decennium later zou Kaunitz een van de architecten van de Frans-Oostenrijkse alliantie zijn, waarmee Oostenrijk haar vroegere alliantie met Groot-Brittannië verliet en zich aansloot bij haar traditionele vijand Frankrijk.

De Franse grepen de verovering van Brussel aan voor het innemen van andere belangrijke steden en forten in de Oostenrijkse Nederlanden waaronder Bergen en Namen. Brussel bleef onder Franse bezetting staan totdat het werd teruggegeven aan Oostenrijk in de vrede van Aken samen met de rest van de Oostenrijkse Nederlanden, hoewel de Fransen pas in januari 1749 effectief de stad verlieten.

hebben, dan dat zij, zo ras het ruwe seizoen een weinig verzacht was, hun overwinningen verder en verder zouden zoeken voort te zetten, hetwelk dan ook alzo geschied is. Hoewel ik vreesde, dat er voortaan geen stad of vesting voor hun overmacht meer zou kunnen bestaan, zo werd ik echter verwaardigd, om voor elke plaats, die zij kwamen te belegeren, des Heeren aangezicht ten goede te zoeken, hebbende tot drangredenen zo iets van die aard: *wie weet de Heere mocht zich willen ontfermen*. Maar ik kreeg telkens of doorgaans dit woord: *de Heere zal ze in haar hand geven*.

Wanneer ik dan soms wat aan mijzelf gelaten werd, lag ik zeer open, om tegen Gods soevereine wegen en handelingen te murmureren, kunnende dan veeltijds niet verduwen, dat de Fransen in hun onrechtvaardige daden nochtans zo voorspoedig waren. Hieromtrent zou ik mij soms zwaar bezondigd hebben, zo niet de Heere mij had gelieven te bewaren, daar ik dan ook wel eens bij stil mocht staan en met verwondering overwegen hoe ellendig ik vervallen zou, indien ik aan mijzelf gelaten werd, en waartoe ik dan al niet bekwaam zou zijn, vooral niet tot enig goed werk. Dat bracht mij soms in de uiterste verwondering, hoe het mogelijk was, dat God Drieëinig aan mij onwaardige nog het minste kruimpje van genade geliefde te schenken en in zulk een toestand kreeg ik dit woord: *Ik doe het niet om uwentwille, maar om de eer Mijns Naams*. Daar was ik dan zo mee tevreden, dat ik anders niet begeerde, als maar uit vrije genade van de Heere Jezus alles te ontvangen, wat mij voor tijd en eeuwigheid nuttig en zalig kon zijn, en dat ik dan door het geloof Hem ook gerust kon toevertrouwen en van Hem verwachten.

Nadat de vijanden dan voorts alle plaatsen en steden, waaronder ook die sterke vesting Namen en haar kastelen, in Herfstmaand alreeds ingenomen en bemachtigd hadden, zo scheen het mij toe, alsof er nog een bataille tussen de wederzijdse legers stond te volgen, doordien de beide partijen zich daartoe hoe langer hoe meer begonnen te schikken. Deze zaak kwam mij zo gewichtig en van zo aanmerkelijke gevolgen voor, dat ik er mij zeer veel aan gelegen mocht laten liggen, bewerkende dezelve in het verborgen op tweeërhande wijze.

Vooreerst onderzocht ik, of het des Heeren weg zou zijn, dat de legers tegen elkander zouden moeten slaan, waaromtrent de Heere mij deed zien en geloven, dat het Zijn weg en besluit was, en Hij het derhalve zou toelaten; waarop ik ten tweeden mocht verwaardigd worden, om des Heeren aangezicht deemoedig te zoeken, biddende zeer ernstig en vurig, dat het Hem behagen mocht, nu eens genadig met ons leger uit te trekken, hetzelve te helpen en de overwinning te geven over onze vijanden. Maar de Heere wilde zich niet ten goede laten verbidden, maar bracht mij dit woord op mijn hart: *uw mannen zullen door het zwaard vallen en uw helden in de strijd*, Jes. 3 : 25.

Dit woord veroorzaakte nu een zeer innerlijke en treffende droefheid in mijn ziel, doordien ik enigszins klaar te zien kreeg, hoe schrikkelijk en zwaar wij de Heere, de allerhoogste God, door onze hardnekkige onbekeerlijkheid, getergd en vertoornd hadden; zodat Hij zich genoodzaakt zag, al zulke harde en smartelijke wegen met ons te houden, alsmede dat wij, noch al het volk van het land, door al de plagen welke de Heere bereids over ons gebracht had, nog geenszins gebeterd of getuchtigd waren, zodat God al gereed stond om nog al zwaarder en meerder oordelen en bezoeken over ons te brengen en welke oordelen ik ook voorzag dat zeker komen zouden.

Echter mocht ik onder verwachting van deze dingen evenwel nog wel eens een hart vinden, God om Jezus wil te smeken, dat het Hem behagen mocht Zijn oordelen met heiligende en verbeterende genade te vergezellen, daar het anders te vrezen stond, dat dit woord over gans Nederland toepasselijk zou worden: *Waarom zoudt gij meer geslagen worden ? Gij zoudt des afvals maar te groter maken*.

Uit die hoofde mocht ik die heilige God ook nederig voorhouden, hoe Zijn oordelen, op haar zelf aangemerkt, in alle eeuwigheid geen enig mens zou kunnen verbeteren. Ja, zelfs geen rechte indruk maken op onze stenen harten, tenzij dan, dat Hij Zijn Heilige Geest met en benevens dezelve geliefde uit te zenden. Daarbij geliefde de Heere mij een hart te schenken, om Hem vurig om de uitstorting van die Geest te bidden, en in dat werk wat aan te houden.

Verder verwekte dit evengelme woord ook nog een andere zeer medelijdende droefheid in mijn hart, ten aanzien van de manschappen, welke ons leger kwamen uit te maken; en die zag ik als schapen, welken ter slachting werden geleid. O, hoe graag had ik zulks willen verhinderen, indien het anders maar met Gods eeuwigen raad had kunnen bestaan. Ook was het mij tot bittere droefheid, wanneer ik bespeurde, dat al dat werk en bestel van die voorhanden zijnde bataille, zo buiten de Heere werd aangevangen en voortgezet, wordende God door de voornaamste en mindere bevelhebbers niet geëerbiedigd, noch erkend, noch ernstig en nederig om Zijn zegen en gunstige tegenwoordigheid aangezocht. Ja, dat men kon betuigen, van niet te zullen optrekken tegen de vijand, indien des Heeren aangezicht niet mede ging. O, hoe verre was men van deze weg vervreemd, en hoe handelde men contrarie denzelve, zodat het geen wonder is, dat de Heere Zijn hulp en bijstand aan ons leger onttrokken heeft, Terwijl ik onder alle deze overwegingen treurig heenging, zuchtende zeer bij mijzelf over de nare toestand van het leger, en het droevige noodlot van velen, die ik vreesde dat in hun zonden zouden omkomen, beklagende, ontving ik middelerwijl de tijding van de uitslag van die zo gevreesde bataille, zijnde dezelve op de 11^e van Wijnmaand des jaars 1746 bij Lafeld, niet ver van Luik, voorgevallen.¹² Als wanneer de linkervleugel van ons leger, die meest uit Hollandse troepen was tezamen gevoegd, door de Fransen deerlijk geslagen en gehavend werd, zodat zeer vele Nederlandse huisgezinnen daardoor in rouw gezet werden. Hetgeen onder anderen ook ons mede gebeurde, aangezien wij in deze bloedige bataille iemand onzer naastbestaanden, zijnde geweest een Sous-Luitenant (en daarbij een jongeling van vele verwachting), zeer ongelukkig kwamen te verliezen, wordende hem het hoofd door een kanonskogel afgeschoten, en met hem vielen er in deze slag nog vele andere brave en dappere mannen, van allerlei rang en bediening.

Zo kreeg dit woord, boven aangehaald, van de Heere, zijn vervulling, *en onze mannen vielen door het zwaard en onze helden in de strijd*, zoals het de Heere voorzegt had, dat geschieden zou. Bij deze gelegenheid heb ik wel eens menigmaal gedacht en opgemerkt, hoe wenselijk en gepast het zou zijn, wanneer men in tijden van oorlog en beroerten zich genoodzaakt zag, om met een leger tegen de vijand uit te trekken, dat men zich dan voorzag van enige vrome en Godzalige christenen, al was het dan ook

¹² Alle naburige mogendheden van de Republiek waren met elkaar in oorlog, terwijl veel Staatse troepen waren gelegd in de barrièresteden in de Oostenrijkse Nederlanden. Volgens een verdrag met Oostenrijk en het Britse Verenigde Koninkrijk was de Republiek verplicht dit gebied te helpen verdedigen tegen Frankrijk. Omdat Oostenrijk het al zo moeilijk had op andere fronten, streden er meer Staatse dan Oostenrijkse troepen tegen de Fransen. De Britten konden niet voldoende steun bieden en de Fransen boekten het ene succes na het andere. In 1745 werd de slag bij Fontenoy verloren, in 1746 de slag bij Rocourt en in 1747 de slag bij Lafelt. Na de slag bij Lafelt werden Bergen op Zoom en Maastricht belegerd en ingenomen.

De Nederlandse regenten die de scepter zwaaiden in de Republiek in het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk, verloren geloofwaardigheid door deze militaire tegenslagen. Het regentenregime kwam in 1747 ten val toen de Fransen de Republiek zelf binnenvielen. Prins Willem IV kwam aan de macht als stadhouder van alle gewesten. Echter het kan de regenten niet verweten worden de defensie verwaarloosd te hebben, aangezien in 1744 het Staatse leger al op oorlogsterkte was gebracht.

maar van enigen, die in ootmoedigheid met hun God wandelden, om door hen in alle gewichtige zaken of ondernemingen, des Heeren aangezicht vurig te zoeken en Zijn mond raad te vragen, met een gedurig bidden en smeken, dat, indien des Heeren aangezicht niet mede zou gaan, de Heere dan ook het volk niet wilde doen optrekken en dat men dan ook zo veel mogelijk was, overeenkomstig met de ontdekking die de Heere geliefde te geven, wilde handelen. O, wat zou dat niet een heerlijke zaak zijn, God in zulke omstandigheden zo te kennen en te zoeken; voorzeker de dingen zouden dan anders behandeld worden, en ook gelukkiger en gezegender uitslag hebben. Maar het schijnt dat deze heilzame manier van doen met Israëls Godzalige koningen, meest is uitgestorven en buiten gebruik geraakt, bijzonder in deze geesteloze en akelige tijd, waarin het Atheïsme zodanig de overhand genomen heeft, dat de meeste stervelingen eerder met zulk een voorstel hartelijk lachen en spotten zouden, dan dat zij het zouden willen proberen en ten uitvoer brengen.

Hoe meer ik nu de gevallen en omstandigheden van deze voorverhaalden strijd onderzocht, hoe meer redenen van jammer en droefheid ik ontmoette.

Want vooreerst merkte ik op, dat de situatie van ons leger al weer zo geschikt en geposteerd zou zijn geweest, dat de rechtervleugel en het centrum, de linkervleugel gedurende het gevecht niet behoorlijk hadden kunnen helpen of ondersteunen, hetwelk ik in de vorige veldslagen al meermalen had opgemerkt. Of dit nu uit gebrek aan goede krijgskunde alzo is toegekomen, of dat men door de overmacht der vijanden de linkervleugel, waar de arme Hollanders vochten, niet heeft kunnen helpen, of dat anders het terrein zulks niet heeft toegelaten, is tot hertoe nog onbeslist, hoewel sommigen deze nederlaag meest hebben toegeschreven aan het onvoorzichtig beleid van de Vorst van WALDEK, onder wiens bevel en commando de troepen van de staat werden geposteerd en aangevoerd. Maar hoe het hier ook mede gelegen is geweest, zo heeft de Heere daar nochtans zijn hand en vinger in gehad, en dat wel in Zijn toorn en verbolgenheid, om zijn oordelen en bezoeken zo al van tijd tot tijd over ons allen uit te voeren.

Ten tweede merkte ik ook aan, hoe dat het op die dag, waarop de strijd tussen die beide legers is voorgevallen, juist zeer winderig en regenachtig weer is geweest, en dat wel tot groot nadeel voor onze vechtende legerbenden, terwijl zij de wind vlak tegen hadden en het daardoor gebeurd zou zijn, dat zij zeer belemmerd en verbijsterd zijn geworden door de rook, zo van hun eigen geschut als van dat hunner vijanden. Terwijl ik bezig was deze dingen alzo te bezien en te overwegen, kreeg ik dit woord, *dat de Heere, die ons in een vijand verkeerd was, als Zelf tegen onze troepen gestreden had*. Daar zag ik op die tijd zo klaar en zichtbaarlijk de waarheid van, dat mijn hart als toesloot door treurigheid; dit jammerde en bedroefde mij wel het allermeeest, dat namelijk de Heere onze God, ons zo in een vijand verkeerd was, van Wie wij anders alle onze hulp, heil en behoud zouden hebben kunnen hopen en verwachten.

Terwijl ik nu met een beklemd en treurig hart het droevig en onherstelbaar verlies van onze mannen en helden betreurde, kwam mij de persoon van de **Vorst van WALDEK**¹³ eens onder het oog, en bij deze man wat stil staande, zo ontdekte ik, hoe dat de Heere nog nooit enige zaak of onderneming, onder Zijn gebied of orde voorgevallen, gezegend had, maar dat integendeel alle onze oorlogsbedrijven, voor zo veel ik kon nagaan, onder hem, zeer ongelukkig voor onze republiek waren

¹³ Karel August van Waldeck-Pyrmont (24 september 1704 - 29 augustus 1763) was vorst van Waldeck en graaf van Pyrmont en legeraanvoerder in Nederlandse dienst gedurende de Oostenrijkse Successieoorlog.

uitgevallen. Daarenboven merkte ik hem aan als een vreemdeling en loontrekker van de staat, die derhalve, uit die hoofde, dat natuurlijk belang, namelijk, of het ons wel of kwalijk ging, zo niet hebben kon, als wij in onze omstandigheden van een Generaal en opperhoofd, die een inboorling van de staat was, en die daarbij zijn familie en bezittingen in en onder dezelve te verliezen had, zouden kunnen verwachten.

Terwijl dit echter waarlijk dingen zijn, die, wanneer zij op het hart en gemoed van een edelmoedig legerhoofd haar heilzame uitwerkingen kunnen doen, denzelve met een oprechte en zuivere liefde voor de behoud en vrijheid van zijn vaderland en de zijn als omgorden en ten strijde doen optrekken, schikkende en overleggende zoveel in hem is alle zijn zaken, dat dezelve, onder de zegen des Heeren, ten nutte en ter behoud van het lieve vaderland zouden moeten uitvallen, daar integendeel bij een vreemdeling, in welke deze voorverhaalde zaken of besturingen zo gene plaats vinden, de dingen meest onverschillig, harteloos en met minder belang verricht en uitgevoerd worden, als door een rechtgeaarder inboorling. Ofschoon ik anders ook wel weet, dat de glorie of eigen eerezucht, dit gebrek in een vreemdeling enigermate kunnen verhelpen, zo zou ik nochtans genen Vorst of Mogendheid immer raden, in zover het hun eigenen staat aan genen wakkeren en ervaren Generaal of Opperhoofd, die een inboorling van het land is, ontbreekt, dat nochtans een zaak is die zelden gebeurt, of tenminste niet behoorde te gebeuren, een volslagen ongeïnteresseerd vreemdeling in een hachelijke oorlog het opperbewind van het ganse leger in handen te geven, zoals men in deze tijd, maar tot onzer aller ruïne, in de persoon van de vorst van WALDEK gedaan heeft.

Hoewel ik ook ten zijn opzichte graag wil bekennen, dat er buiten zijn schuld in vele opzichten merklijk onderscheid tussen hem en de Graaf VAN SAKSEN geweest is, die, schoon ook een vreemdeling zijnde, nochtans voor Frankrijk een zeer gelukkig Opperhoofd over deszelfs krijgsmacht geweest is, aangezien deze laatste buiten en behalve een ontzaggelijk leger, van alles wel voorzien, met overvloed van geld, daarenboven ook nog van niemand behoefde af te hangen, dan alleen van de Koning van Frankrijk zelf, maar welks hart hij zodanig wist in te nemen en tot zich te trekken, dat zijn Majesteit meest alle zijn ontwerpen goedkeurde; en door alle Prinsen en heren in zijn leger, van wat geboorte, rang of kwaliteit dezelve waren, onder hem of zijn bevelen te stellen, verkreeg gemelde Graaf hierdoor zo goed als een soevereine macht en gezag, om alles naar zijn goeddunken te beleggen en uit te voeren, waar hij een voorzichtig gedrag en kundigheid of welbedrevenheid in de zaken van de oorlog wist bij te voegen. Daar integendeel de vorst VAN WALDEK, in vergelijking van dit alles, de handen als gebonden waren, want boven en behalve een zwak en klein Leger, dat maar tamelijk van al het nodige voorzien was, zo kon hij daarenboven niets van belang ondernemen, tenzij dan dat de vreemde legerhoofden, die haast ieder over hun hulpbenden het hoogste gezag voerden, het met hem in alles eens waren, of tenminste in de voornaamste omstandigheden. Deze eensgezindheid toch was soms ver te zoeken, want de een wilde de zaak wel eens sus en de anderen zo begonnen en uitgevoerd hebben, en wanneer men dan in genen dele kon overeenkomen, en de ene partij nochtans genegen blijft om wat te ondernemen, zo zal hem nochtans de andere partij daarin niet behoorlijk helpen of ondersteunen, en dat veroorzaakt zelden een goede uitslag.

Derhalve is het geen wonder, dat de Graaf VAN SAKSEN in al zijn ondernemingen, natuurlijker wijze zulke goede progressen heeft kunnen maken, en dat het integendeel de Vorst VAN WALDEK in sommige dingen zo tegen gelopen is, schoon het anders van hem zeker en waarachtig is, dat hij de staat maar om loon gediend heeft, zonder een waarachtig en hartelijk belang in haar behoud te nemen, wat genoegzaam uit

sommige van zijn bedrijven, wanneer dezelve van nabij gezien en overwogen zijn geworden, is gebleken.

Daar ik nu in die tijd al deze dingen, naar mijn geringe bekwaamheid, ernstig mocht overzien en overwegen, zo viel het mij gans niet moeilijk om menselijker wijze te onderstellen dat het bijna een wonder zou moeten zijn, zo indien ons leger eens gelukkig in het strijden was, tegen zo machtige en van alles zo wel voorziene vijanden, als de Fransen in deze ongelukkige oorlog geweest zijn.

Maar boven en behalve deze natuurlijke omstandigheden, zo kreeg ik ook te zien, dat het almede ter vermindering van onze krijgsomstandigheden moest gedijen, dat de Heere geen welgevallen in het gedrag van sommige onzer regenten scheen te nemen, als welke hun eigene oude en ervaren Generaals, maar die nochtans zo oud niet waren of zij zouden de staat nog merkkelijk dienst hebben kunnen doen, zo voor het hoofd stieten, dat zij dezelve wilden noodzaken om onder de Vorst VAN WALDEK, die toch van de troepen gans niet bemind was, te dienen, en daar eniger hunner door ervaringheid in de vorige oorlogen, zelf genoeg in staat waren, om het leger als Opperhoofd te gebieden. Maar welke nu, door die bovengemelde handel, tot de resolutie zijn gekomen, om hun ambt of bediening in de krijgszaken neer te leggen en zich dus de staat te onttrekken, tot groot nadeel van het arme land en volk, dat doorgaans nimmer slechter bewaard en hartelozes verdedigd wordt, dan wanneer het opperste bestuur van het leger in de handen van een ongeïnteresseerde vreemdeling, van wiens krijgskundig beleid men juist de klaarste blijken niet heeft, is berustende.

Deze dingen nu mishaagden de Heere en het kwam mij voor, dat de Heere over zulk een doen Zijn zegen nimmer geven zou, en derhalve kon het ons, zolang deze verkeerdheid stand greep, in genen dele wel of voorspoedig gaan.

Deze opmerking bracht mij bij de hoge noodzakelijkheid om het aangezicht des Heeren vurig te zoeken, opdat het Hem behagen mocht zich te ontfemen over de ellendige gesteldheid waarin wij ons bevonden en toch eens zelf als de hand te slaan aan onze vervallen zaken, in al zulken weg en koers als Hem welbehagelijk is, waartoe de Heere door Zijn Geest, mijzelf de weg in het verborgene opende.

Ook ontving ik daarbij een hart om al wederom de Heere deemoedig te smeken voor de overheden die het staatsbestuur in handen hadden, biddende vurig tot de Heere, dat Hij hen toch een hart wilde schenken dat zich ernstig en oprecht aan 's lands behoud en herstelling liet gelegen liggen, en om ter bereiking van dit heilzame oogmerk, de handen eendrachtig ineen te slaan en toch voortaan de tijd met vruchteloze bijeenkomsten en vergaderingen zo niet door te brengen, terwijl ondertussen het arme land verloren ging en zonder steun of helper bleef.

Na het passeren nu van deze ongelukkige **bataille bij Luik**, is er mijn wetens verder in het overige van het jaar 1746 niets van belang voorgevallen, aangezien de winter kort op handen was, die wij dan ook hebben moeten beleven, zonder door onze vijanden merkkelijk ontrust te zijn geworden. In welken tijd het mij nu en dan wel eens heeft mogen gebeuren, in het verborgen tot de Heere te naderen en Hem de nare, ellendige en hulpeloze staat of toestand van het land deemoedig voor te dragen, zoekende daarbij wel eens vurig de Heere te verbidden, om toch de plagen van de oorlog niet verder over ons uit te storten. Maar de Heere bracht mij dit woord al wederom op mijn hart: *nog is het einde niet*. Matth. 24:6.

Even op die eigen tijd deed de Heere mij zien en geloven, dat de vijanden zich al gereed maakten, om, zo ras het seizoen zulks zou toelaten, in ons eigen land te vallen, en dat God het zou gedogen en in die weg verheerlijkt worden. Aan welke kant echter zij hun ondernemingen zouden beginnen en op wat wijze de Heere er in verheerlijkt

zou worden, zulks zou God op zijn tijd openbaren. Dus mocht ik deze dingen zo al vast van verre tegemoet zien, vindende ondertussen nu en dan wel eens een hart om in het verborgen de Heere ernstig te zoeken voor die steden en plaatsen, inzonderheid voor derzelver inwoners, die de Heere besloten had in der Fransen hand te geven. Ook zocht ik de Heere vurig voor mijzelf, alzo de vijand mij op die tijd geweldig kwam bestormen en aanhitsen om tegen de wegen en handelingen van de Heere te murmureren, waar ik mijn hart mede zeer geneigd toe vond, als kunnende en willende het niet goedkeuren, dat de Heere ons zo vernederde en integendeel onze vijanden zo groot en ontzaglijk maakte. Indien de Heere mij, zondig aardworm, niet genadig had gelieven te bewaren, zo zou het bedorven deel gewis de overhand verkregen en ik mij zeer tegen God bezondigd hebben.

Terwijl nu ondertussen de winter alzo was ten einde gelopen, kregen wij in April 1747 de bedroefde tijding, dat de **Fransen in Staats-Vlaanderen** gevallen waren, en zo aanstonds op het horen van die tijding, bracht mij de Heere ten eerste bij het woord, dat ik in deze al ergens heb aangehaald: *de beker zal ook tot u komen*, en deed mij ook daarbij zien, hoe Hij, de Heere, de Drieëenige God, dit woord of deze bedreiging nu al bereids begon te vervullen. Terwijl ik deze dingen aandachtig opmerkte, werd ik bewaard voor ongelovige confusie en slingeringen, die het vernemen van zulk een fatale tijding anderszins in mijn gemoed zouden hebben kunnen veroorzaken, waardoor ik wellicht wederom in de zonden van murmureren en twisten tegen de Heere zou gevallen hebben. Daar ik nu bedaard en onder indrukken van de Heere gehouden wordende, veel vatbaarder was, voor hetgeen Hij door Zijn Geest mij nu verder wilde doen zien en ontdekken, als ik anders zou geweest zijn. Aangezien de ondervinding mij geleerd heeft en het mij nog dagelijks leert, dat geen waarachtig Christen met een beroerd en ongelovig gemoed in staat is, om met enige zaken of geval in zijn hart, hetzij in het openbaar of in het verborgen voor de Heere werkzaam te zijn, maar dat integendeel, al hetgene van hem op zulken tijd of in zulk een onrustige gemoedsgestalte werd verricht, niets anders is, dan een ongelovig en soms vermetel murmureren tegen de Heere, en al is het niet in woorden, tenminste in de praktijk, en ook veeltijds in die beiden, zoals wij ook buiten ons zelf kunnen zien in de profeet Jona, die van een zeer ontrustend en twistend gemoed schijnt geweest te zijn, en die door alle tijden heen zeer vele navolgers heeft gehad, nog overvloedig heeft, en tot het einde der wereld ook wel behouden zal.

Onder het ernstig bemediteren der zo-even aangehaalde gebeurtenis, bracht of leidde mij de Heere verder bij mijn en aller ware vromen Christenplicht, om de Heere in deze smartelijke weg, nochtans stil, gebogen en onderworpen te moeten volgen, onder een gedurig ernstig uitzien en gesmeek, om toch niet in het gerichte met het ganse land te treden en het niet te straffen naar deszelfs zonden, noch te kastijden naar de grootheid van des volks overtredingen, die mij zeer zwaar, langdurig en menigvuldig onder het oog kwamen, zodat ik moest belijden, dat de Heere rechtvaardige redenen had, om ons ganselijk te verwoesten en een voleinding met ons te maken. Daarbij bracht mij de Heere ook onder het oog en op mijn hart, hoe diep ellendig en onbekwaam ik en al de vromen hier te lande waren, ter verrichting van deze zeer zware en voornamen plichten. Ja, ik zag mijzelf als de alleronbekwaamste van allen, waar de Heere mij zeer over vernederde, zodat ik niet tot rust kon komen, voor dat ik verzoening mocht vinden in en door de volmaakte verdiensten van de Heere Jezus. Waarna de Heere mij vervolgens door Zijn Geest niet alleen opwekte, maar ook bekwaam maakte om Zijn aangezicht vurig te zoeken, niet alleen voor mijzelf, maar ook voor mijn medechristenen, opdat het toch de Heere mocht believen al degenen, welke Hij geliefde te

vervaardigen, om voor het arme bedrukte land in de bres te springen, aan te doen met kracht uit de hoogte, opdat ze dus door genade in staat mochten zijn om voor de redding en behoud van een zinkend land en volk de Naam des Heeren deemoedig aan te roepen.

En de Heere liet zich in deze ook niet onbetuigd, maar geliefde mij een kruimpje van de Geest des gebeds te schenken, zodat ik verwaardigd werd om bij iedere plaats, fort of vesting, daar de vijand voorgerukt was, om dezelve te belegeren, stil te staan en het aangezicht des Heeren ten goede voor die belegerde plaats te zoeken. Maar ofschoon de Heere zich dikwijls op een verborgene wijze aan mijn gemoed geliefde te ontdekken, dat Hij dezelve in der Fransen hand zou geven, zo gaf Hij mij ook nu en dan enige grond van hoop, dat Hij echter op Zijn tijd ten nutte van het land een grote zaak zou ondernemen en uitvoeren. Doch, wat het eigenlijk zijn en waarin het bestaan zou, daar bleef ik duister in, maar nochtans werd mij wel eens vergund, lankmoedig uitzien, stil te blijven wachten op het heil des Heeren.

Ondertussen veroverden de Fransen op de ten Mei de importante vesting **Sas van Gent**, en wanneer ik nu alle dagen deze tijding verwachtte, stond ik bij dit geval stil, en onderzocht zoveel in mij was, hoe het mogelijk kon zijn, dat twee zulke sterke plaatsen als Sluis in Vlaanderen en het even genoemde Sas van Gent, zo schielijk en in zo weinige weken in des vijands hand waren overgegeven. Waarmintrent ik dan ook zoveel onderrichting verkreeg, als ik nodig had, om bij provisie te kunnen opmaken, dat deze vestingen al lichter waren overgegaan, dan vele onzer grenssteden, waarvan ik de redenen dan ook wederom nauwkeurig onderzocht, die mij voorkwamen van zulk alleszins te kwellen, overal afbreuk te doen en bij alle gelegenheden twist en krakeel te zoeken, tot tijd en wijle rankrijk zou menen wel overgrote redenen te hebben, om tegen ons het harnas wederom aan te gespen, ons onder velerlei gezochte voorwendsels eens ontzaggelijk op het lijf te vallen, en zo ons en ons land onder toelating des Heeren ganselijk te overmeesteren, vernederen en als een kostelijke parel aan zijn kroon te hechten, waar de Franse soevereinen al sedert een grote reeks van jaren, zo het mij toegeschenen heeft, zeer begerig naar geweest zijn.

Dit waren nu alsdan mijn vermoedens omtrent de inzichten van Frankrijk en het voorstellen van de neutraliteit aan onzen staat, en hetzij dat mijn vermoeden gegrond is geweest of niet, zo is het echter ten minsten zeker, dat er aan de kant der Fransen, ten aanzien van deze hun voorstellingen, rakende het aannemen van de neutraliteit, zeker bij manier van spreken, een slang in dat gras heeft verscholen gelegen.

Deze dingen nu bij mijzelf dus overwegende en het droevige nadeel vrezende, dat ons, indien de neutraliteit stand greep, in het vervolg van tijd zou kunnen overkomen, geraakte ik met deze zaak bekommerd en verlegen, doordien ik niets ter wereld in het politieke ter verhinderen van dit gevreesde kwaad kon teweegbrengen; zo kreeg ik nochtans bedaard te zien en overredende te geloven, dat God alleen machtig was deze zaak te verhinderen en ons krachtdadig te redden, zonder dat wij genoodzaakt zouden zijn onze redding zo dangereus en hachelijk bij Frankrijk te zoeken en als van hem te ontvangen. Waartoe de Heere mijn hart dan ook geliefde te leiden en te bewerken, om hem in het verborgen vurig te smeken, dit werk der neutraliteit niet alleen te willen verhinderen, maar ook ons daarbij door een hart of natuur te zijn, dat ze mij toeschenen eindelijk de weg te zullen banen, om de neutraliteit, daar Frankrijk zo voor ijverde, met dat bedenkelijke Hof aan te gaan.

Daar het mij nu, sedert ik der Fransen heerszuchtige oogmerken, benevens hun trouweloze staatkunde, in de grond had leren kennen, billijk alles zeer verdacht was voorgekomen, wat maar in het minste naar de Franse muskus riekte, zo kwam het mij

hier ook zeer bedenkelijk voor, waarom juist de Fransen er zo op uit waren, om onze Staat tot het omhelzen van de neutraliteit te willen noodzaken, waaromtrent ik echter hun waarachtige oogmerken wel niet heb kunnen ontdekken of te weten komen.

Maar ik vreesde, of dezelve niet wel hierop uit zouden komen:

Vooreerst om ons van alle onze geallieerden en bondgenoten te verwijderen en te vervreemden, en deze, wanneer dezelve op ons territoire geen verblijf meer zouden houden, dezelve allerwegen te vervolgen en te verslaan, en dan te trachten de Keizerin Koningin zo te vernederen en in het nauw te brengen, dat dezelve mocht genoodzaakt worden, de vrede als van de Fransen te smeken, die haar Keizerlijke Majesteit dan genoodzaakt zou zijn op zeer harde en bijna onaannemelijke conditiën aan te gaan, en waarbij het Franse Ministerie die Vorstin, zo niet alle, tenminste het beste en voornaamste gedeelte van de Oostenrijkse Nederlanden, zeker wel zouden afgedwongen hebben, om daar hun heerschappij te vergroten, of anders DON PHILIPPUS in het bezit van dezelve te stellen. Wat beide even nadelig voor onze Republiek zou zijn geweest, alzo dezelve dan genoegzaam door de Franse overmacht en nabuurschap, als aan een band zou geleid geweest zijn, en bijgevolg in alle delen naar Frankrijks pijpen zouden moeten dansen, die dan ook gewis niet in gebreke zou blijven om onze Staat door een andere weg te redden en te verlossen van onze vijanden.

Waarin ik zo lang mocht aanhouden, onder een meer en meer toenemend stil vertrouwen, dat de Heere reeds op weg was om iets ten onzen behoeve te doen gebeuren, totdat ik de tijding kreeg van de verheffing van zijn Doorluchtige Hoogheid **WILLEM KAREL HENDRIK FRISO**, Prins van Oranje, tot Stadhouder over de provincie van Zeeland.¹⁴

Dit heugelijk nieuws ontving ik niet alleen met blijdschap en verheuging, maar ook met waarachtige dankerkentenis tot de Heere, aangezien ik zag en geloofde, dat Hij hier zijn hand en vinger in had, en dat wel in Zijn gunst en genaderijke ontferming. En terwijl ik toen het aangezicht des Heeren zeer medelijdend mocht zien, zo gaf mij dit vrijmoedigheid om te smeken, dat, zo die stadhouderlijke verkiezing de weg of het middel zou zijn, waardoor de Heere het ellendige land zocht te redden, Hij de Heere het dan spoedig geliefde te besturen dat de overige provinciën, inzonderheid die van Holland, zijn Hoogheid op het voetspoor van die van Zeeland mede tot Stadhouder mochten verkiezen. Waaromtrent ik niet geheel zonder vertrouwen op God uitziende bleef tot de 3^e Mei, als wanneer hier enige goede vrienden ten onze huize kwamen, die mij onder anderen verhaalden, dat mogelijk zijn Hoogheid op de volgende dag tot Stadhouder te Rotterdam stond verkoren te worden. Met welke tijding ik zo aanstonds, na het vertrek van deze vrienden, mij in het verborgen mocht begeven, alwaar ik een

¹⁴ Willem IV, prins van Oranje-Nassau (1 september 1711-22 oktober 1751), geboren als Willem Karel Hendrik Friso, was de eerste erfelijke stadhouder van Nederland. In april 1747 het Franse leger ingevoerd Vlaanderen. In een poging om interne strijd tussen de verschillende facties te onderdrukken, benoemd de Staten-Generaal van Nederland Willem naar de erfelijke functie van Generaal stadhouder van alle zeven van de Verenigde Provinciën. Willem ontmoette hertog Louis Ernest van Brunswijk-Lüneburg in 1747, en 2 jaar later benoemde hem veldmaarschalk van de Nederlandse Staatsleger. Op 4 mei 1747 werd bevestigd als Erfelijke Stadhouder van de Verenigde Provinciën (Nederland). Hoewel hij had weinig ervaring in staatszaken, was Willem populair bij het volk. Hij stopte de praktijk van de indirecte belastingen, waardoor onafhankelijke contractanten in geslaagd om grote sommen te maken voor zichzelf. Toch was hij ook een directeur-generaal van de Nederlandse Oost-Indische Compagnie. Willem diende als Generaal stadhouder van heel Nederland tot aan zijn dood in 1751.

hart vond om de Heere vurig in Jezus Naam te smeken, dat dit werk voorspoedig mocht voortgaan en tot heil van de lande gedijen. In welke biddende gestalte ik zolang mocht aanhouden, totdat mij de volgende morgen de tijding gebracht werd, dat zijn Doorluchtige Hoogheid werkelijk ook in de gemelde plaats reeds tot Stadhouder verkoren was, alsmede hoe zulks was toegegaan, en in alle welke dingen ik zeer klaar en onderscheidenlijk de hand des Heeren te zien kreeg, zodat ik met volkomen ruimte kon zeggen: *dit is van de Heere geschied, en het is wonderlijk in onze ogen.*

Verder mocht ik zeer aanhoudend en uitziende zijn, dat de Heere nu dit begonnen werk geliefde voort te zetten, en hetzelfde met Zijn zegen te achtervolgen, biddende daarbij vurig, dat God, om de zonden des volks, die zij in en omtrent deze verkiezing bedreven hadden, Zijn zegen niet wilde terughouden, maar zich liever over die ellendige hoop wilde ontfermen, hen hun ongerechtigheden vergeven en genadig zijn. Waarop ik in het vervolg met veel bewustheid aan mijn gemoed kon geloven, dat de Heere dit werk van de stadhouderlijke verkiezing ten goede over ons aldus had doen komen, en om ons te redden uit de handen onzer heerszuchtige vijanden.

Nadat zijn Doorluchtige Hoogheid nu vervolgens door de ganse provincie van Holland tot Stadhouder was verkoren en geproclameerd, en het gemelde stadhouderlijke ambt ook al bereids had aangenomen, bestuurde het de Heere in zijn goddelijke Voorzienigheid, dat ik mij op die zelfde dag, waarop de Prins Stadhouder de eerstemaal Rotterdam passeerde, ook aldaar ter plaatse mocht bevinden, zonder dat ik echter de minsten toelig bij mij zelf gemaakt had, om op die tijd aldaar te zijn. Terwijl nu zijn Hoogheid die weg moest passeren daar ik mij bevond, vervoegde ik mij buiten het huis, om die Vorst nog andermaal te zien, terwijl ik hem in de vorige tijd anders verscheidene malen te Utrecht gezien had. Als ik hem zag, groette ik hem, met enige vrienden die bij mij stonden. Welke groet van zijn Hoogheid zeer vriendelijk beantwoord werd, terwijl ik op het eerste gezicht van de Prins, een zeer levendige indruk op mijn gemoed kreeg, van de zwaarheid en gewichtigheid der post, waar de Heere hem toe geroepen en gesteld had, en hoe diep machteloos en krachteloos hij in en door zich zelf was, ter waarneming en uitvoering van dat zware ambt, dat de Heere op zijn schouderen gelegd had.

Dit nu veroorzaakte in mijn hart een innerlijk belang in zijn zaak of omstandigheden, zodat ik hem de Heere voor kon dragen als een Vorst, die Hij ons wel ten goede van onzen staat geschonken had, en die ik geloven kon, dat het wel met ons meende, maar die ons evenwel niet zou kunnen redden noch verlossen, tenzij dan dat de Heere hem krachtdadig geliefde te helpen en te ondersteunen, gevende hem genoegzame macht, kracht, wijsheid, gezondheid en sterkte, om onze vervallen zaken terecht te brengen, indien het anders maar mogelijk en bij de Heere aldus besloten was. Met zulk een werkzaam hart zagen hem mijn ogen na zover als ik hem met mijn gezicht kon bereiken, terwijl ondertussen het volk, dat bij deze occasie in grote menigte tezamen gekomen was, om die Vorst te zien, mij zeer bedroefde, door die ik klaar en duidelijk uit hun praktijk en gedragingen kon afmeten, hoezeer zij hun hoop op een vleselijke arm stelden, ziende maar alleen op het schepsel en vergetende de Heere de God van hemel en aarde, zonder wiens onwaardeerbare zegen, zo in het tijdelijke als ook in het geestelijke geen ding wel begonnen of gelukkig ten einde gebracht kon worden, en dit verfoeilijke kwaad vond ik bij de grote menigte zo uitbrekende en hooggaande, dat ik geheel begon te vrezen, dat de Heere het zien en zoeken zou. Welke vrees en bekommernis mij ook al enige tijd bijbleef, maar waaromtrent mij de Heere evenwel nu en dan verwaardigde, om met dezelve in het verborgen werkzaam te zijn, biddende soms vurig en met veel aandrang en opgewektheid, dat God om de zonden en afgoderijen des volks, die zij zo schandelijk en menigvuldig met de Prins bedreven

hadden en nog kwamen te bedrijven, echter het land niet wilde overgeven of ganselijk verlaten, of de Prins Stadhouder voor de lande onnut en voor zichzelf ongelukkig maken, aangezien zij het alle in hun diepe blindheid en rampzalige onkunde van God en de weg der zaligheid deden, daar Hij de Heere alleen in voorzien en helpen kon, door de ogen van die blinde menigte te openen, opdat zij hun beklaglijke ellende mochten zien, er waarachtig over vernederd worden en verzoening mochten zoeken en vinden in het bloed van de Heere Jezus. Maar hoewel ik in dit werk al enige tijd mocht aanhouden, zo bleef er echter een bekommerde vrees of bewustheid op mijn geest, dat het Nederlandse volk, door hun afgoderij met de Prins, denzelve als voor het land onnut zou maken, en dat de Heere het heil voor land en volk, dat Hij bij zijn aanstelling tot Stadhouder over hetzelfde scheen besloten te hebben, nu niet ter helft zou brengen. Ja, het mogelijk wel geheel achterwege zou laten.

Hieromtrent maakte mij de Heere zeer oplettend en werkzaam in het verborgen, alwaar ik Hem geen rust liet, maar als een waterstroom aanliep, Hem smekende om Zijn zelfs wille, de Prins Stadhouder toch te willen gebruiken tot redding en behoud van land, volk en godsdienst, en te dien einde Zijn zegen over die Vorst te gebieden, die wij allen door onze zonden zo jammerlijk verbeurd hadden. Waarop mij de Heere in Zijn gunst deed voorkomen: *Hij zal voorspoedig zijn, in al hetgene, waartoe Ik hem zenden zal*, Jesaja 5 : 11. Door welk woord de Heere aan mijn gemoed beduidde, dat Hij die Vorst wel niet geheel onnut zou maken, maar hem tot behoud en welzijn van het land hier en daar zou gebruiken, en hem dan ook in die verrichting gelukkig en voorspoedig doen zijn, maar dat God evenwel in het vervolg van tijd zou tonen en openbaar maken, hoe Nederlands volk de beste en voornaamste zegeningen, waarmee Hij hen anders uit zijn grondeloze ontferming zou gezegend en welgedaan hebben, door hun afgoderij met het schepsel, verre van zich geweerd had.

Van welke bedreiging wij in deze tijd, waarin ik dit schrijf, zijnde in December des Jaars 1749, de droevige uitwerkselen al begon te vernemen, blijvende meest alles, wat het politieke, militaire en kerkelijke wezen aanbelangt, in een diep en reddeloos verval, en zonder hoop van enige herstelling. Daarenboven werden de lasten en schattingen telkens meerder en zwaarder, en de pracht, dartelheid, weelde en overdaad, namen hand over hand toe, zodat wij door onze droevige en Godtergende ongerechtigheden, de pas herstelde vrede, al wederom drievoudig verbeurd hadden. Het zou mij geenszins verwonderen indien de Heere ons wederom met nieuwe troebelen en beroerten kwam bezoeken; althans, de Heere toonde ons ten overvloede, dat Hij ons die vrede in Zijn gunst niet geschonken had, waar onder anderen een van de overtuigendste blijken van was, die droevige sterfte onder de runderbeesten, waarmee en waardoor God zo deerlijk tegen ons bleef twisten en toornen, maar waar wij echter niet of zeer weinig door verbeterd werden. Dus is er aan de eerste zijde te zien een zeer zondig, hardnekkig en onbekeerlijk volk, en aan de andere zijde een straffend, twistend en vertoornd God, alle welke dingen, indien er aan 's volks zijde geen verandering ten goede zich opdoet, eindelijk van zeer dangereuse en ongelukkige, ja, ruïneuze gevolgen zullen zijn, daar billijk alle ware en oplettende kinderen van God voor vrezen.

Nadat men hier te lande, door de verheffing van zijn Hoogheid tot Stadhouder, in verwachting scheen te zijn, dat de dingen nu wel ten goede zouden beginnen te veranderen, kreeg men juist de tijding, dat er op de 2^e Juli 1747, dus kort na de verkiezing der Prins van Oranje tot Stadhouder, een zeer bloedige bataille was voorgevallen, omtrent of nabij de dorpen **Vleetingen en Rosmeer**, zijnde een uur van Maastricht, tussen het Franse leger ter een en het geallieerde ter andere zijde, wordende het eerste

gecommandeerd door de Koning van Frankrijk LODEWIJK de XVe, en aangevoerd door de Graven VAN SAKSEN en CLARMOND en het laatste door de Hertog VAN CUMBERLAND, de Graaf VAN BATHIANI en de Vorst VAN WALDEK. In welke bataille wij wederom voor de overmacht der vijanden, die nochtans mede zeer veel volk verloren hadden, niet alleen wijken, maar ons leger, dat voor die slag dus geposteed of gelegerd lag, dat het **Bergen op Zoom** en de daarom heen liggende plaatsen voor alle vijandelijke aanvallen dekte, zich na de voorgevallene bataille genoodzaakt zag, van legerplaats te veranderen en de weg naar Maastricht te nemen. Zodat de streek of koers naar die bovengemelde vesting Bergen op Zoom, daardoor volkomen ter genade van de Fransen werd open gelaten. Die ook geen tijd willende verzuimen, al ten eerste wederom een leger formeerden en daarmee op de 11^e of 12^e van die reeds gemelde maand Juli, die even aangehaalde sterke vesting aan de landzijde, naar de kant van Antwerpen, kwamen berennen en insluiten. Welks bestaan aan de zijde der Fransen met zoveel vlijt werd begonnen en voortgezet, dat zij een dag of drie nadat zij zich voor die plaatsen hadden terneder geslagen, reeds de loopgraven voor dezelve begonnen te openen, geschiedende dit beleg onder commando van de Graaf VAN LÖWENDAHL, terwijl de tijding van hetzelfde, hier te lande en overal, in de eersten opslag geen kleine consternatie onder het volk veroorzaakte.

Doch, zoals het gewoonlijk gebeurt, dat, als bij een blinde menigte de eerste confusie, die deze of gene onverwachte fatale tijding hen veroorzaakt heeft, wat overgewaaid is, om het zo eens uit te drukken, dat zij haar dan doorgaans ten eersten begeven tot het uitdenken of praktiseren van wegen of middelen buiten de Heere, ter afwering van het kwaad, dat zij anders vreesden, en op die uitgedachte middelen dan ook bij gevolg met hun hart vertrouwen, en daar een goeden uitslag van verwachten, ter tijd en wijle het de Heere soms anders en tegen hun verwachting doet uitvallen, evenzo gebeurde het hier onder ons, ten opzichte der tijdingen van de belegering van Bergen op Zoom. Want als het volk van de eerste schrik of consternatie wederom tot bedaren kwam, onderstelde de een dit, de andere dat, maar het algemeenste gevoelen en dat bij de meesten ingang vond, bestond hierin, dat de Fransen denkelijk hun hoofd wel voor deze plaatsen stoten zouden, aangezien dezelve een van de sterkste vestingen der wereld was, en buiten een talrijk garnizoen, dat daar binnen lag en dat men dagelijks kon vermeerderen, de Fransen, hoe machtig anders en hoe wel afgericht op het stuk van belegeren, deze vesting nochtans niet geheel omringen, of dezelve aan alle kanten aantasten, ter occasie van haar situatie of gelegenheid, die haar als onoverwinnelijk maakte.

Wanneer men buiten God redeneert, of onkundig is van de wegen en oogmerken des Heeren, en zo stond het hier geschapen, zulke redeneringen hoorde en bespeurde ik dagelijks bij de meeste lieden die ik ontmoette, en daar ik bij mijzelf ook een hart vond, dat zeer genegen was, om almede op zulke onvaste rietstaven te steunen, zo lag ik soms zeer open, om met de grote menigte mij in deze tegen de Heere te bezondigen. Daar ik nochtans door de genade des Heeren zeer tegenin werkte, hoewel het mij soms als overrompelde, door de grote neiging en begeerte die ik in mijn hart ontwaar werd, om die plaats te behouden.

Maar terwijl ik het volk, zoals ik al reeds gemeld heb, omtrent het belegeren van die vesting, zo verkeerd zag handelen, veroorzaakte zulks al wederom een hooggaande vreze en benauwdheid in mijn gemoed, dat de Heere, om het ijdel en vleselijk vertrouwen der blinde menigte te straffen, deze plaats almede in der vijanden handen zou overgeven, met welke vreze en bekommring ik verwaardigd werd, in het verborgen werkzaam te zijn, en het aangezicht des Heeren deemoedig tot behoud van Bergen op

Zoom te zoeken. Maar de Heere deed mij klaar zien en geloven, dat Hij bij Zichzelf besloten had, ook deze sterkte in der Fransen hand te geven. Dit gezicht ontroerde en ontstelde mij zo geweldig, waar de vijand aanstonds zijn hand in zocht te krijgen, dat ik op dat ogenblik in de grootste verzoeking geraakte, om in een weg van murmureringen zeer tegen de Heere uit te breken, die mij immer ontmoet is, aangezien het overgeven van deze plaatsen mij zo voorkwam, alsof het ganse land daardoor in gevaar zou raken van verloren te zullen gaan, en dat derhalve al mijn hoop en vertrouwen op de behoud van het land, maar ijdele en uitgevondene inbeeldingen waren, die de Heere zou doen verstuiven als kaf voor de wind. Maar zoals deze schadelijke en ongelovige inwerpingen haar droevige uitwerkingen stonden te doen, geliefde het de ontfermende Heere Jezus mij tot bedaren te brengen, en door Zijn Heilige Geest mijn gemoed zo te bewerken, dat ik genade verkreeg, om blindelings te kunnen geloven dat de Drie-enige God in het overgaan van Bergen op Zoom in de macht der Fransen moest en zou verheerlijkt worden, alsmede dat ik de redenen, waarom de Heere zulken weg van tegenspoed met ons kwam te houden, na deze zou verstaan.

Daar mocht ik dan in berusten en zo bewaarde mij de Heere, dat mijn voeten niet uitgleden maar dat ik voor die tijd over mijn boos en bedorven vlees, alsmede over de listige en snode aanvallen des duivels, door Zijn genade de overhand kreeg. Welke genade ik door genade wel ogenblikkelijk diende te bewaren, eensdeels om niet wederom in de zonden van twist en murmurering tegen de Heere te vervallen en anderdeels om bewaard te worden van niet roekeloos of lichtvaardig weg te lopen met allerlei slag en soort van voordelige en schoon opgeschikte tijdingen, die mij haast alle dagen ter ore kwamen en waarmee vele mensen krachtig door werden weggevoerd, zodat velen het gevaar klein en gering begonnen te achten en niet konden verdragen dat sommigen er zo bekommerd over aangedaan waren, die vreesden, dat die plaatsen nog voor het onophoudelijk geweld der Fransen zouden moeten bukken. Waar dan ook velen zich tegen kwamen te verzetten, door te willen betogen, dat, indien God deze sterkte niet zocht te behouden, Hij dezelve zo dapper niet zou laten verdedigen en het daarin liggende volk met zulk een heldenmoed niet bekwamen tot een dappere en manhaftige tegenweer, als de Heere nu kwam te doen.

Daar het mij echter niet genoeg was, dat ik dagelijks alle deze dingen hoorde, zonder dat ik dezelve echter kon aannemen of verwerpen, doordien de begeerte om deze plaats te behouden gedurig het hoofd wederom begon op te steken, daar zich de bewustheid, hoewel die soms zeer bewolkt was, dat de Heere dezelve in der vijanden handen zou overgeven, zeer tegen aankantte, zo veroorzaakte zulks menigmaal in mijn gemoed vele tegenstrijdige vreze en beroeringen, daar ik eindelijk in het verborgen voor de Heere Jezus mede mocht werken, Hem deemoedig smekende, om mij van zoveel slingeringen en zondige vreze te willen verlossen, door mij te doen zien, waarom Hij zulk een dappere tegenweer in die belegerde plaats liet doen en of de Heere zelf binnen die sterkte was en het krijgsvolk opwekte en aanspoorde, of dat het ganselijk maar een werk of bestaan was, waarin God noch gekend noch gezocht werd. Zo geliefde de Heere op een zekere morgenstond, wanneer ik op deze dingen peinsde, mijn ogen te openen om mij te doen zien dat God om vele en verscheidene redenen Bergen op Zoom zo liet verdedigen, waarvan deze volgende geen de minste was, namelijk om ons daarmede te beduiden, dat, indien wij de Fransen al ten eersten zo ras zij hun zaken in de Nederlanden, door het belegeren van onze grenssteden, begonnen in het werk te stellen, zo manmoedig het hoofd geboden hadden als wij in alle dergelijke voorvallen verplicht zijn te doen, dezelve op verre na zo voorspoedig niet

doorgedrongen zouden hebben als zij nu reeds gedaan hadden. Daarbij kreeg ik ook te zien, dat, zo wanneer wij door onze hulptroepen ondersteund en versterkt, ons in de mogendheid des Heeren Heeren, tegen Frankrijks onrechtvaardig geweld verzet hadden, Hij de Heere ons dan geholpen en gered zou hebben, en zijn ontferming en medelijden zou op een bijzondere wijze aan ons besteed zijn geworden, wanneer het Nederlandse volk al aanstonds, toen de vijanden hun grenssteden naderden, de Heere in berouw en leedwezen over hun schrikkelijke zonden en ongerechtigheden waren te voet gevallen, zijn aanschijn in ware boetvaardigheid gezocht en zo het boze uit het midden van hun weggedaan hadden. O, dan zou de Heere met ons geweest zijn en onze krijgsbedrijven gezegend hebben! Want voorzeker zal en moet het zulk een leger wel en voorspoedig gaan, daar de God van hemel en aarde met zijn dierbare zegen tegenwoordig is, hoe weinig zulks ook anders van de blinde menigte, die nog nooit geleerd of recht geweten hebben dat de sterkte Godes is, erkend en geloofd wordt. Maar nu integendeel, nu wij niet alleen in onze zonden en onbekeerlijkheid zijn gebleven, maar nog daarenboven onze schuld en afvalligheid groter gemaakt hebben, is de Heere ons niet alleen slechts tegen geweest, maar heeft zelfs tegen ons gestreden en ons voor een gedeelte in de macht onzer vijanden overgegeven, zodat wij waarlijk alle onze rampen en ellende, niemand dan ons zelf te wijten hadden.

Daarbij kreeg ik klaar te zien, dat God zich niet in Zijn gunst binnen die belegerde plaats vertegenwoordigde, maar wel in Zijn toom en verbolgenheid, zo over de zonde van het gehele volk van Nederland in het gemeen, als ook over de zware ongerechtigheid en onbekeerlijkheid van de inwoners en krijgslieden, die zich binnen de vesting bevonden, in het bijzonder. Welker plicht het vooral nu kwam te vereisen, om de Heere in een waarachtig berouw en leedwezen, over hun diepe vervreemdingen van Hem en Zijn weg van zaligheid, dag en nacht met tranen van ware boetvaardigheid te voet te vallen, aangezien de Heere zijn hand in Zijn rechtvaardigen toorn zo zwaar tegen hun had opgeheven, dat het mij toescheen door middel van dit woord, dat God op die tijd op mijn hart geliefde te brengen: *zou Mijn ziel Zich niet wreken aan zulk een volk, als dit is?* Alsof de Heere haar eerlang met hopen ter hel zou zenden. Op dat ogenblik zag ik des Heeren toorn zo tegen de plaats ontstoken, dat Hij Zich scheen aan te gorden en op te maken, om dezelve, met al wat er in was van mensen en beesten, als in een ogenblik te vernielen, het onderste boven te keren en dezelve te stellen tot een gedachtenis van Zijn schrikkelijke toorn en wraak voor het volgende geslacht.

Wanneer ik dit nu alsoo zag, viel ik, ten uiterste verslagen, hoewel gans stil en bedaard, als op mijn aangezicht en riep uit: *Heere! Heere! verderft en vernielt die stad en dat volk niet, maar behoud, behoud, o Heere! om Uws grote Naams wil.* Terwijl ik onder dat vurig roepen tot God op een geestelijke wijze de Heere met mijn hart vast- en tegenhield, opdat Hij zijn wraak, na deze zijn bedreiging over die plaats, niet zou uitvoeren. Ja, mijn ziel kleefde aan de Heere, gelijk een gordel kleeft aan de lendenen eens mans, en ik wilde niet loslaten voor dat de Heere zich had laten verbidden ter behoud van die vesting, dat Hij ze niet ganselijk vernielde. Waarop ik met innerlijke aandoening mijner ziel dit woord kreeg, Num. 14 : 20, maar met een woord van verandering: *ik heb ze behouden naar uw woord.* En zoals dit woord tot mij kwam, deed de Heere door Zijn Geest mijn geloof zo vast en zeker daarop vertrouwen en werken, als zijnde gesproken door de mond van een God, die niet alleen getrouw, maar ook onveranderlijk was, dat ik aanstonds een hart ontving, om de Heere al knielende met vreugde en blijdschap te loven en te danken, en dat met zulk een gewisheid aan mijn gemoed, dat deze zaak alsoo op Zijn tijd zeker zou bevonden

worden, waar ik in het allerminste niet aan twijfelde.

Dus mochten de Fransen dan vrij al hun macht en geweld tegen die vesting proberen, zij zouden dezelve nochtans, inzonderheid haar sterkte, niet geheel verwoesten of vernielen. O neen, de Jehovah, de alleen machtige God, zou hun deze plaats belangende, omtrent al hun bedrijven perk en paal stellen, waarover zij hun verwoestingen niet zouden vermogen te brengen, aangezien des Heeren oog over deze plaats zou waken.

Daarbij kreeg ik enige verzekering aan mijn gemoed, dat, hoewel de Heere bedreigd had dat Hij die stad in der Fransen handen zou geven, de Heere haar nochtans genadig zou verlossen en van alle geweld bevrijden. En dat ik niet alleen deze gelukkige verlossing zou horen en beleven, maar dat ik zelfs na die dagen in die plaats zou komen en de Heere aldaar met mijn ganse hart loven en danken voor de wonderbare verlossing, welke de Heere zou teweeg gebracht hebben. Ja, dat ik dan niet slechts van anderen alleen zou vernemen, hoe God die plaats nog gered en behouden had, maar dat ik zulks met mijn eigen ogen zou zien en bemerken, en zo door genade de grote en geduchte Naam des Heeren in mijn hart, nog binnen Bergen op Zoom, loven en verheerlijken.

Ofschoon er op die tijd, naar het uiterlijk aanzien, weinig apparentie¹⁵ scheen te zijn, dat ik ooit in staat zou geraken van zulk een moeilijke reis te kunnen doen, daar God mij al, van het begin van de oorlog af, had believen te bezoeken met een bedroefde en *smartelijke maagkwaal*, uit zware en pijnlijke verstoppingen ontstaande, en welke ziekte of kwaal naar geen middelen ter genezing wilde luisteren, maar op het laatst van dag tot dag verergerde, in zover dat ik geen spijsen meer kon verteren, maar alles, zowel bij nacht als bij dag, met grote pijn en geweld uitbraakte, hetwelk mij zodanig verzwakte, dat ik bijna niet meer gaan kon, en er dus, menselijker wijze gesproken, zich voor mij gene andere uitkomst scheen op te doen, dan het einde van mijn zwak en sterfelijk leven. Wat ook sommige van mijn vrienden en bekenden, zo vast verwachtende waren, dat het haast als zeer dwaas, ja, onmogelijk voorkwam, wanneer ik eens verwaardigd werd, niettegenstaande mijn lichaams-ongesteldheid, echter vast te houden aan des Heeren beloften; en dus mondeling te betuigen, dat ik, hoewel dikwijls met vele en zware schuddingen, het nochtans daarvoor houden moest dat ik niet alleen eens weer beter zou worden, maar daarenboven zo gezond, dat ik gemoedigd onder het geleide en bewaring van de Heere naar Bergen op Zoom zou reizen, om daar God te loven voor zijn wonderlijke verlossing en getrouwheid, en Hem tevens te vrezen als een God, wraak doende over de zonden en ongerechtigheden dergenen die Hem niet vrezen.

En o! geloofd, eeuwig geloofd zij de Heere, dat ik ook in deze verwachting niet ben beschaamd geworden, want even voor die tijd, waarop de Fransen die vesting stonden te verlaten en aan de troepen van de Republiek wederom in te ruimen, kreeg ik veel toenadering in het verborgen tot de Heere in Jezus Naam, voor mijzelf vurig smekende, dat God mij niet alleen tot gezondheid wilde herstellen, maar mij ook de medicijnmeester bezorgen, die Hij als een middel tot mijner gezondmaking zou gelieven te gebruiken. Want de Heere had mij alvorens doen zien, dat Hij mij genezen zou, niet onmiddellijk of door een wonder, maar door de ordinaire weg van genezing, namelijk door het gebruiken van een medicijnmeester, wiens middelen de Heere dan omtrent mij bijzonder zou zegenen. En dus bleef ik, vlijtig uitziende en begerig, om dat voorwerp in des Heeren goede voorzienigheid te mogen ontmoeten, met een

¹⁵ waarschijnlijkheid

bewustheid aan mijn gemoed, dat als ik hem gevonden had, ik ook met ruimte zou kunnen geloven, dat de Heere hem gezonden had. Dus zocht ik ondertussen niemand op, en wilde noch durfde niet beginnen, maar bleef uitzierende en wachtende op de Heere, in een gedurig gebed.

Zo gebeurde het na weinige dagen, dat iemand van mijn goede bekenden, met een sterke koorts bevangen werd, bij welke de Heere, door toedoen van andere vrienden, een jongen eerstbeginnende dokter deed komen. Deze heer nu buiten mijn weten van mijn ellendige lichaamsongesteldheid verwittigd zijnde, verzocht mij te mogen zien en spreken, waar ik nochtans een- en andermaal niet toe kon besluiten, doordien ik telkens vreesde, dat ik, verlokkt door de grote begeerte, die ik in mij bevond, om van deze kwaal genezen te worden, lichtelijk buiten de Heere met deze man zou gaan aanleggen, en dat in zulk een weg des Heeren zegen op de middelen alsdan niet zou rusten, maar alles te vergeefs zijn, en de Heere dit mijn doen zich niet zou laten welgevalen. En terwijl ik onder deze vreze en bekommering afkerig en weigerachtig bleef om die dokter bij mij te laten komen, en hij integendeel al bleef aanhouden om mij te ontmoeten, zo stond ik bij deze zaak eens wat stil, en begaf mij in het verborgen om te onderzoeken, of de Heere hier ook zijn hand of vinger in had, waar ik na verloop van twee dagen zo wezenlijk van overreed werd, dat ik niet alleen klaar zag, dat God hierin Zijn hand had, maar dat nog meer is, dat de Heere deze medicijnmeester, in zijn Goddelijke besturing, Zelf tot mij zond, en hem gebruiken wilde tot genezing van mijn ziekte, waarop ik dan ook zo aanstonds in de Naam des Heeren, die heer bij mij liet komen.

Maar toen ik hem zag en bemerkte dat hij nog zo jong van jaren was, zo overviel mij schielijk een sterke vrees, dat hij niet genoeg ondervinding zou bezitten, om zulk een moeilijke en diep ingewortelde kwaal, als waaraan ik onderhevig was, recht en naar vereiste te behandelen, veel minder te genezen. Doch, zoals deze ongelovige vrees mijn hart zocht in te nemen, vertegenwoordigde de Heere Zich aanstonds aan mijn gemoed, en deed mij geloven, dat Hij het hart van deze dokter zou neigen tot al zulke medicamenten, als de Heere voor mij geschikt, of bij Zichzelf verordineerd had, en dat de Heere dan ook die middelen zou zegenen en tot mijn genezing doen werken. Door welke voorkomende genade des Heeren Jezus ik dan ook ben bewaard gebleven, van niet door ongelovigheid te verzinken, welke zonde ons anders zo lichtelijk. Ja, ogenblikkelijk omringt. Deze bewaring was mij ook een middel om los te blijven van het schepsel, en mijn hulp alleen van de Heere te verwachten, hetwelk dan ook zo geschied is. Want nadat ik dan, van die bovengemelde dokter, de voor mij geordineerde medicijnen ontvangen had, begon ik dezelve ten eerste onder een gedurig uitzien naar de zegen des Heeren, nauwkeurig te gebruiken, en wanneer ik dezelve maar drie dagen gebruikt had, bespeurde ik dat het beter met mij begon te worden, en welke beterschap zodanig toenam, dat ik mij ten einde van drie weken, en dat in het midden van de winter, echter volkomen hersteld bevond, tot zeer grote verwondering zo voor mij, als voor anderen, die niet anders dan mijn einde verwachtende geweest waren.

Wanneer ik nu zag dat ik van die langdurende en smartelijke kwaal genezen was, schonk de Heere mij daarbij een hart, om Zijn heilige Naam, nooit genoeg geprezen, deemoedig te loven en te danken en Hem daarenboven vurig en bij aanhoudendheid te smeken, om deze herstelde gezondheid in mij niet alleen te bewaren, maar mij ook te verhinderen, zulke schepselen te gebruiken, die ik bij ondervinding geleerd had, dat mij schadelijk waren, hoe grote lust of begeerte ik anders ook naar dezelve mocht hebben, dat de Heere mij maar om Jezus' wil genade en kracht geliefde te schenken,

om mijn lusten en begeerlijkheden te overwinnen en te verloochenen.

En, geloofd zij de Heere! dat ik door zijn goedheid nu reeds een groot jaar met een zeer gezond en welgesteld lichaam heb omgewandeld, hoewel onder vele zwakheden en struikelingen en ook veeltijds onder zware bestrijdingen en aanvechtingen des satans, die mij soms het leven bitter en bang maakte; inzonderheid dan, wanneer de Heere Zijn vriendelijk aanschijn om mijner zonden wil rechtvaardig kwam te verbergen, en soms toeliet, dat mij de duivel met vuisten sloeg en zijn vurige pijlen gedurig op mij afzond, waardoor mijn ziel of mijn geestelijk leven soms zo gewond en overhoop geraakte, dat ik, - indien de Heere zich mijner niet nu en dan had gelieven te ontfermen, mij genadig te redden en te ondersteunen, - soms in mijn druk allang was vergaan.

Doch, terwijl ik dit schrijf, rijst er in mijn geest deze bedenking op, of namelijk het verhalen van zulke ongestalten, nadat men alvorens zoveel goed en weldadigheden van de Heere geboekt en beleden heeft, voor de blinde natuurlijke mens niet wellicht een steen des aanstoots zou kunnen zijn, die, omdat hun de bevinding der heiligen ontbreekt, daarom ook niet begrijpen kunnen, hoe het wezen kan, dat een waar Christen zo de ene tijd gelovig met de Drieëenige God door genade kan handelen en wandelen, en dan de andere tijd wederom zo ongelovig door de kracht der zonden wordt weggesleept, overmeesterd en van God afwijkt, en God van hem. Dat hij het dan in die staat, door de wijze toelating des Heeren, voor zichzelf zo kwaad krijgt, daar hij het eerst en meermalen in de nabijheid Gods zo goed en wel gehad heeft.

Doch, daar het onmogelijk is, de blinde wereld in deze een recht en geestelijk begrip van de zaken of gestalten der Christenen in te prenten, alzo deze dingen bij bevinding moeten gekend en begrepen worden, zo zeg ik dan maar alleen dit, dat, als ik van zulke ongestalten melding maak, ik dat doe voor dezulken, die door ervarenheid de zinnen geoefend hebben, en die het gegeven is te weten of te verstaan de verborgenheid van het koninkrijk der hemelen, en op wie de zalving der Heiligen rust, waardoor ze alle dingen kunnen leren en dus in deze gene verdere uitlegging of beduidenis nodig hebben.

Het zal, zo ik hoop, niet ondienstig zijn, dat, daar ik zo omstandig geschreven heb van de voorbereiding, die de Heere geliefde te stellen tot het uitvoeren of volbrengen van die beloofde *reis naar Bergen op Zoom*, ik ook als met een woord die reis zelf omschrijf, opdat de Heere toch over alles zou groot gemaakt en verheerlijkt worden.

Nadat ik, zoals reeds gemeld is, ten einde van ruim drie weken, genoegzaam tot volkomen gezondheid gebracht was, kreeg ik ook mijn verlorene kracht en sterkte weder, zodat ik binnen korte tijd in mijn vorige welgestelde toestand naar het lichaam geraakte, als wanneer ik aanstonds enige aandrang op mijn gemoed kreeg, om mij te bemoeien met het volbrengen van die voorverhaalde reis. Waaromtrent ik dus werkzaam mocht zijn, namelijk, dat de Heere mij geliefde te verwaardigen en bekwaam te maken, om dezelve als een waar Christen tot Zijn eer te ondernemen en uit te voeren, en dat de Heere mij derhalve geliefde te bewaren voor alle ijdele inzichten en zondige ongelovige nieuwsgierigheid, welke ik bemerkte, dat vele mensen hier te lande bewoog, om insgelijks zulk een reis te doen, en van welk bestaan op die manier ik zeer afkerig was.

Maar vooral was het mij te doen, dat des Heeren aangezicht mocht meegaan, waaromtrent ik in het verborgen zo standvastig en onbeweeglijk bleef uitzien en aanhouden, dat ik in Christus in een ernstige en kinderlijke vrijmoedigheid voor de Heere kon betuigen, dat ik niet naar Bergen op Zoom zou kunnen reizen, dan in en

onder het geleide van zijn vaderlijke nabijheid en goedertieren bewaring op mijn weg, dat de Heere mij hiervan aan mijn hart geliefde te verzekeren, en dan voorts zelf de dag van mijn reis vaststellen en bepalen, waarop ik eindelijk met veel vertrouwen dit woord kreeg: *Mijn oog zal op u zijn.*

Verder bepaalde de Heere de tweede Pinsterdag van het jaar 1749, op welke dag ik ook dan die reis in het gezelschap van enige weinige goede vrienden in de Naam des Heeren heb ondernomen, nadat mij God even tevoren op een klare en overredende wijze door Zijn Heilige Geest aan mijn gemoed had laten betuigen en beloven, dat Hij mijn uitgang en mijn ingang, gedurende die reis zou zegenen en voorspoedig maken, al hetwelk Hij dan ook getrouw is nagekomen. En dat weet mijn ziel zeer wel, dat heb ik ook zelfs in die beruchte vesting ondervonden. Want terwijl ik daar bezig was met al het merkwaardige, zo in de stad, als om en in de buitenwerken te bezichtigen, vertegenwoordigde de Heere zich telkens aan mijn ziel, inzonderheid wanneer mijn ogen de muren der vestingwerken van binnen en van buiten beschouwden, en onder het bezien alle die gaten ontdekte, welke de Fransen in dat sterk gevaarte overal gemaakt en gegraven hadden, ten einde dezelve, bij hun aftocht van daar, in de lucht te doen springen, maar waarin zij van de Heere zelf zijn verhinderd geworden. Daar, zoals ik reeds verhaald heb en nog verhalen zal, de Heere mij op mijn ernstig smeken beloofd had, dat Hij de vijanden zou verhinderen de werken dier plaats te ruïneren, en waaromtrent ik des Heeren weergaloze getrouwheid, in het nauwkeurig beschouwen van die gemaakte gaten, zo luisterrijk mocht ontdekken, dat haast ieder gat mij toescheen als een mond te zijn, die mij toeriep: *O, hoe getrouw, hoe uitnemend getrouw is de Heere onze God, in het nakomen en vervullen van hetgeen Hij eens beloofd heeft!* Mijn hart verenigde zich met het stomme getuigenis van die levenloze schepselen of voorwerpen, die ik, indien zij van geen kwaad gevolg zouden kunnen zijn, en het in mijn vermogen was, wel tot een helder en altijddurende uitroep van des Heeren nooit genoeg geprezen getrouwheid en waarheid, in die muren der vestingwerken van Bergen op Zoom zou willen laten blijven.

Maar om, na een kleine afwijking, de draad van het verhaal, van hetgeen mij verder is voorgekomen, ten aanzien van de beruchte belegering van die gemelde vesting, en het verdere droevige gevolg van haar overrompeling door de Fransen, wederom aan te knopen, zo zeg ik dan, dat, wanneer de Heere zich zo gunstig ten opzichte van de behoud van Bergen op Zoom, aan mijn gemoed had gelieven te verklaren, God nochtans een weinig na die tijd op welke mij die reeds verhaalde dingen waren voorgekomen, bij gelegenheid dat ik hopende begon te worden, of de Heere ook die plaats zou willen ontzetten; en ik derhalve in deze opzichte des Heeren goedertieren beloften aangaande derzelver behoud alzo moest opvatten, mij wederom voorkwam als een God, die wel barmhartig en genadig, maar ook heilig en rechtvaardig was en die de schuldigen geenszins onschuldig zou houden. Daarom, dat God Zich derhalve ook wreken zou aan die plaats en derzelver inwoners, die Hem voor het grootste gedeelte almede niet kenden noch vreesden, noch zich van hun zonden tot Hem niet wilden bekeren. Ja, ook zelfs in deze ure der verzoeking, die nu reeds over hen gekomen was, naar Hem nog niet wilden vragen, en daarom nu zou de Heere Zich wreken met een grote en gestrengte wraak.

Hoewel ik in en onder dit gezicht, dat mij bitter bedroefde, nog wel eens poogde de Heere tot medelijden over deze ongelukkige plaats en het daar binnen zijnde volk te bewegen of te verbidden, zo vond ik echter de toenadering tot God in deze opzichte zeer vast gesloten, en het kwam mij voor, dat God niet horen zou, al bad ik ook dag en nacht. Ja, dat ik mij, indien ik het bidden nogmaals wilde ondernemen, als een

wederspanning tegen God zou aanstellen, en waarvoor ik zeer bang was. Derhalve bad ik vurig tot God, dat Hij mij een onderworpen hart geliefde te schenken, om in al Zijn doen en laten gelovig te kunnen berusten, en hoe het ook met de belegering van Bergen op Zoom zou aflopen, dat ik in alles God maar mocht prijzen en verheerlijken, en zeggen met hart en mond: *Hij is de Heer, Hij doe wat goed is in Zijn ogen.*

Terwijl ik nu, onder vele verwisseling van gestalten, de verdere tijd van die beruchte belegering passeerde, zo gebeurde het, op de 16^e September, zijnde een rustdag, des morgens voor de Godsdienst, dat hier iemand van mijn goede bekenden, schijnende zeer ontsteld te zijn, in huis kwam, van welke ik verstond, **dat de Fransen meester van Bergen op Zoom geworden waren**, en die stad bij verrassing hadden ingenomen, en toen ook nog bezig waren met plunderen en doodslaan, dat zeer ellendig en deerniswaardig in zijn werk ging, voegende daar nog een en andere droevige omstandigheid bij.

Door deze schielijke en onverwachte tijding nu ontstelde ik zo geweldig, dat ik aanstonds voor vele inwendige beroeringen en twijfelmoedigheden open lag, het was, alsof mijn hoop en verwachting van de Heere ten goede voor die vesting begon te bezwijken, doordien het rampzalig ongeloof en mistrouwen aan Gods beloften mijn hart zo sterk kwam aan te vallen en te bestoken, dat ik in gevaar was van te denken: *hebben dan des Heeren toezeggingen een einde? heeft God vergeten genadig te zijn?* Maar de Heere, die mijn zwakheden kende en zag, bewaarde en verlost mij van die verzoeken, door mij tijdig dit woord met kracht op mijn hart te drukken: *Het is goed dat men hoop, en stille zij op het heil des Heeren*, Klaagl. 3 : 26.

Door deze woorden bracht de Heere mijn gemoed wederom tot bedaren en deed mij geloven, dat, al had Hij nu die stad volgens zijn bedreiging in der Fransen handen gegeven en bezoeking over de zonden van velen gedaan, ik nochtans met onderwerping aan de weg van Zijn gerichten, in stilheid en vertrouwen op de verlossing dier plaats mocht blijven hopen en verwachten, op grond van Gods beloften, waarin ik voorzeker niet beschaamd zou worden, want dat God op Zijn tijd zijn beloften alzo zeker zou vervullen, als Hij te dezer tijd Zijn bedreiging, voormaals over de vesting gedaan, kwam uit te voeren.

Ook deed Hij mij daarbij zien en bemerken, dat indien Hij Bergen op Zoom uit de handen der vijanden verlost had, Hij de Heere er in het minste niet door verheerlijkt zou zijn geworden, maar geweest zijn Zijne eer aan anderen gegeven te hebben, aangezien meest al het volk hier te lande het behoud van die plaats inzonderheid zouden toegeschreven hebben aan de gelukkige verheffing van zijn Hoogheid tot Stadhouder, alsmede aan het goed beleid en dapperheid van officieren en soldaten. Waardoor de Heere dan wederom grotelijks getergd en onteerd zou zijn geworden, alzo het volk van Nederland, enige weinigen die de Heere vreesden uitgezonderd, van niemand minder de redding of verlossing van deze vesting hopende of verwachtende waren, dan van God. Derhalve Hij zich genooddaakt vond, al zulke wegen met ons te houden, alhoewel het Hem aan Zijn hart smartte en Hij het als met tegenzin deed, enig en alleen door onze zonden en onbekeerlijkheid daartoe genooddaakt werd. Daarvan was dit woord, dat de Heere, als zich grotelijks over ons beklagende, een en andermaal op mijn hart drukte, een levendig bewijs: *Ach! dat Mijn volk naar Mij gehoord had, dat Neêrlands Israël in Mijn wegen gewandeld had, in korten tijd zou Ik haar vijanden gedempt hebben en Mijn hand gewend hebben tegen haar tegenpartijders*, Psalm 81 : 13 15.

Terwijl ik deze dingen alzo bezag en bemediteerde, betreurde en beweeende ik ondertussen de akelige en verwarde staat van land en volk, waarover God mij, onwaardige, diep vernederde en verlegen maakte, wat er nog eindelijk van zo een

reddeloos gestel aan alle kanten worden zoude. Maar in deze verlegenheid, die mij schielijk tot moedeloosheid zou gebracht hebben, kwam de Heere mij te hulp, doende mijn aandacht en opmerking vallen op die woorden, die ik zo-even aangehaald heb: *ach, dat Mijn volk naar Mij gehoord had, enz.*

Hieromtrent merkte ik op, dat God ons nog *Zijn volk* noemde, niettegenstaande wij het zo zwaar en schrikkelijk tegen Hem verdorven hadden, zodat wij van overlang al niet meer waardig geweest waren, Gods volk genaamd te worden, en nu noemde de Heere ons evenwel nog *Zijn volk* en erkende er ons voor, uit hoofde van zijn onbegrijpelijke trouw en onveranderlijkheid. Waarin de Heere mij op die tijd zo bijzonderlijk geliefde in te leiden, dat ik mezelf verloor in een zeer eerbiedige verwondering over Gods heilige deugden en volmaaktheden, zodat ik van hoogachting voor de Drieëenige God moest uitroepen: *wie is een God gelijk de Heere? Ik ken er geen.*

Zo vergunde mij de Heere zijn Naam te loven en te prijzen en op zijn onveranderlijke en vaderlijke getrouwheid in Christus Jezus, ter behoud van dit land en volk, te pleiten en aan te dringen, roepende gedurig zolang de Heere tegenwoordig was, deemoedig uit: *Behoud, behoud Uw volk o Heere, want Uw liefde en trouw is groot.*

Door deze ontdekking van de Heere, werd mijn gemoed zodanig overreed van de rechtvaardige redenen, die Hem genoodzaakt hadden niet alleen om Bergen op Zoom over te geven, maar ook aldaar de Fransen, bij de overgave zo te laten huishouden, als wij gezien en gehoord hebben, dat ik de Heere daar over in mijn gemoed kon prijzen en verheerlijken. Bij die gelegenheid leerde ik wat van de praktijk van dit woord verstaan: *O God der wrake, o Heere God der wrake, verschijnt blinkende*, Psalm 94:1. Want de Heere God kwam mij voor als een God die strenge wrake geoefend had over Zijn wederpartijders en vijanden, en dat had Hij also moeten doen uit kracht van Zijn vlekkeloze heiligheid en rechtvaardigheid, die als heerlijke en aanbiddelijke deugden en volmaaktheden in God zo luisterrijk uitblonken, dat de Heere mij op die tijd voorkwam, als een *God der wrake*, zo blinkende in heiligheid en rechtvaardigheid, dat mijn ziel vol van heilige verwondering moest uitroepen: *O Heere, Heere, mochten de ellendige blinde en zorgeloze mensen van de wereld U in Christus Uw Zoon eens zo leren kennen als een God der Wrake. Och wat zouden zij U niet vrezen, eren en dienen! Maar nu o Heere! kennen zij U niet, zij weten niet wie en hoedanig een God Gij zijt en daarom kunnen zij U niet vrezen, noch voor Uw woord beven. Och mocht het dan eens Uw heilig welbehagen zijn U aan de arme mensen, inzonderheid aan Uw volk, door Uw Heilige Geest te openbaren en bekend te maken, opdat Uw grote en geduchte Naam meer en meer mocht geprezen en verheerlijkt worden; terwijl Gij o Heere! o volzalige Drieëenige God, alle lof, prijs, eer en heerlijkheid waardig zijt.*

Deze kennis nu van des Heeren wegen en handelingen met Bergen op Zoom is mij in het vervolg tot een bewaarmiddel tegen de murmureringen van mijn boos en verdorven vlees geweest, terwijl dat al gekant bleef staan tegen des Heeren soevereine daden en handelingen en die telkens betwisten en bedillen wilde, maar waar tegen de Heere Zijn heiligheid en rechtvaardigheid also krachtig en gepast deed gelden, dat het vernieuwde deel dat uit God geboren is, langs die weg door de genade des Heeren, zich zo manmoedig tegen het vlees verzette dat het daardoor verhinderd werd in deszelfs vijandige gekantheid tegen de Heere uit te breken.

Ondertussen gebeurde het dat ik verwittigd werd, dat de Fransen reeds begonnen waren om de muren der vestingwerken van Bergen op Zoom te ondermijnen, en dezelve dus gereed te maken om ze bij de eerste gelegenheid te doen springen en ons land van een zo voorname sterkte, die wij aan die kant zo nodig hadden, te beroven. Terwijl mij aan deze zaak bijzonder veel gelegen was zo nam ik daar een zo groot

belang in, dat ik niet rusten kort voor dat de Heere mij verwaardigde, om deze gebeurtenissen in het verborgen voor de troon te brengen, en Hem vurig te smeken van aan Zijn beloften te willen gedenken, waarin Hij beloofd had, die stad en haar werken te zullen behouden, alsmede dat Hij mijn gebeden die ik door Zijn Geest zo menigmaal voor de behoud dier plaats naar de hemel had mogen opzenden, om deszelfs gebrekkigheid, maar die uit mij was, evenwel niet geliefde te verwerpen, maar dezelve insgelijks gedachtig te zijn. In welke biddende gestalte ik zeer ernstig bleef uitzien en aanhouden naar een genadige verhoring.

Zo geschiedde het op een zekere morgenstond, terwijl mijn hart zeer uitzierende en wachtende was op het heil des Heeren, dat de Heere Jezus mij voorkwam, mijn ogen als opende en ook mijn geloof versterkte, zodat ik op een zeer levendige en klare wijze te zien kreeg dat mijn gebeden en smekingen, welke ik door de genade des Heeren in de vorige dagen voor de behoud van Bergen op Zoom had mogen doen, bij de Heere nog in gedachtenis waren en als zo vele rekestten ten voordele van die vesting in de hemel bewaard werden, tegen welke de Fransen niets zouden vermogen, aangezien dezelve door een onwankelbare belofte van de Heere, als in het cement gelegd waren. Dus zag ik de vestingwerken van Bergen op Zoom zo wel verzekerd en bewaard, dat ik geloven kon, dat, al waren alle de duivels uit de hel bezig om die werken te ondermijnen, ten einde dezelve te laten springen, de Heere haar nochtans allen belachen en bespotten zou, haar oogmerken krachtadig tegengaan en volkomen vrijdelen. Daar kon ik het op die tijd gerust en gelovig op laten aankomen, maar de Heere die mij dit geloof en vertrouwen op zijn toezeggingen door Zijn Heilige Geest geschonken had, moest mij ook in hetzelfde bewaren en staande houden, terwijl de vijand mij gedurig kwam bestoken en daardoor tot ongeloof en wantrouwen zocht te brengen.

Waaromtrent hij onder andere deze list gebruikte, namelijk, dat hij mij telkens zocht in te werpen alsof het een schrikkelijke hoogmoed en dwaze vermetelheid van mij was, van te durven denken, laat staan het daarvoor te willen houden, dat mijn onwaardige en ellendige gebeden voor het heilig oor en aangezicht des Heeren Zebaoth zouden gekomen zijn, en daar in de hemel van zo grote kracht en uitwerking zouden wezen, dat God om diens wil, als wonderen van bewaring zou doen, en dat ik mij nog daarenboven verstout had van te durven bidden, dat God, die de heiligheid zelf was, aan zulke onheilige gebeden zou willen gedenken; dat, o dat was een zaak, zeide de duivel, die de allerheiligste mensen niet zouden hebben durven ondernemen of uitvoeren, hoewel zij, voer hij voort, wel honderdmaal Godzaliger waren dan ik, zo hadden zij nochtans veel te kleine gedachten van hun smekingen en gebeden, dan dat zij er zulke grote dingen van verwacht zouden hebben. Derhalve was dit in mij niet anders dan een gruwelijke trotsheid en vermetelheid waaromtrent hij mij met zware oordelen en bezoeking van de Heere dreigde.

Dit wist hij soms zo listig en waarschijnlijk ter verschrikking en beroering van mijn ziel, die al aan de Heere zocht vast te houden, voor te stellen en aan te dringen, dat hij het mij eindelijk zo bang maakte dat ik zeer ernstig tot God riep en smeekte dat de Heere mij doorzoeken en ontdekken wilde, en indien ik niet uit vermetelheid, maar uit een heilig en gelovig vertrouwen alzo gehandeld had en zulks nog zocht te doen, dat de Heere mij dan uit Zijn woord geliefde bekend te maken, dat de heiligen overlang óók zo gedaan en zo gewerkt hadden, opdat ik mijn smader wat mocht te antwoorden hebben. Zo bracht mij de Heere met veel licht en kracht dit woord op mijn hart: *Mijn gebed werd gesteld als reukwerk voor Uw aangezicht, de opheffing mijner handen als het avondoffer*, Psalm 141 : 2.

Door deze woorden bevestigde de Heere zo levendig aan mijn gemoed, dat mijn werk niet alleen in waarheid was, maar dat ook de oude heiligen al over duizenden van jaren, door de werking des Geestes, op zulk een vrijmoedige maar nederige wijze hun gebeden en smekingen bij de Heere hadden voorgesteld en aangedrongen. Hetwelk dan ook een onuitsprekelijke gerustheid en vertrouwen in mijn ziel veroorzaakte en mij ook eensklaps van alle kwellingen en tentatiën des satans voor die tijd verlost. Ik zeg voor die tijd, omdat de duivel van zulk een bestaan is, dat, als hij ziet dat zijn leugens en listen, waarmee hij des Heeren kinderen onophoudelijk plaagt en bestrijdt, door de kracht die zij van boven ontvangen ontdekt en verijdeld worden, dat hij zich dan wel verschuilt en voor die tijd van hun afhoudt, maar evenwel begeeft hij zich niet ver van hun af, maar houdt hun als het ware van nabij onder het oog, om toch bij de hand te zijn zodra zich maar de minste occasie tot verleiding opdoet. Hieromtrent is de satan zo naarstig en werkzaam, dat hij zichzelf nimmer rust geeft, maar altijd dag en nacht, bij manier van spreken, op de been is om aan het volk en de zaak des Heeren alle mogelijke afbreuk te doen. Want hij is zulk een schrikkelijke vijand van God, dat, al gaf hem de Heere al het volk dat thans op de aardbodem leeft in zijn macht om die naar zijn welgevallen te verleiden en te bederven, en de Heere behield van die ontelbare menigte van mensen maar zes uitverkorenen voor zich, dan zou hij deze weinige de Heere nog misgunnen en zij zouden hem, inzonderheid wanneer zij teder en Godzalig leefden, nog zulk een doorn in zijn oog zijn dat deze weinigen hem op die wijze meer ongenoegen en verdriet zouden veroorzaken, enkel omdat zij God vreesden, als al het genoegen dat die ontelbare hoop door hun slaafse onderwerping zijn helse heerschappij anders zouden kunnen toebrengen. Ja, één enige gelovige ziel kan die helse booswicht soms in de kracht des Heeren zulken spijt en verdriet aandoen, dat hij als razende en verwoed schijnt te worden, en als God het toeliet zo zou hij zulk een Christen wel op staande voet vernielen en van de aarde verdelgen. Om zijn helse boosheid zo te ontsteken en gaande te maken behoeft een Christen niet anders te doen als God door genade teder lief te hebben, te dienen en te verheerlijken en zich zo nabij de Heere te houden, dat als de duivel op haar aankomt om haar te kwellen en tot ongeloof te brengen over de zekerheid van haar aandeel aan Christus, en om een vreze in haar hart te brengen of ze niet nog wel bedrogen zou uitkomen, dat zij hem dan in en door de Heere manmoedig weerstaat en tot hem zegt: 'Wel vijand als ik dan al in de hel zou moeten komen, zo zou de Heere daar bij mij zijn, en dan wilde ik daar niet anders doen dan de luisterrijke heiligheid en rechtvaardigheid mijns Gods voor u en alle hellewichten loven, roemen, prijzen en verheerlijken, en dan zou de hel voor mij gene hel maar veeleer een hemel zijn, al moest ik zelf daar om mijn zonden lijden, zo wilde ik nochtans mijnen God niet vloeken noch lasteren, maar prijzen, groot maken en uitroepen: *Gij Heere God, zijt rechtvaardig en rein en wij verdienen deze straffe om onze ongerechtigheden.*'

O, als een Christen zo kan spreken en de satan zo moedig en gelovig als onder de ogen durft zien, zwelt hij als een pad van spijt en boosheid en het is voor hem als onverdraaglijk dat zulk een ziel de verheffing Gods zo in haar hart en in haar keel heeft. Daar hij God zo dodelijk haat dat hij niet lijden mag dat er een enige ziel naar God vraagt of omziet, veelmin dat zij zo luisterrijk God zou prijzen en verheerlijken

Nadat de Heere dan Bergen op Zoom, zoals reeds gemeld is, in Zijn toorn alzo had overgegeven, hebben de Fransen in dat jaargetijde verder niets meer ondernomen of kunnen ondernemen, vanwege de zware inundatie waarmee de landen en plaatsen allerwege, waar zij iets zouden hebben kunnen uitvoeren, bezet waren, hetwelk zeker een droevig ongemak voor de arme landslieden daaromstreeks moet geweest zijn.

Daar de vijanden derhalve niets konden uitvoeren, zo begaf zich de Graaf VAN SAXEN, na op alles goede order gesteld te hebben, naar Frankrijk, waar men ten hove reeds naar zijn komst verlangde, teneinde met hem te overleggen, hoe men best de oorlog met voordeel zou kunnen voortzetten, zo indien men onderwijl voor Frankrijk geen genoegzaam voordelige vrede bedingen kon.

Daar ik zulke zaken tevoren voorzien had en dezelve mij zeer aangingen, geraakte ik zeer ijverig uitziende bij de Heere en bad vurig, dat Hij mij geliefde te verwaardigen en bekwaam te maken om de raadsvergaderingen, die nu eerlang in Frankrijk tot nadeel van ons en onze bondgenoten stonden gehouden te worden, met mijn hart als bij te wonen, alsmede, dat de Heere daar insgelijks wilde tegenwoordig zijn en alles zien en horen wat aldaar gedaan en gesproken zou worden. Hierin mocht ik onvermoeid blijven aanhouden, terwijl ik zag, dat het de Fransen maar te doen was om ons of geheel te overmeesteren, of indien dit anders alzo gemakkelijk nog niet gaan wilde, ons dan echter tot het aangaan van een zeer nadelige vrede te dwingen. Al welke dingen mij dan gedurig de noodzakelijkheid onder het oog brachten, om door genade de Heere als een waterstroom aan te lopen, teneinde het Hem behagen mocht de raadslagen onzer vijanden te verijdelen.

Zo gebeurde het op een zekere dag, waarop ik wist dat in Frankrijk een voorname en grote raadsvergadering stond gehouden te worden, dat God mij verwaardigde dat ik mij op een ootmoedige en nederige wijze in Jezus' Naam mocht afzonderen, en dat in zulk een gestalte, dat ik met mijn hart als het ware bij die raadsvergaderingen in Frankrijk als tegenwoordig was en daar niets deed als vurig bidden dat het de Heere mocht behagen Achitofels raadslagen te verijdelen en teniet te maken, tot eer en heerlijkheid van zijn groten en geduchte Naam en tot redding en verlossing van dit ellendig bedorven land en volk. Dit bad ik te ernstiger, doordien ik zo levendig geloven kon, dat God met zijn alwetendheid in Frankrijk bij die ellendige raadsheren tegenwoordig was alsof ik het met mijn ogen zag, zodat ze niet een woord konden spreken of God hoorde het. Ja, wat meer is, Hij wist ook alle haar verborgen overdenkingen des harten, zodat alles naakt en geopend was voor Zijn ogen. Hoe weinig dit ook van degenen, welke op die tijd die raadsvergaderingen kwamen uit te maken, denklijk is gedacht geworden, zo was het mij echter hier tot ondersteuning en bemoediging in het verrichten van de plicht des gebeds, waarin ik eindelijk alles aan God kon overgeven en toevertrouwen, zijnde in mijn gemoed volkomen overreed, dat onze hulp en verlossing enig en alleen van de Drie-enige God zou moeten komen, of dat het anders in korte tijd met ons gedaan zou zijn.

Terwijl ik nu met mijn hart in deze gestalte mocht blijven staan, gebeurde alhier een particuliere omstandigheid, welke ik, omdat God in het vervolg zich van deze bediende om mij in een tijd van zware verzoeken te ondersteunen, verhalen zal.

Het gebeurde dan, dat in de maanden van **October en November 1747**, dus kort na het overgaan van Bergen op Zoom, het continu sterk en **zwaar begon te regenen** zodat het water hier en daar zeer hoog begon te komen, hetwelk in natte en slappe winters in deze plaats doorgaans een grote ongelegenheid veroorzaakte, doordien haast alles overliep en het water soms op de wegen en in vele huizen kwam te staan, tot groot verdriet en ongemak van diegenen die alhier de laagste huizen en plaatsen bewoonden, waar dan nog bijkwam, dat het water niet weggemalen kon worden tenzij de Heere een oosten- of noordoostenwind liet waaien, die dan zo enige dagen achtereen doorwaaide hetwelk in regenachtige winters nochtans weinig gebeurd.

Met dit gedurig regenen nu kreeg ik in het verborgen werk voor de Heere, Hem vurig

smekende dat het Hem behagen mocht, ons voor zware regens en hoog water te bewaren, maar indien het des Heeren heilige en soevereine wil zo niet mocht zijn, dat Hij mij dan een hart geliefde te schenken om stil en onderworpen in Zijn weg te berusten. Want mijn hart is een ding dat elk ogenblik genegen is om tegen de Heere en Zijn heilige wegen en gerichten te twisten en te murmureren, willende noch kunnende niet verdragen dat God Zijn oordelen op de wereld uitzond en oefende. Maar als de Heere zegeningen en goedertierenheden komt te schenken, o daar is mijn verdorven deel vrij wat beter mede tevreden, en zou dat altijd wel willen hebben en genieten, zonder zich in het minste te bekommeren hoe die zegeningen en weldaden veeltijds min of meer misbruikt en veronachtzaamd worden, alsmede hoe dezelve door toeval van dat zondig misbruiken dikwijls oorzaken zijn van eens Christens zwaar verval en diepe en beklaglijke vervreemding van de Heere zijn God, waar men thans in deze akelige en geesteloze tijd vele en droevige voorbeelden van ziet.

Doch, hoewel ik nu in het verborgen des Heeren aangezicht ten goede voor deze plaats mocht zoeken ten aanzien van het hoge water, zo regende het alle dagen al voort. Ja, het werd eer erger dan beter, in zover dat het maar twee derde van een voet, beneden de straat ter zijde van onze keuken stond. Wanneer ik dit als bij toeval zag, overviel mij schielijk zulk een zware moedeloosheid, dat ik gedachten begon te maken om niet meer voor het ophouden van de regen te bidden. Daar het mij voorkwam dat de Heere het niet zou horen; daarbij dacht ik dat het een volstreckte onmogelijkheid zou zijn het water van de straat te houden, daar het hoe langer hoe sterker begon te regenen. Maar zodra als ik dit dacht kwam dit woord tot mij: *bij de mensen is dit onmogelijk, maar hij God zijn alle dingen mogelijk*, Matth. 19 : 26.

Toen deed de Heere mijn gemoed, dat zeer beroerd was, bedaren en ik kreeg te zien en te geloven, dat God zijn hand en bestuur in deze regen had, alsmede dat er geen druppel meer noch minder zou neervallen, als dat de Heere zou ordineren en toelaten.

Ook bracht de Heere mij onder het oog hoe dat ik door mijn diepe blindheid en ellendig ongeloof, alle deze dingen en zaken, rakende des Heeren soevereine regering en besturing omtrent de schepselen en gebeurtenissen van deze wereld, op verre na zo niet kwam op te merken en gade te slaan gelijk het wel behoorde, teneinde God de Heere over alles geprezen en in alles erkend en verheerlijkt werd.

Hierover vernederde mij de Heere en verwaardigde mij om in de Heere Jezus verzoening te zoeken en te vinden. In wiens Naam ik wederom een vrijmoedige toenadering kreeg tot God mijn Vader, Hem kinderlijk en deemoedig smekende om ons toch genadig, om Zijns Naams eer, voor hoog water te willen bewaren. Waarop de Heere de Jehovah mij dan ook aan mijn gemoed verzekerde door zijn Geest, dat Hij tot het water niet zou zeggen: *overstroomt of loopt over de straat*, maar dat het beneden dezelve zou moeten blijven. Deze toezegging des Heeren geloofde ik op die tijd zo vast en ruim, dat, hoewel het bijna stortregende, ik het echter stil en gerust op Hem kon laten aankomen, van welke ik volkomen geloofde dat niet liegen kon en in wiens mond ik nooit enig bedrog of list gevonden had.

Na deze ontmoeting met de Heere, regende het nochtans de tijd van drie dagen en nachten bijna zonder ophouden, waaromtrent ik door de satan en mijn eigen vlees zeer gekweld en gezocht werd, doordien deze twee gezworen vijanden van alle ware rust, vrede en vergenoegen in God, niet wilden aflaten van mij gedurig voor te houden dat ik mij bedriegen zou wanneer ik wilde blijven geloven en verwachten dat het water beneden de straat zou moeten blijven, en dat het maar een simpele inbeelding was het daarvoor te willen houden dat de Heere mij zulks zou beloofd hebben. Want, zo dit een toezegging van de Heere was, de regen dan immers zou ophouden, waar nochtans niet de minste apparentie toe was, terwijl het water ondertussen alreeds zo hoog

gekomen was dat hetzelfde noodzakelijk, en dat wel binnen weinige uren, niet alleen over de straat zou lopen maar zelfs ook in huis zou komen. Dit drong hij zo sterk op mij dat mijn lichaam beefde van ontsteltenis en benauwdheid.

Maar hoe meer hij mij kwelde hoe meer ik tot God riep en op Hem en Zijn getrouwheid zocht te hopen. Ondertussen kreeg ik een sterke aandrang op mijn geest om eens buiten 's huis te gaan en te zien hoe het met de hoogte van het water geschapen stond, hetwelk ik om de zwakheid van mijn geloof niet durfde ondernemen, voor en aleeer ik mij in het verborgen voor de Heere had mogen afzonderen en Hem deemoedig gesmeekt had, dat, als deze aandrang, om naar het hoge water te gaan zien, uit Hem was, Hij de Heere mij dan geleiden, bewaren en ondersteunen wilde, want dat in mij geen kracht was om de verzoeken des satans en mijn verdorven vlees te weerstaan. Waarop de Heere zoveel vertrouwen in mijn hart werkte dat ik het wagen durfde om in Zijn Naam en kracht naar buiten te gaan, waar ik de juiste hoogte van het water kon zien. En daar ter plaatse komende, onder een gedurig opzien tot de Heere, zo zag ik dat het water nog maar een grote duim breed beneden de straat stond daar het niet over moest lopen, indien de Heere tot mijn ziel gesproken had. Op dit gezicht viel de vijand zo geweldig op mij aan, door mij zeer sterk tot ongeloof te verzoeken, dat hij mij zeker zou overweldigd hebben indien de Heere Jezus mij niet genadig bewaard en geholpen had, door zich aan mijn ziel te vertegenwoordigen en mij dit woord, daar een verborgen kracht van uitging, op mijn hart te drukken: *Geloof alleen, en gij zult de heerlijkheid Gods zien*, Markus 5 : 36. Toen liet de duivel van mij af en ik zag daarop met alle oplettendheid toe wat de Heere zou gelieven te doen of te gebieden.

En zie, de regen begon aanstonds zo te verminderen en binnen een klein uur geheel en al op te houden, waarop het schielijk licht en helder weer begon te worden, de wind keerde zich naar het oosten en begon van die kant wakker door te waaien, dat zo al enige dagen achtereen continueerde, waarop onze poldermolens aan het malen gingen en ons binnen weinige dagen van het meeste water verlost.

Terwijl ik al deze dingen met de uiterste nauwkeurigheid opmerkte en gade sloeg, ontdekte ik daarin zulke wonderen en aanbiddelijke wegen en werkingen van de Heere, waarin Zijn getrouwheid en waarheid mij zo groot en heerlijk voorkwamen dat mijn hart zich niet genoeg over God kon verwonderen, noch Hem naar waarde loven, prijzen en verheerlijken, zodat ik der woorden vol zijnde eindelijk moest uitroepen: *Heere mijn God, uw deugden en volmaaktheden kunnen nooit genoeg gezien, geroemd en geprezen worden, ja, al had ik duizend, duizend tongen, nog was ik niet bekwaam om eens volkomen te danken Uw Naam.*

Terwijl mijn hart zich zo in de Heere verlustigde, verfoeide ik mijzelf over de oneer en belediging, die ik zo menigmaal door mijn droevige en zo zeer nabij liggende ongelovigheid, de heilige Naam des Heeren had aangedaan, hetgeen mij nu zo innerlijk en oprecht leed was, dat ik als wegsmolte in een kinderlijk berouw en veroordelen van mijzelf. Want nu zag ik levendig en klaar dat God niet alleen getrouw en waarachtig was, maar wat nog meer in God uitblonk was dit, namelijk: Hij was de waarheid en getrouwheid Zelf, en dat was onder vele andere deugden en volmaaktheden waaruit de Heere bestaat, ook Zijn aard en natuur. Zodat het niet anders kon zijn, of dat wat de Heere eens beloofd heeft, Hij dat altijd onveranderlijk op Zijn tijd zal volbrengen of uitvoeren, en dit vloeit zo uit de eigen aard en natuur van de Heere. Zodat dit woord wel degelijk en ten overvloede waarachtig is: *Die de Naam des Heeren kennen, zullen op Hem vertrouwen.*

Maar bij deze occasie of gelegenheid kan ik niet voorbijgaan, om met weinige regelen eens op te merken hoe zware post of werk het voor een Christen is, door toeval van de

zwakheid zijns geloofs, wanneer de Heere aan zijn ziel iets beloofd heeft en de dingen of zaken daar de belofte over gegaan is nemen een koers of loop die het contrarie van het beloofde schijnt te zullen uitwerken, dan nochtans onder zware bestrijdingen des satans en van het boze vlees, in een levendig en werkzaam geloof aan de getrouwheid en waarheid van de Heere onwankelbaar vast te houden, en het daar maar gerust op laten aankomen. O, tot zulk een werk behoort niets minder dan dat zo een ziel ogenblik in de kracht des Heeren door het geloof bewaard wordt, en zo een oog blijft houden op de onveranderlijke getrouwheid, waarheid en almachtigheid van de Heere, want dan is God haar een Zon en Schild waarop alle de vurige pijlen des satans afstuiten en stomp worden, en haar noch kwetsen noch schaden kunnen. Al probeerde het de duivel dan ook nog schoon met zeven andere geesten bozer en goddelozer dan hij zelf is, zo zou nochtans die arme ziel nog soms als in triomf aan de Heere vasthouden, en alles gerust op Hem laten aankomen en roepen tegen duivel en vlees met hart en mond juichende uit: *ik vertrouw op God met mijn hart.*

En toch, als het de Heere om wijze en heilige redenen niet behaagt het geloof van Zijn kinderen te ondersteunen en te doen werken, in afhangende van Hem omtrent hetgeen Hij hun beloofd of toegezegd heeft, maar de Heere onttrekt zich maar een ogenblik en laat haar eens aan haar zelf, o! dan is terstond haar sterkte geweken, en zij liggen open om op de eersten vijandelijke aanval de moed te laten zinken, en zich door twijfelmoedigheid en ongelovigheid zwaarlijk tegen de Heere te bezondigen. Terwijl zij hier tegen sterk vrezen, zuchten en zoeken te strijden en in de grond aan de beloofde zaken, dan eens meer, dan eens minder, nadat de kracht der bestrijdingen sterker of flauwer op hun afkomt, blijven vasthouden, en dat niet geheel los kunnen laten, maar pogende veeleer met dat weinige geloof staande te blijven. Ja, door te breken, zo is dit voor hun een allerzwaarst en moeilijk werk in zulk een geval als ik al reeds gemeld heb, en de ziel zou het op die wijze tegen die zware bestrijding niet lang uithouden indien de Heere haar niet op een krachtdadige wijze met Zijn genade en geest wederom voorkwam, ondersteunde en opbeurde.

Dat ondervond mijn ziel in deze gebeurtenis op een klare en overtuigende wijze, en heeft het ook voor deze menigmaal levendig ondervonden, alsmede hoe onuitsprekelijk goedertieren en menslievend de Heere Jezus is dat Hij zulk een ontferming en medelijden oefent met onze zondige zwakheden en gebreken. Want immers wat behoefde de Heere meer te doen als ons de dingen te beloven, aangezien Hij altijd zo getrouw in het volbrengen is, dat wij op Zijn enkel woord gehouden. Ja, verplicht zijn te geloven, en doen wij het niet, de onrust en de kwellende die wij uit die hoofde over ons zelf halen, komt ons rechtvaardig over, en daar kon de Heere ons gedurende ons leven in laten blijven. Maar nee, Hij weet wat maaksel wij zijn, een zeer broos en ellendig aarden vaatje, daar het een eeuwige onmogelijkheid voor zijn en blijven zal een enige van des Heeren beloften met het hart te geloven en daarop te vertrouwen, tenzij de Heere Jezus zelf door Zijn Geest dat geloof niet alleen in het hart werkt maar ons nog daarenboven in de dadelijke oefening of praktijk ervan genadig beware en ondersteune, want anders ondervinden wij maar al te veel *dat de uitgestelde hoop het hart krenkt*, Spr. 13 : 12.

Nadat mij de Heere nu verwaardigd had om alzo ter verlossing en bevrijding van het hoge water werkzaam te mogen zijn, zoals ik hier gemeld heb, kwam mij al aanstonds **de toestand van het land** al wederom onder het oog en op mijn hart, en de Heere deed mij hetzelfde als het ware eens met aandacht overzien, dat is, ik merkte nauwkeurig op wat wij reeds kwijt waren en verloren hadden. En dat verlies kwam mij zo

considerabel en aanmerkelijk voor, in vergelijking van de weinige en min verweerbare sterkten die wij nog machtig waren, dat ik daaruit klaar begreep en opmaakte, dat ons land niet vele plagen of stoten, door het geweld der vijanden meer zou kunnen uitstaan, of hetzelve zou al haastelijk bukken of buigen moeten onder de macht en heerschappij van een vreemd en afgodisch vorst. Daarbij hoorde en vernam ik van alle zijden, hoe druk de vijanden van alle kanten bezig waren om alles in gereedheid te brengen, ten einde ons vroeg in de voortijd maar weer met een ontzaggelijk leger op het lijf te vallen.

In welk geval de Heere mij deed zien, dat het voor hun alsoo gemakkelijk zou zijn ons ganse land in te nemen en te overweldigen, als het hoge water onze straat ingenomen en overstroomd zou hebben, indien de Heere het niet goedig en nog even tijdig had gelieven te verhinderen. Derhalve kwam mij het land alleszins levendig voor als een land en volk dat reeds op de oever van zijn ondergang scheen gekomen te zijn, zonder dat er buiten de Heere nog ergens enige wezenlijke rede en genoegzame hulp tot deszelfs redding en behoud scheen op te dagen. Het is waar, daar werd van onze kant wel mede-gearbeid om de vijanden te keer te gaan en in hun overwinningen te stuiten, maar dit ging zo traag en langzaam, ten aanzien van de dringender nood van het land, dat het mij telkens tot een innige smart was.

Terwijl ik in het doorbladeren van Nederlands vroegere en latere historiën meermalen had opgemerkt, dat het wel meer gebeurd was dat in tijden van oorlog, de dingen of zaken die tot 's lands redding en behoud ten uiterste noodzakelijk waren, zo droevig langzaam in gereedheid gebracht werden dat de vijanden soms al ver gevorderd, Ja, diep in het land gedrongen waren, eer en alvorens men hier te lande met de vereisten tegenstand klaar was, zo mocht ik een waar belang stellen in deze smartelijke zaak, en dat zette mij aan en wekte mijn nieuwsgierigheid op om zoveel in mijn vermogen was, naar de oorsprong van dit kwaad te zoeken en waar hetzelve wel meest door veroorzaakt werd. Waarvan ik bij vlijtig onderzoek al verscheiden redenen ontdekte, van welke ik alleen hier diegene, welke mijns oordeels wel de allervoornaamste mag gerekend worden, zal melden.

Namelijk, dat men doorgaans hier te lande in een tijd van vrede, niet alleen te weinig troepen op de been had, maar ook nog daarbij het ganse militaire wezen weinig ter hart neemt, waardoor het dan gebeurt dat alles deze aangaande, soms in een zeer diep en reddeloos verval komt, waaruit dan ontstaat, dat, ingeval van een opgekomen oorlog het onze republiek bijna aan alles ontbreekt wat in zulk een zaak vereist wordt, om de vijand moedig af te wachten, of ook wel indien het nodig is buiten de provinciën tegen te trekken. Inzonderheid ontbreekt het ons aan brave en welgeoefende krijgslieden, door die het getal dat men hier doorgaans in tijd van vrede op de been houdt, op verre na nog niet genoeg is om onze grenssteden in tijd van oorlog behoorlijk te bezetten, veel minder het ganse land te dekken, hetwelk dan veroorzaakt dat wij in geval van oorlog, bijzonder met Frankrijk, door onnoemelijke kosten en met veel gesukkel en getalm, ons genoodzaakt zien om onze hulp van elders te doen komen en dat soms wel van zeer verre, gelijk wij daar in de gepasseerde oorlog een vers en klaar bewijs van hebben, in het verdrag of alliantie van onze staat, benevens de Engelse met de Russische Keizerin, ter overneming van 6 á 37.000 mannen om het land te redden, en ware het mogelijk, voor deszelfs gehelen ondergang te helpen bewaren, alle welke moeilijkheden ons zo lichtelijk niet zouden overkomen, indien wij hier te lande beter van krijgsvolk voorzien waren als het tot heden toe geweest is.

Doch, terwijl ik om de draad van het verhaal niet gedurig af te breken, tot hiertoe van *de optocht der Russen naar dit land*, en hoe ik daaromtrent gestaan heb, nog niets heb

kunnen verhalen, zo komt het mij nu hier het allergepaste voor, terwijl ik nu zo even harer gedachtig geweest ben. Derhalve zal ik dan vermelden dat de geruchten van een *onderhandeling tussen de Russische Keizerin, Engeland en onzen Staat*, tot het overdoen van een goed getal troepen, zo vele Jaren door het land gegaan zijn zonder dat er echter iets zakelijks op kwam te volgen, dat het mij bijzonder verveelde en ik niet wel verdragen kon dat er iemand enige de minste verwachting meer van koesterde of enig geloof aan die geruchten sloeg, terwijl ik voor mijzelf poogde nooit meer om die zaak te denken, veel minder om een goed gevolg van dezelve te willen verwachten, aangezien ik onderstelde dat Frankrijk wel zijn uiterste best zou doen, om, was het mogelijk te verhinderen dat deze bovengemelde onderhandeling nimmer tot stand gebracht werd, om reden dat het Hof daar al te veel belang in had om hieromtrent als met de handen in de schoot te zitten en dat werk zo maar met onverschillige ogen aan te zien en gerust zijn gang te laten gaan.

Doch, hoezeer ik poogde en werkte om deze zaak uit mijn hart en gedachten te verbannen, het was mij volstrekt onmogelijk, terwijl dezelve mij bij- en, hoe meer haar vervulling nabij kwam, als op zijde bleef, zodat ik eindelijk begon te denken of hier voor mij ook enige aanwijzing of beduidenis in mocht opgesloten liggen, daar de Heere mij wat uit leren wilde.

Maar terwijl ik op mijn hart niet mocht vertrouwen, zo vreesde ik of ik niet wel heimelijk buiten de Heere met deze zaken zocht weg te lopen, om van deszelfs goeden uitslag de redding of verlossing van het land te verwachten en dus vlees tot Zijn arm te stellen. Terwijl ik hieromtrent duister gehouden werd en derhalve niet wel kon onderscheiden om wat redenen mij deze zaak zo bijbleef, mocht ik eindelijk met dezelve in het verborgen werkzaam worden, de Heere gedurig smekende dat het Hem behagen mocht mij te ontdekken waarom mij telkens de geruchten van een onderhandeling van die natuur, zoals ik alreeds gemeld heb, tevoren kwamen, biddende daarbij dat de Heere die gedachten wilde wegnemen, opdat ik toch geen kwaad gebruik van dezelve mocht maken.

Integendeel, de Heere deed mij zien en geloven, dat er waarlijk aan het Russische Hof onderhandelingen op het tapijt waren ter overneming van een goed getal troepen, alsmede hoe het mijn en aller ware Christenen plicht was, deze onderhandeling door vurige gebeden te ondersteunen en te bevorderen, opdat het akkoord in des Heeren gunst en tot heil van de lande mocht getroffen en gesloten worden, want dat God anders almede in deze voornemens en raadslagen zou blazen en dezelve alle zou kunnen verijdelen en voor ons onnut maken. Dit gezicht bleef mij zo continu bij, dat het mij ten volle overtuigde van de noodzakelijkheid om de Heere in deze ernstig te zoeken, waartoe de Heere mijn hart dan ook krachtdadig overboog en bewerkte waardoor ik dan een bewustheid aan mijn gemoed kreeg, dat God deze zaak eindelijk zou doen gelukken, en alles, alles dat van een andere kant werd aangewend om die beruchte onderhandeling te dwarsbomen, volkomen verijdelen zou, waarmee ik bijzonder blijde was.

Ook zo trok ik mij te dezer tijd de verwarde toestand van het **Zweedse land**, met allen ernst en ware belangneming aan, terwijl ik zag en bespeurde dat in dat rijk almede een krachtig geweld en gewoel veroorzaakt werd door dezulken, die reeds het beste gedeelte der wereld in een jammerlijk moordtoneel veranderd hadden, om, ware het mogelijk, de Zweden in dit gruwzame spel met de Russische Keizerin ook aan de dans te helpen.

Over alle welke dingen ik het aangezicht des Heeren zou vurig mocht zoeken, dat, al was Zweden mijn eigen Vaderland geweest, zo zou ik toch niet hartelijker en inniger

mij met deze zaken hebben kunnen bemoeien. Want ik vreesde zeer, dat, als Zweden met Rusland op een lichtvaardige wijze, zoals het mij toescheen, in oorlog kwam, de Heere hetzelfde aan haar zijde niet zou zegenen of voorspoedig doen wezen. Daarbij oordeelde ik het van groot belang, niet alleen voor de Zweden maar ook voor de Denen, om met de Russen in goede vrede en verstandhouding te leven en door onderlinge verbintenissen elkander de balans en macht van Europa, die reeds al veel te sterk aan de Bourbonse zijde begon over te hellen, zoveel in hun vermogen is nog in het evenwicht te helpen houden en bewaren, waaromtrent ik dan zeer uitziende mocht zijn dat de Heere beide de partijen, indien er Zijn Naam door verheerlijkt kon worden, geliefde te bewaren van tegen elkander in een wrede oorlog uit te breken, hetwelk de Heere aan hun lieden tot hier toe verhinderd heeft, en zo ik hoop, nog verder verhinderen zal.

Maar om nu nog een woord van de Russen te melden, voor zoveel de zaken ons betroffen, zo mocht ik daaromtrent van dag tot dag, hoe langer hoe klaarder zien en geloven, dat het zeker des Heeren weg zou worden zich ter onzer hulpe van deze volkeren te bedienen, en daaromtrent ben ik ook geenszins bedrogen geworden, aangezien de Heere die langdurende onderhandeling eindelijk zo heeft gelieven te besturen dat alle de daarin belanghebbende partijen het in alles eens zijn geworden. Wanneer nu verder al hetgeen dat daaromtrent nog te doen en te verrichten was, gelukkig ten einde was gebracht, zo hebben al aanstonds deze overgenomen manschappen, ten getale van tussen de zes á zeven en dertig duizend, (37.000) de mars naar deze landen aangenomen, zijnde dit geschied in het begin van het **Jaar 1748**.

Omtrent welke optocht ik wederom twee dingen onder mijn oog en op mijn hart kreeg, waaromtrent ik des Heeren hulp wederom nodig had.

(1) Het eerste van deze twee dingen had zijn betrekking op de doormars der Russen, door de rijken en staten van de andere mogendheden, waaromtrent ik vreesde dat zij enige zwarigheden zouden ontmoeten, of ten minste dat zekere woel- of wargeesten, die vanwege een heerszuchtig Hof aan alle hoven en staten van Europa gezonden worden, om nauwkeurig acht te geven waar en bij wie enige goede maatregelen genomen worden, om het evenwicht van Europa in balans te houden en zulke heilzame dingen met al hun aanhang en vermogen tegen te gaan en te verijdelen, zeker trachten zouden om tegen deze doormars alle hinderpalen in de weg te werken, zoveel hun enigszins doenlijk was, om, al konden zij de doormars zelf niet verhinderen, nochtans maar te werken en te woelen om dezelve hier en daar op te houden en te belemmeren, ten einde teweeg te brengen dat dit vreemde volk voor de redding en behoud van het land van weinig of geen nut kon zijn. Derhalve kwam het mij ten uiterste noodzakelijk voor de Heere ook in deze weg te kennen en Hem deemoedig te smeken, dat Hij deze mannen, die Hij nu tot onzer hulpe had doen optrekken de nodigen doortocht, overal waar zij door moesten passeren, geliefde te bezorgen, door de harten der Vorsten tot een gunstige toestemming te neigen of over te buigen, alsmede om al hetgene dat door de vijandelijke partij tot stuiting en belemmering van deze doormars mocht opgeworpen of berokkend worden, door zijn Goddelijke kracht te verijdelen en uit de weg te ruimen, en omtrent welke dingen ik in het verborgen zeer mocht aanhouden en uitziende zijn.

(2) Aangaande nu de tweede zaak waarmee ik veel te doen kreeg, dezelve betrof zo wel mij in het particulier als al het volk hier te lande in het generaal, en bestond hierin, dat ik in mijzelf een hart vond dat gedurig haar vertrouwen buiten de Heere, op deze nu in aantocht zijnde manschappen wilde stellen, en hieromtrent vreesde ik daarbij,

dat vele inwoners van Nederland zich grotelijks tegen God zouden bezondigen, en deze zonde dus wellicht weer een middel mocht worden waardoor de Heere vergramd wordende, deze middelen, die Hij onder anderen bijzonder tot onze redding scheen geschikt te hebben, wederom als uit zijn hand te werpen en vruchteloos te maken. Terwijl mij dit ten hoogste aanging maakte mij de Heere bijzonder waakzaam en oplettend over deze plaag van mijn eigen hart, waaromtrent ik gedurig wederhoudende kracht en genade des Geestes nodig had. Ook zo waakte ik soms in de gebeden tot de Drie-enige God, omdat Hij toch niet om de zonden der blinde menigte hier te lande mocht resolveren, al de aangewende middelen ter onzer redding weg te werpen, en ons en het ganse land maar in zijn grimmigheid en rechtvaardigen toorn in de handen der vijanden over te geven, zoals wij sedert lang verdiend en waardig geweest waren.

Wanneer nu verder dit bovengemelde volk op reis was, mocht ik nu en dan als het ware met mijn hart eens bij hun komen en God voor hen smeken dat Hij hun geleiden, bezorgen en bewaren wilde, alsmede dat God haar gelukkiglijk wilde doen komen ter plaatse, daar Hij hun gebruiken wilde. Hieromtrent werd ik verwaardigd in het verborgen des Heeren aangezicht te zoeken, of namelijk deze troepen ergens in Frankrijk zouden vallen of inrukken, dan of dezelve hier te lande zouden aankomen. Maar het kwam mij voor dat dit gestelde geen van beiden des Heeren weg zou zijn, en wat wel eigenlijk des Heeren oogmerk in deze mocht wezen, daar geliefde mij God geen inzien in te geven. Derhalve bleef ik daaromtrent duister, evenwel mocht ik vast geloven dat God haar tot redding dezer landen zou gebruiken, en dit was mij op die tijd genoeg, wordende verwaardigd om blindelings en onderworpen in des Heeren soeverein bestel te berusten, en kunnende de Heere, zonder de minste begeerte om te mogen weten hoe het gaan zou, al zijn welbehagen laten doen.

Het is vervolgens bij de uitkomst gebleken dat de mars der Russen naar deze landen niet tevergeefs is geweest, want, hoewel dezelve wederom terug hebben moeten trekken wanneer zij omtrent halverwege genaderd waren, heeft nochtans deze hun optocht aan Frankrijk veel werk gegeven, en dat Hof wat handelbaarder gemaakt om wat williger het oor te lenen aan de vrede-voorslagen die door de Bondgenoten te dezer tijd aan hetzelfde gedaan werden, schoon ik daarbij niet ontkennen wil dat deze handelbaarheid der Fransen, ten aanzien van het maken ener vrede, ook ten dele veroorzaakt is door het groot gebrek aan granen en vele andere ellenden, waar de onderdanen van Frankrijk door de langdurigheid en algemeenheid van deze oorlog, mede gedrukt werden, niettegenstaande al de roemruchtige maar onrechtvaardige voorspoed van hun wapenen en oorlogsbedrijven.

Ik voeg hier nog bij, dat de voorslagen van de vrede zelf, nu ook beter naar de smaak van Frankrijk ingericht en opgesteld waren, doordien de Koning van Engeland kwam te resolveren, zich te laten gezeggen om **Kaap Bretton** aan de Fransen terug over te geven, zonder welke overgave zij van te voren menigmaal betuigd hadden van geen vrede te zullen aangaan. Maar dat niettegenstaande de optocht der Russen hun een doorn in het oog was is onder andere hieruit gebleken, namelijk uit de ernstige verzoeken die zij aan de oorlogende tegenpartijen telkens lieten doen, om die gemelde troepen niet verder voort te laten trekken maar halt te doen houden; hetwelk hun dan almede geaccordeerd en ingewilligd is. Want de Heere had nu reeds Zijn oogmerk met derzelver optocht ten meesten dele bereikt, en derhalve was het niet nodig dat zij verder avanceerden. Wel is waar dat dit Russische krijgsvolk, Engeland en Holland anders ook onbedenkelijke geldsommen zou komen te kosten, edoch, dit verlies of deze schade moeten wij geduldig en lijdzaam zoeken te dragen.

Onder andere beweegmiddelen om dit heilzame oogmerk te bereiken, zou ook kunnen dienen, dat wij ons zelf veel zochten voor te stellen, hoe het immers veel beter en dragelijker voor ons is dat wij deze menigvuldige gelden verliezen, dan dat wij het ganse land en alles, alles daarbij verloren hadden.

Ten andere, zou ware het grotelijks te wensen dat dit geval van de overneming der Russen in onzen dienst of soldij, zoals die zaak in haar gans beslag gelegen heeft, benevens de moeilijkheden die daaraan verknocht zijn geweest, een middel mocht worden om onze hedendaagse regenten, en bijzonder zijn Doorluchtige Hoogheid de Heere Prins Erfstadhouder levendig te overtuigen van de grote noodzakelijkheid, om in tijd van vrede meer troepen op de been te houden dan tot hiertoe geschied is, en dezelve door bekwame subjecten in alle militaire zaken en vereisten wel te laten onderwijzen en tot de krijgsdienst bekwaam te maken, opdat, wanneer de Heere ons in het vervolg wederom met de plaag van de oorlog wilde bezoeken, dat nochtans ernstig af te bidden is, wij ons evenwel in zulk een geval dan niet wederom genoodzaakt mochten zien, van met zo zware moeite en kosten onze hulp van elders te doen komen, maar dezelve, menselijker wijze gesproken, in ons eigen land bij de hand hebben.

Maar hiertegen zullen zeker de meeste van onze Nederlandse inwoners onder andere in te brengen hebben, dat het op de been houden van een goed getal militie in een tijd van vrede, maar overtollige kosten voor het land en voor de burger zijn, terwijl men dan genoodzaakt is een grote partij lediggangers, en die het land geen voordeel toebrengen, te onderhouden en aan de kost te helpen, en dat daarenboven 's lands schatkist zodanig uitgeput is dat het genoegzaam onmogelijk is, vele troepen op de heen te houden.

Maar op alle deze zwaarigheden zou men kunnen antwoorden, dat, om in de eerste zaak of tegenwerping zo veel doenlijk te voorzien, zo zou men diegenen die onder de soldaten of ruitery een ambacht geleerd hadden, op halve soldij of iets meerder kunnen stellen, en haar daarbij permissie geven om naar gelegenheid uit te zien om hun ambacht zo goed zij konden te oefenen, mits dat zij zich echter op de gezette dagen of uren bij de ingestelde krijgsexercitiën, zonder mankeren, lieten vinden. Hoewel ik anders ook niet onbewust ben, dat deze voorslag aan de kant der gilden van allerlei ambachten, vele zwaarigheden zouden ontmoeten. Degene nu daarentegen, welke geen ambacht of beroep verstonden, zou men op heel soldij gesteld hebben en overal daar het nodig was, aan 's lands dijken en werken kunnen laten arbeiden, een ieder naar zijn kracht en bekwaamheden, en ik houd mij verzekerd, dat, wanneer men bij mogelijkheid dit omtrent de troepen also in het werk wilde stellen, dezelve voor de lande gans niet tot schade, maar eerder zeer nuttig en profijtelijk zouden zijn.

Wat nu de tweede tegenwerping aanbelangt, namelijk *de slechten staat van 's lands schatkist en financiën*, daarin zou men ook al kunnen voorzien; vooreerst: door het afschaffen van een partij overtollige en onnutte lasten en bedieningen; ten tweede door het verkopen van de ambten tot profijt van het land, alsmede door het besnoeien en beteugelen van een partij kostbare en dartele verteringen die maar op pracht en overdaad uitloopen, en dan ten laatste door een goede en geregelde huishouding, zoveel doenlijk is, in te voeren, omtrent alle de dingen of zaken die tot 's lands heil en welvaren moeten behartigd, geregeerd en bestuurd worden.

Ziet, dit zijn zo al de voornaamste wegen, die men onder de zegen des Heeren zou kunnen inslaan, om onze vervallen zaken weer wat op de been te helpen of te herstellen en onze verloren achting bij onze naburen, zo vrienden als vijanden, enigermate wederom op te richten, en in alle voorkomende gelegenheden, meer of minder te doen gelden, dat evenwel niet licht gelukken zal tenzij dan dat wij ons naar

de mens gesproken, door het op de been houden van een goed getal wel geoefende krijgsknechten, zoveel ons doenlijk is, ontzaggelijk en gevreesd doen maken. Zo er ooit een tijd geweest is waarin onze republiek deze krachtige voorzorg ten hoogste nodig gehad heeft, zo is het in deze tegenwoordige tijd die wij thans beleven, in welken wij dat sedert enige jaren zo machtig geworden Frankrijk zo gans dicht al aan onze zijde gekregen hebben, dat hetzelfde zeer gemakkelijk bij de eerste voorkomende gelegenheid, met een sterk leger, waar men in dat land altijd rijkelijk van voorzien is, over een partij half geruïneerde grenssteden heen marcherende, ons lichtelijk in ons eigen land wederom een onaangenaam bezoek zou kunnen geven, indien wij niet wel daartegen gewapend en op onze hoede zijn willen, dat al wederom zonder het op de been houden van een goede hoop militie niet geschieden kan.

Hoewel het anders wel waar is, dat de vrede en vriendschap van de Pruisen en Engelsen onze naburen, benevens de goede en gewichtige alliantie of verbintenis tussen onze Staat en enige der Zwitserse cantons, om, in geval van oorlog elkander te helpen of zoveel troepen over te doen, van veel nut en noodzakelijkheid voor ons Gemenebest is, zo kan nochtans de schielijker inval van een machtige vijand, alle deze anderszins zo heilzame middelen, in weinig tijd gans onnut en vruchteloos maken, zo door de passen overal te bezetten waar langs deze troepen zouden moeten passeren, als wel inzonderheid doordien doorgaans zeer veel tijd voorbijloopt eer alles in gereedheid kan gebracht worden, wat tot het optrekken en marcheren van een leger al vereist wordt, en behoort in acht genomen te worden.

Maar om eens wederom tot mijn vorig verhaal te komen, aangaande *de bedroefden toestand waar ik het land in de maand December des Jaars 1747* in mocht beschouwen, zo ten aanzien van ons smartelijk verlies en de overmacht der vijanden, als wel inzonderheid omdat ik onder al deze oordelen bijna niemand ontmoette die dezelve recht ter hart zocht te nemen, of zijn zondige wegen zocht te verlaten, terwijl ik voor mij zelf ook zo diep ellendig was dat ik moest uitroepen, dat, *als de Heere met mij in het gerichte wilde gaan, ik niet een van duizend zou kunnen beantwoorden*. Zo verviel ik door dit gezicht, daar ik door genade niet recht mee kon werken, in zo grote en zware moedeloosheid dat ik bij mijzelf voornam, niet meer om de behoud van het land te bidden, aangezien ik vreesde, dat de Heere niet alleen niet zou horen, maar dat meer is, zelfs roken tegen mijn gebeden en smekingen, en dus zou alles maar vruchteloos zijn.

In deze zondige ongestalte, daar de vijand grotelijks zijn hand in had, gaf ik mijzelf zodanig toe dat ik alles liet lopen, en daarenboven al mijn vorige bevindingen en toezeggingen of beloften des Heeren diep in twijfel trok, vrezende maar allerwegen dat ik mij bedrogen had, aangezien het mij toescheen dat de Heere zulk een zondig en rampzalig volk, dat Hem zo grotelijks getergd en vertoornd had en als nog geen afstand wilde doen van ongerechtigheid, niet zou willen redden of verlossen. Want, dat het bij ons alsoo gelegen was, dat, als God deze grote verlossing, die wij zo onwaardig waren, aan ons wilde doen of te weeg brengen, wij de afval dan maar te meerder zouden maken. Derhalve dacht ik, en wilde het nu in de uiterste vertwijfeling er maar voor houden, dat er voor ons nu niets anders te verwachten was dan een schrikkelijke vergelding des loons, waar ik het dan nu maar op aan moest laten komen.

Ziet! Zo moedeloos kan een Christen dikwijls het hoofd, hart en handen laten hangen wanneer de Heere zich maar wat onttrekt en hem aan zichzelf overlaat. O, als dit gebeurd verliest een Christen aanstonds zijn kracht en sterkte in de Heere, en het ellendig ongeloof komt zo sterk op de been en oefent zulk een geweld op die arme

onvermogene zielen, door een zware vloed van schuddingen en twijfelingen tegen haar vorige bevindingen en de grond van haar hoop en vertrouwen op te werpen, dat het haar onmogelijk is door de kracht der hebbelijke genade, deze stoot te verduren of staande te blijven onder zulke verzoeking, maar zij worden soms al ten eerste overweldigd en ter neder geworpen, en schijnen nu maar alles te zullen opgeven en loslaten. Ofschoon zij anders in de grond en wortel der zaak, nimmer enige waarachtige bevinding kunnen of willen overgeven of loslaten, want God laat nooit de kracht van ongeloof zover over Zijn kinderen de overhand nemen, dat zij de wortel der zaak overweldigd en wegwerkt. Want indien dit gebeurde zou een waar Christen van de genade wederom kunnen vervallen, dat in alle eeuwigheid niet gebeuren zal. Maar hoewel een oprecht Christen nu wel in de grond aan de Heere en de dingen die hem van God geschonken zijn, onder de zwaarste verzoeking volstandig blijft vasthouden, zo zet hem zulks in de ure der verzoeking geen troost, kracht of moed bij, tenzij dan dat de Heere door een verborgene ondersteuning, voorkoming of bewerking, die onmachtige ziel helpt, bewaart, ondersteunt en opbeurt, en hetwelk zij dan naderhand, als de hitte der verzoeking wat geweken is, met dankbaarheid ziet en erkent en God in Christus, naar de genade die zij daartoe van de Heere ontvangt, zoekt te prijzen en te verheerlijken. Ook ontdekt haar dan de Heere waarom Hij al zulke weg met haar gehouden en ingeslagen heeft, namelijk om haar zelf aan haar diepe onbekwaamheid en machteloosheid meer en meer te ontdekken, opdat zij toch niet hoog gevoelend zouden worden van haar zelf, waar een Christen veel voor open ligt. Bijzonder dan, wanneer de Heere hun eens hier of daar toe verwaardigd of in opmerkelijke zaken of gevallen boven anderen komt te gebruiken, als middelen en werktuigen, waardoor de Heere over zulk een zaak of geval, de zegen en de vrede gelieft te vermenigvuldigen. O, dan heeft een Christen wel eens daarbij enige vuistslagen des satans benodigd om zijn hoogmoed en zelfszoeking in te binden en te beteugelen, terwijl die zonde alle kwaden bij de minste voorkomende gelegenheden, zo nabij en voor de deur ligt en zo heimelijk en listig in onze harten sluipt en daar zoekt te vernachten, dat wij, - indien de Heere ons door zulke en diergelijke wegen, hoewel zij smartelijk zijn, niet gedurig tegenhield en bewaarde, - telken reize in gevaar zouden zijn om ons zwaarlijk tegen de Heere te bezondigen. Daar het integendeel onvergelykelyk beter voor ons is, in een gezonde zin genomen, door vallen en opstaan wat onderwezen te worden in de praktijk van dit woord: *Niet dat wij van ons zelf bekwaam zijn iets te denken als uit ons zelf, maar onze bekwaamheid is uit God*, 2 Cor. 3 : 5.

Nadat nu deze ongestalte in weinige dagen op zijn hoogst gekomen was, zodat mij niets anders was overgebleven dan een innerlijk treuren en zuchten over de ongerechte werken die ik zag en hoorde dat onder de zon geschieden, zo geliefde de Heere zich mijner te ontfermen en mij in Christus voor te komen met Zijn genade en barmhartigheden, en die ik zag dat zeer groot en vele waren, en het kwam mij voor alsof de Heere van Zijn kant genegen en bereidwillig was, om in de rijkdom Zijner barmhartigheden ons van onze vijanden te verlossen, zich nogmaals aan ons bekend te maken, en dat op een wonderbare wijze.

Maar terwijl ik zag hoe wij door onze zware en langdurende zonden alle goedertierenheden en genade verbeurd hadden en de kracht van het ongeloof daarop zeer sterk werkte, zo kon ik niets aannemen of geloven, maar zeide in mijn hart: niemand, niemand in de ganse lande is 's Heeren genade of barmhartigheid waardig, hoe toch zou ik dan durven hopen dat de Heere ons zou willen genade bewijzen.

O, dacht ik, dit te willen denken zou niet anders dan zondige vermetelheid zijn, en zoals ik dit gedacht had kwam dit woord met kracht op mijn hart: Ik doe het niet om

uwentwille, maar om Mijn heilige Naam, Ezechiël 36 : 22. Daarop deed de Heere mij zien, dat, als Hij met de verlossing van het land wachten zou totdat een enige ziel onder de mensenkinderen zulks waardig was, Hij dan nimmermeer die verlossing over hetzelfde zou kunnen brengen, terwijl alle vlees zijn weg verdorven had. Derhalve kon niemand onder de zon, in en door zichzelf, uit hoofde van de ganse verdorven natuur, iets anders bij God die zo gans heilig was, verdienen of waardig zijn dan tijdelijke en eeuwige plagen en oordelen, en dat, zo wanneer de Heere integendeel zegeningen en genade aan het verdorven mensdom kwam te schenken, Hij zulks enig en alleen deed om zijn zelfs wille, en om gene andere redenen wilde of zou de Heere iets goeds ten onzen opzichte over ons gebieden en uitvoeren.

Maar terwijl mij de toestand van het land hier wederom zo ellendig en reddeloos onder het oog kwam, zo kwam mij deszelfs behoud door de verbazende kracht van het ongeloof bijna onmogelijk voor. Maar de Heere ontfermde zich ook in deze en kwam mijn zwakheid genadig te hulp, door het geval van het hoge water, dat ik even zo omstandig verhaald heb, mij onder het oog en op mijn hart te brengen. Waaromtrent ik deze dingen op- en aanmerkte, namelijk, hoe onmogelijk het mij toegeschenen had, dat de Heere machtig was om het water te verhinderen over de straat te lopen, daar het zo op het punt geweest was van zulks te doen, de Heere het nochtans boven mijn verwachting gedaan had, en dat op zo een wondere en aanmerkelijke wijze.

Toen deed de Heere mij daarbij zien en geloven, dat het voor Hem niet minder mogelijk was het zinkende en ellendige land alsoo voor ditmaal voor deszelfs gehelen ondergang te bewaren, als Hij onze straat voor de overstroming bewaard had. Maar God zou het alleen doen om Zijn Zelfs wille, en daar mocht ik toen in berusten en aan Zijn macht en goedertierenheid in Christus geloven, en toen berouwde het mij hartelijk dat ik de Drie-enige God door mijn schandelijke ongelovigheid, in mijn verkeerde bevatting of duister en ongelovig misverstand van de uitstorting van Zijn weldaden en barmhartigheden zo grotelijks onteerd en beledigd had; waaromtrent ik niet tot rust of verruiming kon komen, voordat de Heere mijn ongerechtigheden om Christus wille vergeven had. Terwijl ik nu vervolgens op de verlossing en redding van het land hopende was en uitziende bleef, zo gebeurde het op een zekeren morgen, terwijl mijn hart op de Heere peinsde, dat mij met kracht dit woord voorkwam: de Heere is opgestaan, en wanneer ik van blijdschap niet ten eerste kon geloven, kwam mij nog krachtiger ten tweeden male voor: *de Heere is waarlijk opgestaan*.

En ik zag toe, en ziet, de kracht des Heeren om te verlossen stond als het ware tussen **Antwerpen en Bergen op Zoom**, en wel op een plaats alwaar een zeer groot konvooi van velerhande levensmiddelen, waar de Fransen, om alles bijeen te krijgen, lang aan gearbeid hadden, moest voorbij passeren. Daar hetzelfde geschikt was voor het Franse garnizoen dat binnen Bergen op Zoom in bezetting lag en aan al het nodige gebrek begon te lijden. Toen was ik zeer biddende en uitziende in het verborgen, dat het de Heere behagen mocht het zo te besturen, dat dit konvooi geslagen en verstrooid mocht worden opdat het des te klaarder mocht blijken, dat Hij de Heere waarlijk ter onzer hulp was opgestaan, en het kwam mij zo voor alsof de Heere mijn smekingen gehoord en om Jezus wille had aangenomen, zodat Hij bereid scheen om de begeerde zaken alsoo te laten geschieden. Waarover ik mij dan bij voorbaat in Hem mocht verheugen, wachtende stil en lijdzaam naar deze heugelijke tijding, die ik ook weinige weken daarna vernam, en hetwelk mij geen kleine blijdschap veroorzaakte, als zijnde voor mij een zeker bewijs, dat de Heere zich waarlijk over ons had beginnen te ontfermen, en nu niet verre was, maar zich opmaakte ter onzer hulpe.

Toen schonk de Heere mij een hart om Zijn heilige Naam in het eenzame te loven en

te prijzen, en Hem deemoedig smekende om niet toe te laten dat Nederlands inwoners het door hun zonden wederom zo zwaar kwamen te verderven, dat Hij de Heere genoodzaakt werd om het even opgedaagde heil van de lande wederom af te weren en een haastig verderf over hetzelfde te doen brengen, waar ik gedurig voor vreesde. Terwijl ik dagelijks zag en bespeurde, tot mijn innerlijke droefheid en kwelling, hoe verhard en diep onbekeerlijk ik het volk hier te lande allerwegen aantrof, zodat de Heere hun geworden was als een vreemdeling.

Nadat ik nu enige dagen hopende geweest was op enige verlossing van de hand onzer vijanden, zo gebeurde het op een zekeren avond, dat ik in mijn afzondering zijnde, de Heere zich aan mijn ziel ontdekte en mij op mijn hart bracht hoe Hij het land wel wilde redden en verlossen, *maar dat Hij er van de huize Jacobs om gebeden wilde zijn*. En dit voorstel vond ik zo goed en betamelijk, dat ik daar niet mijn ganse hart en ziel in toestemde, en niet alleen dat, maar ik begeerde en bad dat de Heere Zelf voorbidders voor het land geliefde uit te kiezen, op te wekken en bekwaam te maken. Zo kwamen mij enige voorwerpen onder het oog die ik de Heere in mijn gebed voordroeg, maar waar Hij geen keuze in scheen te doen, maar mij bij mezelf bracht en mij levendig vertoonde hoe duur ik verplicht was om een recht voorbidder voor het arme land te zijn, hetwelk ik met mijn ganse hart moest toestemmen.

Daarbij beleed ik met diepe schaamte voor de Heere hoe diep onmachtig en onbekwaam ik was ter verrichting van deze grote plicht. Ja, dat er geen ellendiger, onwaardiger voorbidster in het ganse land gevonden kon worden dan ik. Derhalve smeekte ik ten tweede male tot de Heere, dat het Hem behagen mocht andere bekwaamer Christenen, dan ik ellendige mij bevond, tot dit werk op te wekken en te verkiezen. Maar zodra als ik ophield met dit verzoek te doen, kwam dit woord tot mij, Job 22 : 2 en 3, *Zal ook een man Gode profijtelijk zijn? Maar voor hemzelve zal de verstandige profijtelijk zijn; is het voor de Almachtige nuttigheid, dat gij rechtvaardig zijt? of gewin dat gij uw wegen volmaakt?*

Zo deed de Heere mij klaar en ordentelijk zien, dat Hij door de bekwaamheid van Zijn volk niets ter wereld kon ontvangen, integendeel, daar Hij bij mijn ellendige onbekwaamheid, waar ik mij zeer over schaamde, ook niet in het allerminste kwam te verliezen, aangezien Hij in en door zichzelf zo alles in alles was, en op de allervolmaakste wijze bezat, dat Hij niet nodig had van mensen handen gediend te worden als iets behoevende. Waarna ik zoveel van Gods volmaaktheid en algenoegzaamheid in Christus te zien kreeg, dat ik op die tijd een weinig van dit woord leerde verstaan, Jeremia 23 : 24: *Vervul Ik niet de hemel en de aarde? spreekt de Heere.*

Ondertussen zonk mijn ziel als weg in mijn eigen nietigheid, laagheid en alleszins diepe onwaardigheid. Ja, ik kon het niet genoeg bewonderen, hoe die hoge en allervolmaakste God zich als het ware zo vernederde van met zo een worm zo gemeenzaam om te gaan, en die in Christus met zoveel goedertierenheden en ontferming te behandelen en voor te komen. Zodat mijn ziel moest uitroepen: *Hoe dierbaar zijn mij Uw goedertierenheden, o Heere! dies de mensenkinderen onder de schaduw Uwer vleugelen toevlucht nemen; zij worden dronken van de vettingheid Uwer huizes, en Gij drenkt ze uit de beken Uwer wellusten.*

Ondertussen bleef mij al gestadig de verplichting bij, daar ik onder lag, om voor een zinkend land en volk des Heeren aangezicht ten goede te moeten zoeken, waartoe ik nog temeer werd opgewekt en aangedrongen, wanneer ik vernam dat de **Graaf VAN SAKSEN wederom te Brussel** was teruggekeerd en zich daar nu alleszins bevljigtigde, om alles te ordineren en in gereedheid te brengen, wat maar enigszins dienen kon om

ons hoe langer hoe meer te benauwen. Ja, was het mogelijk, geheel ten onder te brengen. Bij die gelegenheid kreeg ik te zien wat een ongelukkig en beklaglijke voorwerp die Graaf VAN SAKSEN was, en benevens hem ook dat andere instrument van verwoesting, de Graaf VAN LÖWENDAHL. Want, hoewel het anderszins waarheid was, dat de Heere deze beide Graven als een gesel in zijn hand gebruikte om ons en anderen te kastijden, zo was deze gruwel der verwoesting uit hun, terwijl zij uit eigenbelang en eer zich lieten gebruiken, om de onrechtvaardige heerszucht der Fransen te dienen en voort te zetten. En dat door zulke bloedige en geweldige wegen en middelen, dat dezelve niet genoeg verfoeid en betreurd konden worden, wagende maar allerwegen, en dat op een lichtvaardige wijze, zo om hun geweldig oogmerk te bereiken, alsmede om hun achting en gezag bij het Franse Ministerie niet te verliezen, het leven der arme krijgslieden en derzelver mindere officieren, alsof zij niet meer als honden of zwijnen waren, zonder eens te denken, dat zij ten enenmale voor het minste droppeltje bloed, dat zij als met gehele stromen hadden doen vergieten, voor de Rechter van hemel en aarde aansprakelijk zullen zijn. Ja, dat de Heere het leven van de allerminste krijgsknecht, die door hun toedoen aan zijn einde gekomen is, van hun handen eisen zou.

Dus zag ik verder met beving en ontzetting, wat een vreselijk oordeel die beide Graven, inzonderheid de Graaf VAN SAKSEN, met wie ik het meeste te doen had, treffen zou, wanneer zij in hun zonden kwamen te sterven, en daar vreesde ik zeer voor, terwijl God, bijzonder over de laatst gemelde Graaf, dit woord als een dreigement uit de hemel scheen te zenden, namelijk: dat Hij hem zijn weg op zijn kop zou geven, 2 Kron. 6 : 23.

Maar ofschoon ik nu hoe langer hoe meer aandrang en overreding op mijn hart kreeg van de noodzakelijkheid om des Heeren aangezicht te zoeken, zo was ik daar uit mezelf in genen dele toe bekwaam, maar de Heere ontdekte mij, dat Hij gene bekwaamheid in mij eiste, maar dat Hij mezelf door Zijn Geest tot alles wilde bekwaam maken, en daarin bewilligde mijn ziel en gaf ik mijzelf, zo diep ellendig en ledig van alles goeds, aan de Heere Jezus over, om uit zijn volheid genade voor genade te ontvangen. En ik was tevreden dat de Heere maar alles door Zijn Geest in mij kwam te werken en uit te voeren, terwijl ik dit woord kreeg: *Een krachtig gebed des rechtvaardigen vermag veel*, Jak. 5 : 16.

Daarna deed de Heere mij zien, hoe dat een enig waar Christen, door de Heilige Geest ter voorbidding toegerust of bekwaam gemaakt zijnde, in staat was om een leger van meer dan honderdduizend mannen, in de mogendheid des Heeren Heeren tegen te staan en te weerhouden, zodat zij hun verderfelijke voornemens tot ruïne van het land niet konden ondernemen of uitvoeren. Daarom was het gebed van zulk een bidder waarlijk van grote kracht, want de geest des gebeds, die op zulk een tijd krachtig in hem werkt, doet hem juist met een gelovige onderwerping datgene bidden en begeren, hetwelk de soevereine God al van eeuwigheid bij Hemzelf besloten heeft, dat in zulk een tijd, op zijn gelovig bidden zal gegeven of geschonken worden.

Dus nog eens, het kan niet anders zijn, of het gebed des rechtvaardigen is waarlijk van grote kracht en het zal in deze opzichte veel bij God vermogen, zo om hetgeen ik alreeds heb aangemerkt, als ook omdat zulk een Christen op die tijd daarbij naar des Heeren wil biddende is, en zulks doet in de naam van de Heere Jezus en door de Geest zijns Gods. Vervolgens ging mijn hart vurig in smeken en begeerten naar de Heere Jezus uit, Hem biddende, dat het Hem behagen mocht van mij also biddende te maken, opdat ik onwaardige een goede grond van hoop mocht hebben op een genadige verhoring.

Ondertussen behaagde het de Heere, de beloofde verlossing niet alleen nog wat uit te stellen, maar wat meer is, in deze zaak eveneens te werk te gaan als in de gebeurtenis van het hoge water, hier voren gemeld, daar de Heere zulk een weg hield, alsof het einde der zaak met zijn belofte niet overeenkomstig was of zou zijn.

Want nadat God nu zoveel blijken gegeven had, dat Hij het land verlossen zou en derhalve de vijanden, zoals men mocht verwachten, in hun verdere ondernemingen stuiten en tegen gaan, geliefde de Heere echter toe te laten, dat de Graaf VAN SAKSEN, naar mijn beste geheugen in het laatst van Maart 1748, met een leger van omtrent honderdduizend man, uit de Oostenrijkse Nederlanden opbrak en zijn weg naar **Maastricht**¹⁶ nam, met het voornemen om hetzelfde te belegeren, zoals hij ook gedaan heeft, verdelende zijn leger in twee partijen, om die vesting aan twee kanten aan te tasten, stellende de een partij onder de order of het gezag van zijn compagnon de Graaf VAN LÖWENDAHL, en behoudende het grootste gedeelte onder zijn eigen bevel.

Wanneer ik dit nu alzo hoorde en vernam, kreeg ik daar in het verborgen mee te werken voor God, Hem in Jezus' Naam deemoedig smekende, dat het Hem behagen mocht, deze geweldigen vijand, op wiens aannadering al onze troepen die nog hier en daar geposteed lagen om Maastricht te dekken, moesten opbreken en naar elders retireren, zelf te stuiten en te weerstaan. En naar mate mij de Heere het gewicht der zaak op mijn hart legde en mij daaromtrent ernstig en uitziende maakte, mocht ik hem gedurende de optocht van het Franse leger naar Maastricht telkens als een waterstroom aanlopen om toch tot onze hulp tegen de Graaf VAN SAKSEN op te staan, waarop ik, aler hij voor Maastricht nog gekomen was, dit woord kreeg: *Ik zal mijnen haak in zijn neus leggen*, Jes. 37 : 29. Dit mocht ik op die tijd zo vast en zeker geloven en vertrouwen, dat het scheen alsof ik reeds voor mijn ogen zag gebeuren, dat de Heere de Graaf VAN SAKSEN op een schielijke wijze in zijn ondernemingen kwam te stuiten, zonder dat ik echter in het allermiste kon te zien krijgen, hoe of langs wat weg God deze grote omkering zou verrichten. Maar het was mij genoeg, dat de Heere het beloofd had, en zolang het mijn ziel daar kon houden, bekommerde ik mij met de uitvoering niet, maar ik zag toe en merkte nauwkeurig op, hoe God alles toeliet en bestuurde, en wanneer mij enige verzoeken tot ongelovigheid wilden overrompelen, kon ik die in de kracht des Heeren vrijmoedig tegenstaan, zeggende telkens met hart en mond, *de Heere zal alles naar zijn beloften besturen en doen uitvallen, want Hij is geen God dat Hij liegen zou*.

Maar daar de satan, hoewel hij door de kracht des geloofs een- en andermaal, ja, veelmalen weerstaan en afgezet mocht worden, zijn verzoeken evenwel niet kan nalaten, maar dezelve eerder verdubbeld en sterker aandringt, hetzij door list of geweld, nadat hij een van beiden met voordeel denkt te doen gelukken, zo stelde hij ook omtrent mij gedurig het een of ander middel in het werk, om, ware het mogelijk,

¹⁶ De belegering van Maastricht vond plaats in april-mei 1748 tijdens de Oorlog van de Oostenrijkse Successieoorlog. Een Franse leger onder de algemene leiding van Maurits van Saksen belegerde en veroverde de Nederlandse barrière fort van Maastricht in de laatste paar maanden van de campagne in de Lage Landen. Na een relatief lange belegering het garnizoen van Maastricht capituleerde en marcheerde hij uit met de eer van de oorlog. Maastricht was verlost, samen met de Franse veroveringen in de Oostenrijkse Nederland volgens het Verdrag van Aix-la-Chapelle ondertekend in 1748.

Onder de verdedigers waren de Oostenrijks-Belgische Regiment van Los Rios, onder bevel van de kolonel Jean Charles Joseph, graaf van Merode, markies van Deynze, Charles, 5de Hertog van Arenberg

mij weer overhoop te werpen, hetwelk hem bijna gelukt was. Want wanneer de Fransen nu werkelijk bezig waren met de belegering van Maastricht, kwam ik te vernemen met welk een vurig geweld zij die vesting dag en nacht bestormden en benauwden, zodat dezelve het onmogelijk langer zou kunnen uithouden. En dit ontstelde en beroerde mij zo geweldig, dat ik in grote verzoeking kwam om in twist en murmurering tegen God uit te breken. Maar Hij weerhield en bewaarde mij voor deze afval, door mij dit woord op mijn hart te brengen: *Laat ze tot hiertoe geworden*, Lukas 2 : 51 midden gedeelte.

Daarna deed de Heere mij zien, dat de vijanden niet alleen voor Maastricht doende en werkende waren, maar dat God daarmee tegenwoordig was om al hun doen en laten nauwkeurig gade te slaan en hetzelve zo te besturen, dat ze niet een stap verder mochten komen, dan de Heere bij zichzelf besloten had. Bij welke gelegenheid ik mij zeer bemoeide om het lot van deze plaats te onderzoeken, terwijl mijn hart dag en nacht in vurige smekingen voor deszelfs behoud tot de Heere uitging.

Maar God deed mij dit woord wederom voorkomen, *dat Hij deze vesting insgelijks in der Fransen handen zou geven*, hetwelk wederom een slag op mijn hart was, waar ik onmogelijk onder zou hebben kunnen buigen, indien de Heere mij niet bedaard had doen zien en geloven, dat Hij door de overgave der stad moest groot gemaakt en verheerlijkt worden. Ja, dat ik zelf op zijn tijd Hem daarover nog prijzen en verheerlijken zou, wanneer de Heere de duisternis voor mijn aangezicht tot licht en het kromme recht gemaakt zou hebben. Bij deze overreding werkte de Heere Jezus door een verborgen kracht aan mijn hart en boog het over, dat ik verwaardigd werd, om in des Heeren soevereinen weg en bestel te berusten, kunnende mijn eigen zin en wil, die de vesting liever ontzet en verlost wilden hebben, verloochenen en tegengaan. Dat vond ik op dat ogenblik zo betamelijk, dat, al moest God in de overgave van het ganse land groot gemaakt en verheerlijkt worden, o! dat zou zo wel en zalig zijn, terwijl de Heere toch alles gemaakt heeft om Zijn Zelfs wille. *Ja, ook de goddeloze tot de dag des kwaads*, Spreuken 16 : 4.

Ofschoon ik echter nu om des Heeren wil Maastricht had kunnen overgeven en los laten, zo bleef het mij echter, benevens het ganse land, als op zijde, en ik kon van geen van beiden afkomen of ontslagen worden. En dit deed mij gedurig vrezen, dat mijn werk niet in waarheid geweest was, maar dat mijn arglistig en bedrieglijk hart mij bedrogen en misleid had, hoewel ik nochtans niet kon vinden dat ik ontrouw noch bedrieglijk met de Heere gehandeld had of zulks zocht te doen. Derhalve bracht ik deze zaak in het verborgen en stelde die de Heere voor, Hem om Jezus' wil smekende mij te doen zien of het uit Hem was, dat mij die plaats zo bijbleef, alsmede wat de Heere mij daarmede wilde leren of te kennen geven.

Nu bracht mij de Heere onder het oog, hoe jammerlijk en vreselijk Hij in het voorleden jaar die schone en sterke vesting Bergen op Zoom in der Fransen hand had overgegeven, en dat Hij nu als een soeverein God en een grimmig Wreker zulk een schrikkelijke verwoesting ook over Maastricht zou kunnen brengen, daar het volk van die plaats almede door hun zonden, benevens de inwoners van het ganse land, zulke oordelen dubbel waardig waren. Dit deed mij de Heere zo klaar en overredende zien, dat ik met mijn ganse hart moest toestemmen, dat de Heere rechtvaardig zou zijn, indien Hij alzo met die belegerde plaats, Ja, met het ganse land kwam te handelen, gelijk Hij met Bergen op Zoom gehandeld had.

Daar ik alzo God kon rechtvaardigen, kreeg ik daarbij zulk een ontferming met het volk van die benauwde stad Maastricht, dat het mij ten uiterste noodzakelijk, ja, hoogdringende voorkwam om des Heeren aangezicht ten goede voor hun en hun stad

te zoeken, opdat Hij om Zijn Zelfs wil zich over die plaats en haar inwoners zou gelieve te ontfermen en haar genade te doen vinden in de ogen van hun vijanden, wanneer die binnen haar muren gekomen zouden zijn. Hetwelk de Heere zeker zou toelaten, en waar ik een bijzonder belang in nam, hetwelk mij dan ook dag en nacht uitzien en werkzaam deed zijn om het aangezicht des Heeren te ontmoeten.

Maar Hij bracht mij op mijn hart, hoe ik tot dit werk, alsmede ten aanzien van de redding van het ganse land, een gehele dag moest afzonderen om op denzelfde met oprecht vasten en bidden mij voor de Heere in waarheid te vernederen en tevens Zijn aangezicht in Christus vurig te smeken en te zoeken, om de behoud van land, godsdienst en volk.

Daarbij deed de Heere mij zien, hoe duur ik tot dit werk gehouden en verplicht was, alsmede hoe heilig en oprecht ik hetzelfde moest verrichten, indien het de Heere aangenaam en behagelijk zou zijn. Toen ontdekte mij de Heere aan mijn diepe ellende en dodelijke onmacht ter verrichting van dit werk, zodat ik daar tegenop begon te zien, doordien ik vreesde dat ik door dit vasten en bidden de Heere te meer tot toorn en grimmigheid zou verwekken. Evenwel bleef en was het mijn plicht en als ik die om mijn ellendigheid zocht te ontlopen, was ik niet waardig in dit land meer te leven of de naam van een Christen te dragen, en de Heere zou dan ook zijn aangezicht voor mij verbergen en mij aan mijzelf, aan de zonde en de wereld overgeven, en daar was ik dodelijk bang voor. Want God heeft mij bij bevinding geleerd dat er geen ellendiger en bedroefder toestand voor een Christen in dit tranendal bedacht kan worden, dan onder zware en gevoelige verberging van Gods aangezicht aan zichzelf, alsmede aan de zonde, de satan en de wereld overgegeven te zijn, en dat niet op een zorgeloze, maar zeer gevoelige en kwellende wijze, zodat men meer of min een gezicht heeft van onze ellendige en zware ongestalte, én er wel tegen worstelt en diep onder gebukt gaat, en nog daarbij met een roepen en smeken tot de Heere in het verborgen om genadekracht en verzoening in Christus. Maar alles is te vergeefs, men blijft in zijn zonden en ellenden en die overweldigen ons soms, niettegenstaande alle onze goede, maar arme en krachteloze voornemens, hoe langer hoe meer. Zodat het wel gebeurt dat een Christen als door een stroom van zonden en verdorvenheden, hoewel ten opzichte van het genadedeel, tegen zijn wil zodanig wordt overrompeld en weggesleept, dat hij wel eens in de uiterste angst en vreze komt uit te roepen: *er is geen vrede in mijn beenderen, vanwege mijn zonden*. Alsmede als onheilen zonder getal hem omringen. Maar hoe hij roept en klaagt, daar doet zich geen redding noch hulp voor hem op, de toenadering tot God in Christus is gesloten en de Heere heeft Zich als met een wolk bedekt, daar geen oog Hem zien kan, en dit verzwaart het lijden der ziel, ja, maakt er het voornaamste van uit. Dan ondervindt en leert die arme gelovige wat die woorden te kennen willen geven: *Ik ben doodbrakende*, alsmede: *ik draag uw vervaarnissen*, en dan nog daarenboven wat het zeggen wil *aan de pijnigers overgegeven te zijn*.

Deze twee uitersten nu, namelijk: het ontlopen van de plicht, waar de Heere mij nochtans, zoals ik hierboven gemeld heb, aan gebonden hield, en de volstreckte onmogelijkheid die ik in mezelf ontdekte om ze gelovig te verrichten, brachten mij zeer in de engte en ik vernederde mij voor de Heere, welke mij verwaardigde met een oog van genade en onferming aan te zien, zodat ik een geopende weg kreeg om mijzelf, zo ellendig als ik was, aan de Heere Jezus over te geven en kwijt te worden, Hem deemoedig smekende, dat Hij de Heere mij niet alleen tot dit grote en voorname werk geliefde te roepen, maar er mij door zijn Heilige Geest ook bekwaam toe te maken.

Zo ook begeerde en bad ik dat de Heere zelf hiertoe een dag geliefde te stellen en uit

te kiezen, en dat Hij daarop ook horen wilde naar het gebed, dat ik door Zijn Geest dan voor de troon zou brengen, alsmede dat de God en de Vader van de Heere Jezus om Zijntwil zich dan in het openbaar en in het verborgen wilde laten vinden in Zijn gunst als mijn verzoend God en Vader in Christus, mij mijn zonden niet toerekenende, maar dezelve genadig om Christus' wil vergevende.

En de Heere hoorde mijn stem uit de hemel en bracht mij de dag van de **11^e April** op mijn hart, met een geestelijke en inwendige bewustheid, dat het zijn welbehagen was om dezelve tot ***vasten en bidden af te zonderen***, terwijl dit juist de dag was waarop de jonge Erfprins, daar haar Koninklijke Hoogheid Mevrouw de Prinses VAN ORANJE, even te voren, namelijk de 8^e Maart van in het kraambed bevallen was, plechtig stond gedoopt te worden. Bij welke gelegenheid het meeste volk van Nederland zich weer voorbereidde om een deel zondige en ijdele bedrijven tegen de Heere uit te voeren, waarover ik mij zeer kwelde en bedroefde. Terwijl ik bespeurde hoe grotelijks zulk een doen de Heere zou mishagen en vertoornen. Ja, het kwam mij voor dat de Heere, om het zo eens uit te drukken, berouw scheen te hebben over het goede dat Hij dit volk gedaan had en dat zij door hun zonden al wederom verbeurd hadden. Dit deed mij grotelijks vrezen dat God de Heere zich opnieuw tegen ons zou verbitteren en Zijn zegeningen in oordelen en bezoeken veranderen, indien wij Hem niet in waarachtige ootmoed en vernedering te voet vielen; daar ik klaar zag, dat al het volk van het land daartoe verplicht en verbonden was, en daar de Heere hen zo lang door de mond van Zijn knechten had laten toeroepen en nodigen zonder dat zij nochtans, bijzonder de grootste menigte, zulks tot dezer uur in waarheid en oprechtheid hadden willen doen.

Terwijl het mij voorkwam, dat er gene verwachting zich opdeed om de blinde menigte tot boetvaardigheid in het verborgen te bewerken, daar de meeste van hen God in Christus niet kenden, zo mocht ik hen alle als het ware dan daar laten en mij maar meest bemoeien vurig te smeken dat het Hem behagen mocht ten minste Zijn eigen uitverkoren erfdeel op te wekken en bekwaam te maken, om insgelijks met vasten en bidden in deze ijdele en boze tijd zijn aangezicht deemoedig te zoeken. Maar inzonderheid bad ik voor mijzelf, aangezien ik het allermeeest vanwege mijn gehele ledigheid, des Heeren hulp, Geest en genade nodig had. Ook smeekte en begeerde ik zeer, dat God mij om Zijns Naams wil geliefde te bewaren, opdat ik het door mijn zonden voor en op die solemnele vastendag, welke de Heere nu zelf tot dit gebruik had afgezonderd, niet mocht bederven maar mij in Christus zijn Zoon geliefde te heiligen tegen Zijn komst. Want het kwam mij levendig voor, dat de Heere op dezelve als het ware van de hemel zou neerkomen, om het land te doorzoeken naar een man of mens, die voor zijn aangezicht in de bres stond, opdat Hij hetzelfde niet in zijn rechtvaardige toorn kwam te verslinden en zijn zondige inwoners niet deed uitspuwen, terwijl zij toch alle afkerige en rebellerende kinderen waren. Ja, een weerspanning huis die niets in hun diepe blindheid deden, dan de Heilige Israëls door hun zonden en ijdelheden tergen en tot toom verwekken. Over alle deze dingen mijn ziel zeer neergebogen, zuchtende en uitzierende mocht zijn naar de Heere en Zijn Geest, houdende vooral een oog op mijzelf, totdat die bovengemelde dag kwam verschijnen of doorbreken. Waarop dan ook mijn eerste werk was om dezelve geheel voor God af te zonderen, en dat onder een stil en bedaard uitzien naar de Heere zelf.

Zo gebeurde het omtrent tien ure 's morgens, dat de Heere zich aan mijn ziel op een luisterrijke, ja, vreselijke wijze vertegenwoordigde, terwijl ik als op mijn aangezicht voor Hem neerknielde, en durvende mijn ogen niet opslaan naar de hemel, vanwege

mijner en aller inwoners van Nederland diepe onwaardigheid en schuldigheid voor God, zo zei de Heere tot mij: *Staat op, waarom legt gij dus neder op uw aangezicht, Nederlands Israël heeft gezondigd*, Jozua 7 : 10, 11. Toen deed de Heere mij zien waarin de zonden des volks bestonden, en hoe hooggaande en gruwelijk dezelve waren. Inzonderheid zag ik met veel aandoening van droefheid, hoe onbetamelijk het was, dat Nederlands volk op deze dag zich zo te buiten ging in een deel ijdele en zondige vreugde, daar het hun als Gereformeerde belijders vrij wat beter zou gevoegd hebben, terwijl het Heilige Sacrament des Doops aan hun jonge Prins stond bediend te worden, zich in het verborgen voor de Heere af te zonderen en daar God in de Geest vurig te bidden, dat het Hem behagen mocht dit jonggeboren kind in Christus te heiligen, om hetzelfde in Zijn genadeverbond aan te nemen, opdat dit Heilige Sacrament niet tevergeefs aan hetzelfde mocht bediend worden en het jonge schepseltje dan verder de Heere voor tijd en eeuwigheid opdragende en aanbevelende. O, dat zou de Heere zo aangenaam en welbehaaglijk geweest zijn, daar Hij nu integendeel zulk een mishagen toonde aan des volks zondig gedrag, dat Hij zich daarover grotelijks vertoornde en in zijn grimmigheid dreigde door te breken, om die ongerechtigheden streng te bezoeken en te straffen. Toen mocht ik terstond met de zonden van het ganse land te doen krijgen, en ik werd op een geestelijke wijze gesteld tussen de Heere en het volk van Nederland, en smeekte en bad zo vurig, dat Hij toch niet zou doorbreken om dit ganse land en volk te verderven, en het was waarlijk alsof ik de Heere tegenhield en Hij zich ook liet tegenhouden, en scheen te willen horen wat ik Hem verder had voor te dragen.

Zo kreeg ik vooreerst die bedrukte en belegerde stad Maastricht onder mijn ogen en op mijn hart, en bracht dezelve met al de levende zielen, die zich daar binnen bevonden voor de troon, biddende zo vurig, dat, hoewel de Heere in zijn hart besloten had die plaats in des vijands hand te geven, die overgave nochtans niet mocht geschieden in zijn rechtvaardigen toorn, zoals de Heere dat arme Bergen op Zoom had overgegeven, maar dat het een dragelijke overgang voor die benauwde stad mocht zijn. Ja, dat de Heere uit soevereine genade nu eens ten opzichte van Maastricht wilde tonen dat Hij des ontfermens nog niet moede was. Mijn smeking drong ik in Jezus Naam zo eerbiedig en onderworpen aan, dat ik des Heeren gunst voor Maastricht verwierf en dit antwoord van Hem kreeg: *het geschiede gelijk gij wilt*, Matth. 15 : 28, middengedeelte.

Toen boog zich mijn hart voor de Drie-enige God en ging zeer tot Hem uit in waarachtige dankbaarheid, liefde, hoogachting en nederige blijdschap, en ik stapte als het ware zo aanstonds tot het ganse land en volk over, want de tijd was mij zo gunstig en dierbaar, terwijl de Heere Zijn oren neigde om mijn smekingen te horen, dat ik niet een ogenblikje van dezelve wilde laten verloren gaan. Tevens werd het mij vergund God vurig te bidden om verlost te worden van de hand onzer vijanden en de plagen van de oorlog en ons de vrede in Zijn gunst geliefde weer te geven.

(1) Maar de Heere zeide, dat, 'indien Hij het land van de vijanden verlost, het dan schijnen zou alsof ik en enige andere Christenen benevens mij, welke gedurende de plaag van de oorlog nu en dan vrezende daar gestaan hadden of niet wel het einde aller dingen zeer nabij was, doordien alles naar zijn ondergang scheen te hellen, toen ter tijd met een leugengeest beziel geweest waren en wij om die reden in het vervolg niet anders dan hoon en smaadheid zouden ontmoeten van degenen die Sion gram waren. Ja, dat ons mogelijk na deze niemand meer achten of geloven zou.'

Maar hierop mocht ik de Heere antwoorden, dat wij, ellendige aardwormen geen eer en achting in onszelf waardig waren, want dat al onze roem uit Hem was, en dat Hij

de Heere op Zijn tijd in het vervullen van die dingen, die wij nu en dan voorzegd hadden, Zijn heilige Naam wel zou weten te verheerlijken, als wanneer wij onze verloren achting ook in Hem zouden wedervinden, al waren wij dan ook allang ontslapen en heengegaan de weg van alle vlees. Dat was mij op die tijd genoeg en ik kon met alle verruiming voor de Heere betuigen dat als Hij het land en volk maar geliefde te behouden, dat ik getroost was alle smaad en laster om Zijn Naam, in Zijn kracht gewillig te dragen en te ondergaan.

(2) Ten tweede zo stelde mij de Heere al verder voor, 'dat, als Hij het land kwam te verlossen, het volk zich maar wederom te meer zou verstijven op de droesem van hun ongerechtigheden, en ook dat verre de meeste hun God noch de minste eer, noch waarachtige dankbaarheid zouden bewijzen, voor zulk een grote verlossing als de Heere dan zou moeten te weeg brengen.'

Dit stemde ik de Heere met mijn ganse hart toe en kon Hem rechtvaardigen, indien Hij het land om alle deze in der vijanden handen overgaf. Maar ik zei: 'O Heere, o Heere, kunnen al deze ellendige mensen, die U tot zaligheid niet kennen, uit zichzelf wel anders doen dan hetgeen U mishagen moet? En kan er wel, in hemel of op aarde, iets hen van deze hun rampzalige ellende, die zij zelf niet zien, noch daaraan niet geloven, willen ontdekken en verlossen, dan de rommelende ingewanden Uwer barmhertigheden? En daarom Heere, liggen die ellendigen voor Uw troon. Belieft het U een Geest des levens te blazen in deze dorre doodsbeenderen, dan zal Uw Naam in hun bekering verheerlijkt worden; en belieft het U niet, verheerlijk Uzelf dan, hetzij hier, hetzij hiernamaals, in hun toe te voegen de rechtvaardige vergelding des loons, omdat zij ten einde toe geweigerd hebben zich tot U te bekeren. En dan, o Heere Heere! zult Gij immers ontvangen de eer Uws Naams en verheerlijkt worden in Uw heiligen en wonderbaar in allen die geloven.

(3) Maar nog zei de Heere ten derde male, dat, 'indien Hij het land kwam te verlossen, zijn eigen uitverkoren volk, die naar zijn Naam genoemd waren en van welke Hij nog een overblijfsel naar de verkiezing der genade, in dit land had overgelaten, Hem de Heere daar ook niet hartelijk over danken, prijzen en verheerlijken zouden, aangezien velen van hun in deze geesteloze tijd, almede zeer verre van Hem waren afgeweken en hun harten gegeven hadden aan dingen beneden de Heere.' En het beklagelijkste en droevigste van allen, wat de Heere grotelijks mishaaagde, was inzonderheid dit, dat het volk des Heeren Hem zo missen kon en onder dat gemis zo ongevoelig en zorgeloos daarheen leefde, en de wereld zo gelijkvormig waren geworden, dat het was alsof zij de Heere een scheidbrief gegeven hadden. Dat het derhalve te duchten was, dat, zo wanneer de Heere het land kwam te redden, zij, de tijd die zij nog overig zouden hebben, in plaats van Hem te dienen en te vrezen met hun ganse hart en ziel, integendeel de wereld meer en meer zouden inlopen en gelijkvormig worden en dat het derhalve beter zou zijn, dat de Heere, door het land in der vijanden handen te geven, haar kwam brengen tot haar verbetering in de smeltkroes der ellendigen, om hun te louteren gelijk men het zilver louterde, dan, dat de Heere zich nog langer liet onteren door hun lagen, geesteloze en ijdele wandel. Dit deed mij de Heere in die tijd zo klaar en onderscheidenlijk in mezelf en in het meeste volk des Heeren zien, dat het waarlijk alzo jammerlijk met ons gesteld was, dat ik in vernedering en schaamte voor de Heere als wegzonk en ondertussen kon ik het met mijn ganse hart billijken, indien de Heere alzo met het land kwam te handelen om bezoeking te doen over de zonden Zijner kinderen welke Hem zo trouweloos verlaten hadden.

Maar ook hierover mocht ik de Heere te voet vallen, en Hem in Christus deemoedig aanspreken en zeggen: 'O Heere, Heere! Gij rechtvaardige en heilige God, Uw toorn is billijk tegen Uw eigen volk ontstoken, want wij dwalen allen als schapen en een iegelijk van ons keert en wendt zich naar zijn eigen weg. Ook is het waarachtig dat niemand onzer door het behoud van het land in het minste zal veranderd of verbeterd worden, of Uw heilige Naam voor die grote weldaad de verschuldigde eer toebrengen, veel minder die heugelijke verlossing Godzalig en Christelijk beleven, tenzij dan dat gij, o Heere, Heere! van uit de hemel met ogen van genade en ontferming op Uw uitverkoren erfdeel neerziet, en Uw Heilige Geest meer en meer over ons uitstort en door denzelve krachtdadig in onze harten komt werken, om die te reinigen van alle besmettingen die de zonden, de wereld, de satan en het boze vlees daar in menigte in gebracht en veroorzaakt hebben. En indien Gij, o Heere! dit werk als macht hebbende maar eens aan Uw kinderen wilt beginnen, terwijl Gij intussen blaast in hun gewenste dingen, zo durf ik U verzekeren, alwetend God, dat Gij het winnen zult en dat Gij ze allen te machtig en te sterk worden zult. Ei, probeert het zo eens aan de Uwen, o Heere! Trek ze maar eens en ziet eens of ze U niet zullen nalopen en aan al hun boelen een scheidsbrief geven. Zo krijgt Gij dan hun ganse hart en ziel weer in Uw zalig geweld en kunt er dan immers de zonde de wereld en alle onreinheid en besmetting des vleses buiten houden. Zo kunt Gij Uzelf dan in haar leven en sterven groot maken en verheerlijken, want geen een van hen, die gij aldus gelieft aan te slaan en te bewerken, zal U kunnen weerstaan of het tegen U uithouden. Neen, o neen! o Heere, Heere! maar gij zult het winnen en triomferen over uw volk.'

Hiervan verzekerde ik nogmaals de Heere en mocht toen op dat ogenblik zulk een heilig geweld op de Hemel doen, dat ik voor de Drie-enige God eerbiedig betuigen kon, dat ik niet van die plaats, alwaar ik mij bevond, zou kunnen opstaan, voordat Hij, de volzalige God, mijn smekingen gunstig gehoord en beantwoord had. Waarop ik dit woord als uit de mond van de Heere aan mijn hart mocht horen en ontvangen: *Gij hebt overmocht*, Gen. 32 : 28.

Hierbij werkte de Heilige Geest zulk een klare en vaste zekerheid aan mijn gemoed, dat de Heere het land zeker redden en verlossen zou uit de handen der vijanden, dat mijn hart al in het verwachten van die heugelijke tijd, de Naam des Heeren kon loven, prijzen en verheerlijken, onder een gedurig gebed dat het de Heere toch om Christus wille mocht behagen, mij en Zijn geheel ellendig volk uit vrije genade te vergunnen die wonderbare verlossing heilig en Godzalig te beleven, gevende God de eer.

Ook bad ik vurig tot God voor die dwaze en zondige menigte van mensen, welke al druk bezig waren om zich in de ijdele vermaken, welke de wereld aan haar liefhebbers geeft, te verlustigen, en waarover ik zeer vreesde dat Gods toorn wederom zou ontsteken en zijn oordelen en bezoeken als het ware wederom gaande maken. Waarvan het beginsel wel mocht zijn, dat de Heere die jonge Erfprins, om wiens wil alle deze ijdelheden werden aangericht, door de dood kwam weg te nemen, hetwelk God rechtvaardig zou kunnen doen. Maar welke geboorte ik anders als een zegen van de Hemel ten goede van het land mocht aanmerken, aangezien het mij voorkwam, dat onze Republiek, immers voor zoveel ik in de historiën en de latere gebeurtenissen heb mogen opmerken, nimmer beter geregeerd en in tijd van nood manmoediger beschermd is in de gunst des Heeren, dan onder een stadhouderlijke regering, en dat de Heere daarom, van de eerste opkomst van onzen Staat tot op deze huidige dag, altoos zorg gedragen had dat het ons land nooit aan Prinsen VAN ORANJE ontbroken heeft.

Zo lang God in deze voorzorg aanhield, scheen het mij toe alsof Hij het land nog

wilde sparen en staande houden bij deszelfs dierbare vrijheid en kostelijke zuivere godsdienst, indien wij ons deze hoge gunst door onze hand over hand toenemende zonden en ongerechtigheden maar niet gans onwaardig maakten. Waar ik zeer voor vreesde, terwijl ik zag en bemerkte, dat al de plagen en oordelen, die de Heere van tijd tot tijd over ons had uitgestort, geen de minste beterschap onder de grote menigte van Nederlands inwoners hadden kunnen teweeg brengen. Daarbij werden alle des Heeren zegeningen en weldaden door het blinde volk grotelijks misbruikt.

Want de Heere gaf ons, wanneer het nu met het land op het uiterste scheen gekomen te zijn, gans onverwacht een verlosser aan zijn Doorluchtige Hoogheid **WILLEM CAREL HENDRIK FRISO**, Prins van Oranje Nassau, onzen thans zeer waardige Erfstadhouder. Al aanstonds misbruikte men echter deze goedheid des Heeren, door genoegzaam ganselijk met het schepsel weg te lopen, en er, met voorbijzien van de Heere, zijn vertrouwen op te stellen en alle heil en hulp van te verwachten. En God gaat, o wonder van verdraagzaamheid! desniettemin in Zijn weldadigheid voort, met ook nog een jonge Vorst tot 's lands welzijn als het ware bij voorbaat te doen opdagen. Ook deze zegen maakten wij ons nu ter tijd door onze zondige en onbetamelijke ijdel- en wellustigheden, zo diep onwaardig, dat ik het niet genoeg bezien, betreuren en bewenen kon, en er zeer zuchtende onder bleef, totdat het uur aankwam waarop men alhier de bedestond zou beginnen. Waarop ik mij ten huize Gods begeven hebbende, aldaar belijdenis mocht doen voor de Heere van al het geesteloos, vruchteloos en ijdel bedestond houden, hetwelk hier ter plaatse en het gehele land door gedaan was. Voorts vurig biddende, dat God het diep-zondige daarvan genadig geliefde te vergeven, alsmede dat de Heere in Zijn gunst en genade tot deze plaats en het ganse volk van het land wilde wederkeren.

Daarbij mocht ik de Heere in mijn hart danken, loven en prijzen voor de wonderbare verlossing, die God weldra zou teweeg brengen en waaraan ik toen zo vast kon geldoven, alsof het reeds een gebeurde zaak was. Maar vooral was het mij te doen om de meerdere en overvloedige uitstorting van des Heeren Geest, tenminste over Zijn eigen uitverkoren volk, die het waarlijk zo nodig hadden en welke ik op die tijd de Heere nogmaals zo kon voordragen en aanbevelen als een enig man, zonder nochtans mezelf te vergeten of over het hoofd te zien.

Alzo mocht ik deze dag eindigen gelijk ik die begonnen had, en de Heere was mij wonder nabij. Ja, in zoverre, dat het was alsof ik van mond tot mond met de Heere sprak, tot Wie ik in Christus zulk een vrijmoedige toenadering vond, als mij in lang niet gebeurd was. Ook was mijn hart zo opgetogen in de Heere en in de heerlijkheid Zijner sterkte, dat mij de gehele wereld als ontvallen was, voor zoveel het zondige misbruiken van dezelve aanbelangde. Anderszins had ik met het ganse land en volk bijzonder veel te doen, en het was alsof de Heere verbeden wilde zijn en het Hem in Christus zeer aangenaam en welbehaaglijk was, dat ik zo ernstig aanhield in het pleiten om genade en verlossing voor een zinkend land en onwaardig volk. En dit maakte mij zo kinderlijk eerbiedig en vrijmoedig. Ja, wat zeg ik, de Heere gaf mij zelfs kracht en wijsheid, want het werd mij alles gegeven en in de mond gelegd, wat ik biddende en smekende voortbracht.

In deze omstandigheid heb ik iets geleerd wat het is, voor een zondig land en volk in de bres te staan en die toe te muren, en hoe dat in zijn werk gaat. Alsmede hoe een gelovige met hart en mond op zulk een tijd met de Heere voor het ganse land in onderhandeling is. Ook hoe de Heere tot dat einde als het ware van de hemel neerkomt en zich op een geestelijke wijze aan de ziel vertegenwoordigt. Zo ook wat het is

geestelijk met de Heere te worstelen, en dat zo zeker alsof Hij waarlijk te tasten of te voelen was en Hem niet los te laten, voor dat Hij ons gezegend heeft. Geschiedende alle deze dingen niet uiterlijk of zichtbaar, maar inwendig aan mijn ziel dat in Christus in een levendig geloof en vertrouwen op en met de Heere werkzaam is, en met God spreekt en omgaat en dat zonder de minste beroering, angst, vreze of ontsteltenis voor God, die zo heilig en rechtvaardig is. Want zij is dan in Christus ook zo heilig en rechtvaardig voor God, dat hij geen vlek of rimpel van zonden en ongerechtigheid in haar ziet of zien kan. Zulk een toestand is zo zalig en bevindelijk voor de ziel dat het niet met woorden of letteren kan uitgedrukt en beschreven worden, en men daar geen denkbeeld aan kan geven, zelfs niet aan die kinderen welke de Heere nog nimmer tot zulke dierbare werkzaamheden heeft gelieven te verwaardigen. Maar dit kan ik er van zeggen, tot eer en heerlijkheid van een algenoegzaam drieëinig Verbonds-God, dat aan mij de allermiste van alle de heiligen, deze genade geschied is. Ja, dat ik mij menigmaal niet genoeg heb kunnen verwonderen hoe het de Heere toch heeft kunnen gelusten, zulk een ellendig en onbekwaam voorwerp te verkiezen om voor Zijn aangezicht in de bres te staan en die door zijn medewerkende kracht en genade toe te muren. Ik heb daar nooit andere redenen voor kunnen vinden dan de hoge onnaspeurlijke wijsheid van God, die soms, en dat wel onder Zijn eigen volk, *iets voor zijn wijze en verstandige uitverkorenen komt te verbergen en hetzelfde aan de kinderkens onder hen openbaart*. Dit doet de Heere opdat het des te meerder en te klaarder blijken mocht, dat alle goede gaven en volmaakte giften zijn van Boven afkomende van de Vader der lichten, opdat de Heere voor Zijn werk Zijn eer krijgje, die Hem niet zelden onthouden wordt, wanneer het gebeurt dat men van uitnemende bekwame en onder het volk geachte Christenen iets bijzonders ziet verrichten of gebeuren.

O, wat ligt men dan niet open om in onze praktijk de dingen of zaken veel aan hun wijsheid, gaven en bekwaamheid toe te schrijven. Ja, ons zeer over hun te verwonderen, met voorbijzien van God; daar integendeel, wanneer ons iets uitnemends in de weg van God voorkomt in of omtrent voorwerpen onder de ware vromen, die zo geacht en gezien niet zijn, en waar men op verre na zoveel niet mede op heeft, dan zullen wij zo ligt niet door dat kwaad worden weggesleept maar eer en meer een oog op de Heere krijgen, om Zijn genade in zulk een voorwerp te zien en te erkennen, en langs die weg meer vatbaar te zijn voor de rechte praktijk van dit woord: *Geef Gode de eer en weet dat deze mens een zondaar is*, Joh. 9 : 24.

Nadat God dan zulke weg met mij gehouden had, zo bleef mij een zeer wachtende en uitzierende gestalte op de vervulling van zijn genadige toezegging bij, en ik hield bijzonder mijn oog op Maastricht, verbeidende het einde van die bedroefde belegering, waaromtrent ik niet kon nalaten de Heere gedurig en met veel ontferming over het daar binnen zijnde volk te smeken om dezelve naar Zijn belofte te doen uitvallen, wordende nu en dan tot versterking en ondersteuning van mijn geloof en vertrouwen omtrent deze zaak, door de Heere aan mijn hart vergewist of verzekert dat bij Hem gene verandering of schaduw van omkering plaats had, daar ik het dan op zulke tijden gerust op kon laten aankomen. Hoewel het ook soms gebeurde dat dit werk door duisterheid en ongeloof zeer bewolkt en verdonkerd was, zo kon ik echter in de grootste duisternis daar nog iets van vasthouden, waaromtrent mijn geloof en vertrouwen, hoe zwak anderszins, in een aanklevende weg nog enigszins kon werkzaam zijn. Dat is bij mij naar die geringe mate van kennis en bevinding, welke God aan mij onwaardige van Zijn wegen en handelingen met zijn uitverkorenen heeft gelieven te schenken, een vast en zeker bewijs dat die zaak of waarheid, waaromtrent

een Christen weleer met een levendig geloof en vertrouwen op God in Christus heeft kunnen werken, waarlijk door de Heilige Geest in zijn hart zijn gewrocht, en dat hij het zichzelf niet lichtvaardig of roekeloos heeft ingebeeld, daar hij evenwel op de minste bestrijding of overrompeling van de vijand, of als hij maar even aan zichzelf overgelaten is, zo voor open ligt, van al zulk een verkeerd oordeel te vellen over Gods werk in hem. Daar is hij door zijn blindheid en onkunde in het dierbare woord des Heeren, niet zelden de oorzaak van, want als hij door de genade Gods in een tedere en Godzalige wandel veel zijn werk maakte om de wegen en handelingen, welke God van alle tijden af met Zijn volk gehouden heeft, naarstig en onder een gedurig uitzien naar des Heeren licht en geest te onderzoeken en dezelve na te sporen als verborgen schatten. O, dat zou hem zo behulpzaam zijn, om in zijn eigen weg vaste treden en gangen te maken, en hij zou zo licht niet als een weerloos blad door alle wind van bestrijdingen en twijfelingen als ginds en herwaarts geslingerd en gedreven worden, hetwelk helaas zo dikwerf komt te gebeuren. Waardoor de Heere van al Zijn genadewerk, dat Hij in de ziel van een uitverkoren zondaar gewrocht heeft en hetwelk de poorten der hel niet zullen overweldigen, niet weinig onteerd en tot een leugenaar gemaakt wordt.

Terwijl ik nu, naar de mate der genade die de Heere aan mij geliefde te schenken, uitiende en wachtende was op het heil des Heeren, zo gebeurde het op een middag dat ik zeer onverwachts de tijding kreeg van het tekenen der preliminaire artikelen, dezelve waren even van tevoren op de 30^e April deszelfs jaar getekend tussen de Ministers der Hoven van Frankrijk, Engeland en de Republiek van Holland, welke als toen, benevens meer andere Ministers van buitenlandse Hoven te Aken vergaderd waren. Welke artikelen eigenlijk tot een goede grond waren gelegd, om daarop in het vervolg, onder de zegen des Heeren, een duurzame vrede te bouwen.

Maar terwijl aan deze zaak nog zeer veel ontbrak, en het daarbij lichtelijk kon gebeuren dat het houden van onderlinge bijeenkomsten, om over het vredewerk te handelen, wederom werd gestuit of wel schielijk afgebroken door het een of ander misverstand, zo waren deze aanmerkingen voor mij een middel waardoor de Heere mij bewaarde, dat ik buiten Hem niet te schielijk met deze voorverhaalde tijding kon heenlopen, maar dat het mij aanzette om mijzelf in het verborgen voor de Heere af te zonderen, alwaar ik een geopende weg vond om de Heere al hetgeen ik gehoord, gevreesd en opgemerkt had, nederig voor te dragen, alsmede om te onderzoeken of de Drieëenige God dit reeds begonnen vredewerk met een voorspoedige voortgang en een gelukkig einde zou gelieven te bekronen, waarop ik dit woord kreeg: *God van de hemel, die zal het ons doen gelukken*, Nehemia 2 : 20 middengedeelte.

Toen deed de Heere mij zeer klaar zien en geloven, dat niets ter wereld deze zaak verijdelen zou, en al ware het dat Frankrijk ook een heimelijke toeleg mocht hebben de onderhandelingen over de vrede, om tijd te winnen, op de lange baan te schuiven, en ondertussen zijn land van koren en velerlei behoeften te voorzien en dan vervolgens alles in de war te helpen, of zulke onaannemelijke pretenties op te werpen, waardoor alle onderhandelingen wederom in duigen zouden kunnen vallen, de Heere nochtans in alle hun voornemens zou blazen en dezelve verijdelen, en het vredewerk met een machtige arm doorzetten en naar Zijn raad doen uitvallen, en daar beruste mijn ziel in en zei, *amen, het zij zo*.

Nu was bij het tekenen der preliminieren onder anderenook bedongen dat de vesting Maastricht binnen wenige dagen aan de Franse troepen zou worden ingeruimd, en integendeel het daar nog in zijnde krijgsvolk, dat gemelde vesting onder het beleid van die wakkere heer Baron VAN AYLVA zo dapper verdedigd had, met alle militaire

eertekenen daaruit zou trekken, zoals ook geschied is op de 10^e Mei 1748. Welke gebeurtenis ik als het ware met mijn hart bijwoonde, niet zonder enige pogingen van mijn verdorven vlees om tegen dit werk te murmureren, maar nochtans stil en onderworpen aan de wil des Heeren naar de geest.

Maar terwijl ik in het vervolg over deze gebeurtenissen, en zelfs van ware Christenen, hoorde spreken en redeneren, op een wijze die genoegzaam ontdekte, dat zij deze zaak, zoals dezelve zich nu had toegedragen, niet kwamen te billijken, maar liever gezien zouden hebben dat de Fransen van voor Maastricht waren opgebroken en afgetrokken en deze plaats in onze macht gebleven was, doordien mijn verdorven deel almede van dit concept was, maar zijnde anders klaar overtuigd dat God in die weg moest verheerlijkt worden, zo vreesde ik nochtans zeer, dat het vlees door het verder horen en overdenken van zulke gesprekken te veel zou uitbreken, en dus de overhand krijgen over de geest, dat ik mij derhalve daar lichtelijk wederom zeer zwaar tegen de Heere zou kunnen bezondigen, te twisten en te murmureren tegen Zijn soevereine wegen en handelingen, waar ik mijzelf die eerste beginselen, welke de Heere tot het leggen of maken van een gewenste vrede pas had laten opdagen, al aanstonds onwaardig zou maken.

Zo mocht ik zeer uitzierende worden in het verborgen, niet alleen om door genade van deze verzoeken tot zonde bewaard te worden maar ook dat het de Heere in Christus Naam mocht behagen, volgens Zijn vorige belofte, aan mijn gemoed te ontdekken waarom de dingen alzo moesten geschieden.

Zo geliefde de Heere mij te brengen bij mijn eerste werkzaamheden, omtrent de optocht der Fransen naar de Oostenrijkse Nederlanden, hier voren gemeld, hoe onderzoekende ik toen was of de Heere deze gemelde optocht ook zou begunstigen, waarop ik dit woord kreeg: *al wat hij doet zal wel gelukken*, Psalm 1 : 3. Toen deed de Heere mij bij vernieuwing zien en opmerken hoe de Fransen, uit kracht van dit woord, nergens voor enige stad of vesting hun hoofd mochten stoten, want hierop scheen dit woord inzonderheid betrekking te hebben, *dat God geen man was dat Hij liegen zou, of een mensenkind dat Hem iets berouwen zou; zou Hij het spreken en niet doen?* O, dat kon nimmermeer in God vallen want dan zou de Heere, met eerbied gesproken, aanstonds ophouden van meer een heilig, waarachtig en onveranderlijk God te zijn, en derhalve ons ellendig zondig mensdom gelijk worden, hetwelk nochtans in aller eeuwigheid niet gebeuren zou.

Dit zag en geloofde ik op die tijd niet alleen zeer klaar, maar ik was daarom zo innerlijk verheugd en blijde, dat onze God, die wij naar ons krank vermogen zochten te eren, te dienen en te vrezen, zulk een getrouw onveranderlijk en standvastig God was, dat ik alles voor Hem over had en liever gezien zou hebben dat het ganse land, ja, de gehele wereld verging, indien het de eer Gods vereiste, dan dat ik gezien zou hebben dat Hij iets van Zijn Goddelijke deugden en volmaaktheden zou verliezen of in Hem verlooohenen. Toen kon ik die heerlijke deugden in God zo aanbidden, loven en prijzen dat ik er Maastricht rijkelijk voor overhad.

Daarbij berouwde het mij ten hoogste, dat er ooit de minste gedachte in mijn hart was opgekomen, om die plaats te willen behouden, daar ik hier met diepe schaamte te zien kreeg, hoe ik in deze tegen des Heeren eeuwig besluit, eer en heerlijkheid gezondigd had, waarover ik ernstig in Christus verzoening mocht zoeken. Maar welke zonden wij anders door de regel wel honderdmaal bedrijven zonder zulks recht te zien, of er een ogenblik bij stil te staan. Inzonderheid ligt een Christen het allermeeest voor dit kwaad open wanneer hij in vervreemding van God leeft en veel aan zichzelf is overgegeven, want dan heeft en maakt hij buiten God vele voornemens en overleggingen of

schikkingen des harten, welke hij dan vervolgens op allerlei tijd en wijze zoekt op te volgen en uit te voeren. Wanneer het dan eens gebeurt dat de Heere hem in de uitvoering van het een of ander voornemen tegenwerkt, direct openbaart zich in hem een diepe en beklaaglijke opvolging van eigen zin en wil, en dit veroorzaakt aanstonds een twisten en murmureren tegen Gods weg en besturing in zijn hart, dat niet zelden in zijn gedrag komt uit te breken, bijzonder als zulk een Christen nog daarenboven dit gebrek in zijn natuur heeft, namelijk een stijve eigenzinnigheid of bedroefde halsstarigheid, waarom hij niet lichtelijk een ding zal loslaten of voor God of voor de mensen overgeven.

Nog bezwaarlijker is zo een Christen soms van zijn Atheïstische verkeerdheid te overtuigen, daar de verdorven natuur de overhand in hem hebbende, dit van deze uitwerking is dat hij alleszins naar bedekselen van schande en naaktheid zoeken zal, en hier, alsmede in zijn andere menigvuldige ijdele en zondige bedrijven, woorden en gedachten, handelt hij doorgaans als een botte duif zonder hart, ziende het kwade en God ontterende van zulk een bestaan weinig of niet, tenminste zo niet, dat het hem tot een waarachtige schaamte en inkering brengt. Terwijl hij in zulk een afgezakte toestand duizenden van zonden op elkander hoopt, en daar nog meeste tijd blind en zorgeloos overheen loopt, is het geen wonder, dat, wanneer de Heere zulk een diep en lang verdwaalde ziel eens wederom opzoekt en bij haarzelf brengt en bepaalt, haar dan haar wegen en handelingen eens ordentelijk voorstelt en doet zien dat zij niet goed waren, dat zulk een ziel dan al ten eerste overvloedige redenen vindt om in deze bittere klacht uit te barsten: *Mijn ongerechtigheden gaan over mijn hoofd, en mijn etterbuilen stinken, o, wee! wee! mij, dat ik zo gezondigd heb.*

Want het gebeurt niet zelden, dat, als een kind van God zijn tijd gehad heeft waarin hij met enig schijngenoegen vreemde Heeren gediend en nagelopen heeft, en ondertussen naar God zijn Maker weinig en dan nog gans niet hartelijk heeft omgezien, de Heere, die in Zijn onbegrijpelijke lankmoedigheid over dit alles zich stil gehouden heeft, evenwel ook zijn tijd krijgt dat Hij haar het afzwerven bitter komt maken en haar de smarten van de zonde doet gevoelen, door haar enigermate de snoodheid, gruwelijkheid en onbetamelijkheid van de zonden en het zondige te doen zien, en in haar harten een hijgende begeerte werkende om er van verlost en gereinigd te worden. Terwijl de Heere haar echter onder diepe en zware verberging van Zijn aangezicht, even alsof Hij haar in een vijand verkeerd was, onder de kracht en geweld der zonden laat leggen en als gebonden houdt, en Hij ondertussen blaast in hun gewenste dingen en daar het schijngenoegen of de zwijgendraf van wegneemt, zodat dan die arme verlatene en benauwde ziel, die toch in de Heere, omdat zij de weg door haar zonden gesloten heeft, haar heul en troost niet vinden kan, eens om- of uit ziet naar haar gebroken bakken om enig genoegen, lafenis of verkwikking te erlangen, zo kan zij het daar nochtans niet vinden gelijk in de vorige dagen; want de vurige pijlen des Almachtigen zijn nu in haar, welks dodelijk venijn haar geest uitdrinkt. Waar dat zij ook is, zich went of keert, haar ellende volgen, kwellen en veroordelen haar overal, de vijand slaat haar met vuisten en maakt haar bijkans alles even verdrietig, akelig en verschrikkelijk, zodat zij wel eens jammerlijk uitroept: *Banden des doods omringen mij, angsten der hel verschrikken mij.*

Zulk een droevige toestand kan soms al een geruime tijd duren en een Christen bijblijven, niettegenstaande al zijn roepen en kermen om er van gered en uit verlost te worden, aangezien de Heere wel eens in Zijn hart besloten heeft om zo een stout en ongehoorzaam kind nu eens zo zwaar en langdurig onder de roede te doen doorgaan dat het hem vervolgens, wanneer hij gered en verlost is, nog lang mag heugen, en deze geheugenis in de hand des Heeren een middel zijn om hem gedurende de overige tijd

zijns levens, voor zulk een diep verval en zware en langdurige afwijking en vervreemding van zijn God te bewaren. Welke weg de Heere al soms eens met Zijn kinderen houdt om hun te leren, dat zijn oordelen een diepe afgrond zijn, alsmede hoezeer hij de zonden in Zijn kinderen haat en afkeurt, waarom Hij liever resolveert door zeer strenge en zware kastijdingen, de zonden in haar te verbreken en uit te werpen, dan toe te laten dat zij tot het einde in dezelve zouden voortgaan te zondigen. Maar zij zijn gelukkig, die de Heere door hun slordige en geesteloze regel van leven, niet noodzaken, zulke akelige weg van bezoeking over hun te brengen.

Nadat nu vervolgens het door de *Fransen bedongen akkoord om de vesting Maastricht aan haar troepen in te ruimen*, ten haar gevallen, aan onzen kant volbracht was en ik door de genade des Heeren Jezus in deze weg had kunnen berusten, zo berokkende of verwekte mij de duivel weer een verdrietig geval, hetwelk hierin bestond, dat namelijk mij hier iemand kwam aanzeggen, dat de Fransen bij het innemen van Maastricht veel plundering en moedwil hadden bedreven, en daar nu en dan al eens in uitbraken. Over welke tijding, die mij met een groten schijn van waarheid aangediend werd, ik zeer ontstelde, terwijl ik begreep dat zulke dingen regelrecht aanliepen tegen des Heeren genadige beloften, daar ik het even van tevoren zo gerust op had durven laten aankomen, hoewel ik anders ook wel onderstellen kon dat in zulk een geval, als deze plaats nu had moeten ondergaan, alles juist zo net en precies niet in zijn werk gaat maar dat het lichtelijk kan gebeuren, dat in zulk een fataal geval hier of daar enige onordentelijkheden komen te geschieden, waarin men altoos zo niet voorzien kan of dezelve zo terstond verhinderen en doen ophouden. Maar evenwel wilde de vijand het daarvoor gehouden hebben, dat dit geweld, hetwelk hij nog daarbij krachtig vergrootte, een klaar bewijs zou zijn van mijn ijdele hoop en verwachting. Want het scheen alsof hij nu en dan, gedurende mijn bevindelijke werkzaamheden, zeer sterk op mij losgelaten werd om mij te kwellen en gedurig mijn geloof en hoop op de Heere te ondermijnen, en was het mogelijk te doen vergaan. Ook is hij mij soms, recht tegen zijn boze oogmerken aan, wel eens een middel geweest om mij nader bij de Heere te brengen, en meer versterkt en bevestigd te worden in de dingen of zaken die in het verborgen tussen de Heere en mijn ziel verhandeld waren, en op welker volbrenging ik hopende en wachtende was.

Zo ging het ook hier, want door de bekommering van mijn gemoed, die ik niet langer dragen kon, zocht ik zeer in het eenzame om de weg geopend te krijgen om de Heere deze zwarigheden voor te dragen en bekend te maken, waarin de Heere mij dan ook genadig te hulp kwam, zodat ik al mijn bekommelingen voor de troon kwam te brengen en in Jezus Naam kon zeggen en met hart en mond uitroepen: *Heere, Heere, goedertieren God en Vader, waarbij zou het nu toch blijken of openbaar worden, dat ik genade gevonden heb in Uw ogen voor deze plaats, indien Gij nu toe wilde laten dat onze vijanden daar zo schandelijk en baldadig huis hielden.*

Maar de Heere, die niet verre was, deed mij zien en geloven dat deze dingen geenszins geschieden zouden, en al was het nu dat de Fransen meester van die vesting geworden waren, zij nochtans onder het bedwang van de Heere stonden en als gemuilband waren, terwijl de ogen des Heeren dag en nacht ten goede over die plaats waken en zulks ook tot het einde doen zouden, zodat wanneer de Heere omtrent het vredewerk alles zou voleindigd en uitgevoerd hebben, wat nu nog aan hetzelfde ontbrak, de Fransen het land ontruimd en de inwoners van Maastricht dan redenen van erkenning en dankbaarheid zouden hebben, dat de Heere haar niet alleen wederom zo genadig van de vijanden had gelieven te verlossen, maar hun ook gedurende het aanwezen van die vreemde volkeren zo goedig bij hun leven, goederen en godsdienst gespaard had,

zodat zij met weinig schade en verlies deze anders zo ruïneuze gebeurtenissen hadden ondergaan.

Om deze dingen nog vaster aan mijn gemoed te bevestigen, dat het binnen Maastricht zeker aldus zou toegaan, zo bestuurdde het de Heere, dat ik binnen weinige dagen zekere berichten ontving van de opschudding, daar ter plaatse voorgevallen, dat die van weinig belang geweest was, alsmede dat dezelve ten eerste gestuit waren, en dat het daar vervolgens alles in rust en stilte gekomen was en der Franse Oversten een goede orde en tucht deed onderhouden.

Nadat nu de loop der zaken tot hiertoe gekomen was, zo bemediteerde ik soms ernstig op sommige gebeurtenissen, met betrekking op deze oorlog aan de zijde des Heeren. En daaromtrent kwam mij onder anderen levendig onder het oog, hoe dat dit woord: *al wat hij doet zal wel gelukken*, Ps. 1 : 3, en onder welks banieren de Fransen als het ware, in de weg van Gods besluit en toelating, alleen gestreden en geoorloofd hadden, hier bij Maastricht nu zijn einde en vervulling gekregen had. Zodat de vijanden nu niets meer mochten ondernemen, en indien zij echter dit wilden doen, zo zouden zij in hun bedrijf nochtans niet meer voorspoedig zijn, aangezien de Heere haar ter dezer tijd nu niet meer als gesels voor deze landen wilde gebruiken. Maar indien de Heere met dit zo-even gemelde woord, als met een richtsnoer het ganse land ten verderve gemeten had, zo zou geen menselijk vermogen in staat zijn geweest, om de voortgang van de Franse wapenen te stuiten. Ja, al had zelfs zijn Doorl. Hoogheid onze zeer geachte en dierbare Erfstadhouder, in eigen persoon zich aan het hoofd van ons leger gesteld en met alle nodige wijsheid het krijgsvolk aangevoerd, zo zou toch alles vruchteloos geweest zijn, aangezien de Fransen toch het ganse land zouden ingenomen hebben, waarnaar zij zo vele jaren vurig verlangd hadden en waaromtrent zij op hun tijd, als des Heeren toelating weer daar is, nog wel eens weer een kansje wagen zullen, en of zij dan gelukkiger hun oogmerk bereiken zullen, is de Heere alleen bekend.

Dit is echter zeker en gewis, dat, hoewel dit woord reeds over Nederlands toestand gekomen is: *het einde aller dingen is nabij*, 1 Petrus 4: 7, de Heere het nochtans zolang voor vreemde overheersing zal bewaren, tot Hij eindelijk in Zijn toorn, als het volk zich niet bekeerd, dit vreselijk woord over Nederland zal uitspreken: *Het einde is gekomen over Mijn volk Israel, Ik zal het voortaan niet meer voorbij gaan*, Amos 8 : 2 O, wanneer het zo ver met ons gekomen is, dan zal het einde van Nederlands vrijheid en godsdienst niet ver meer af zijn. Och, dat wij dit mochten opmerken en ter hart nemen, en ons tot Hem bekeren, eer dat Hij ons slaat dat er geen genezen aan zij.

Ondertussen is het nu zo ver met ons gekomen, dat de ***vrede tussen alle de in oorlog geweest zijnde mogendheden gesloten is***, en Frankrijk een begin gemaakt heeft om de steden door hem veroverd, wederom te ontruimen. En schoon dit nu van de zijde des Heeren ten goede over ons bestuurd is, zo is nochtans het land daarmede niet volkomen gered. O, daar ontbreekt nog zoveel aan, dat het niet om uit te spreken is. Derhalve heeft een rechtgeaard Christen, welke het welzijn van het land zoekt, al is hetzelfde nu van buiten in vrede, evenwel op verre na nog geen gedaan werk, aangezien de Heere nog vurig, zo in het openbaar als in het verborgen, dient gezocht en gebeden te worden, om toch hetzelfde te verlossen van alle de nog drukkende oordelen en bezoeken, welke God nog zo menigvuldig op ons laat rusten. Alsmede dat het Hem behagen mocht 's lands overheden te bezielen met een ijver, om deszelfs welvaren te behartigen in alle takken van bestuur, welke naar uitkomst reikhalzen.

Hoewel wij met dankbaarheid erkennen mogen, dat God ons in zijn Doorl. Hoogheid onze dierbare Erfstadhouder een opperhoofd geschonken heeft, die het hartelijk wel

met ons lieve vaderland schijnt te menen, en wiens onvermoeide ijver ter verlossing van deze eertijds zo ontzaggenlijke republiek, de Heere reeds zover gezegend heeft, dat daardoor de dierbaren vrede, waarnaar men hier zo lang verlangd heeft, gesloten is. O, mocht het nu ook eens in zijn hart opkomen om met ijver aan *de vervallen staat van 's lands financiën te arbeiden*, om dezelve almede op die voet te brengen, waarin dezelve van meer nut voor de lande mocht zijn, dan *die gehate pachterijen*, welke de Heere op zulk een vreselijke wijze heeft doen eindigen.

Voor al is het de plicht van alle ware Christenen, om de Drie-enige God vurig te smeken, dat het Hem behagen mocht, het hart van die brave vorst zo te bewerken, dat hij er zich met ernst en vlijt op toe legt, om de menigvuldige zonden en ongerechtigheden, waarvan dit land als overloopt, zoveel in hem is te stuiten, door al zulke wegen en middelen als zijn Doorl. Hoogheid het bekwaamste zou oordelen, ter bereiking van dit heilzaam oogmerk. Want het is zeker, en de mensen van de wereld mogen het zo weinig achten als zij willen, dat, zolang echter alle goddeloosheid hier te lande zo menigvuldig in zwang gaan, des Heeren oordelen en bezoeken, die nog zo zwaar op hetzelfde rusten, vooral niet verminderen, maar eer vermeerderen zullen. Ja, dat God dit land en volk mogelijk wel zo zwaar zal bezoeken, dat wij van deze vrede de gewenste vruchten op verre na niet zullen plukken. Daarbij zal de ondergang van Nederlands vrijheid en godsdienst maar te meer verhaast worden, indien het volk hun zonden en ongerechtigheden ongestoord blijven aan de hand houden.

O, die zonden hebben de Fransen zo machtig en voorspoedig gemaakt, en ons daarentegen zo jammerlijk voor het oog van al de volken van Europa vernederd, dat het niet om uit te drukken is. En willen wij dan evenwel nog onboetvaardig in dezelve blijven voortgaan, zo zal het gewis niet lang aanlopen, of wij zullen van alle kanten vernemen, dat Frankrijk zich weer wakker in staat begint te stellen om hier of daar weer een bloedig oorlogstoneel te openen.

Terwijl het een onbetwistbare waarheid is, dat zij in al hun ondernemingen twee zaken bedoelen, namelijk,

- Vooreerst het verzwakken, zo niet verdelgen van het Oostenrijkse huis, opdat dit doorluchtige en eertijds zo ontzaggenlijke lichaam voortaan niet meer in staat zou zijn, om het evenwicht van Europa in balans te houden, en aldus te beletten, dat de Franse heerszucht op een onrechtvaardige wijze niet meer landen en plaatsen komt in te zwelgen, welke hij weliswaar op zijn tijd, wanneer de bezoekende hand des Heeren over dat koninkrijk eens zal opgeheven zijn, als onrechtvaardig ingezwolgen brokken, schielijk wederom zal moeten uitspuwen.
- Ten tweede, het overweldigen der Zeven Provinciën, of tenminste het beste en voornaamste gedeelte derzelve, dat hun zulks tot hiertoe niet heeft willen gelukken, hetwelk hun voorzeker niet zeer aangenaam geweest is. Want indien God in Zijn rechtvaardigen toorn hun het oogmerk, dat zij in deze bedoelen, eens lieten bereiken, zo zouden deze overwinningen voor hun van het uiterste gewicht zijn. Want behalve dat genoegzaam al de Oostenrijkse Nederlanden, die thans zo jammerlijk ontmanteld zijn, als van zelf in hun handen zouden moeten vallen, zo zouden zij bij de verovering van een rijk en wellustig landschap, haast van alle kanten volkomen meester ter zee zijn, en de Engelsen niet alleen krachtig in hun koophandel belemmeren, ja, bederven, maar hun nog daarenboven zo goed als op hun eiland insluiten, door hun vloten of schepen overal, waar zij dezelve maar ontmoeten konden, het uitlopen naar vreemde gewesten te beletten, om dus de koophandel van de gehele Europese wereld aan zich te trekken. Zo mogen wij derhalve wel billijk vrezen, dat als zij zich wederom ten oorlog beginnen toe te rusten, zulks zeker ons of de landen van de Keizerin Koningin wederom gelden

zal.

Dat ik nu deze dingen aangehaald en beredeneerd heb, is om geen andere reden van mij geschied, als om de volstreckte noodzakelijkheid aan te tonen, dat, willen wij verlenging van onze vrede genieten, en de oordelen van de Heere van over ons land zien afgekeerd, wij dan noodzakelijk en zonder tijdverzuim het boze uit het midden van ons moeten wegdoen, of dat het anders te vrezen is, dat des Heeren toorn nog al heviger tegen ons ontsteken zal, en niet eer uitgeblust wordt, voor dat wij gans verteerd zullen zijn.

Het is daarbij ten hoogste noodzakelijk, dat alle oprechte Christenen hier te lande in deze dingen een waarachtig belang nemen, want voorzeker daar kan geen droeviger vertoning zich opdoen, dan wanneer men ziet, dat een Christen in deze hachelijke en bekommerlijke tijd zijn dagen in een geesteloos leven doorbrengt, zonder zich te bemoeien met de Jammerlijken en bedorven toestand van land en volk.

O, zulk een Christen is waarlijk onnut voor zichzelf en voor anderen, en als tweemaal verstorven en ontworteld en is bijgevolg, zolang deze geesteloze ongestalte op hem rust, niet in staat om veel en ernstig voor de behoud van het land te bidden, wat nochtans de plicht van alle ware vromen is. En hoe onwaarschijnlijk het hem ook al mocht voorkomen, dat de Heere nog eenmaal in Zijn gunst en genade tot dit volk zou willen wederkeren, aangezien zich alles nog al meer en meer ten verderve begint te schikken, nochtans neemt dit de plicht van een Christen ter voorbidding geenszins weg, maar maakt dezelve meer noodzakelijk, en dan vooral wanneer er nog een klein straaltje van dit woord op het land schijnt te rusten: *Wie weet, Hij mocht zich wenden en berouw hebben, en Hij mocht een zegen achter Zich over laten*, Joël 2 : 14. Daarom mag, noch moet een Christen het onderworpen en gelovig bidden voor de behoud van land, volk, vrijheid en godsdienst niet eer afbreken, voor dat de Heere zelf de weg komt sluiten, en dit bevel van de hemel aan het hart van Zijn volk doet horen: *Gij dan bidt niet voor dit volk, en heft geen geschrei noch gebed voor hen op, want ik zal niet horen*, Jeremia 11 : 14.

O, hoe grotelijks ware het niet te wensen dat Nederlands Christendom wat geestelijker, wat hemelsgezinder mocht wezen, als velen hunner heden ten dage wel zijn! O, dan zouden hun harten op verre na zo veel niet met de aardse dingen ophebben, als nu helaas zo menigvuldig gezien wordt, maar dan zouden zij meer naar God en Christus staan en uitzien en de Heere door genade meer vrezen, en het zonder Hem niet stellen kunnen. Wat zouden zij dan niet nuttig zijn, zo voor hun zelf als voor het ganse land. O, wat zouden er dan onder hun niet vele en getrouwe voorbidders gevonden worden, die hun harten en handen voor deszelfs behoud zouden opheffen tot God, Die in de hemel woont.

Want voorzeker als men deze zaak wel en grondig inziет, dan zal men bevinden, dat het niet geheel en al de schuld is van het diep verdorven volk hier te lande, dat zo vele Christenen thans ijverloos ter voorbidding zijn. Ook zo is het daar almede niet te zoeken, dat de Heere niet meer zou willen horen, daar God mij, sedert de verkiezing van Z. K. H. tot Stadhouder over de Zeven Provinciën, telkens heeft doen geloven hoe Vaderlijk de Heere alle 's lands zaken kwam te regeren, zodat ik in verwondering over de goedertierenheden des Heeren wel eens uitriep: *o land! o volk van Nederland! De Heere meent het waarlijk zo wel met u!* O, onze God is er tegenwoordig zo op uit om u het goede te doen zien, ach! werkt de Heere door uw zonden maar niet wederom tegen, en jaagt Hem niet weer weg, nu Hij pas Zijn hand ten goede over heeft u beginnen op te heffen en uit te breiden.

Dit zag ik soms aan de zijde des Heeren wel eens zo klaar, dat ik moest zeggen:

‘Heere! Gij goedertieren en lankmoedig God! het zal voorzeker Uw schuld niet zijn zo wanneer dit land en volk in het vervolg van tijd niet meer gezegend noch gelukkig is. Ja, wanneer het in zijn kostelijke en zuivere godsdienst en dierbare vrijheid eens ganselijk te gronde gaat, want Gij Heere hebt ten overvloede getoond en toont het nog gedurig, dat Gij waarlijk dit Nederlandse volk, niettegenstaande hun hoogklimmende en hemeltergende zonden en ongerechtigheden nochtans genadig wilt zijn. Derhalve zal het volk van deze lande aan niemand de oordelen en ellenden, die in het vervolg over hun komen zullen, te wijten hebben dan aan hun eigen verschrikkelijke zonden en onbekeerlijkheid.’

En daarom zeg ik nog eens, dat het geenszins aan de kant van de Heere te zoeken is dat Nederland heden ten dage zo weinig goede en gelovige voorbidders heeft, en het afzwerven nog zo bemint en aan de hand blijft houden, dat het genoegzaam alle levendige opwekkende en werkzame genade in de ziel verwoest en uitdooft. Hetwelk dan vervolgens teweeg brengt, dat hun hart en wandel zeer aards en geesteloos begint te worden, zodat men aan haar veeltijds ontdekken kan dat zij geen vermaak meer hebben in de wet Gods naar de inwendige mens, hetwelk nochtans al het sieraad van een Christen uitmaakt en in welke de Heere al Zijn lust en welbehagen heeft. Maar van welke zalige en beminnelijke toestand de ziel dan niet alleen zeer ver af is, maar ook is zij dan ten hoogste onbekwaam. Ja, soms zelfs onwillig om haar eigen ellende te willen overzien om daar in het verborgen diep beschaamd mede te werken. Zo weinig als ze derhalve zich met haar zelf bemoeit, also bekommert ze zich over land en kerk, maar zij is daaromtrent en over alles wat door genade geestelijk moet betracht worden, waarlijk als een botte duif zonder hart. Zolang deze ongestalte op haar rust is het haar volstrekt onmogelijk een waar belang te nemen in de zinkende toestand van land en kerk.

Wanneer zij door de beschuldiging van hun consciëntie, die hen hun plicht wel eens onder het oog brengt en hun nalatigheid scherp verwijt, en daar onder met Gods oordelen en bezoeken dreigt, aangezet worden om dat werk al eens te willen beginnen, zo welt het hart doorgaans hun eigen schande op, en hun zonden getuigen tegen hen en sluiten aanstonds mond en hart, zodat hun die weinige opgewektheid al ras weer begeeft en zij soms zo benauwd van hart beginnen te worden, dat hun de eenzaamheid in hun binnenkamer als tot belemmering en verschrikking wordt en zij dezelve maar hoe eer hoe liever weer verlaten, en dan niet zelden weer vervallen tot hun vorige geesteloze manier van leven, waarin zij het dan soms lang kunnen uithouden zonder zich met land, volk en godsdienst te bemoeien.

Ziet! dat is naar mijn gevoelen de voornaamste oorzaak waardoor heden ten dage zo vele Christenen in een diep verval zijn gekomen, en welke derhalve voor zichzelf en het ganse land van weinig nut en voordeel zijn en meest hun dagen doorbrengen in een onrustige, dodige en afzwervende ongestalte. Die heeft bij sommigen reeds zo zeer de overhand genomen, dat ik met verzuchting tot God moet betuigen, dat, zo wanneer de Heere Zijn volk niet krachtdadig komt aanslaan en bewerken, ik niet kan hopen dat iemand van hen ware lust en begeerte zal krijgen om het hoofd weer op te steken, en door wederkeren daarin ondersteund en bevestigd te worden.

Maar dit heb ik wel eens mogen zien en geloven, dat het afzwerven van de vromen de Heere zeer begint te verdrieten en derhalve vrees ik zeer dat Hij zich haast zal opmaken, om onze weg met doornen te betuinen. Daarom gebruikt de Heere soms zulke vreemde en ontzagelijke wegen en handelingen, dat het wel gebeurt dat Hij sommige van Zijn kinderen helse tormenten in hun ziel doet gevoelen, gevende de duivel totdat einde macht en bevel, om ze deerlijk te havenen en met vuisten te slaan,

door velerhande bestrijdingen en verschrikkingen over hen te brengen en aan te voeren, zodat de fundamenten van geloof en hoop zodanig beginnen te schudden, alsof het met alle genade en bevindingen gedaan was. Waardoor het dan gebeurt, dat zulk een christen wel eens zeer akelig en als zieltogende uitroept: *mijn hoop is vergaan en mijn sterkte van de Heere afgeweken.*

Hoewel de duivel dan al geen macht krijgt om smart aan te doen, gelijk hij eertijds aan Jon gedaan heeft, zo weet hij nochtans onder de goddelijke toelating, het gemoed des mensen zo te binden met verschrikkelijke banden der ellenden, dat deszelfs jammerlijke zwarigheid, noch door woorden uitgedrukt, noch door de pen beschreven kan worden. Hoewel het een eeuwige waarheid is, dat de Heere Zijn kinderen nooit boven vermogen komt bezoeken, zo komen de wateren nochtans wel eens aan de keel en zinken zij in een grondeloze modder van zware angst en verzoeking, zodat het soms schijnt dat zij daar de een of andere tijd eens door zullen omkomen.

Zulk een weg slaat de Heere soms met Zijn kinderen in om hen te leren, wat een heilig en rechtvaardig God Hij is en hoe schrikkelijk Hij de zonden haat en niet gedogen of verdragen wil. Dan leren zij in zulke wegen wat het eigenlijk is en zeggen wil, onder de roede te moeten doorgaan, en gelouterd te worden in de smeltkroes der ellenden.

O, dat is zulk een ellendige toestand, dat ik alle christenen uit de grond van mijn hart wel zou willen toeroepen: *geeft eer de Heere, eer dat Hij het duister maakt.*

Tot dusverre nu heeft de Heere mij onwaardige in alles wat ik in dit werk geschreven heb, goedgunstig gelieven voor te lichten en in de zaken of gebeurtenissen in te leiden, ook mijn geheugen, omtrent sommige dingen die mij in die eersten tijd zeer vergaan of vergeten waren, zodanig vernieuwd en opgeklaard, dat ik soms de hand des Heeren in deze weg zeer klaar kon bemerken en onderscheiden. Anderszins was het voor mij volstrekt onmogelijk geweest om de loop van die zaken, gedurende acht á negen jaren achter elkander zo in te zien en te verhalen, als ik in dit werk gedaan heb, alzo ik geen enige zaak of werkzaamheid ooit had aangetekend of voor mezelf opgeschreven, als geen gedachten ter wereld hebbende of immer vermoedende, ***dat het des Heeren weg zou worden om alle deze gebeurtenissen in geschrift te moeten brengen.***

Hoe ik nu daartoe gekomen ben staat mij nu nog kort te verhalen, opdat het toch alleszins mocht blijken en openbaar worden, dit ik dit werk niet lichtvaardig of uit hoogmoed of zelfzoeking heb ter hand genomen, waar een Christen anders zo listig en lichtelijk voor open ligt en ook gedurig uit zwakheid invalt, indien de Heere hem niet ogenblikkelijk bewaart en daarvan terug houdt.

Nadat het dan met de zaken der voorleden oorlog reeds zover gekomen was, dat de vrede stond getroffen te worden, verlevendigde de Heere mijn meeste en voornaamste werkzaamheden omtrent die gebeurtenissen aan mijn gemoed, dat het voor mij maar niet anders was, alsof ik dezelve door de genade des Heeren zo-even verricht of bewerkt had. Deze opgeklaardheid van sommige zaken bleef mij een geruime tijd en genoegzaam dagelijks bij, hetwelk mij echter veeltijds niet aangenaam en gevaltig was. Daar ik gedurig vreesde dat door toedoen van mijn verdorven natuur, het herdenken van deze dingen voor mij een struikelblok zou worden waardoor ik wel lichtelijk in de hoogte zou geraten, en zo des Heeren dierbare genade jammerlijk misbruiken en dezelve mij ook in het vervolg onwaardig maken. Derhalve werkte ik zeer die weg uit, om alles uit mijn geheugen weg te krijgen, maar alle mijn pogingen waren vruchteloos, aangezien de zaken mij niet alleen bijbleven, maar ook telkens werden aangedrongen en opgeklaard, waarover ik zeer verlegen en bedroefd werd.

Zo geliefde de Heere mij op zekere tijd eens op mijn hart te brengen, dat het bijblijven

van deze dingen een andere beduidenis had dan waar ik voor vreesde en dat ik derhalve die zaken in het verborgen moest onderzoeken, aangezien de Heere mij daar iets mede wilde leren of ontdekken, waar ik tot die tijd blind en duister in gestaan en verkeerd en zondig in gewerkt had. Dit maakte mij in het verborgen zeer begerig en uitzierende om de wil des Heeren te mogen weten en verstaan, zodat de Heere eindelijk dit woord met kracht op mijn hart kwam te brengen: *schrift dit ter gedachtenis in een boek*, Ex. 17 : 14.

Toen deed de Heere mij klaar zien, dat het Zijn heilige en soevereine wil was, dat ik tot eer en heerlijkheid van zijn grote en geduchte Naam, mijn werkzaamheden, welke mij de Heere in het verborgen bekend gemaakt had, zou vermelden. Tegen welk werk ik echter zeer begon op te zien, eensdeels ter oorzaak van mijn diepe onbekwaamheid en tevens omdat mij vele zaken, waarmee ik het werk diende te beginnen, zo uit het geheugen gegaan waren, zodat ik daarvan niet anders bezat dan een verward en onvolkomen denkbeeld, waarmee ik onmogelijk een goede schrijforde of een ordelijk verhaal van zulke aanmerkelijke zaken kon beginnen.

Voor deze verandering en belemmering dan, bleef ik al een wijle tijd staan, pogende ondertussen nu en dan deze post te ontlopen. Maar de Heere bracht mij levendig onder het oog, dat ik verplicht was mij aan Zijn wil te onderwerpen, en beloofde mij, dat Hij mij tot alles zou bekwaam maken, en mijn gebrek genadig vervullen, in mij alles te schenken wat ik nodig zou hebben om zulk een werk uit te voeren.

Toen boog de Heere mijn wil en genegenheden zo krachtig over, om Hem ootmoedig en nederig te gehoorzamen, dat ik uit hartelijke gewilligheid voor Hem moest uitroepen: *Ziet hier ben ik, Heere, Heere! om door Uw medewerkende geest Uw wil te doen tot heerlijkheid van uwen heilige Naam*. Van die tijd af bleef er in mijn hart een stil en onderworpen voornemen om bij de eerste gelegenheid dit werk te beginnen.

Op een zekere rustdag dan, niet al te wel gesteld van lichaam zijnde, waardoor ik genoodzaakt werd die gehelen dag in huis te blijven, en zoals ik mij alleen bevond, geliefde de Heere mijn gemoed krachtdadig op te wekken en aan te zetten om met deze zaak in Zijn Naam en kracht te beginnen. Waartoe ik mij ten eerste dan ook begon te schikken, onder een ernstig opzien tot God om de nodige hulp en bijstand van Zijn Geest. En de Heere geliefde zich niet onbetuigd te laten, maar vertegenwoordigde zich zo aan mijn ziel en klaarde mijn geheugen zodanig op, dat het mij zeer wonderlijk voorkwam, en ik met alle ruimte kon geloven dat de Heere op een klare wijze zijn hand en vinger ten goede in dit werk had. Ook zo had ik het die ganse dag bijzonder goed voor mijzelf, Daar ik mijn zalig en verruimd aandeel aan God in Christus door een levendig en ootmoedig geloof van toe-eigening en vertrouwen op de verdiensten van Christus zo zeker en vast kon opmaken, dat ik er al juichende, indien het de wil Gods geweest was, naar de eeuwigheid op zou hebben kunnen gaan. In en onder zulke levendige invloeden van Geest en kracht heb ik dit werk mogen beginnen en voleinden, hoewel veeltijds onder een gedurige tegenstand van de vijand, die mij op allerhande wijze zocht te belemmeren, over welke hinderpalen de Heere mij gedurig heenhielp, en anders zou ik het werk nooit hebben kunnen ten einde brengen.

Maar tot wat einde de Heere mij tot dit werk geroepen en bekwaam gemaakt heeft, of waartoe ik het heb moeten schrijven, is voor mij tot deze ure nog een diepe verzegelde verborgenheid, om welke in te zien ik evenwel in mij gene de minste nieuwsgierigheid bevinde. Maar dit heb ik wel eens kunnen geloven, dat de Heere na deze, in deze weg nog zou verheerlijkt worden, en dat was mij dan genoeg, ook zou de Heere alsdan mijn arbeid gedenken en genadig zegenen. Ondertussen zou het mij tot een dierbaar voordeel zijn, indien de Heere mij na deze nog al meer geliefde te verwaardigen en bekwaam te maken, om ten nutte van dit bedroefde land en volk, alsmede voor

mijzelf, des Heeren aangezicht te zoeken, opdat Hij ons genadig zij en nog eenmaal met Zijn Geest tot ons wederkere.

Och! hoe grotelijks ware dit niet te wensen en te hopen, en wat moest daar niet veel door Nederlands ware en oprechte Sionieten om gezocht en gebeden worden, terwijl het anders deze lande nimmer meer wel zal kunnen gaan. Wat er anders nog al mag worden aangewend om 's lands vervallen zaken buiten de hulp des Heeren te mogen herstellen, zo zal het toch alles vruchteloos zijn, de Heere zal onze aller-heilzaamste voornemens zelfs verijdelen en tot niet doen lopen.

Nu, de Heere die machtig is meer als overvloedig te doen boven alles wat wij bidden of denken kunnen, doet nu in deze wat goed is in zijn ogen, en Hijzelf gelieve mijn gang te richten, tot het einde van mijn zwak en vergankelijk leven, tot eer van Zijn Naam, tot zaligheid van mijn ziel en tot nut en voordeel, tijdelijk en geestelijk, van het land en volk waarin en onder ik woon en waar mijn sterfelijk deel, als de aflegging mijns tabernakels daar is, misschien ook rusten zal in hoop. Want ik durf met alle vrijmoedigheid en stille verruiming des harten wel voor de gehele wereld getuigen en belijden *dat de Heere de Drieëenige God, uit vrije genade mijn rechterhand tot zaligheid gevat heeft.* Hem zij derhalve van alle deze dingen de eer, kracht en heerlijkheid tot in alle eeuwigheid. AMEN! JA, AMEN.

8. MARIA LOUISE VAN HESSEN-KASSEL (Maaïke Meu 1688-1765)

**Enkele passages uit hoofdstuk 13 van het boek
*Op U zo wil ik bouwen. Een gouden draad in het huis van Nassau***

Door B./ Hooghwerff

Uitgave Den Hertog - Houten

De nog maar drieëntwintigjarige Maria Louise van Hessen-Kassel was op 14 juli 1711 plotseling weduwe geworden. Ze bleef met een dochttertje van negen maanden achter. Enkele weken eerder was haar moeder gestorven. En zeven weken later beviel ze van een zoon. Menselijkerwijs gesproken zou ze onder alle leed, zorg en spanning zijn bezweken. Ze ontving echter kennelijk kracht naar kruis. Al vanaf haar jonge jaren mocht ze door genade al haar nood en zorg voor de Heere neerleggen. Dat geloofsvertrouwen was ook geen vreemde zaak voor velen uit haar voorgeslacht.

Het geslacht Hessen

Het geslacht Hessen is van grote betekenis geweest voor de Reformatie in Duitsland en de verdere doorwerking daarvan. Maria Louise sprak en hoorde altijd met genoegen spreken over haar voorvaderen en wat deze hadden mogen doen in de tijd van de Hervorming.

Zo was Filips van Hessen (1504-1567, bijgenaamd 'de Grootmoedige') een vriend van Luther. Al in 1521 had hij in Worms contact met Luther en door diens geschriften had hij sympathie opgevat voor de leer van de Reformatie. Op de rijksdag te Spiers in 1529 behoorde hij tot de vorsten die protesteerden tegen het daar genomen besluit dat de Hervorming zich niet mocht uitbreiden tot nieuwe landen en zich ook niet verder 'innerlijk ontwikkelen' mocht. Bij deze gelegenheid ontstond de naam 'protestanten'. In 1530 werd door de protestantse vorsten het Smalkaldische verbond gesloten, om te komen tot een erkenning van het Lutheranisme. Filips werd een jaar later tot hoofd verkozen, samen met de keurvorst van Saksen. Filips' oudste zoon, Willem IV van Hessen-Kassel (1532-1592, bijgenaamd 'de Wijze') toonde zich in de godsdienststrijd tussen Lutherse en Calvinisten een ijverig voorstander van de eersten. Aan het eind

van zijn leven nam hij een gematigder standpunt in. Op zijn sterfbed werd hij aangesproken over de religievrede'. Daarop antwoordde hij nadrukkelijk: 'Die met God vrede heeft en met Hem, door Christus in het geloof aan te grijpen, verzoend is, die geniet eerst de ware en bestendige vrede in de religie.'

Willem de Wijze onderhield nauw contact met Willem van Oranje en zijn broers. Hij heeft hen op allerlei manier gesteund en van advies voorzien met betrekking tot de strijd in de Nederlanden. Lodewijk van Nassau correspondeerde al sinds 1559 met hem. Vooral vanaf 1562 ontstond een drukke briefwisseling tussen Willem van Hessen en de broers Lodewijk van Nassau en Willem van Oranje.' De landgraaf vergeleek Willem van Oranje en zijn vier broers eens bij *de vijf Joodse Makkabeeën*.

Afstammeling van Willem van Oranje

Maria Louise was ook een afstammeling van Willem van Oranje. Haar man, Johan Willem Friso, is voortgekomen uit het huwelijk van Willem van Oranje met Louise de Coligny. De lijn van Maria Louises voorgeslacht leidt tot het huwelijk van Willem van Oranje met zijn derde vrouw, Charlotte de Bourbon. In deze geslachtslijn is niet alleen sprake van bloedbanden. De 'gouden draad in het Huis van Oranje-Nassau' is ook hier duidelijk aan te wijzen. Het goud van Gods genadewerk is openbaar gekomen in het leven van velen uit dit geslacht.

Uit het gelukkige huwelijk tussen Willem van Oranje en Charlotte de Bourbon (1546-1582) kwamen zes dochters voort. In haar testament droeg Charlotte in de eerste plaats aan de zorgen van haar man op 'de dochters die God ons samen gegeven heeft.' Ze vroeg de prins 'zeer grote zorg' voor de kinderen te dragen en hen op te voeden en te onderwijzen 'in de vreze Gods en de christelijke religie'.

Maria Louise, die op 7 februari 1688 te Kassel werd geboren, was het elfde kind in het gezin van Karel van Hessen-Kassel en Maria Amalia van Koerland. Ze was de tweede dochter, haar zus Sophia Charlotte was tien jaar ouder.

De opvoeding die Maria Louise van haar moeder ontving, droeg al spoedig vrucht. In Maria Louise bespeurde men 'reeds van haar tederste jeugd af aan tekenen van godsvrucht, nederigheid en liefdadigheid, welke loffelijke hoedanigheden niet weinig door 't voorbeeld van haar voortreffelijke moeder werden aangekweekt en bevestigd.' Haar biograaf getuigt dat ze naast onder meer 'een doordringend verstand en diepzinnig oordeel' ook vertoonde 'een door Gods genade geheiligde kennis in de verborgenheden des geloofs, een vastgegronde godvruchtigheid, een onvermoeide leerzaamheid en een overvliegende begeerte en liefde om naar de wil van God in alle goede werken te leven.'

Huwelijk met Prins Johan Willem Friso

In april 1703 deed Maria Louise openbare belijdenis in de Gereformeerde kerk te Kassel, nadat ze was onderwezen door vooral hofpredikant J. H. Caul. Later vertelde ze tegen de Leeuwarder predikant J. H. Schrader, dat ze in haar jeugd een sterke begeerte had om ongehuwd te blijven, 'gelovend dat zulks voor haar gemoed zou zijn allerveiligst.' Haar ouders raadden haar echter aan toch te trouwen. De namen van enkele huwelijkskandidaten deden de ronde. De voorkeur van haar moeder ging uit naar de achterneef van stadhouder-koning Willem III, prins Johan Willem Friso. Met hem trad Maria Louise in 1709 in het huwelijk. 'Dit Echtverbond is geweest gewenst, die twee harten waren één; elkanders vermaak, rust, lust en vergenoeging,' aldus dominee Schrader.

Weduwe

Na het overlijden van Johan Willem Friso kwamen veel taken op de schouders van Maria Louise te liggen. Allereerst natuurlijk de opvoeding van de kinderen. Ze kreeg er echter nog een verantwoordelijke taak bij. De jonge weduwe werd in Friesland benoemd tot regentes namens haar pasgeboren zoontje Willem Karel Hendrik Friso. Een taak die met eenvoudig was, maar die ze toch met inspanning van al haar krachten op een voorbeeldige wijze heeft uitgeoefend. Ze wist de harten van het Friese volk voor zich te winnen, dat haar na verloop van tijd 'Marijke Meu' noemde. Ook in het geheel van de Republiek verkreeg Maria Louise respect.

Ze had echter ook genoeg tegenstand te verduren. Met name van de zijde van de regenten, die geen stadhouder meer wensten en daarom op allerlei manier de belangen van de Nassau's negeerden.

Er waren in het tweede stadhouderloze tijdperk echter ook hooggeplaatste personen, die het Huis van Oranje-Nassau een warm hart toedroegen. Maria Louise ondervond al in 1711 steun van de heer van Rosendael, Jan van Arnhem, die zo nauw bevriend was geweest met stadhouder-koning Willem III.

Maria Louise had hem twee brieven gestuurd waarin ze om ondersteuning vroeg met betrekking tot de afwikkeling van de erfenis van Willem III. Ze herinnerde in een brief van 17 oktober 1711 aan de 'vriendschap en genegenheid' die Van Arnhem 'voor den heer Prins van Oranje en Nassau, mijn zeer waarde en geliefde gemaal, hoogzaliger gedachtenis, heeft gehad.' En waarvan hij 'na deszelfs ongelukkige dood nog zulke wezenlijke proeven heeft gegeven.' Dat alles deed haar 'in een zekere hope en vertrouwen leven, dat u diezelfde vriendschap en genegenheid aan mij en mijne vaderloze kinderen wel zal willen continueren.' Ze vertrouwde er dan ook op dat Van Arnhem haar zaken zou willen behartigen als haar brieven in de Staten van Gelderland voorgelezen zouden worden.'

In Leeuwarden ontving Maria Louise veel steun van Hessel Vegelin van Claerbergen (1655-1715). De familie Vegelin van Claerbergen was al sinds jaren nauw met het hof van de Friese Nassaus verbonden. Hessels vader fungeerde al als secretaris en hofmeester in de tijd van Willem Frederik en Albertine Agnes. Hessel verwoordde in november 1711 kernachtig de situatie van de jonge weduwe in een aan haar gerichte brief. Hij zag aan de ene kant een prinses 'godvruchtig, nederig, genoegzaam met verstand en oordeel van boven begiftigd.' Maar aan de andere zijde zag hij een prinses 'nog jong van jaren, ongeïllustreerd in de staatkunde, afgeknaagd, ja als verslonden door rouw, in een vreemd land. En alwaar de aangezichten, en nog veel meer de gemoederen haar onbekend zijn, onwetende of zij met vriend of vijand spreekt, in een slechte staat van financiën en ophoping van schulden door een ander gemaakt.' Hij gaf de prinses vervolgens een aantal praktische adviezen.

Ook Maria Louises vader, Karel van Hessen-Kassel, stond haar terzijde.

Correspondentie met predikanten

Maria Louise onderhield haar leven lang een uitvoerige briefwisseling met diverse predikanten. In haar archief bevindt zich, vergeleken met de archieven van de andere Friese Nassaus, een opvallend groot aantal aan haar geschreven brieven van predikanten. Een aantal brieven heeft betrekking op beroepingswerk, het aanbevelen van personen voor bepaalde belangrijke posten en dergelijke. Er waren echter ook predikanten die uitvoerig met haar correspondeerden over vooral het geestelijk leven. Soms vroeg de prinses uitleg over bepaalde teksten of raad in moeilijke omstandigheden. Tot degenen met wie Maria Louise uitvoerig correspondeerde, behoorden de predikanten F.A. Lampe, H. van Alphen, W. Themmen, J. Willemsen en P. Rutgers.

Johannes Creijghton

Aan het einde van het veelbewogen jaar 1711 ontving Maria Louise een brief (gedateerd 22 december 1711) van dominee Johannes Creijghton uit Haarlem. Vanaf 1704 had hij de gemeente van Leeuwarden gediend en hij stond nog maar vijf weken in Haarlem. In de aanhef van zijn brief meldde Creijghton dat hij vanaf de tijd dat de prinses met zo veel blijdschap in Leeuwarden was ontvangen 'inzonderheid opgenomen geweest was door innerlijke vreugde over uw persoon, enkel door een gerucht van uw liefde tot de waarheid en de deugd in Christus. Doch welhaast dankte ik onze God en Heere van harte, wanneer ik 't geluk verkreeg tot u met een diep ontzag te naderen en uit uw mond zelf te vernemen, hoezeer uw hart uitging tot God in Christus en al hetgeen Deszelfs heerlijkheid kon bevorderen.'

De predikant gaf aan dat 'de Heere God, Die gewoon is diegenen die Hij lief heeft en tot Zijn kinderen aangenomen heeft te tuchtigen', ook aan Maria Louise Zijn tuchtigende hand heeft laten gevoelen. Hij wilde de diepe wond niet opnieuw openscheuren, maar haar er alleen aan herinneren 'hoezeer Jehovah Zijn genade in Christus u heeft doen ondervinden te midden van al uw droefheden, die waarlijk bitter zijn geweest, en waaraan ik niet anders dan met de aller-uiteerste smart kan denken en ook niet zonder tranen daarvan schrijven. Maar u zult toch immers gaarne willen belijden, dat Jehova Zich aan uw ziel niet onbetuigd heeft gelaten, Die onze gebeden die wij voor Zijn genadetroon met uw godvruchtige ziel uitstortten, genadiglijk heeft verhoord. En boven al Zijn goedheden heeft de Heere nog daarenboven die prins, zo gezond en sterk, aan ons lieve land geschonken. En die prinselijke zoon hebt u in al uw wereldse voordelen voor de allergrootste gave van de Heere te achten. En ik weet, dat u dat ook doet.'

Ds. Creijghton gaf de jonge weduwe een ernstige en welgemeende raad. 'Laat toch niet de wereld u, onder wat voor een schijn het ook zou mogen zijn, van Christus uw Heiland aftrekken. Want heeft God u beproefd met plagen, Hij zal u misschien ook willen beproeven door verzoeking. En het zal de wereld en de satan niet ontbreken aan allerlei listigheden die zij u zullen laten voorkomen.

Doch ik vertrouw in den Heere, dat Jehovah, Die u geroepen en getrokken heeft, u zal versterken en bewaren voor den boze; en dat Jezus, uw Zaligmaker, Zich van uw ziel niet zal verwijderen, maar u zal leiden aan Zijn rechterhand.'

Vervolgens bedankte de predikant de prinses voor het present dat hij van haar had ontvangen bij zijn vertrek uit Leeuwarden. Hij beloofde zijn leven lang niet na te laten 'tot mijn God altijd te zuchten en te bidden, dat Hij u met alle genade in Christus wil bekronen en u, Doorluchtige Vorstin, getrouw maken om al uw heerlijkheid en macht in de wereld te gebruiken en te hebben voor Zijn eer en de grootmaking van Jezus' Koninkrijk.'

Friedrich Adolph Lampe (1683-1729) kwam al op jeugdige leeftijd onder de piëtistische invloed van Th. Undereyck en J. van Lodenstein. Hij studeerde theologie te Franeker en werd in 1703 predikant te Weeze (bij Kleef). Vervolgens diende hij Duisburg (1706-1709) en Bremen (1709-1720). In 1720 werd hij professor in de theologie te Utrecht. Zeven jaar was hij hier werkzaam, in 1727 vertrok hij weer naar Bremen, waar hij eveneens hoogleraar werd en tevens als predikant diende. Op 8 december 1729 overleed hij te Bremen.

Lampe was de eerste predikant met wie Maria Louise vrij uitvoerig correspondeerde over het geestelijk leven. In haar archief worden veertien in het Duits geschreven brieven bewaard uit de periode 1724-1729. In zijn brieven raadde Lampe de prinses steeds aan zich te wenden tot 'de ware Bron van alle bestendige gelukzaligheid' en

zich niet te hechten aan de schijngoederen van deze wereld, maar het Lam te volgen. In een brief naar aanleiding van een verjaardag schreef hij: 'Verjaardagen moesten dank-, vasten biddagen zijn.' In een andere brief beloofde hij haar een exemplaar van zijn boek Balsem uit Gilead toe te zullen sturen. Hij heeft ook enkele keren op Soestdijk voor de prinses geprekeerd.

In 1727 schreef Lampe over de jonge Willem Karel Hendrik Friso: 'Hij onthoudt zich van jagen, spelen, theaterbezoek en andere tijdverspillingen. Er is een prins opgestaan die reeds vroeg tot de overtuiging gekomen is dat een staat slechts dan bloeiend en gelukkig kan zijn, wanneer zij naar het voorschrift van Gods wet wordt bestuurd.'

Hieronymus van Alphen

Maria Louise had een bijzondere band met dominee Hieronymus van Alphen, die de gemeente van Leeuwarden diende van februari 1726 tot zijn vertrek naar Amsterdam in april 1733. Van Alphen was aan het Hof in Leeuwarden zeer gezien. Maria Louise vroeg hem regelmatig om raad, in het bijzonder met betrekking tot geestelijke zaken. Ook na zijn vertrek naar Amsterdam bleef de vriendschapsband met hem en met zijn vrouw, Judith Anna Huber, bestaan. Van Alphen was op 25 mei 1727 te Leeuwarden in het huwelijk getreden. Met de familie van zijn vrouw was de prinses ook nauw bevriend.

Maria Louise schreef de predikant eens dat ze zo dikwijls geslingerd werd met de vraag of haar werk wel waarheid was. Ze vreesde vanwege de ongestalten die ze in haar hart waarnam, dat haar werkzaamheden niet oprecht waren. Van Alphen gaf haar een antwoord, waarin hij eerlijk met haar ziel omging.

'Gelijk als het mij tot blijdschap was te mogen zien uit uw aangename letteren die mij gisteren werden overhandigd, dat u zich het belang der ziel laat ter harte gaan, zo heb ik aan de andere kant een gevoelig medelijden over de toestand en slingeren waarin u zich bevindt vanwege de lauwheid, onvrijmoedigheid en twijfeling over de oprechtheid der overgave en aanneming bij God. U vraagt mij wat raad in zulk een toestand. Ik zal daarom ook in oprechtheid en met vrijmoedigheid, zoekende getrouw te zijn in het behandelen van zielen, mijn gedachten zeggen.

Ik geloof dan, dat deze ongestadigheid en deze bekommelingen voornamelijk ontstaan wanneer men niet getrouw is aan het licht dat de Heere geeft.

Ten eerste, als men zich in de wereld, wereldse ijdelheden, wereldse smaken, veel omgang met wereldse mensen ingeeft, dan zwerft men als een vogel om en men kan zijn rust niet weder geven. Daarom: De tijd die men van zijn beroep overig haar belooft bij zich te zien.

Ik bedank u voor de wens aan ons gedaan in de tegenwoordige tijdsomstandigheden. Het is zo gelijk u zegt, des Heeren wil is volmaakt, goed en wijs en het is ons voorrecht met die wil in alles verenigd te zijn. Dit is 't grote goed van de kinderen Gods, dat ze één wil hebben met die van God, ruimelijk en in een diepe oprechtheid vindende de zin haars Heeren, Die zei: "Vader, niet Mijn, maar Uw wil geschiede." Dit is een vrede die het verstand te boven gaat. De rust, die Christus hoe langer hoe meer doet vinden, wanneer men bestendig tot Hem komt en al zijn oproerige driften en genegenheden aan Hem vertoont en voor Zijn voeten legt, om er van ontdaan en genezen te worden. Wij smaken door des Heeren barmhartigheid daar iets van, naar onze mate, en zijn vergenoegd en blij dat God regeert en Zijn raad daarstelt.

Ik wens u al het wenselijke en heilzame ook in uw staat, de grote Gave, Die God Zelf is. Dat eeuwige Licht ga Uwe Hoogheid op en schijne in haar hart, verlichte, verwarme, verandere, reinige en verkwikke haar, zij haar zon, schild, stok en staf, haar sieraad, roem en blijdschap in tijd en eeuwigheid, Amen.'

De weduwe Huber was in de zomer van 1747 aanhoudend zwak. Judith Anna schreef op 31 augustus 1747 vanuit Amsterdam aan de prinses: 'De zo aanhoudende zwakheid van onze waarde oude moeder gevoelen wij. En het afwezen daarvan geeft mij gelegenheid mijn kinderlijke betrekking vrij levendig te gevoelen. Hoewel ik met rust en dankzegging erken 't goede bestel der heilige Voorzienigheid die haar in haar ouderdom en zwakheid zulk een aangenaam toevoegsel geeft in onze zuster, die uit aller naam de liefde zo zeer aan haar vervult, welke gedachte mij de afscheiding zeer verlicht. En nog meer 't vertrouwen in den Heere, dat deze weg des lijdens over haar een goede weg is en aangelegd tot Gode betamelijke einden, *om te verkondigen dat de Heere recht is en die Rotssteen bij Wie geen onrecht is*. Daar wij met blijdschap al van verscheidene vrienden het bericht ontvangen dat zij getuigenis aan geeft. Die woorden uit het slot van de Psalm (92) werden op laatstleden zondag door mijn man gepredikt. Hem werd gegeven der waarheid getuigenis te geven en onze God eer en grootheid toe te wijzen.

Bij welke gelegenheid ik mij hartelijk verenigd voelde met die waarheid, ook dikwijls in erkenenis herinnerd werd aan mijn lieve oude moeder, die het gegeven wordt nu in den grijzen ouderdom ook in haar mate te getuigen dat de Heere recht is.' Judith-Anna overleed zelf nog eerder dan haar moeder. In oktober 1748 mocht zij naar het getuigenis van haar man 'in vrede heengaan' Haar moeder overleed in de zomer van 1751.

Wilhelmus Themmen

Maria Louise verbleef vooral in de zomermaanden vaak enige tijd op een van de buitenplaatsen die aan de stadhouderlijke familie toebehoorden. Zo bracht ze soms een periode door op Soestdijk of in het kasteel te Dieren. Op die manier kwam ze ook in aanraking met predikanten die in die omgeving dienden. Ze nodigde regelmatig een predikant op het kasteel om geestelijke gesprekken te voeren. Ook liet ze wel predikanten op het kasteel voorgaan. Als de prinses te Dieren verbleef, nodigde ze daartoe meestal Wilhelmus Themmen uit.^{3z} Themmen stond van 1729 tot 1734 in Amersfoort (omgeving Soestdijk) en daarna dertig jaar in Arnhem (omgeving Dieren). Met deze predikant, die een groot aantal werken naliet van schriftuurlijk-bevindelijke inhoud, ontstond ook een uitvoerige correspondentie.

In een brief uit 1729 beloofde Themmen Maria Louise de laatste preek die hij op Soestdijk had gehouden 'in het net' op te schrijven en de prinses 'tot hare stichting' aan te bieden. Hij besloot deze brief met een hartelijke wens: 'Inmiddels blijft mijn oprechte zucht voor uw ziels- en lichaamsgestalte tot de algenoegzame God, opdat Hij u naar het ene krone met gezondheid en naar het andere met ware godzaligheid. Die Heere, Die het hart der koningen en vorsten in Zijn hand heeft en het neigen kan als waterbeken werwaarts Hij wil. Die God, Die zo vele tekenen ten goede aan u gedaan, Die u het eerste licht van ontdekking gegeven, Die Zijn wond're hand zo krachtig aan u geslagen heeft, Die zij, Die blijve uw God tot in eeuwigheid. In Zijn heilige naam bid ik u, Doorluchtigste Vorstin, voor wie ik zo'n tedere, oprechte en zuivere genegenheid heb, om uw eeuwig welzijn met gebeden en opwekkingen bij alle gelegenheden te bevorderen, dat gij volstandig blijft in uw reine pogingen, aanhoudt in uw zuchtingen en sterk zijt in de strijd des Heeren, totdat gij de zonde en de wereld overwonnen hebt, om voor God en Zijn troon te zegepralen. De dierbare Koning Jezus, in Wiens bloed ik met u roem, zij u te dien einde Alles in allen.'

In een brief van 14 november 1729 wees Themmen de prinses op de 'uitnemende voorrechten' waarmee de Heere haar 'in deze zondige, dartele en verstaalde eeuw had

begunstigd.' Hij had haar 'boven zovele koningen der aarde, boven zo vele prinsen des volks, vorsten en vorstinnen dezer wereld, die thans nog in de duisternis van 't heidendom of antichristendom wandelen, met het zuivere licht des evangelies bestraald en die heugelijke weg tot Zijn eeuwig Koninkrijk gebaad.' Anderen die wel onder Gods roepstem verkeerden liet de Heere nog in hun wegen wandelen 'en gans vervreemd blijven van het leven Gods, omdat ze gelijk de meeste groten alleen hun deel in dit leven zoeken en zich slechts met de uiterlijke roeping vergenoegen. Alsof de naam van protestants of gereformeerd te zijn ons het recht tot de hemel gaf.' Van Maria Louise mocht Themmen getuigen dat ze 'daar anders van onderwezen was.' Ze had 'geleerd om op betere gronden haar zaligheid te zoeken. Als die van God Zelf overtuigd zijt geworden, dat de mens, hoe rijk, heerlijk en machtig hij ook zijn mag, nochtans van nature een kind des toorns en voor God verdoemelijk is. En door geen ander middel kan behouden worden, dan door de rechtvaardigmaking, heiligmaking en verlossing van de Heere Jezus, Die hij niet slechts met zijn mond moest belijden als zijn Zaligmaker, maar ook door een waarachtig en levendig geloof omhelzen. En uit kracht van een vereniging zijner ziel met Hem tot eer en heerlijkheid des Vaders te wandelen.'³⁴ Themmen was ervan overtuigd dat Maria Louise vanuit 'dat grondbeginsel al enige tijd naar haar licht was begonnen te werken.' Daarom drong hem de liefde voor de Naam van zijn Koning en het belang van de 'heiligmaking' van de prinses om haar 'als in het licht des Heeren eens voor Zijn troon te leiden, om daar wat stil te staan en aandachtig te beschouwen wat de Heere al ten goede aan u gedaan heeft, opdat gij Hem op alle plaatsen dankaltaren sticht en Zijn Naam een heilig reukwerk toebrengt.'

Boven alle tijdelijke voorrechten mocht Maria Louise delen in het grootste goed: 'Is het niet nog groter om zijn hart, dat van nature zo wel van God afkerig is als dat van de grootste zondaar, zo ver door de waarheid overtuigd te zien, dat het zich daaraan gewillig onderwerpt en geen andere keuze maakt dan op die weg te wandelen, die door het bloed van Gods Zoon is ingewijd en nooit in dit leven zonder strijd en zelfverloochening betreden wordt? En dat alleen uit die oorzaak omdat ze heilig en ten hoogste betamelijk is?'

Ziende op dat grote voorrecht wees Themmen haar erop dat er nu niets 'betamelijker' is dan te wandelen op de weg der heiligmaking. 'Dit is ook het eerste en gedurige kenmerk waaraan zich het ware geestelijk leven aanvankelijk of bij voortgang openbaart. Want kennis en toestemming van de Goddelijke waarheden kunnen wij met de aller-goddelloosten gemeen hebben. Aandoeningen en kloppingen des gemoeds, ja schrik en beving des harten met de huichelaren. Maar een zuivere liefde tot de waarheid, omdat ze heilig en uit God is, een reine begeerte tot Zijn volmaakte Beeld, om deszelfs afschijnsel in onze ziel te dragen en het gelijkvormig te worden, een haat tegen al wat God haat en in Zijn Woord verboden heeft, een zuivere liefde tot Zijn kinderen die uit Hem geboren zijn en van Hem zo hoog geschat worden, een gedurige strijd tegen alle zonden, zo kleine als grote, een nauwkeurige wachthouding over zijn bedrieglijk hart, dat ons gestadig afleidt, met een volstandig voornemen om tegen alle woeden van de duivel en van de boze wereld onder de medewerking van 's Heeren krachtige Geest niet alleen naar sommige, maar naar alle geboden Gods te wandelen en alles wat daartegen strijdt om Jezus' wil getrouwelijk te verloochenen. Dat zijn allemaal dingen, die ons van een levendige gemeenschap met de Heere en van de ware inwoning Zijns Geestes in onze harten op onwankelbare gronden verzekeren.'

Themmen wist dat de prinses dit alles van harte zou toestemmen. Ze zou dit ook in de volmaakste trap 'wel graag willen bevinden'. Haar verlangen naar de hemel was 'alleen

om het genot van een volmaakte heiligheid.'

Maria Louise wist echter ook heel goed 'dat ze een lichaam der zonde omdraagt, dat ze een vlees heeft, dat altijd begeert tegen haar geest, dat ze met een briesende leeuw, met een snode wereld en duizend ijdelheden te doen heeft, die haar ziel dagelijks geweld aandoen en van de allerheiligste voornemens dikwijls aftrekken.' Daarom kon ze tot de genoemde werkzaamheden niet komen zonder de kracht en invloed van Boven. Hij wenste de prinses die hij 'in Jezus tederlijk liefhad' dan ook toe, dat ze 'in haar onmacht voor Zijn aangezicht zou nederknielen en door het geloof Zijn Heilige Geest zoeken tot ondersteuning, tot leiding, tot verkwikking, tot opwekking en heiligmaking van uw ziel.' Want geen gebrek in ons is zo groot of Hij kan het vervullen. Geen ziel zo duister of Hij kan ze verlichten, geen kracht zo klein of Hij kan ze vermeerderen, geen hart zo traag of Hij kan het doen blaken van ijver en straks bekwaam maken tot alle goede werken om de levende God te dienen. Ja, dit wil Hij ook doen volgens Zijn eigen belofte, omdat Hij zowel een Heiligmaker als Rechtvaardigmaker van een verlegen ziel geworden is en Zich ook als zulk een in Zijn Verbond heeft aangeboden. Daarom hebben wij grond om Hem zowel om de ene als de andere weldaad aan te spreken en beide in het geloof te verwachten.'

Themmen ontving kort daarna een antwoord van de prinses. Deze brief (gedateerd 22 november 1729) die 'Uw Hoogheid aan mij zo gulhartig en nederig heeft afgevaardigd' was voor hem 'aangenaam en tot verkwikking', zo schreef de predikant op 24 december terug. 'Een verlustiging was het voor mijn geest dat in u te mogen vernemen, dat God als het eigen graveersel van Zijn bondsvolk ten allen tijde geroemd heeft, namelijk die oprechte begeerte om uw weg met een heilige zelfverloochening naar de onfeilbare regel des evangelies te willen wandelen. Die werkzaamheid als het grootste voorrecht te achten en daartoe het licht en de leiding des Geestes te zoeken. Om dus alle hinderpalen weg te nemen, duisternissen op te klaren, struikelingen te verminderen of was het mogelijk geheel te verhinderen. Om de kracht der boze wereld te verbreken, hartsverdorvenheden ten onder te brengen en alle vijandelijke tegenhoudingen te beletten. Opdat uw hart Hem, Die algenoegzaam is, geheel en al mocht aankleven als de God van uw volkomen zaligheid en Zijn wijsheid, rechtvaardigmaking, heiligmaking en heerlijkmaking deelachtig te worden.

Geluk wens ik Uw Hoogheid met dat voornemen, 't welk de rechte edelmoedigheid is van de koninklijke adel, die haar geboorte van den Heere ontvangen hebben. Want die God en Zijn geboden liefhebben, die Zijn kinderen beminnen, omdat ze uit Hem geboren zijn, die de zonde haten, zowel kleine als grote, omdat ze tegen het Beeld Zijner heiligheid strijden en onze ziel in Zijn dienst onbruikbaar maken, die een lust hebben aan de wet Gods naar den inwendigen mens en onberispelijk trachten te wandelen den tijd hunner inwoning, die zeg ik zijn uit God geboren naar het getuigenis van Johannes en andere apostelen. Dat God dan gedankt zij, Die u met ogen der genade aanschouwd en de snoeren Zijner erfenis in haar schoot geworpen heeft.'

Toch durfde Maria Louise zich zo'n grote weldaad niet toe te eigenen.

'Maar ik merk wel, waar het u hapert en wat uw stilzwijgende tegenwerping op dit mijn zeggen zijn zal, zo ik uw mening enigermate begrepen heb. De zaak als zaak wel toe te stemmen, ja gulhartig, maar zich zo'n voorrecht niet te durven toepassen, en vanwege bijliggende zonden en vanwege een kleine voortgang op de weg der heiligmaking. Op het eerste antwoord ik zowel als op het tweede, dat dit de klacht van alle ware christenen is, zolang ze nog in de genade niet merkkelijk bevestigd zijn, maar

echter sluit dit hun genadestaat niet buiten. Of Jezus' Woord moest geloofend worden, als Hij niet slechts de reeds bevestigden, neen, maar zelfs zoekenden, kloppenden, biddenden, wenenden, schreeuwenden, wachtenden, verlangenden, achter Hem aanlopenden, vermoeiden en belasten het leven en de zaligheid toezeft. Dan te weten: als ten eerste, zulks geschiedt uit een gezicht van Zijn Goddelijke dierbaarheid, ten tweede met een oprecht voornemen om Hem in al Zijn genadewerken te ondervinden zowel tot heiligheid als gerechtigheid, en ten derde, de begerige ziel door Zijn kracht de zonde en wereld tracht te bestrijden en te overwinnen. Zulk een zoeken en aankleven van Jezus is te geloven in Zijn Naam, gelijk ik dit in mijn derde deel in het derde hoofdstuk breed bewezen heb.

Maar dit is waar, de veelheid van onze zonden, de kleine voortgang in heiligmaking en de gelijkvormigheid in vele dingen met de wereld, zijn de oorzaak waarom ons Gods genadelicht met zo veel klaarheid en gevoeligheid niet weer toestraalt als wij het wel begeren; alhoewel ze juist geen bewijs van een ganse ontbloting uitmaken.

Dus kunnen we nooit iets beters doen om tot een bestendige staat te komen, als: de zonde haar voedsel te benemen, de wegen waardoor ze tot onze harten inkomt en ons tegen onze wil gevangenneemt, toe te stoppen, de ware deugd in haar schoonheid en Goddelijke glans te zien, haar rechte gangen na te sporen in het heiligdom, haar gewicht tegen alle voordelen van de wereld op te wegen, haar eerste Bronader te zoeken en derwaarts heen te vlieden, zich geheel en al aan de werkingen van haar Werkmeester te onderwerpen, haar tegenstrevers als vijanden te verklaren en haar liefhebbers als onze vrienden, daarmee om te gaan en in een heilige samenvoeging van hun tongen en harten de Drie-enige God te verheerlijken.

Dit zal de beste weg zijn, die ik Uw Hoogheid ter bevordering van een veilige rust kan aanprijzen. Doch waarin men bijzonder acht moet geven om geen ding uit eigen kracht of vermogen te willen uitvoeren, maar in het willen en het volbrengen beide op de Heere Jezus en Zijn Geest te zien, waardoor wij alleen vermogen en werken dat tot eer van God is. Want zonder Mij, zegt Hij Zelf, kunt gij niets doen. En dit doende, zal Hij ook niemand, hoe zondig en ellendig hij ook zijn mocht, van Hem uitwerpen, maar zijn gebed verhoren en aan zijn reine begeerte voldoen. Want Hij kan als een God der Waarheid Zijn eigen belofte en ook Zijn eer niet verloochenen. Maar, wat dunkt u, verlegen zondaren te helpen, en die het hartelijk begeren naar het Beeld Zijns Vaders van dag tot dag te vernieuwen, hun zielen te verlevendigen en van het snode zondenvuil te ontheffen, is dat niet Zijn evangeliewoord? Is dat ook niet de eer Zijns Naams? Zou Hij dan wel de zuchtingen die daartoe strekken, immermeer kunnen afwijzen? O neen, uw ziel kleve Hem ook in dezen achteraan, en houd Hem zowel bij de slip van het kleed Zijner heiligheid als gerechtigheid, zo zal Hij met beiden uw naaktheid dekken en Zijn rechterhand zal u ondersteunen.

Hoe u nu zich best aan de Heere gewinnen kan, wil ik wel eens bij de naaste gelegenheid wat breedvoeriger tonen en daarin aan uw verzoek voldoen zo veel ik kan. Want de liefde die ik voor uw dierbare ziel heb doet mij een voornemen hebben, om voor u te bidden en te werken, of God het gave dat ik nog emg sieraad en voordeel aan uw geest uit de heilige waarheid kon toebrengen. Maar nu roept mij de tijd tot vele bezigheden, waarom ik mijn naaste uitspanning zal nemen om het beloofde te volbrengen. Ondertussen wens ik met veel zucht een lettertje rescriptie (een briefje tot antwoord), onder die betuiging dat Uw Hoogheid zich wel mag verzekeren, dat haar brieven in een besloten hart berusten en veilig aan mij gezonden worden.'

De beloofde brief met het antwoord op de vraag van Maria Louise hoe ze 'zich het beste aan de Heere gewinnen kan', ontving ze in maart 1730. In deze uitvoerige brief

(gedateerd z6 maart, twaalf kantjes) behandelde Themmen Job 22 vers 21: 'Gewen u toch aan Hem en heb vrede; daardoor zal u het goede overkomen' Het schrijven van deze brief was voor Themmen tegelijkertijd preekvoorbereiding, want door het bestuderen van deze tekst en zijn verband was hij 'uitgelokt om haar zaakrijke inhoud tegen de zomertijd tot een openbare handelstof te kiezen, om daarmee een algemene stichting te doen.' Hij voegde de wens toe, 'dat de God des vredes dat (het in de brief voorgestelde) aan uw hart heilige, om door Zijn Heilige Geest naar het richtsnoer van al deze werkzaamheden zich aan de Heere te gewennen, met een standvastig voornemen om altijd bij Hem te zijn en te blijven. Gelijk ik naar die zelfde regel met u in het heiligdom des Allerhoogsten daaglijks hoop te wandelen, en u eens daar te zien, daar men het aangezicht van die grote Koning in volmaaktheid zal aanschouwen en voor eeuwig met Zijn Beeld verzadigd worden'

Op 15 april kreeg Themmen een briefje terug, 'Uw zeer aangename en christelijke letteren zijn mij ter bekwamer tijd geworden', schreef hij vanuit Amersfoort op 14 juli 1730. Door allerlei tegenslagen was hij niet eerder in de gelegenheid geweest haar brief te beantwoorden. 'Ik bevind dat de roeden uit Zijn hand nog niet geheel zijn weggeworpen, want dan word ik eens door deze dan door gene geslagen. En ik twijfel niet of u en allen die met u den Heere vrezen, hebben ook de hunne, volgens de algemene Schriftregel die ons onderwijst om Christus' kruis te dragen en door vele tegenspoeden en verdrukkingen in te gaan in 't Koninkrijk der hemelen.'

Themmen somde enige tegenspoeden op in het leven van de prinses: 'Althans de dagen uwer voorgaande rouw en bitterheid hebben overluid gesproken.' En recent het sterven van haar vader, Karel van Hessen-Kassel. 'Ik zwijg van andere dingen, zo geestelijke als lichamelijke, die u verborgen smarten medebrengen en de ziel zo dikwijls kwellen. 't Zijn toch allen de schadelijke gevolgen van onze verdorvenheden, maar voor des Heeren keurvolk beproevingen huns geestes en Vaderlijke kastijdingen, om hen van al het vergankelijke te doen afzien naar een goed dat bestendig is en hun oneindige begeerten eeuwig kan verzadigen.' 'Maar zeer verheugd was ik, Doorluchtige Prinses, dat u onder het sterflot van uw dierbare vader zo'n edelmoedige geest vond en uw hart sterkte in de wil van de allerheiligste God, Wiens doen niet anders is dan majesteit en heerlijkheid. 't Scheen dat het lieflijke reukwerk van Jezus' offerhande uw ziele begeurd en verfrist had, en dat wens ik, dat gij daaglijks moogt in- en uitademen, om de reuk der zonde en des doods daardoor te doen verdwijnen en zelfs in de dood te leven tot in eeuwigheid. De Vorst des levens zal het u zekerlijk schenken uit Zijn heiligdom, zo gij anders met Hem in Zijn verborgen gemeenschap zoekt te leven. En dan zult u (zo niet al reeds) uit die bevinding op dezelfde grond met Paulus kunnen zeggen: "Wij weten dat, zo ons aardse huis dezès tabernakels gebroken wordt", enz. 2 Korinthe 5:1 en Filippenzen 1:20-23.

Maar was die vaste grond van zekerheid nog niet neergezonken in uw hart, deden bijliggende zonden en nog aanklevende verdorvenheden die vrijmoedigheid verhinderen en baarde dus de vrees van zelfbedrog nog een grote twijfelmoedigheid nopens zo'n gelukzalig uiteinde! Slaat dan uw oog en hart, o dierbare vorstin, die de gangen des groten Konings nabij was, slaat uw oog en hart op de Vorst des levens en zink met uw onmacht en ongeloof in de afgrond Zijner liefde en algenoegzaamheid. Totdat gij op de bodem van uw eeuwige zekerheid geraakt, daar u noch duivel noch dood noch wereld noch machten noch krachten noch zonden kunnen afrukken. Maar daar gij veilig kunt vernachten onder de schaduw des Almachtigen en uw ziel drenken uit de beken Zijner wellusten, terwijl u de rust en vrede van alle kanten zullen omringen'

Dat bracht Themmen weer bij zijn onderwerp: het behandelen van het tweede gedeelte van Job 22 vers 21: 'en heb vrede.' Dat gedeelte behandelde hij in deze brief. Het laatste gedeelte: 'daardoor zal u het goede overkomen' bewaarde hij voor een 'nadere gelegenheid om die wat onderscheidenlijker met Uw Hoogheid te verhandelen, of door de druk gemeen te maken.'

Van al de werken die hij uitgaf, ging een exemplaar naar Maria Louise. 'Mijn Mengelstoffen of Afscheids- en intreeredenen staan met een maand uit te komen. Maar om dat boek niet al te dik te maken, zal ik mijn kerkrede over Micha 4 vers 5 bij een ander werk, dat reeds onder hand is, saamvoegen en u van het ene en het andere ter eerster gelegenheid bedienen.'

Onderaan de brief voegde hij nog een PS toe: "k Vond eens bij een schrijver, die over de vrede der heiligen sprak, deze uitdrukking: "Zo lang de naald van het kompas niet komt tot haar lelij, zo beeft en trilt ze, maar als ze daar is, staat ze stil en neemt rust." En zo gaat het met een worstelende ziel, die het om Jezus te doen is. Al is ze nog niet dadelijk verzekerd, zo kan ze echter niet rusten vooraleer ze Hem, Die het middelpunt van haar gelukzaligheid is, gevonden heeft.'

Uit een brief van 7 december 1732 blijkt dat Themmen dat jaar in Leeuwarden is geweest. Sinds zijn vertrek had hij niet meer geschreven omdat hij dat wilde combineren met het verzenden van zijn nieuw uit te komen werken. De uitgave had echter (zoals gewoonlijk) vertraging opgelopen door de vele werkzaamheden van de drukker. Het kon nog wel twee maanden gaan duren. Themmen wilde zo lang niet wachten met schrijven aan de prinses. Inmiddels was hij ook bezig om te schrijven over 'de strijd der heiligen'.

Tijdens die bezigheid kwam hem 'een aangename zaak voor', die hij in deze brief wilde doorgeven. Het ging om de zeven volkeren van Kanaän die de kinderen Israëls moesten bestrijden, toen ze het beloofde land ingingen. De namen van deze volkeren hebben 'naar de kracht van de Hebreeuwse taal hun bijzondere nadruk'. Themmen achtte het verantwoord en nuttig de betekenis van deze namen geestelijk over te brengen, omdat de oorlogen van Israël 'niet duister afschetsen de strijd van de Kerk des Nieuwen Testaments in het algemeen, door alle tijden enz., als mede van elk gelovige in het bijzonder.'

Na deze namen geestelijk verklaard te hebben als zo vele vijanden waartegen de Kerk te strijden heeft, schreef hij: 'Het zij hoe hetzij: tegen al deze zaken heeft een rechte Israëliet te strijden, zelfs vorsten en vorstinnen zo wel als de armste bedelaar. En omdat u daarvan ten volle bewust bent, zult u het mij niet euvel duiden, dat ik u door dit schets-vertooog een prikkel geef om uw eeuwige ziel in het heilig strijdperk aan te moedigen. Waartoe ik u en allen die de Heere Jezus liefhebben de ganse wapenrusting Gods toewens, opdat u na de veelvuldige arbeid van uw zo memgmaal bedrukte ziel, als een gelukkige overwinnares het einde van haar geloof ontvange, namelijk de zaligheid van haar ziel.'

In mei 1758 zond Themmen vanuit Arnhem de prinses het 'eerste boekdeel over Spreuken 8 vers 17-21' toe. In die hoop dat dit papieren geschenk, zo wel als de levendige stem, u mag welgevallen, en dat deszelfs inhoud, naar het richtsnoer des heilighdoms samengesteld, in uw hart beklijve en na een aandachtige overweging van een milde zegen des Almachtigen gevolgd worde.'

Huwelijk Willem Karel Hendrik Friso

Aan de opvoeding van haar kinderen besteedde Maria Louise veel aandacht. Het wel en wee van haar kinderen hield haar voortdurend bezig. In september 1731 legde Maria Louise haar taak als regentes neer. Haar zoon Willem mocht toen namelijk daadwerkelijk als stadhouder, kapitein- en admiraal-generaal van Friesland gaan fungeren. Op 25 maart 1734 trouwde Willem IV te Londen met **Anna van Hannover**, prinses van Groot-Brittannië en Ierland, dochter van de Engelse koning George II. Het huwelijk zou eigenlijk al in november 1733 voltrokken worden. De dag ervoor was Willem echter tijdens een kerkdienst plotseling onwel geworden. In de daaropvolgende maanden mocht hij gelukkig weer herstellen.

Op 7 mei 1734 kwam het jonge echtpaar in Rotterdam aan. Maria Louise ontmoette haar zoon en schoondochter twee dagen later in Harlingen. Op 11 mei werden ze in Leeuwarden met grote luister ingehaald.

Het is bekend dat de verhouding tussen Maria Louise en haar schoondochter in de eerste jaren vrij afstandelijk en soms zelfs gespannen was. Ongetwijfeld hield dit ook verband met de levenswijze van de beide vrouwen. Maria Louise hield bij voorkeur wat afstand van het hofleven, en prefereerde kerkgang en het lezen en spreken over geestelijke zaken. Anna was het schitterende hofleven in Londen gewend, waarbij het hof in Leeuwarden geheel in het niet viel. Ze legde een grote culturele belangstelling aan de dag. Vooral muziek nam een grote plaats in haar leven in, zo organiseerde ze bijvoorbeeld concerten op Het Loo. In de loop van de tijd werd de verhouding met haar schoonmoeder, aan wie ze zich aanvankelijk ergerde, echter steeds beter.

Veel zorgen had Maria Louise over haar dochter. **Anna Charlotte Amalia** trouwde in 1727 met erfprins Frederik van Baden-Durlach. Zij kampte met psychische problemen, die in de loop der jaren verergerden. Al in 1732 stierf haar man op achten-twintigjarige leeftijd. Kort daarna stortte Amalia volledig in. Ze werd geestesziek en kon haar beide nog heel kleine kinderen niet meer verzorgen. De psychische ziekte van Amalia was van dien aard, dat er op den duur geen enkel contact meer met haar mogelijk was. Een bijzonder groot verdriet voor Maria Louise, die het gevoel had haar kind verloren te hebben. Aan Willem schreef ze: 'Heb toch zoveel medelijden met uw ongelukkige moeder, dat gij haar deze smart verzacht door uw liefde. Gij zijt nu mijn enig kind!'

Willem IV tot stadhouder uitgeroepen

In 1747 vond een unieke gebeurtenis plaats in de geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau. De Friese stadhouder Willem Karel Hendrik Friso werd in dat jaar namelijk uitgeroepen tot stadhouder over alle gewesten van de Republiek! Niemand van zijn voorgangers kreeg zoveel macht als Willem IV. En aan het eind van het jaar werd het stadhouderschap ook nog erfelijk verklaard zowel in mannelijke als in vrouwelijke lijn.

Zeven jaar eerder was de **Oostenrijkse Successieoorlog** (1740-1748) uitgebroken. Een algemene Europese oorlog, waarin ook de Republiek betrokken raakte. Aanvankelijk weigerde men de prins nog steeds de generaalsrang over het leger. In 1744 naderde het oorlogsgeweld echter de grenzen van de Republiek. In april 1747 drongen Franse troepen de Republiek binnen, waar ze een inval deden in Staats-Vlaanderen (Zeeuws-Vlaanderen). De vestingstad Sluis werd belegerd en na enkele dagen ingeneomen. Net als in het rampjaar 1672 begon het volk te roepen om Oranje, tot ontsteltenis van de staatsgezinde regenten, die nog steeds geen stadhouder wensten.

In het Zeeuwse Veere verzamelde zich in de nacht van maandag 24 op dinsdag 25 april om ongeveer twee uur 's nachts, het moment waarop de burgerwacht moest worden afgelost, een menigte inwoners die eiste dat de prins van Oranje tot stadhouder, kapitein- en admiraal-generaal van Zeeland zou worden uitgeroepen. De burgemeester en de vroedschap kwamen in de vroege morgen van 25 april aan deze eis tegemoet. Het nieuws uit Veere verspreidde zich heel snel en drie dagen later, 28 april 1747, benoemden de Zeeuwse Staten de prins tot stadhouder.

Ook in Holland kwam het volk in beweging. Dat leidde ertoe dat de Staten van Holland de prins op 3 mei tot stadhouder aanstelden en de volgende dag benoemden de Staten-Generaal hem tot kapitein- generaal en admiraal. Ook Utrecht en Overijssel volgden het voorbeeld van Zeeland en Holland. Binnen twee weken tijd was de prins stadhouder van al de gewesten!

Toen de prins het bericht van zijn aanstelling tot stadhouder van Holland en Westfriesland had ontvangen, schreef hij vanuit Leeuwarden in een brief 'aan een grote staatsman' (gedateerd 4 mei 1747): 'Ik ben u zeer verplicht voor uw gelukwensing wegens het voorval 't welk de Voorzienigheid heeft doen opkomen met mij te doen verkiezen door de eenparige stemmen van de regenten en van het volk tot stadhouder van de provincie van Holland en Westfriesland.

Ik aanbid ootmoediglijk de wegen der Voorzienigheid, die mij roept tot zulke gewichtige posten, waarvan ik al de moeilijkheid aanschouw. Ook is 't niet als met vertrouwen, dat die zelfde God, Die mij dit opdraagt, mij geven zal 't geen mij ontbreekt. Nevens al de gaven en bekwaamheden, alsmede de sterkte van geest en lichaam zo nodig om mij daar van te kwijten, tot Zijn eer en tot het welzijn van het vaderland.

't Zal maar zijn, naarmate dat God mijn wensen verhoort, en ik zien zal, dat mijn pogingen tot een zo heerlijk oogmerk wel gelukken, dat ik mij zelf zal mogen gelukwensen met mijn bevordering. Mijn oprechte wensen en vurige gebeden tot de Hemel zijn geweest, en zijn nog gestadig, dat het God behage niet te dulden, dat een werk, zo ogenschijnlijk met Zijn zegel bekrachtigd, bevlekt wordt door de minste bloedvergieting', enzovoort.

Nadat Willem IV stadhouder van Friesland was geworden, verliet Maria Louise het stadhouderlijk hof en vestigde ze zich in het later naar haar genoemde Princessehof aan de Grote Kerkstraat. Ze kreeg nu meer tijd om te reizen en verbleef ook regelmatig op de door haar in 1725 aangekochte buitenplaats ten zuidoosten van Leeuwarden, die ze haar naam had gegeven: 'Marienburg'.

De verheffing van prins Willem IV in 1747 zorgde voor een stroom aan gelegenhedspreken, die het licht zagen.

Wilhelmus Velingius, predikant te Rotterdam, kwam met een heruitgave van twee preken van zijn overleden oom, eveneens Wilhelmus Velingius, uitgesproken ter gelegenheid van de verheffing van Willem III tot koning van Groot-Brittannië. Velingius voorzag het werkje van een voorrede en droeg het op aan Willem Karel Hendrik Friso. De predikant riep op tot gebed voor de stadhouder. 'Elk wachte zich toch op zijn ziel, hij steune toch nooit in vertrouwen op een vleses arm. Hoe hoog verheven, hoe bekwaam ook een vorst zij, alrede is zijn naam genoemd, dat hij een mens is. Gelijk Zijne Doorluchtige Hoogheid bij herhaling en godvruchtig van zichzelf betuigt. Ik heb, benevens mijn medebroederen, de eer gehad hem te horen zeggen: Ik ben een mens, van en uit mijzelf kan ik niets beloven en doen, maar ik zal biddende uitzien naar de hulp des Almachtigen. Strijdt ook met mij in den gebede.'

Aan de voor het Huis van Oranje-Nassau zo bijzondere gebeurtenissen in 1747 was veel gebed voorafgegaan van 'de zachtmoedigen des lands, welker wens de Heere gehoord heeft.'

Daartoe behoorden ook de bekende Utrechtse ouderling Justus Vermeer (1696-1745) en zijn moeder, *Johanna Margaretha Vermeer-Vreeland* (overleden 1748).

Aletta Vermeer (1699-1762), de zus van Justus, schreef erover in 1749 in de op verzoek van haar inmiddels ook overleden moeder aan erfstadhouder Willem IV gerichte Opdracht van het eerste deel van de catechismusverklaring van haar broer. 'Over die grote zaak stemden wij dikwijls tezamen en hadden met verscheidene van Gods knechten en volk hope dezen aangaande. Wij wisten toch (en laat het nu gans Nederland weten) hoe God, Die wonderlijk is van raad en machtig van daad, al sinds het jaar 1711, het in het hart van sommige Zijner knechten en van Zijn volk gelegd en gegeven had te begeren, ja, gelovig (zeg ik) te verwachten, dat de Heere als in het jaar 1650, uit de afgehouden Oranjestam weer een spruit zou verwekken, die als in het jaar 1672 ons land uit zijn nood en zwarigheden zou redden.

Sinds die tijd waren wij onder die, welke in de dagen van verval, verwarring en boze handel, (hoe duister het er ook uitzag) het oog daarop hielden, en een gedurig gebed voor Uwe Doorluchtigste Hoogheid opzonden. En die op bededagen en andere tijden in die hope dikwijls werden gesterkt, dat de Heere u op Zijn bestemde tijd zou doen opkomen als een verlosser in benauwde tijden.'

Over de smaad en verachting die Willem jarenlang had moeten ondervinden van de regenten was men gevoelig aangedaan geweest en over de zonden van het land hadden ze getreurd. In de bange periode die aan de verheffing van de stadhouder in 1747 voorafging, gaf 'de God Jakobs in deze zware nood geloof en hope, dat wij niet geheel in de hand der mensen zouden vallen. En ons uitzien was mede of de bestemde tijd van de verhoging van de prins van Oranje niet mocht gekomen zijn.'

Haar oude moeder mocht dat nog meemaken. Ze was daardoor zo aangedaan, dat ze 'als scheen te bezwijken door overstelping des harten, van verwondering en dankzegging tot den Heere.'

Ook een geestelijke vriendin van de familie Vermeer, *Dina van den Bergh* (1725-1807) uit Amsterdam, had veel werkzaamheden met de stadhouder. (Zie volgend hoofdstuk).

Eva van der Groe, de zus van de bekende Kralingse predikant Theodorus van der Groe, mocht ook geloofswerkzaamheden hebben tijdens de zeven jaar durende Oostenrijkse Successieoorlog. (Zie voorgaand hoofdstuk)

Vrede te Aken

Na zijn verheffing tot stadhouder vestigde Willem zich met zijn gezin in Den Haag. Het stadhouderlijk hof verdween daarmee uit Leeuwarden. Een verhuizing die de in Leeuwarden achtergebleven prinses Maria Louise heel moeilijk viel. Toch had ze er, gezien de hoge roeping van haar zoon, vrede mee.

Willem wachtte een zware taak. De oorlog was nog niet ten einde. Op 12 juli 1747 stonden de Fransen voor Bergen op Zoom, de strategisch gelegen stad die de toegangswegen naar Holland en Zeeland bewaakte. In de nacht van 14 op 15 juli opende het Franse leger de aanval. En na twee maanden belegering gebeurde op 16 september wat voor onmogelijk was gehouden: Bergen op Zoom werd ingenomen.

Het volgende jaar kwam er een einde aan de Oostenrijkse Successieoorlog. Op 18 oktober 1748 werd in Aken het definitieve vredesverdrag ondertekend. Tekenend zijn de reacties van Willem IV naar aanleiding van de vrede van Aken. Een aanzienlijk

persoon sprak tegenover de stadhouder zijn gelukwensen uit en maakte ook melding van diens verdiensten. Dit bracht hem tot de uitspraak: 'Ik ben een gering en nietig mens in mijzelf. Ik heb er weinig toe gedaan. 't Is God Die ons de vrede heeft gegeven en Die moet er alleen de eer van worden toegebracht.'

Geboorte en doop Willem V

Willem IV en zijn echtgenote Anna van Hannover moesten na hun trouwdag bijna negen jaar wachten voordat ze een levend kind in hun armen mochten sluiten. Zowel in 1736 als in 1739 beviel Anna van een doodgeboren dochter. In 1743 werd Wilhelmina Carolina (Carolina) geboren. Tot grote blijdschap van de ouders en grootmoeder Maria Louise bleef dit kind in leven.

Drie jaar later kwam Anna ter wereld, maar zij overleed al na zes weken. Ten slotte beviel Anna van Hannover op 8 maart 1748 te 's-Gravenhage van een zoon, Willem V. Dina van den Bergh uit Amsterdam was al biddend werkzaam met het nog ongebooren leven in de moederschoot van prinses Anna.

Overlijden Willem IV

In het najaar van 1751 ging de gezondheidstoestand van stadhouder Willem IV plotseling snel achteruit. Een kuur in Aken bracht niet het gewenste resultaat. Op 18 oktober werd een ernstige ontsteking van mond, keel en gehemelte geconstateerd. Daarbij had hij koorts en hoofdpijn. Drie dagen later gaven de artsen alle hoop op genezing op. Reeds in de daaropvolgende nacht stierf de veertigjarige stadhouder om ongeveer drie uur, op vrijdag 22 oktober 1751.

Toen men aan Maria Louise het vreselijke bericht van het overlijden van haar zoon meedeelde, barstte ze 'in eenen vloed van traanen uit'. Ze werd echter, evenals veertig jaar eerder, krachtig ondersteund. Ze zei, dat 'ze wenste te berusten in de wil van de Almachtige, die het leven aan haar zoon gegeven hebbende, ook in staat was om het hem naar Zijn welbehagen weer te ontnemen.' 'God zij gedankt,' schreef de Amsterdamse predikant Johannes Boskoop in maart 1752 aan Maria Louise, 'Die onze gebeden en van zo vele vromen, in wier hart gij ligt, gehoord heeft, zoals ons gebleken is uit uw christelijk gehouden gedrag bij het verstaan van het overlijden van uw grote zoon. Dat kon nergens anders vandaan komen dan van de Goddelijke genade, die gij meermalen gesmaakt hebbende, nu in deze weg bijzonder ondervonden hebt.... Uw Heere zij u verder nabij en doe u in de vrolijkheid des geloofs de zaligheid, u nu nader dan toen gij eerst geloofd hebt, hier meer en meer voorproeven, en op Zijn tijd dadelijk in eeuwige Godsverheerlijking bezitting.'

Op woensdagochtend 24 november 1751 hield ds. Gosuinus van Kessel, op dat moment de oudste predikant in 's-Gravenhage, in de Grote Kerk een preek ter nagedachtenis aan stadhouder Willem IV: 'Gideons doot en begraavinge, toegepast op het smertelyke sterf-geval van Syne Doorluchtigste Hoogheid den heere Willem Karel Hendrik Friso', enzovoort.

Over de afkomst van de stadhouder meldde Van Kessel onder meer: 'Dit kunnen wij echter niet verzwijgen, dat zijn moeder Maria Louise, geboren prinses van Hessen-Kassel, die hem gebaard heeft, zijn roem grotelijks vermeerdert. Niet alleen vanwege haar alom bekende needrigheid en tedere godsvrucht, maar ook vanwege haar hoge afkomst, uit een doorluchtig Huis, 't welk in het begin der Reformatie zich zo mannelijk voor de protestantse godsdienst heeft in de bres gesteld en 't welk aan Zweden de laatst overleden koning (een broer van Maria Louise) verschaft heeft.

Zei nu weleer de wijste der koningen: *Ik was mijns vaders zoon, teder, en een enige voor het aangezicht mijner moeder* (Spreuken 4 vers 3), met recht kon dit ook onze

Willem zeggen. Want zijn moeder was reeds een eenzaam gelaten weduwe, toen zij deze haar zoon ter wereld bracht op de eerste september van het jaar 1711. Terwijl haar dierbare echtgenoot, Zijne Hoogheid Johan Willem van Nassau, erfstadhouder van Friesland en Groningen, al jammerlijk was omgekomen, en bij 't overvaren tussen de Moerdijk en 't Strijense Sas in 't Hollands Diep verdronken, op de veertiende juli van datzelfde jaar.

In volle nadruk mocht daarom onze overleden dierbare erfstadhouder een Benoni, een zoon van smarten, genoemd worden, zowel als zijn hoge voorzaat koning Willem III, hoog-loffelijker gedachtenis, die mede na zijns vaders dood geboren is. En dus was onze prins de tweede in het Huis van Nassau, sinds het zo nauw aan Nederland verknocht is geweest, die na 't verlies van zijn vader geboren en als een wonderzoon ons ten stadhouder geworden is.

Een bestiering van Gods voorzienigheid, die zeer aanbiddelijk is! Want daar andere geslachten, waarin een groot aantal van afstammelingen gevonden werd, van tijd tot tijd zijn uitgestorven, daar is echter een en andermaal door een enige en als door een ontijdig geborene dit doorluchtig Huis tot aan deze dag nog staande gebleven.^{6°}

Van Kessel herinnerde eraan dat stadhouder Willem IV goed onderlegd was in de gereformeerde leer. 'Hij verstond de leerstukken van onze Gereformeerde Kerk door en door, zowel als de beste godgeleerde, enz.'

Jacobus Willemsen

Vanaf 1747 ontstond er een uitvoerige briefwisseling tussen de Middelburg predikant Jacobus Willemsen en prinses Maria Louise.

Willemsen ontmoette Maria Louise persoonlijk in Den Haag. In een brief gedateerd 10 juli 1750 blikte hij 'daarop terug. 'De herinnering aan de allerheugelijkste ontmoeting en stichtelijke spraakhouding met Uwe Hoogheid in 's-Gravenhage is en blijft mij een stof van blijde erkenning en dankzegging. Ik gedenk nog aan die ootmoedige eerbiediging van de hand des Heeren omtrent uw grote zoon, de Doorluchtigsten Vorst en tederstgeliefden Vader des vaderlands, Nederlands gewenste en getrouwe erfstadhouder. Ook aan die verloochenende betuiging van harternstige gezindheid, om al die heerlijkheid als een rein dankoffer wederom tot den Heere te brengen, om een ned'rigen Jezus te volgen en met Maria het goede deel, dat ene ding 't welk nodig is, te verkiezen. Om in 't zalig eenzaam met God gemeenzaam, nabij Jezus te zijn en u in Hem te verlustigen, Die, oneindig meer waardig dan duizend werelden, met al Zijn Godheid en goedheid wil zijn Zijns volks overvloedig goud en krachtig zilver, het Deel van hun erve en van hun beker, ja, de Rotssteen van hun hart en hun deel in eeuwigheid.'

In mei 1751 bedankte Willemsen de prinses voor een brief die hij van haar had ontvangen. 'Meer dan eens las en herlas ik dezelve met ongemene stichting en opwekking, gelijk ze ook niets anders als een tedere en ootmoedige godvruchtigheid ademen en het beeld uitdrukken van een hemelsgezind gemoed, dat niet aanmerkt noch zich ten doel stelt de dingen die men ziet, maar de dingen die men niet ziet. Uit overreding dat de dingen die men ziet, slechts voor een tijd, maar de dingen die men niet ziet, eeuwig zijn.'

Vijf maanden later stierf stadhouder Willem IV, op 22 oktober 1751. Pas op 23 november was Willem- sen in staat een briefte schrijven aan Maria Louise. Hij kwam daarin terug op zijn vorige brief, waarin hij de prinses bepaald had 'tot de overweging der sterfgedachten' niet wetend dat niet zo lang daarna dit sterfgeval zou plaatshebben. 'Mijn oog weende, mijn hart beefde, mijn gedachten werden in mij vermenigvuldigd.' 'Nog zo onlangs' had Willemsen 'de eer en het voorrecht van Zijne

Doorluchtigste Hoogheid in mijn geboortestad Middelburg, niet alleen oog aan oog te zien, maar ook van mond tot mond te spreken.'

'Uwe Hoogheid beweent een Vorstelijke zoon, de lust van haar hart en ogen, die u als een wonderzoon in een tijd van benauwdheid en zielsoverstelpende droefheid, als een dierbaar geschenk van den hemel geschonken werd. Om te vervullen de plaats van zijn doorluchtige heer vader en het onherstelbaar verlies door het zielberoerend verongelukken van uw doorluchtigen gemaal (ik schrik, terwijl ik er aan denk) enigszins te vergoeden.'

Willemsen gaf aan dat het alleszins geoorloofd is om te treuren. 'God wil niet, dat wij ons verlies met onverschillige ogen zullen aanzien.' De Heere Jezus stortte tranen bij de dood van een vriend. 'Ook de medelijdende Heiland was meer in Bethanië, dat een huis van droefheid betekent, dan in het blijde Jeruzalem, en liever in 't klaaghuis bij bedrukten en treurigen, om die te troosten, dan in het huis der maaltijden.'

'O vorstin! Wacht toch gelovig op den Heere. Wees sterk en Hij zal uw hart versterken; ja, wacht op den Heere. Hij geeft den moede kracht en vermenigvuldigt de sterkte dien, die geen krachten heeft. Hij hoort den wens der zachtmoedigen. Hij zal hun hart versterken. Zijn oor zal opmerken. Het oog en hart van Uwe Doorluchtigste Hoogheid zij ook, tot haar opbeuring en gemoedelijke onderwerping aan des Heeren bestel, gedurig geslagen op die eeuwige raad van die vrijmachtige Jehova, Wiens doen in alles en 't aller tijd is majesteit en heerlijkheid.' Maria Louise stuurde Willemsen een brief terug, waarvan de inhoud hem tot verkwikking was. Zijn hart erkende met blijdschap Gods goedheid, 'die u in zo een aller-smartelijkste uitkomst van Zijn voorzienigheid, waardoor het gemoedigst en grootmoedigst hart zou bezwijken, nog heeft staande gehouden op een wijze, die de aller-redelijkste en tegelijk de aller-heugelijkste is, door uw hart te bepalen op Zijn volstrekke soevereiniteit en hoogste vrijmacht, waarnaar Hij Die in den hemel is, doet wat Hem behaagt.'

Het was hem ook aangenaam te vernemen dat de Heere niet alleen de genade van zelfverloochening gaf, maar dat ook 'de Hand, Die u zo een zware slag toegebracht heeft, u tegelijk onder dat smartelijk verlies gemoedelijk opbeurt door bemoedigende en vertroostende genade, die als een versterkende troostbalsem de toegebrachte wond verzacht en lenigt.'

Willemsen was zelf nog steeds ziek en hij rekende er niet meer op dat hij de prinses op aarde nog zou ontmoeten. 'Het zou mij zeer aangenaam wezen, indien ik de blijdschap en het voorrecht mocht hebben, om u hier op aarde nog te mogen ontmoeten. Maar mijn gedurige zwakheden (sinds enige maanden) geven mij weinig hoop. Ik wens in stilheid uit te zien naar de Heere en te wachten op de God van mijn heil, Die 't wel maken zal.'

In juni 1752. was er nog steeds weinig verbetering in zijn gezondheidstoestand. Af en toe preekte hij. In een brief van 27 juni 1752 gaf hij Maria Louise een korte schets van een preek over Psalm 37 vers 4: 'En verlustig u in den HEERE, zo zal Hij u geven de begeerten uws harten.' Willemsen hoopte 'dat deze ook aan Uwe Doorluchtigste Hoogheid tot enige verkwikking en aanmoediging zijn mag. Ook om aan uw begeerte in uw laatste briefletteren enigszins te voldoen, hoewel met beschroomdheid, uit aanmerking van het gebrekkige en overreding dat u vele andere en geschiktere middelen ter opwekking en aanmoediging bij de hand hebt. Ik werd te eerder tot dit aangenaamst voorwerp der verlustiging in Jehovah bepaald, omdat 't mij toescheen, dat die gestalte, ter tijd dat u laatst aan mij schreef, ook bij u in bevinding gekend en dat het u op een bijzondere wijze gegund werd zich zo in Jehova te verlustigen en aller-verkwikkelijkt bezig te houden in gezette en in heilige geloofsbeschouwingen

van Jezus' stervende liefde, van de heerlijkheid des Heeren, die daarin zo luisterrijk geopenbaard wordt en van de gezegende heilvruchten, die daaruit tot eeuwig heil van het verlore erfvolk voortvloeien.'

In een brief van 19 december gaf Willemsen een uitvoerige schets van zijn laatst gehouden preek over 'die troostelijke verzekering die de apostel Jakobus doet van een erfelijk Koninkrijk dat God beloofd heeft dengenen die Hem liefhebben', het laatste gedeelte van Jakobus 2 vers 5. 'Doorluchtige Vorstin, verschoon mij, dat ik u dus lang heb opgehouden. Uit de overvloed van mijn hart schreef mijn pen. En ik hoop in den Heere, dat de aanprijzing van zo een heerlijk en Goddelijk Koninkrijk aan u, die er, door genade, ook op hoopt, niet onaangenaam zijn zal. Maar wellicht iets toebrengen zal tot uitlokking van 't geloof, opwekking der liefde en verlevendiging van uw hoop op dat gans zeer uitnemend eeuwig gewicht van heerlijkheid.'

Tegelijk met deze brief stuurde hij de prinses een exemplaar van het door hem uitgegeven en later zo bekend en geliefd geworden boek *De Godvruchtige Avondmaalganger* van Petrus Immens. 'Het nevensgaande werkje van den heer Immens kan ook daartoe, onder Gods zegen, bevorderlijk zijn. Ik heb er een uitvoerige voorrede ter aanprijzing aan de gedachtenis van dien rechtvaardige vooraan gesteld, waarin u misschien nog wel het een en ander tot nuttige stichting zal aantreffen. Het werk zelf van de zalige Immens behelst de aller- gewichtigste waarheden, op de nadrukkelijkste wijze en zeer bevindelijk voorgesteld. Ik neem de vrijheid een exemplaar daarvan aan u toe te zenden, nevens twee lijdichten op de dood van mijn waarde ambtgenoot en zijn huisvrouw, door mij ontboezemd. In de hoop, dat het gemoed van Uwe Hoogheid er enige verkwikking en aanmoediging door ontvangen moge.'

Regelmatig zond Willemsen stichtelijke lectuur naar Maria Louise. In een brief van 22. september 1763 schreef hij haar: 'Zeker, het is mijn grootste blijdschap en het strekt mij tot een uitnemende vertroosting, wanneer de Heere mijne geringheid verwaardigt om met mijn zwakke, rondom bevelde en melaatse pogingen enige nuttige stichting te mogen geven aan onsterfelijke en der eeuwigheid gewijde zielen. Bijzonder ook aan Uwe Doorluchtigste Hoogheid, die tot een teken en een wonder van Gods macht en goedheid gesteld en nog tot een waardste Moeder, als Debora, en tot een harternstigste voorbidster in ons Nederlands Israël bewaard wordt, tot vreugde en aanmoediging van het kleine overschot van het heilige zaad, dat nog het steunsel van het land en die druivenbos is, waarom de Heere Nederland boven zo vele en andere landen, die sinds enige tijd rokende schouwplaatsen van Zijn ontzagelijke oordelen geweest zijn, nog verschoont en zegt in Zijn sprekende daden: Verderf die niet, want daar is een zegen in.'

Openbare belijdenis Willem V

In maart 1763 stelde men vast dat de jonge prins pokkenziekte had. Een ziekte waaraan velen stierven. Gelukkig was op 14 april het gevaar geweken. De Utrechtse predikant **Paul Rutgers** die van 1758 tot 1762 te Leeuwarden had gestaan leefde met Maria Louise veel mee. Maria Louise bedankte hem hartelijk voor het meeleven. Ze schreef op 10 mei: ... 'Wensende en biddende maar dat Hij ons krachten gelieve te verlenen om het zoveel mogelijk in ware dankbaarheid te erkennen. Enn ook aan de prins zelf een recht dankbaar hart gelieve te geven, ten einde aan deze grote weldaad en de vrijmachtige Gever daarvan gedurig te gedenken, Zijn heilige Naam daarvoor te loven, in Zijn wegen en naar Zijn wil te wandelen, en dus ten besten van land en kerk te mogen verstrekken.'

Kort daarna ging Maria Louise haar kleinzoon in Den Haag bezoeken. Dat blijkt uit de brief van ds. Rutgers gedateerd 25 juni 1763: 'Ik heb mij zeer verblijd, dat de Heere u veilig en spoedig in Den Haag heeft doen arriveren en wij verkwikken ons in het genoegen dat u aldaar geniet, ook in het gezelschap van onze dierbare erfstadhouder. Het is en blijft onze welmenende zuchting en begeerte voor de Heere, dat uw gesprekken en onderwijzingen aan de ziel van die gewenste prins mogen gezegend zijn. Och, dat uw God ook zijn God zij! Zijn Verbonds-God in Christus.'

In 1764 deed Willem V openbare geloofsbelijdenis. **Ds. J.I. Rauwerts** schreef hierover op 17 april vanuit Den Haag een brief aan de prinses, omdat hij wist dat zij 'zo veel deelneemt in hetgeen haar Doorluchtigen kleinzoon, Neerlands dierbaren erfstadhouder betreft, en wel voornamelijk in de belangen van zijn onsterfelijken geest'. 'Ik ben niet in staat om uit te drukken de aandoeningen mijner ziel, wanneer ik horen mocht dat de gronden der Hervormde leer, voor welker vrije en openbare belijdenis de doorluchtige voorouders van onze erfstadhouder hun goed en bloed wel hebben willen opofferen, zo klaar en zuiver in de jongen vorst gelegd waren en hij van goeder harte deze zo deftig met alle vrijmoedigheid en blijken van grote kundigheid aller-plechtigst beleed. Dat geeft ons zo veel hoop en verwachting, dat die God, Die zo vele hartelijke gebeden die dagelijks tot de genadetroon ten besten van Zijne Hoogheid opgezonden zijn tot dusverre gunstig heeft willen horen, verder in genade beantwoorden zal zo vele oprechte smekingen als er aanhoudend voor de Allerhoogste uitgestort worden van diegenen die God vrezen, ten besten vooral van de geestelijke en eeuwige belangen van die geliefde prins. En zo de Heere door Zijn Geest de getrouwe en hartelijke vermaningen, door de eerwaarde dienaar Royer⁹⁴ met zo veel welmenendheid en aandoening gans plechtig bij die gelegenheid aan de vorst gedaan, op zijn hart drukke en hem altijd daaraan doe gedenken en daarnaar handelen, dan zal het land en kerk niet alleen onder onze stadhouder wel gaan, maar dan zal hijzelf ook in tijd en eeuwigheid gelukkig zijn en het doorluchtig Huis van Oranje en Nassau voorspoedig en bestendig maken.'

Een week later liet de prinses de brief van ds. Rauwerts beantwoorden. Ze was zelf niet in staat om terug te schrijven. Ze had een postdag voorbij laten gaan 'in de hoop dat onze krachten ons zouden toelaten zulks eigenhandig te doen, maar dit nu anders bevindende, bedienen wij ons van een andere hand om u te verzekeren, dat uw missive ons zeer aangenaam geweest is, gevende ons het volkomen genoegen te kennen hetwelk u benevens een ieder over de plechtige geloofsbelijdenis van de prins, onze zeer geliefde kleinzoon, gehad heeft. Wij zijn daarover zeer verheugd en wensen van ganser harte dat God de prins altoos deze beleden waarheden indachtig make, opdat hij gestadig al zijn pogingen aanwende om zijn eigen eeuwig heil te bevorderen en ten beste van land en kerk al zijn handelingen in te richten.'

Laatste levensjaren

In haar laatste levensjaren zat Maria Louise veel stil op haar stoel en had weinig beweging, waardoor ze 'zwaar van lichaam' werd. Ze liet zich meestal 'zeer nederig met een eenvoudig draagkoetsje naar de openbare godsdienst dragen.' De weinige beweging leidde ertoe dat haar gezondheid achteruitging en benauwdheidsklachten en ademhalingsmoeilijkheden toenamen.

Op nieuwjaarsdag 1763 deed dominee Paulus Rutgers uit Utrecht haar goede wensen toekomen. Maria Louise schreef in een bedankbriefje: 'De Heere, Die goed en goeddoende is, gelieve daarvan in Zijn gunst te vervullen hetgeen Hem meest behagen kan, gevende ons krachten om de tijd die wij nog op aarde zijn zullen in Zijn dienst en

naar Zijn heilige wil te kunnen toe brengen.'

Veelal probeerde Maria Louise met haar eigen hand de brieven te beantwoorden. Vooral in het laatste jaar van haar leven lukte dat soms niet meer. Zo liet ze op 10 maart 1764 aan ds. Rutgers weten: 'Wij zouden u zelf op uw missive van de zesde dezer geantwoord hebben, zo niet het voornemen om morgen het Heilig Avondmaal te ontvangen ons had doen besluiten om heden tot het schrijven der brieven ons van een andere hand te bedienen.'

In april 1764 had ds. Rutgers van burgemeester Aser van Wijk gehoord dat Maria Louise 'zich onpasselijk bevond.' Hij schreef op 21 april: 'Ik hoop niet dat zulks van gevolgen zal zijn. Maar dat de Heere, Die leven en dood, gezondheid en krankheid in Zijn hand heeft en dezelve uitdeelt naar Zijn welgevallen, wanneer en aan wie Hij wil, een gunstige matiging en afwending van al wat smarten kan aan Uwe Hoogheid genadig verlene. Men moet ook het kwade van den Heere ontvangen zowel als het goede en met lijdzaamheid onder Zijn hand buigende zeggen: De wil des Heeren geschiede! Hij is de Heere, Hij doe wat recht is in Zijn ogen! Nochtans mag en moet men niet ongevoelig en onverschillig zijn. Hij geeft vrijheid, ja, beveelt Zelf: *Roep Mij aan in den dag der benauwdheid; Ik zal er u uithelpen, en gij zult Mij eren*. O, wat is dat goed en groot, dat de almachtige en algenoegzame God een Toevlucht wil zijn voor ellendige en onwaardige adamskinderen! Zijn macht, Zijn goedheid en genade zullen (hoop ik) ook Uwe Hoogheid tot sterkte en verkwikking zijn.'

De predikant (Rutgers) leefde ook mee met het heugelijke feit dat de jonge prins Willem V openbare belijdenis des geloofs had afgelegd. 'Och, dat zijn naam gelijk op de kerkrol, ook geschreven zij in de hemelen in het boek des levens des Lams! En dat hij die gelovige belijdenis van onze Catechismus aangaande de Kerk (in het 54e antwoord) zal mogen kunnen de zijne maken: "dat ik daarvan een levend lidmaat ben en eeuwig zal blijven."'

Maria Louise beantwoordde dit schrijven op 28 april 1764: 'Uw aangename missive van de zie dezer aan ons wel behandigd zijnde, hebben wij daaruit het oprechte aandeel dat u aan onze indispositie heeft genomen, benevens de daaromtrent gedane goede wens en opwekking, met genoegen gelezen. Zijnde zeker, zo in alle andere tegenspoeden als ook in ziekten, het beste en veiligste middel zijn toevlucht tot God Almachtig te nemen en zich aan Zijn heilige wil met lijdzaamheid te onderwerpen. Onze laatste indispositie heeft bestaan in een zware hoesten en verkoudheid, vergezeld met verscheidene koortsen, waarvan wij echter door Gods goedheid reeds sedert enige tijd zijn bevrijd. Terwijl insgelijks de verkoudheid merkkelijk is verminderd, en, alhoewel wij ons nog zwak bevinden, de herstelling echter reeds zo ver is gevorderd dat wij in Gods Huis hebben kunnen verschijnen. En de Allerhoogste ook aldaar met de gemeente hebben kunnen danken voor de grote weldaad aan ons Huis in deze dagen daardoor bewezen, dat hij aan de prins, onze zeer geliefde kleinzoon, lust en kracht heeft gegeven om de geheiligde waarheden van onze zuivere religie tot genoegen en stichting van allen openlijk te belijden en zich plechtiglijk aan Gods Kerk te verbinden. U kunt zich wel verbeelden hoe aangenaam, troostelijk en verkwikkend ons dit aller-gewichtigste evenement moet geweest zijn. En hoe wij niet zullen ophouden vuriglijk te bidden dat hij verders de dierbaarste zegeningen moge ondervinden en tot een sieraad en voorbeeld zo ten beste van 't land als van de kerk verstrekken.'

In de zomer van 1764 gingen geruchten door het land dat de situatie waarin de prinses

verkeerde ernstig, zelfs kritiek was. Door deze onjuiste informatie vreesde men ook in Utrecht het ergste. Ds. Rutgers verwoordde het in zijn brief van 12 augustus: 'Men hoorde in de gezelschappen al gedurig zeggen: Ja, die prinses is voor haar zelf wel gelukkig en zalig; maar wat verliest de prins een waardige grootmoeder! Wat verliest het land en ook de kerk veel!' Gelukkig liet Maria Louise via de heer Hurter aan dominee Rutgers weten dat in de verspreide geruchten de situatie veel erger werd voorgesteld dan ze in werkelijkheid was. Ze had een lichte attaque gekregen, net als vier jaar eerder.

Een maand later (11 september 1764) meldde ze nog het een en ander over haar toestand aan ds. Rutgers: 'Weleerwaarde heer! Het is met veel genoegen dat wij uw laatste missive van de achtste dezer ontvangen en daaruit het welzijn van u en uw familie hebben mogen vernemen, alsmede de oprechte deelneming in onze tegenwoordige toestand, die bij continuatie nog zeer zwak blijft, kunnende ook met de hand nog niets van aanbelang doen, blijvende de krachteloosheid in dezelve nog al bij. Wij danken u intussen zeer voor de goede wensen tot onze verdere herstelling gedaan en voor de stichtelijke aanmerkingen wegens onze gemoedsgesteltenis gemaakt, die, zo het den Heere behaagt, altoos zodanig wezen zal, dat wij met een christelijke lijdzaamheid, op Zijn krachtige hulp vertrouwende, ons Zijn wil zullen onderwerpen en de beproevingen die wij in deze tijd nog mochten hebben uit te staan met geduld te verdragen, om hiernamaals deelgenoot te worden van een volmaakt zalig leven, bevrijd van alle bezwaarnissen en ongemakken'

Levenseinde

De dood kwam voor Maria Louise niet onverwacht. Al heel lang bereidde ze zich voor op haar levenseinde. Ook wezen vele lichaamsschwakheden, vooral in het laatste jaar, op het naderende einde. Steeds vaker had ze te kampen met benauwdheid op de borst. Vrijwel altijd als **ds. Schrader** in haar laatste levensjaar op bezoek kwam sprak ze over haar sterven. Men wees haar er soms op, dat het een voorrecht zou zijn als ze nog mee mocht maken dat ze de regering aan haar kleinzoon kon overdragen. Bijna altijd was dan haar antwoord: 'Dat zal ik niet beleven, ik gevoel mij te zwak. Ik gevoel wat ik eerder niet gevoeld heb.'

Het was haar hartelijke begeerte om nog één keer aan te mogen zitten aan het Heilig Avondmaal. Tegen de verwachting in is dat toch gebeurd, ongeveer drie weken voor haar sterven. Ze getuigde 'zeer verkwikt, versterkt, vervrolijkt geworden te zijn.' Ze bleef tot alles was geëindigd, 'groetende met hare vriendelijke ogen deze en die, van welke ze dacht Christus in 't Avondmaal ontvangen te hebben, nemende als afscheid.'

Deze afscheidsgroet was ook door sommigen opgemerkt. Over deze dienst liet ze in een brief weten: 'Ik maakte zaterdag omstreeks het middaguur een tochtje met de koets teneinde de volgende dag beter in staat te zijn de buitenlucht te verdragen die ik lange tijd niet meer geademd had. En dat ging zo goed, dat ik er helemaal geen last van had, ik voelde mij integendeel heel goed. Zondagmorgen heb ik de godsdienstoefening van begin tot eind meegemaakt, en aan de dienst deelgenomen zonder problemen, waarbij ik alles wat gezegd en gedaan werd heel goed kon horen. Ook heb ik daarna geen terugslag gehad waarvoor de eeuwige God zij geprezen Die mij zo goed heeft bijgestaan bij die heilige plechtigheid.'

Enkele dagen voor haar sterven begeerde ze haar doodskleed te zien. Dat was nog nooit eerder gebeurd. Ze gaf daarvoor nog enkele aanwijzingen. Het was ook haar verlangen om in Gods huis aanwezig te zijn, als er gepreekt zou worden over de wonderen die na het sterven van de Heere Jezus waren gebeurd. Door zwakheden van

het lichaam kon ze echter niet opgaan. De andere dag, de vrijdag voor Pasen, bezocht ds. Schrader haar. Hij sprak over het lijden en sterven van de Heere Jezus en deelde tot genoegen van de prinses mee wat in de genoemde preek was verhandeld. Ze wilde graag op het Paasfeest in de kerk zijn om te horen over Christus' opstanding uit de doden. Ook dat is echter niet gebeurd. De predikant had niet gedacht dat het de laatste keer zou zijn dat hij haar alleen kon spreken. De prinses 'scheen redelijk wel'. Dat bleef zo tot en met zaterdagochtend. Ze tekende zelf nog de brieven die verzonden moesten worden. Daarna kreeg ze hoge koorts, die achtenveertig uur aanhield. Allerlei aangewende middelen mochten niet baten.

Ds. Schrader was voor Tweede Paasdag niet op de hoogte van het gevaar waarin de prinses verkeerde. Dit was het beleid van Maria Louise zelf, die niet wilde dat hij belemmerd werd bij 'het waarnemen van de openbare godsdienst.'

Tegen drieën 's middags werd hij bij de stervende geroepen. 'Ze opende haar mond met zegeningen van het goede, mij toewensende allerlei welzijn.' Ze nam afscheid van de predikant. Deze bedankte haar voor alles wat ze voor hem en zijn gezin gedaan had. Hij wekte haar op haar hart tot God en Christus op te heffen, Hem aan en in te roepen en haar hart voor Hem open en bloot te leggen. Om te zuchten om Zijn genade, liefde en barmhartigheid. Daarna deed hij met en voor haar een gebed en sprak enkele bemoedigende woorden.

Omdat men nog wilde proberen de koorts tegen te gaan, vertrok de predikant tegen de avond. Hij gaf aan bereid te zijn terug te komen, als hem dat gevraagd werd. In de voornacht werd hij geroepen. Het stemde hem tot blijdschap, want daardoor kreeg hij de gelegenheid om bij haar sterven aanwezig te zijn.

Toen ds. Schrader aan het sterfbed kwam, worstelde de prinses met de dood. Hij hoorde niets verstaanbaars dan alleen de naam van God. Die riep ze aan zonder ophouden: 'O God! O God!' Hij deed weer een gebed en probeerde haar 'te versterken, te verkwikken, te vervrolijken uit het Woord Gods. Ook door liederen die gepast waren voor stervenden, Hoogduitse, enz.' Aan het gezicht van de prinses zag men dat dit haar tot genoegen was. Volgens de doktoren was ze nog bij kennis, ze gaf daar ook bewijzen van.

'Eindelijk heeft God de vorstin verhoord en verlost uit haar doodsbenauwdheden, hebbende zachtkens den geest overgegeven, des morgens omtrent vijf uur, in de handen van haren getrouwen Schepper. Al de omstanders diep bewogen wordende, en in tranen wegvloeiende.'

De 77-jarige weduwe ontsliep op 9 april 1765. Op 13 juni 1765 werd haar lichaam bijgezet in de sepulture in de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden, waarin ook haar man zijn laatste rustplaats had gevonden.

Lijkrede in Leeuwarden

De dag na de begrafenis van Maria Louise sprak ds. Schrader, op dat moment de oudste predikant in Leeuwarden, 'volgens resolutie' van de Gedeputeerde Staten van Friesland, een lijkrede uit in de Jacobijnerkerk. Tot tekst voor deze gelegenheid had hij Openbaring 14 vers 13 gekozen: *'En ik hoorde een stem uit den hemel, die tot mij zeide: Schrijf, zalig zijn de doden, die in den Heere sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hun arbeid; en hun werken volgen met hen.'*

In zijn voorafsprak bepaalde hij zijn gehoor bij Psalm 37 vers 37: 'Let op den vrome en zie naar den oprechte, want het einde van dien man zal vrede zijn.'

De waarheid van deze tekst zag hij bevestigd in Maria Louise. 'Deze is geweest een vrome, een oprechte. Die heeft in dezen het getuigenis gehad van allen, ook van de

waarheid zelf. God heeft deze vorstin geleid door velerlei wegen, doch het einde is geweest vrede.'

Daarna volgde de verklaring van de tekst uit Openbaring 14. Ook die woorden bracht hij over op de prinses. Wij zien hier uit, wie zalig sterven. Niet alle mensen. Zalig zijn niet alle doden, maar de doden die in den Heere sterven. Die zijn zalig, worden zalig, allen zalig, en ook maar alleen zalig. Die zullen rusten van hun arbeid en hun werken volgen met hen. Onder degenen die dit hebben ondervonden, tellen wij met het hoogste recht de Doorluchtigste Vorstin, gisteren ten grave gebracht.'

Ds. Schrader getuigde in alles wat hij verder over de prinses ging zeggen de waarheid te spreken en 'alle flatterijen en ijdele loftuitingen' te vermijden. Het was iedereen bekend dat Maria Louise daarvan een grote afkeer had.'

Ds. Schrader gaf een korte schets van het uitwendige en vooral het innerlijke bestaan van de prinses. Ze had een beminnelijk karakter en was begaafd met een goed verstand. Maar 'onder alles muntte uit de vreze des Heeren. Die was in haar hart geplant. Daarvan heeft de vorstin al vroeg blijken gegeven en vervolgens in haar gehele leven tot het einde toe.' Ze had eerbied voor de ware God en liefde voor de Heere Jezus Christus. De prinses was in haar element als ze hoorde spreken of zelf sprak over God, Zijn alwaardigheid, hoogte, beminnelijkheid, schoonheid. Wie Hij is in Zichzelf en voor de Zijnen. 'Het was voor haar een feest en de blijdschap was aan haar gezicht te zien als ze hoorde of sprak over de Heere Jezus, Zijn algenoezaamheid, de kracht van Zijn verdiensten, Zijn gewilligheid om zondaren te zaligen, dat hij die komt, niet zal worden uitgeworpen.'

Ze had Gods Woord hartelijk lief. Vanaf haar jeugd las ze daarin. In haar latere levensjaren liet ze zich ook regelmatig uit Gods Woord voorlezen, met alleen overdag maar dikwijls ook 's nachts als ze niet kon slapen.

Maria Louise sprak en hoorde met genoegen spreken over haar voorvaderen en wat deze hadden mogen doen in de tijd van de Hervorming. Het was haar zelf ook tot blijdschap iets te mogen doen ten nutte van Gods Kerk.

De prinses was een trouw kerkgangster. 'Hoe dikwijls hebt gij haar gezien in deze plaats, zelfs in catechisatiën, en ook in de andere vergaderplaatsen' Ze zat daar niet slechts uitwendig met het lichaam, maar 'zij was daar met haar ziel eerbiedig, aandachtig, met Maria begerig het woord uit Jezus' mond te horen, de kracht der waarheid te gevoelen en alzo in het geestelijk leven versterkt en bevestigd te worden.' In het Heilig Avondmaal begeerde ze 'Christus te genieten, met Hem, waarachtig God en mens, gemeenschap te houden.'

Haar kinderen heeft ze geprobeerd 'op te voeden in de lering en vermaning des Heeren.' De prinses was gewoon hulp te bieden aan degenen die het nodig hadden. 'Zij was een Tabitha, rijk in goede werken', zo sprak ds. Schrader.

Onder degenen aan wie de prinses goed had gedaan telde hij ook zichzelf. Vanaf de dag waarop hij haar voor het eerst had ontmoet, was hij 'met weldadigheden en tekenen van genegenheid overladen tot de laatste dag des levens toe, en dat geheel vrijwillig, onverzocht, onverplicht, boven verdienste en waardigheid.'

De prinses hechte haar goedkeuring niet aan 'komedies, opera's en dergelijke vertoning.' Dat was reeds zo in haar vroegere jaren. De predikant wist daar bijzonderheden van, die hij echter met opzet niet noemde. Eenvoud en bescheidenheid kenmerkten haar. Ze had uitdrukkelijk verboden dat haar lichaam na haar dood gebalsemd zou worden. Ze was vergenoegd met het tegenwoordige. Dikwijls had ds. Schrader haar horen roemen Gods barmhartigheid over haar en Zijn bedeling. Ze begeerde niet te ruilen met de grootste koning of vorstin van de aarde. 'Mij ontbreekt

niets', zei ze, 'als dankbaarheid aan den Heere.'

Ds. Schrader getuigde van haar dat ze klein was in eigen oog. Ze achtte een ander uitnemender dan zichzelf en hield zich voor één van de minsten in het Koninkrijk Gods. 'En dit waren geen woorden der lippen, dat kwam voort uit de diepste grond des harten.'

De predikant herinnerde aan de zware slagen die de prinses getroffen hadden. Op heel jonge leeftijd verloor ze haar man, die haar zo hartelijk liefhad en dat was wederzijds. Menselijkerwijs gesproken zou ze hieronder bezwijken zijn, maar ze mocht buigen onder God en Zijn wil. Ze riep tot Hem, Die haar ook heeft verhoord en verlost. Later moest ze haar enige zoon, die ze onder haar hart had gedragen, missen. Ds. Schrader had dit van nabij meegemaakt. Iedereen was bevreesd dat de boodschap van het sterven van haar zoon nadelige gevolgen zou hebben voor haar gezondheid. De prinses was wel bewogen en diepbedroefd, maar er kwam geen onbetamelijk woord uit haar mond. Ze zweeg Gode en boog onder Zijn hand.'

Vervolgens deed de predikant uitvoerig verslag van de laatste levensdagen van de prinses.

Ten slotte wees ds. Schrader zijn hoorders nog op het laatste gedeelte van zijn tekst: *'Hun werken volgen met hen.'* Dat wil niet zeggen om op die werken 'te steunen of te vertrouwen. Daarvan was de vorstin overtuigd. Die verloochende eigen gerechtigheid en wenste uit vrije genade zalig te worden. Die dorstte naar Christus' bloed.' Maar die werken volgen met hen 'als blijken en tekenen van hun oprecht geloof.'

De predikant uitte een hartelijke wens voor het nageslacht van de prinses. De Heere geve haar nazaten 'vooral haar zin en geest, Hij doe hen treden in de godvruchtige voetstappen der vorstin. Hij verhoore de gebeden en tranen, overvloedig uitgestort van haar voor hun eeuwige behoudenis en zaligheid. Maria Louise's God zij hun God en huns zaads God in volgende geslachten, Hij zij hun Deel en Lot in tijd en eeuwigheid.'

Begraafruimte in de Jacobijnerkerk

Maria Louise was de laatste van de Nassause familie die in de Jacobijnerkerk te Leeuwarden werd bijgezet. In 1588 was de jonge echtgenote van Willem Lodewijk, Anna van Oranje, in het koor van de kerk begraven. Willem Lodewijk had bij testament bepaald dat hij naast zijn vrouw begraven wilde worden, als hij in Leeuwarden zou sterven. Dat gebeurde in 1620. Daarna werden overledenen uit de Nassause familie steeds in het koor van deze kerk begraven. Ernst Casimir, Hendrik Casimir I, Sophia Hedwig, Willem Frederik, Albertine Agnes, Hendrik Casimir II, Johan Willem Friso. Ook jonggestorven kinderen werden hier begraven, onder wie twee kinderen van Willem Karel Hendrik Friso en Anna van Hannover. Johan Willem Friso, Maria Louise en de twee jonggestorven kinderen van Willem IV werden bijgezet in een sculpture, vanwege ruimtegebrek in de grafkelder.

Dertig jaar na de bijzetting van Maria Louise, in 1795, plunderde een groep revolutionairen de stadhouderlijke grafruimten. In 1948 werd ook besloten het totaal vernielde grafmonument van Willem Lodewijk aan de hand van bewaard gebleven afbeeldingen in grisaille op de koormuur, te schilderen.

In het koor zijn ook zes gebrandschilderde ramen geplaatst. Drie ramen hebben betrekking op het overlijden van leden uit de stadhouderlijke familie: het sneuvelen van Ernst Casimir voor Roermond in 1632, de begrafenisstoet van Willem Frederik in 1664, de verdrinkingsdood van Johan Willem Friso in 1711. Deze drie ramen werden geplaatst in 1938. Het vierde raam, Wilhelmina-raam, geplaatst in 1962 toont het

herrijzende Nederland onder leiding van het Huis van Oranje, na de 2^e Wereldoorlog. De twee laatste ramen worden aangeduid als een Willem-Lodewijk- en een Maria Louise-raam. Ze laten momenten zien van *Uz Heit* en *Marijke Meu*.

**9. De leiding van des Heeren liefde met Dina van den Bergh
(Amsterdam 1725 - New Brunswick 1807)
aantekeningen, dagboek en brieven
met toelichting door J. H. van de Bank**

Uitgever: 1994 Den Hertog B.V., Houten

Woord vooraf

Bij gelegenheid van het geven van enkele gastcolleges aan het New Brunswick Theological Seminary in New Brunswick (New Jersey) in de periode februari/maart 1993 over onder andere Jodocus van Lodenstein, maakte Dr. J. David Muyskens, predikant van de First Reformed Church van New Brunswick, mij attent op een Nederlands handschrift in de Gardner Sage Library van dit seminarie. Dit handschrift vermeldde, naar zijn zeggen, verschillende malen de naam van Van Lodenstein. De schitterende bibliotheek bleek niet slechts een dagboek over het jaar 1747 te bezitten, waarin dat het geval was, maar ook aantekeningen over het jaar 1749 en een brief van een Amsterdamse jonge vrouw, Dina van den Bergh (1725-1807), die door haar huwelijk met een Amerikaans kandidaat tot de Heilige Dienst, Johannes Frelinghuysen, naar New Jersey was gekomen. Bovendien bleek, dat de nabijgelegen Alexander Library van de Rutgers University in New Brunswick (nogal beschadigde) aantekeningen van Dina van den Bergh in het Nederlands over het jaar 1746 en tevens een aantal brieven van haar, soms in Nederlands origineel, soms ook in het Engels vertaald, in bezit heeft.

Met de fotokopieën van de handschriften in mijn bagage maakte ik de terugreis naar Nederland, waar ik tot mijn grote verwondering in het Documentatieblad Nadere Reformatie een artikel van F.A. van Lieburg aantrof over de Tienhovense predikant Gerardus van Schuylenburg (1681-1770), waarin ook de naam van Dina van den Bergh genoemd werd.

Van Lieburg was via een brief van Dina van den Bergh aan dominee Van Schuylenburg op haar spoor gekomen, maar het lukte hem niet haar identiteit vast te stellen. Uiteraard kon hij ook niet vermoeden, dat haar spoor naar Amerika zou leiden!

Overigens is, naar taal en woordgebruik en inhoud, deze door Van Lieburg geciteerde brief volledig in overeenstemming met de in New Brunswick aangetroffen handschriften, zodat vastgesteld kan worden dat het om dezelfde vrouw gaat.

Bij nader onderzoek bleek, dat in de Gardner Sage Library zich ook een onuitgegeven getypt manuscript bevindt van William Demarest, predikant van de Dutch Reformed Church van Ramapo, waarin hij een vertaling van het dagboek over 1747 geeft, maar ook iets vermeldt over de geschiedenis van het handschrift.

Via Dina's dochter Mary Nela is het manuscript van haar moeder jarenlang in de familie doorgegeven, totdat het uiteindelijk in 1876 een plaats kreeg in de Gardner Sage Library. De documenten in het bezit van de Alexander Library maken deel uit van een daar aanwezige grote collectie papieren van de familie Hardenbergh, de familie waarin Dina werd opgenomen via haar tweede huwelijk.

In 1993 is in de Occasional Paper Series van de Historical Society of the Reformed Church in America als no. 3 in deze reeks een vertaling verschenen van de aantekeningen uit 1746 en 1749, alsmede van het dagboek over 1747, waarbij vertaler Rev. Gerard Van Dyke uitgaat van Demarest's eerdere vertaling en van enkele brieven.⁵

Zowel Demarest als Van Dyke hebben te kampen gehad met een gebrek aan kennis

van het achttiende-eeuwse Nederlands en met vaak moeilijk leesbare gedeelten, die zij in hun vertalingen nogal eens negeerden.

Dina van den Bergh schrijft, zoals zij ongetwijfeld ook gesproken heeft, in de tale Kanaäns, die grotendeels aan de Statenvertaling ontleend is. Het spreken, verstaan en kennen van deze taal is meer dan het beheersen van woorden; het is ook deel hebben aan de weldaden, die in dit leven voor de uitverkorenen bestemd zijn, deel hebben aan de ware bevinding der heiligen. Opmerkelijk is dat zij wel de Heilige Schrift, maar geen schrijvers of boeken citeert. Naast de Bijbel en de psalmen, uiteraard in de berijming van Datheen, nemen vooral de *Uytspanningen* van Van Lodenstein en in veel mindere mate *Een Nieuw Bundeltje Uitgekipte Geestelyke Gezangen* een grote plaats in haar wijze van uitdrukken in. Het aanhalen van bijbelteksten, psalmen en gedichten gebeurt nauwelijks letterlijk, zodat wij mogen aannemen dat zij uit het hoofd citeert.

Een Nederlandse uitgave lag naar mijn mening voor de hand: het beeld dat een jonge vrouw ons tekent van kerkelijk en bevindelijk Amsterdam, maar ook van de gespannen situatie in verband met de Franse inval in ons land gedurende de jaren 1746-1750 is immers uniek.

In deze uitgave van aantekeningen, dagboek en brieven van Dina van den Bergh is geprobeerd zo dicht mogelijk bij de overgeleverde tekst te blijven; (gedeelten van) woorden, die naar het oordeel van de bewerker aangevuld kunnen worden, zijn tussen teksthaken weergegeven, terwijl het teken [...] weergeeft dat daar de tekst óf onleesbaar is Of ontbreekt. Cijfers tussen ronde haken duiden de pagina's van het desbetreffende handschrift aan.

Voor de verstaanbaarheid van de teksten is het originele achttiende-eeuwse Nederlands enigszins aangepast, zonder dat de inhoud is aangetast.

Of er afbeeldingen van Dina van den Bergh bestaan is niet bekend, wij moeten het doen met een beschrijving, door Demarest weergegeven, van een zekere Mrs. Hageman, die zich Dina herinnerde omdat zij haar persoonlijk ontmoet had: "zij was van een gemiddeld postuur, tamelijk donker van teint, en was donker van haar en ogen, onberispelijk en eenvoudig gekleed en door haar optreden nam zij mensen voor zich in, zodat iedereen wel van haar moest houden. Zij was vriendelijk en zachtmoedig van aard en innemend in de omgang, zodat zij met niemand moeilijkheden had."

Drs. H. van 't Veld te Veenendaal heeft met bewonderenswaardige nauwgezetheid en deskundigheid de bewerking begeleid, waarvoor hem hartelijk dank wordt gezegd.

Drs. A. Ros te Barneveld en drs. C. Russcher te Ede adviseerden bij respectievelijk de verschillende citaten van gedichten en liederen en bij de vertaling van de in het Engels overgeleverde brieven, waarvoor hier grote waardering wordt uitgesproken.

Het was niet mogelijk geweest tot deze uitgave te komen zonder hulp en advies van prof. dr. John Coakley, hoogleraar kerkgeschiedenis aan het New Brunswick Theological Seminary, Mrs. Renée S. House, M.L.S., M. Div., directrice van de Gardner Sage Library en Rev. Dr. J. David Muyskens; hen allen zij hiervoor hartelijk dank. De voorbereiding van deze uitgave is mede mogelijk geworden door de bijstand van mevrouw drs. G. van Markesteijn-Wesselink.

Tenslotte dank aan uitgeverij Den Hertog vanwege de bestede zorg aan de uitgave van dit werk.

Mogen alle lezers die stichting ondervinden die mij ten deel viel bij de bestudering en bewerking van deze aantekeningen van de leiding van des Heeren liefde met Dina van den Bergh.

Ede, najaar 1994 J.H. van de Bank

De Amsterdamse jaren

Korte levensloop

Over de afkomst van Dina van den Bergh (1725-1807) is nauwelijks iets bekend; zelfs haar naam, die niet voorkomt in het doopregister van de Nederduits Gereformeerde gemeente van Amsterdam, levert problemen op. Om die reden dienen wij af te gaan op de door haarzelf gebruikte initialen D.V.B., die regelmatig in haar aantekeningen voorkomen en op de ondertekening van door haar in haar 'Amerikaanse tijd' geschreven brieven: Dina Van Bergh. De ondertrouwakte, waarin op de 21e februari 1750 haar voorgenomen huwelijk met dominee Johannes Frelinghuysen wordt aangekondigd, vermeldt echter: Dina van den Bergh.

Het is mogelijk op grond van haar aantekeningen, dagboek en enkele bewaard gebleven brieven van haar hand een korte levensloop van deze vrouw te schetsen. Zij is vermoedelijk te Amsterdam geboren op de tiende februari 1725 als dochter van een - zo luidt althans de in New Jersey bekende overlevering - welgesteld Amsterdams koopman, 'Louis' Van Bergh, die zijn fortuin verkregen had in de handel met Oost-Indië. Dezelfde traditie vermeldt, dat de veertienjarige Dina protesteert tegen het kaartspel van haar vader en zijn vrienden en daarmee bereikt, dat er niet meer gespeeld wordt. Wellicht slaan hierop haar eigen woorden, dat de Heere haar in haar jeugd "uit het midden van een boze wereld had uitgetrokken en door zoveel wonderen en hoge wegen doorgeleid had." Overigens vertoont dit een overeenkomst met soortgelijke levensbeschrijvingen uit deze tijd, waaruit blijkt, dat verreweg de meeste daarin beschreven hoofdpersonen geen piëtistische vader of moeder lijken te hebben gehad of daar niets over mededelen.

Haar verslag van het huwelijksaanzoek van Johannes Frelinghuysen vermeldt, dat zij in de tijd voor 1 februari 1742 een zeer benauwde tijd heeft doorgemaakt. Vijf jaar later, in 1747, schrijft Dina in haar dagboek dat zij toen, op de eerste februari 1742, "ruimte had gekregen voor haar ziel." Vandaar dan ook dat zij acht jaar na deze gebeurtenis in een brief aan haar verloofde Johannes voorstelt om deze dag "waarop de Heere mijn banden verbrak, mij in de vrijheid stelde en mij verlostte uit de diepe duisternis waarin ik verkeerde", als een gedenkdag te onderhouden.

Als zeventienjarig meisje koestert Dina "een tedere lust om voor de Heere op aarde iets te mogen doen" en de Heere "kwam haar voor" door haar te zeggen, dat Hij haar zou brengen tot een volk, waarvan zij de spraak niet kende. In 1749, het jaar van het huwelijksaanzoek, herinnert zij zich dat de Heere indertijd gezegd had dat Hij "werk voor haar had op aarde" en dat dit door middel van een huwelijk mogelijk gemaakt zou worden.

Een in Amerika onbekende, maar in Nederland tot tweemaal toe uitgegeven brief aan dominee Van Schuylenburg te Tienhoven (U.) van 22 september 1744 - Dina is dan negentien - laat ons niet alleen zien, dat zij gedurende een periode van ongeveer twee jaar verlamd is geweest, maar ook dat de Heere haar door een wonder gered en genezen heeft. Na haar ziekte is zij op 30 september van datzelfde jaar weer in staat om naar de kerk gaan; de dienst wordt dan geleid door de Amsterdamse predikant Temmink, met wie zij wel een heel bijzondere relatie heeft onderhouden, immers hij wordt in haar aantekeningen haar "hartelijk geliefde vader in Christus" genoemd.

Het contact met Tienhoven en dus met dominee Van Schuylenburg - wij weten niet hoe en waar zij hem heeft leren kennen - blijft bestaan; in het jaar 1745 maakt zij een "allergezegendste reis naar Utrecht en Tienhoven" en tijdens haar verblijf daar neemt

zij ook deel aan het Avondmaal in deze gemeente.

Het niet complete verslag over 1746 en het uitvoerige dagboek over het jaar 1747, alsmede de aantekeningen over het huwelijksaanzoek dat Johannes Frelinghuysen haar in 1749 doet, bieden ons de gelegenheid nader met Dina van den Bergh kennis te maken.

Twee leidslieden

In Dina van den Bergh's jonge jaren hebben twee predikanten een grote invloed op haar uitgeoefend: Gerardus van Schuylenburg en Johannes Temmink (1701-1768).

Dominee Van Schuylenburg, die waarschijnlijk te Utrecht heeft gestudeerd, is predikant te Molenaarsgraaf van 1709 tot 1716 en vervolgens van 1716 tot zijn dood in 1770 te Tienhoven bij het Utrechtse Maarssen; uit deze laatste periode dateert het contact dat Dina met hem heeft.

Wij leren deze predikant enigszins kennen uit de inleidingen, die hij - soms onder het pseudoniem Christophilus Parrhesius - schrijft voor uitgaven als een herdruk van Van Lodensteins Beschouwinge Zions (1718); het Schotse dagboek van Elizabeth Wast (Zoet en bitter, licht en duisternis, op den weg naar den hemel) een verhandeling van John Owen over de sabbat uit 1744; enkele bundels oefeningen van Justus Vermeer uit 1746 en 1749 en een boekje over de Schotse zendeling David Brainerd. Deze 'voorredes' en de acta van de classis Dordrecht, waartoe Molenaarsgraaf behoorde, en die van de classis en de provinciale synode van Utrecht, leveren min of meer een beeld van Van Schuylenburg op.

Hij is een gereformeerd-piëtistisch predikant, die met grote ernst het bevindelijk kennen van het Woord, van de Middelaar Jezus Christus en van de wedergeboorte door de Heilige Geest beklemtoont. Levend uit het zeventiende-eeuwse ideaal van de Nadere Reformatie, volgt hij ook het voetspoor van Van Lodenstein en Koelman wat betreft hun gereserveerdheid tegenover de christelijke feestdagen, de formulieren en formuliergebeden, wat hem al spoedig de naam 'Koelmannist' oplevert. Van Schuylenburg toont zijn vrees dat niet-wedergeborenen het *Onze Vader* bidden, hun kinderen zonder enige bezinning laten dopen en het vanzelfsprekend vinden om aan te gaan aan het Heilig Avondmaal. Hij is een vriend van oefenaars, laat die zelfs voor hem preken en hij bevordert de conventikels, de gezelschappen der vromen. In zijn waarschuwingen neemt hij geen blad voor de mond: vooral de Coccejanen moeten het bij hem ontgelden. In felle bewoordingen keurt hij hun prediking, die niet onderscheidenlijk is en allerlei allegorieën en wonderlijke verklaringen bevat, af. Niet alleen veel medestanders voelen zich hierdoor aangesproken, ook de tegenstanders roeren zich met verschillende aanklachten bij de kerkelijke organen, die hem ondanks hun kritiek niet veroordelen.

Johannes Temmink, afkomstig uit een predikantengeslacht, wordt na zijn studie in Leiden, waar hij een leerling van de Voetiaan Johannes á Marck en Johannes Wesselius is geweest, predikant te Koomdijk (1725-1730), daarna te Purmerend (1730-1731) en te Schoonhoven (1731-1740). In 1740 aanvaardt hij het beroep naar Amsterdam, waar hij volle kerken trekt en tot zijn dood in 1768 werkzaam is. Hoe Dina van den Bergh hem persoonlijk heeft leren kennen, weten wij niet; wel is het duidelijk dat er sprake is van een geestelijke band met deze predikant. Over Temmink is niet erg veel bekend; de preek, die zijn collega en vriend Johannes Boskoop ter gelegenheid van zijn overlijden houdt op 6 november 1768, levert de meeste gegevens op. Dominee Boskoop beschrijft zijn gestorven collega als een man, die "de oude beproefde waarheid handhaafde, wat wind van nieuwe leer er ook opkwam." Naar zijn zeggen week Temmink geen "haarbreed" af van de fundamentele leerstukken van de

Heilige Schrift, "uytgedrukt in onze, op Gods Woord gegronde formulieren van eenigheid." De godvruchtige, nederige, oprechte en ijverige dominee is een ernstig en vreedzaam mens, hij betreurt de verschillen onder de plaatselijke collega's, geschillen die hij "nimmer koesterde nog aanblies, maar ze gaarne, zo niet verdwenen, gedempt zag." Ook uit de verslagen van zijn preken, die Dina van den Bergh ons geeft, leren wij hem kennen als een bevindelijk, rechtzinnig en irenisch predikant, die niet zomaar bij de een of andere 'richting' onder te brengen is; kortom een toch wel andere figuur als zijn collega uit Tienhoven.

De kracht van Temmink moet wel gelegen hebben in zijn pastoraat en prediking; zijn preken zijn ondanks herhaald aandringen niet tijdens zijn leven uitgegeven. Na zijn dood verschijnen enkele bundels leerredenen, waarvan de verklaring van het Hoge priesterlijk Gebed uit Johannes 17, in de vorm van 23 preken, enkele malen herdrukt is. 19

Kerkdiensten en conventikels

Tot in bijzonderheden bericht Dina van den Bergh over de kerkdiensten die zij in Amsterdam meemaakt; de gehouden preken worden in een beknopte vorm, soms zelfs met de verdeling in 'punten', weergegeven. Zoals bekend, verdeelden de Amsterdamse predikanten de door burgemeesters vastgestelde beurten onderling. Nergens wordt in haar aantekeningen een bepaald kerkgebouw genoemd en ook is het niet mogelijk na te gaan wáár wie preekte, maar men mag aannemen dat zij daar kerkt, waar zij "voedsel voor haar ziel" verwacht te krijgen.

Opmerkelijk is dat zij zich nooit in negatieve zin over deze diensten uitlaat; wel geeft zij te kennen dat tot haar "opwekking in het bijzonder in deze tijd des Heeren waardige knechten, de dominees Temmink, De Bruin, Schutte en Du Marchiè gebruikt worden."

Wie deze en de andere genoemde namen bezieet, merkt dat onder hen zowel de voetianen als de coccejane, als ook de toenmalige tegenstanders en de voorstanders van Von Zinzendorf hun plaats hebben. Men krijgt de indruk dat Dina zich niet bezighoudt met theologische geschillen of kerkelijke 'richtingen', maar zich daar thuisvoelt waar haars inziens schriftuurlijk en bevindelijk het Woord bediend wordt.

Voor de voorbereiding (meestal op zaterdagmiddag gehouden) op en de viering van het Heilig Avondmaal blijken beslissende momenten in haar leven te zijn.

Zij beschrijft haar geestelijke ervaringen, zowel thuis "in het eenzame" of "verborgene" als onder de kerkdiensten ondervonden. Maar ook verhaalt zij ons haar bevindingen in de regelmatig op dinsdag gehouden bidstond met haar vriendinnen en onder de "oefeningen", de bijeenkomsten tot onderlinge stichting, waar "oefenaars" de uitleg van een schriftgedeelte verzorgden. Begrijpelijk is dat de kerkenraad probeerde deze samenkomsten onder controle te houden, immers de 'conventikels' hadden het gevaar in zich een soort 'tegenkerk' te worden. Maar ook bezoekt Dina de "gezelschappen" der vromen; in de intieme sfeer, die daar heerste, konden de aanwezigen hun persoonlijke geloofsvragen stellen en beantwoord krijgen; kennis en ervaring kwamen daar aan de orde.

Zelfs de tochtjes "naar buiten", die zij met godvruchtige vriendinnen maakt of het logeren op een buitenplaats te Loenen aan de Vecht staan in dit teken. Alles wat zij meemaakt en ook de uiterlijke schoonheid van de natuur of kunstwerken hebben voor haar een innerlijke geestelijke betekenis.

Geestelijk leven

Nederig en ootmoedig is Dina onder het besef, dat zij ellendig en ontrouw is, dat zij te

strijden heeft met een lichaam der zonde en dat het slechts door genade is, dat de Heere Zich over haar ontfermd heeft.

Ongetwijfeld heeft zij te kampen met een driftig karakter, zoals blijkt uit de manier waarop zij een ondergeschikte behandelt; zij kent "zware en zondige driften", waarover zij niet alleen later verdriet heeft, maar waarvoor zij bovenal de vergeving Gods nodig krijgt. Maar ook later, wanneer de jonge kandidaat tot de Heilige Dienst, Johannes Frelinghuysen, haar ten huwelijk vraagt, moet zij ervoor bewaard worden om in haar onstuimigheid hem niet zonder meer af te schepen. Diezelfde opvliegendheid vertoont ook haar geestelijk leven, gekenschetst door twee woorden die steeds weer in haar beschrijvingen voorkomen en weergeven wat door haar als zeer zondig ervaren wordt: "uitbedingen" en "vooruitlopen."

"Uitbedingen", omschreven als "als voorwaarde stellen dat iets een uitzondering vormt" is in haar dagboek de tegenstelling tot het zich zonder terughoudendheid overgeven aan de Heere; ondanks ontvangen genade wil zij toch nog iets van haarzelf staande houden.

In haar eigen woorden vormt het "vooruitlopen" haar hoofdkwaal, het valt haar zo moeilijk Gods tijd af te wachten. In haar smart daarover vraagt zij dan ook om "onderwerpende en verbrekende genade."

Zo kent zij de aanvechting van binnenuit, waarvan zij niet alleen zichzelf beschuldigen moet, maar ook de "vijand", "de boze", die probeert haar door goddeloze ingevingen te verleiden.

Keer op keer verlangt zij, dat zij door genade een "eere Christi" gemaakt mag worden en de Heere waarachtig mag dienen. Haar enige steun daarbij vindt zij in het Woord, in de beloften des Heeren. Daarnaast zijn voor haar de psalmen, uiteraard in de toenmaals gebruikte berijming van Petrus Datheen, de *Uytspanningen* van Jodocus van Lodenstein en *Een Nieuw Bundeltje Uitgekipte Geestelyke Gezangen* de bronnen, waaruit zij voortdurend put.

Verbondssluiting en vernieuwing

Opmerkelijk genoeg vindt men in Dina's literaire erfenis meerdere malen het persoonlijke verbond, dat voor Gods aangezicht met Hem wordt gesloten en op beslissende ogenblikken wordt herhaald en vernieuwd. Met een eigenhandige ondertekening wordt de verklaring ondertekend en gedateerd. Er mag dan wel wat verschil in de formulering zijn, maar inhoudelijk is er nauwelijks verschil; steeds weer valt alles te herleiden tot de woorden van Jesaja 44:5: "Deze zal zeggen: Ik ben des Heeren, en die zal zich noemen met den naam van Jakob, en gene zal met zijne hand schrijven: Ik ben des Heeren, en zich noemen met den naam van Israël."

Vijf maal staan Dina's initialen onder haar getuigenis dat zij "des Heeren (dienstmaagd) is"; zij verbindt zich (weer) plechtig aan de Heere, Die haar toont dat Hij haar goedertieren is. Duidelijk wordt in de in totaal tien verbondssluitingen, dat het initiatief niet bij haar, maar bij God Zelf ligt.

Met name vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw wordt dit soort persoonlijke verbondssluitingen gangbaar en komt het vooral veelvuldig voor onder de Puriteinen, onder andere bij William Guthry (1620-1661) *Des Christens Groot Interest*, ofte Het Zalig Deel aan Christus, Getoetst en aangewesen wie het heeft, en hoe te verkrijgen. Met een *Vertoog* van de wijze hoe met God uytdruklijk een Verbond te maken, Amsterdam 1680. [In een reeks artikelen 'Over het maken van een verbond met God. Een vergeten hoofdstuk uit het geloofsleven' in *De Waarheidsvriend*, waarvan het eerste 25 augustus 1994 verscheen, meldt P. van der Kraan dat het sluiten van een verbond in ieder geval teruggaat tot op de dagen van John Wyclif (±1330-1384). Via de

Corte Verhandelinge van de Voornaemste Christelijcke Oeffeningen (1609), zijn vertaling van een werkje van William Whateley, maar ook door Bueren-Cout ofte t' Samen-spraeck (1621) en Noodwendich Vertoogh (1627), heeft Willem Teellinck (1579-1629) de gedachte van de (vernieuwde) verbondssluiting in de Nederlanden verbreid. Zo ook Thomas Boston (1676-1732) en bij de beide Erskines (Ebenezer, 1680-1754 en Ralph, 1685-1752).]

Het is mogelijk dat Dina van den Bergh door het door dominee Van Schuylenburg ingeleide boekje van Elisabeth Wast, waarin ter gelegenheid van de bediening van het Heilig Avondmaal de hoofdpersoon, gedateerd (11 augustus 1694) en ondertekend, zo'n verbondssluiting vermeldt, daartoe gebracht is. Maar ook kan het zijn, dat sommige predikanten dit overgebracht hebben. Zo vermeldt Dina van den Bergh, dat dominee Van Schelluinen in de voorafsprak op een preek over Psalm 25, die hij bij de Avondmaalsbediening op 30 april 1747 houdt, zegt: "Het is in ons hart om een verbond met de God onzer vaders te maken." Dat dit vaker is voorgekomen, wordt duidelijk in een in 1736 in Amsterdam uitgegeven preek van de in New Jersey werkzame dominee Theodorus Jacobus Frelinghuysen, met wiens zoon Johannes Dina in 1750 zal trouwen. In deze preek over Jozua 24:22, eveneens bij gelegenheid van het Avondmaal gehouden, spreekt deze uit Nederland afkomstige predikant over het sluiten van een "persooneel, of plegtelijk Verbond", zoals dat in de Kerk van Schotland gepractiseerd wordt.

Zwakte en ziekte

Haar aantekeningen leren ons, dat Dina van den Bergh niet al te sterk was. Uit haar brief aan dominee Van Schuylenburg uit 1744 valt op te maken, dat zij als jong meisje een soort kinderverlamming heeft gehad, waarvan zij door een wonder van de Heere is genezen. Maar ook daarna is er dikwijls sprake van lichamelijke zwakte en ziekte. Hevige koortsaanvallen maakt zij mee, waarbij het er soms op lijkt dat zij gaat sterven; uiterst kritisch is haar situatie tijdens haar verblijf in Utrecht in 1747.

Samen met een vriendin is zij op 8 september 1747 per trekschuit naar Utrecht gereisd om daar bij "vrienden" te gaan logeren. Zowel in de zondagse kerkdiensten bij de predikanten (Feltman) De Beveren en De Groot als in de ontmoeting met "de vrienden" ervaart zij met vreugde, dat de Heere met haar is. Ondanks dit alles gelooft zij, dat er "wegen van beproeving" ophanden zijn en die komen dan ook. Een hevige koortsaanval brengt haar aan de rand van de dood, daarom wil de op 18 september te hulp geroepen Utrechtse hoogleraar in de medicijnen Oosterdijk Schagt, dat haar ouders gewaarschuwd worden.

Dina is bereid om te sterven en zo van "een lichaam der zonde" verlost te worden: "geen blijder boodschap dan dat ik heen zou gaan, want ik ben met God verzoend, ik stap met Jezus de eeuwigheid in."

Maar het blijkt dat dit niet Gods bedoeling is; zij krijgt de woorden: "Gij zult nog door vele beproevingen ingaan, uw werk is niet afgelopen." Lange tijd houdt de koorts aan en slechts geleidelijk gaat haar gezondheidstoestand vooruit; de behandelend geneesheer deelt haar vrijdag 29 september mee, dat zij als een kasplantje opgekweekt zal moeten worden. Dan komt er onverwacht een wending: bij het verbedden op een stoel van "de Juffrouw" gezeten, voelt zij dat haar lichaam "verandert." Ook de "oudste Juffrouw des huizes" valt het op, zij zegt: "Zusje lief, ik weet niet wat het is, maar uw gelaat verandert en er komt glans in uw ogen." Het lukt Dina zelfs om op te staan en te wandelen en diezelfde avond loven zij en de ontroerde vrienden in hun gebeden en door het zingen van "enige versjes uit de 118e Psalm" Gods wonderen en trouw. Op de daaropvolgende zondag, de eerste oktober 1747 - juist dezelfde dag "dat

ik drie jaar geleden, toen de Heere mij door wonderen gered had, mijn kerkgang had gedaan" zo schrijft Dina - kerkt zij onder het gehoor van de Utrechtse predikant Jacobus de Groot, die een zeer toepasselijke preek houdt en haar in de voorbeden gedenkt.

Haar verblijf in Utrecht

Waarom zijn wij hier zo uitvoerig op het verslag van deze wonderlijke redding ingegaan? Het zou wel eens kunnen zijn, dat de spaarzame gegevens ons meer licht kunnen verschaffen over "de vrienden" waar Dina in Utrecht logeert.

Onder de goede vrienden van Ds. Van Schuylenburg bevindt zich de ongetrouwde jurist en "oefenaar" Justus Vermeer (1696-1745), die met zijn moeder, Johanna Margaretha Vermeer-Vreeland (gest. 1748) en zijn zuster Aletta (1699-1762) in Utrecht woont en werkt. Hun geestelijke verwantschap blijkt uit het feit, dat na de dood van Vermeer Van Schuylenburg een voorwoord schrijft voor de uitgave van diens nagelaten oefeningen, zowel voor de Verzameling van eenige Oeffeningen als voor De Leere der Waarheid, een 85 tal oefeningen over de Heidelbergse Catechismus.

Bij deze laatste uitgave is ook Aletta betrokken, zij draagt namens haar inmiddels overleden moeder het eerste deel op aan Prins Willem IV, die in 1747 erfelijk stadhouder over alle gewesten is geworden. Deze opdracht, geheel in de stijl van het 'Neerlands Israël'-denken van het Gereformeerd Protestantisme van die dagen, is het enige van haar hand wat wij kennen. Na de dood van Justus Vermeer blijven de moeder en Aletta in het huis aan de Nieuwe Gracht tegenover het Ammunitiehuis wonen en het is aannemelijk dat ook toen, net als bij het leven van Vermeer, het "Utrechtsch Sion" het huis van deze familie wist te vinden.

Moeder en dochter zijn gemeenteleden van Ds. Theodorus Feltman de Beveren, die sinds 1736 aan de Buurkerk verbonden is, en klaarblijkelijk zo eensgeestes met de dochter was, dat hij bij gelegenheid van haar overlijden in mei 1762 een gedicht schreef»

Is het nu vreemd te veronderstellen, dat Dina van den Bergh mogelijk bij deze twee dames, de "oudste Juffrouw des huizes", die de verandering op haar gelaat en in haar ogen heeft geconstateerd en de Juffrouw die "een grote beklede stoel" heeft, en die evenals zij behoren tot de vriendenkring van de Tienhovense predikant Van Schuylenburg, heeft verbleven? En wat doet een gastvrouw voor een doodzieke logée? Zij roept onmiddellijk de hulp in van de dichtstbij wonende geneesheer, ook al is dat een hoogleraar in de medicijnen. Professor Johannes Oosterdijk Schagt (1704-1792) - hij heeft kennelijk een particuliere praktijk, immers ook de theologische hoogleraar Van Irhoven was een van zijn patiënten, woont in de directe omgeving, namelijk op de Nieuwe Gracht "omtrent de Witte Vrouwenbrug."

Bovendien: waar gaat Dina voor het eerst in Utrecht ter kerke - waar zij "nog opwekking had en nog lessen kreeg voor haar gemoed" - en waar na haar genezing, op de 7e oktober 1747 aan het Heilig Avondmaal? Bij de wijkpredikant van de dames Vermeer, dominee Feltman de Beveren!

Huwelijk

Opvallend is dat Dina "bijzonder veel begeerte heeft om voor onsterfelijke zielen nog nuttig gemaakt te mogen worden" en "om voor de Heere wat te mogen doen." Ook hierin weet zij dat de Heere haar Zijn beloften reeds op jonge leeftijd heeft toevertrouwd, Hij immers zal haar "in een weg of wegen brengen" waarin Zijn beloften werkelijkheid worden. Maar dit wordt slechts op den duur duidelijk. Wanneer

de Heere haar zegt dat zij niet "jongeloos" zal blijven, is haar eerste gedachte dat zij "geestelijk zaad" zal voortbrengen. In dit licht moeten wij ook haar beschrijving van het huwelijksaanzoek zien, dat Johannes Frelinghuysen haar in 1749 doet. Zij heeft in 1747 de aanstaande predikant, die naar Nederland is gekomen, om door de classis Amsterdam in Amerika beroepbaar gesteld te kunnen worden, door "een voorzienige beschikking Gods" tijdens haar verblijf te Utrecht leren kennen.

Overigens is Frelinghuysen, samen met Hendrik van Hiltrop en Lambertus Kruyswijk, in juni 1749 in de gewone classicale vergadering van Utrecht "praeparatoir geëxamineerd" door dominee Kortenhoef, predikant te Linschoten en "daarop tot Proponent aangenomen." Wanneer hij haar dan in Amsterdam komt bezoeken, denkt zij aanvankelijk dat het om een afscheidsbezoek gaat. Maar deze kandidaat tot de Heilige Dienst, zoon van de in 1719 uit Nederland naar Amerika vertrokken Theodorus Jacobus Frelinghuysen (1692-1747), predikant te Raritan (New Jersey)⁴², vraagt haar tot haar verwondering ten huwelijk.

Ondanks Gods beloften in het verleden en de duidelijke aanwijzingen in de verborgen omgang met God in het heden stelt Dina haar "zoete vrijheid", haar lust "om zonder die banden de Heere te zoeken en te behagen" boven een huwelijk. Is hier sprake van een 'vroomheid van de ongehuwde staat'? In het Gereformeerd piëtisme schijnt dat zeldzaam geweest te zijn, een uitgesproken voorbeeld daarvan is *Geesje Pamans* (1727-1821, zie hoofdstuk 3), een tijdgenote van Dina van den Bergh, die in haar in 1775 verschenen eigen levensbeschrijving zegt, dat de omgang met een man vergeleken bij "dat geestelijke huwelijksverbond met Christus, dien schoonsten der menschenkinderen" in het niet valt. Ook zij hoopt - evenals Dina dat deed, voordat zij Gods beloften echt verstond - dat door haar toedoen kinderen in Sion geboren zullen worden en dat zij een blijde moeder mag zijn van vele geestelijke kinderen.

De reis over een gevaarlijke zee, een toekomst in een vreemd land ver van haar ouders en zusje, waren voor de Amsterdamse jonge vrouw onoverkomelijk. Vader Van den Bergh verklaart zich zonder meer tegen, hij zegt liever haar te zien sterven dan toestemming tot een huwelijk te geven. Haar zuster raakt volledig overstuurd en haar moeder, die weet dat de Heere haar dochter "geprepareerd" heeft, is zeer benauwd.

Johannes Frelinghuysen blijft aanhouden en Dina wint de raad in van "een onzer waarde leraren" - is dat wellicht Ds. Temmink? - maar ook deze kan haar niet overtuigen. Dina probeert zich achter haar ouders te verschuilen, maar ook zij zijn tenslotte van mening, dat als deze zaak uit God is, zij het niet kunnen tegenhouden. Uiteindelijk neemt Dina het aanzoek aan, al is het nog niet van harte: er is geen sprake van een natuurlijke genegenheid, maar zij moet de wil Gods doen.

Het huwelijk wordt eerst drie, daarna twee jaar uitgesteld. Johannes Frelinghuysen zal dan overkomen om haar als zijn bruid mee naar Amerika te voeren. Dina hoopt zelfs nu nog op afstel, maar Johannes weigert zonder haar te vertrekken. Gelet op de twee bewaard gebleven brieven van Dina van den Bergh uit hun verlovingstijd zijn zij in deze tijd naar elkaar toegegroeid, maar toch schijnen er nog wel spanningen te zijn geweest. In een brief van 31 januari 1750 maakt zij melding van een briefje, dat zij van dominee Van Schuylenburg gekregen heeft en waardoor ze zeer verward geraakt is. Zijn er soms roddelpraatjes in het spel geweest? Met grote nadruk bericht zij trouw aan haar aanstaande man te willen zijn, ook al zijn er mensen die niet met dit huwelijk instemmen.

De (onder)trouwakte levert een nieuw gegeven op: de bruid, die te Amsterdam op de "Flueele Burgwal" (de huidige Oudezijds Voorburgwal, van Grimborgwal tot Sint-Agnietenstraat) woont, huwt met de op 8 mei 1749 te Raritan beroepen predikant, die

op dat moment te Tienhoven woont! Hij moet dus een goede bekende zijn van Ds. Van Schuylenburg. Wanneer deze laatste in 1755 in een voorrede op de Nederlandse vertaling van Jonathan Edwards' biografie over David Brainerd (1718-1747)⁴⁵, "Leeraar eener Gemeinte van Christen Indianen te New Jersey", "het overblijfsel der Nederduytsche Kerke in Nieuw-York, en daar ontrent (te voren Nieuw Nederland genaamd)" in de gebeden van zijn lezers aanbeveelt, voegt hij eraan toe: "Zederd 1720 is aldaar een kragtige deure geopent onder den dienst van Theod: Jac: Frilinghuysen, den ouden, die (neffens verscheyde Presbyteriaansche Leeraars) gebruykt is tot opbouw van de vervallene muuren Zions, wiens twee overgeblevene Soonen daar nog met vrugt, tegelijk met andere Leeraars, ook die van de Schotse Kerk, arbeyden, welke Broeders, sommige immers, in veel gevaar van de vyanden zijn in deesen tijdt." Van Schuylenburg heeft minstens via de zoon, toen nog student en inwoner van Tienhoven, van de activiteiten van de vader gehoord, maar is ook vijf jaar na diens vertrek naar Amerika met de huidige stand van zaken op de hoogte. Hij weet van de twee 'overgebleven' zonen: Theodorus en Johannes Frelinghuysen, en is dan dus ook bekend met het feit dat de twee anderen, de aanstaande predikanten Jacobus en Ferdinandus Frelinghuysen, in 1752 op hun terugreis uit Nederland op zee aan de kinderpokken zijn overleden.

De vermelding van Ds. Van Schuylenburg in de ondertrouwakte wijst erop dat het aanstaande huwelijk driemaal is afgekondigd, zowel te Tienhoven als te Amsterdam. In de huwelijksregisters van Tienhoven komen de namen van Johannes Frelinghuysen en Dina van den Bergh niet voor. Dat is wel het geval in het Trouwboek van de Nieuwe Kerk in Amsterdam, waar vermeld staat dat op maandag 9 maart 1750 te 14.30 uur hun huwelijk in deze kerk door dominee Temmink is bevestigd. Merkwaardig genoeg wordt dan over de bruid gesproken als Dina van Berghe!

De Amerikaanse jaren

De overtocht

Dina's vrees is bewaarheid: de tocht naar Amerika over de haar onbekende, "ontzaggelijke" zee is verre van gemakkelijk geweest. Een Amerikaanse overlevering meldt, dat door de verschrikkelijke stormen het schip dreigde te kapseizen en lek sloeg; de pompen konden het werk niet aan en de kapitein waarschuwde passagiers en bemanning, dat er geen hoop op behoud meer was. Dina zat kalm op een stoel, die aan de mast vastgesnoerd was, en bad. Tijdens haar gebed stroomde het water niet meer in het ruim en konden de pompen hun werk weer aan en werd het schip gered. Later zou blijken, dat een zwaardvis zichzelf in het open gat in de romp gespietst had en zo het lek gedicht had. De stoel, waarin Dina had gezeten, werd voortaan de "Eben Haëzer stoel" genoemd en is door haar gedurende heel haar verdere leven gebruikt.

Johannes en Dina Frelinghuysen-Van den Bergh

3 Augustus 1750 doet Johannes Frelinghuysen intrede in Raritan met de woorden uit Psalm 45:16: "In plaats van uwe vaderen zullen uwe zonen zijn." Uit het weinige, wat wij van hem weten, mag aangenomen worden, dat hij inderdaad de lijn van zijn vader heeft voortgezet. Zo heeft hij, omdat Dorsius in 1748 teruggekeerd was naar Nederland, in de fraaie pastorie te Raritan (het huidige Somerville), waarvoor zijn schoonvader de stenen had laten overbrengen, jongemannen opgeleid voor het predikambt. In dit 'kitchen-seminary' ('seminarie in de keuken'), zoals zijn tegenstanders het spottend noemden, ontvangen zij hun onderwijs. Frelinghuysen

heeft het op moeten nemen tegen de 'Anabaptisten' en de 'pelagiaanse Engelse Kerk', maar ook tegen collega's, die zich keren tegen de "ware vroomheid des harten" en ook tegen de onkunde. Johannes, met het voorbeeld van zijn twee broers voor ogen, pleit bij de classis Amsterdam om zijn broeder Hen(d)ricus de gevaarlijke tocht naar Nederland om daar geordend te worden niet te laten maken. Maar de classis Amsterdam meent dat niet toe te kunnen staan. De 'Coetus' neemt in 1757 de vrijheid hem in New Jersey te examineren en beroepbaar te stellen, waarvoor de classis achteraf toestemming verleent. In de vier gelukkige jaren, die Johannes Frelinghuysen in Raritan met zijn vrouw Dina door heeft mogen brengen, worden dit echtpaar twee kinderen, Frederik, geboren de 13e april 1753 en Eva, geboren de 5e september 1754, geschonken.

Maar dan wordt hij ziek en **overlijdt in september 1754** op weg naar een bijeenkomst van de 'Coetus' op Long Island.

Weduwe

Zo blijft Dina in het vreemde New Jersey, ver van haar familie in Amsterdam, achter met haar twee kinderen. Uit de twee brieven aan haar zwager Hen(d)ricus, die hier opgenomen zijn, blijkt haar grote verdriet. Zij worstelt met de vraag naar Gods leiding met haar leven, maar mag zich gelovig op de Heere verlaten. Wat zou zij anders kunnen doen dan terugkeren naar Nederland? Vandaar dat ze probeert de bibliotheek van Johannes te verkopen, al blijkt daar niet al te veel belangstelling voor te bestaan. Haar hoop is gevestigd op óf Hen(d)ricus, die immers in Holland geordend moet worden óf op haar zwager Theodorus, die van plan is naar Nederland te vertrekken om daar gelden in te zamelen voor een opleidingsinstituut voor predikanten. De laatste aarzelt echter de reis te ondernemen, vanwege de dreigende oorlog tussen Engeland en Frankrijk, die zich niet alleen in Europa, maar ook op het Amerikaanse vasteland zal afspelen.

In de periode van uitstel gebeurt iets totaal onverwachts: een oud-student van haar man, **Jacobus Rutsen Hardenbergh** (1736-1790), afkomstig uit een zeer voorname familie, vraagt haar ten huwelijk. De elf jaar oudere Dina weet niets anders uit te brengen dan: "Kind, waar denk je aan?."

Toch gaat zij op een herhaald huwelijksaanzoek in, een huwelijk met deze aanstaande predikant zal immers de weg kunnen zijn, waarin de Heere Zijn vroegere beloften, dat Hij "werk voor haar heeft", zal vervullen.

Dominee en Juffrouw Hardenbergh

Ruim anderhalf jaar na de dood van Johannes Frelinghuysen huwen op 18 maart 1756 in Raritan Jacobus Rutsen Hardenbergh en Dina van den Bergh. Jacobus zet zijn theologische studie voort en het echtpaar met de twee kinderen uit Dina's eerste huwelijk vindt onderdak op het landgoed Rozendaal van de familie Hardenbergh. In 1758 verleent de 'foetus' Jacobus vergunning om te gaan preken en wordt hij beroepen in de gemeente, die vóór hem door Johannes Frelinghuysen gediend werd, en die nu bestaat uit de plaatsen Raritan, Bedminster, North Branch (het huidige Readington), Neshanic en Millstone (het huidige Harlingen).

Zo betrekken zij de pastorie van Raritan, die ooit voor Johannes en Dina is gebouwd. Daar vernemen zij in 1759 hoe de laatst overgebleven zoon Frelinghuysen, Theodorus, - Hen(d)ricus was in 1757, twee weken na zijn 'ordinatie', aan de kinderpokken overleden - op de terugreis uit Nederland, waar hij tevergeefs geprobeerd had steun te krijgen voor een predikantenopleiding in Noord-Amerika, op mysterieuze wijze by Sandy Hook was gestorven.

Over Dina in deze tijd is weinig meer bekend, dan dat de gemeenteleden "Juffrouw Hardenbergh" op handen dragen en dat zij gewoonlijk op de zondagmiddag, tussen de kerkdiensten, met de overblijvende kerkgangers de door haar man gehouden preken bespreekt.

In 1757, op de 25e juli, had zij het leven geschonken aan een tweeling: Maria en Laura; in de pastorie van Raritan worden achtereenvolgens Johannes (2 april 1759) en Mary Nela (17 december 1760) geboren.

In 1763 wordt dominee Hardenbergh door de 'Coetus' afgevaardigd om in Nederland voor de classis Amsterdam en in de Particuliere Synode van Noord-Holland hun zaken te behartigen, hij pleit daar - overigens tevergeefs - voor het instellen van een classis in Noord-Amerika en het benoemen van een theologisch hoogleraar voor de predikantenopleiding daar. Nadrukkelijk wordt hem te verstaan gegeven, dat beide zaken onmogelijk zijn, men vreest immers dat dit allemaal pogingen zijn om zich uiteindelijk los te maken van Synode en Classis en tot volledige zelfstandigheid te komen.⁷⁵ Het is niet duidelijk of Hardenbergh van de gelegenheid gebruik heeft gemaakt zijn schoonmoeder - zijn schoonvader was inmiddels overleden en of Dina's enige zuster dan nog in leven is, is onbekend - mee naar Amerika te brengen. De archieven in Amsterdam en in New Jersey leveren geen enkel gegeven daarover op.

Het gezin Hardenbergh breidt zich in de komende jaren verder uit: nadat dochter Dina op 7 september 1762 is geboren, schenkt moeder Dina op 27 april 1763 het leven aan een zoon, Jacob Rutsen, die echter bijna drie maanden later overlijdt. Vervolgens worden Rachel (29 november 1765), Jacob Rutsen (19 juni 1768) en Lewis (14 mei 1771) geboren.

Dominee Hardenbergh blijft met anderen strijden voor een eigen opleiding voor de Nederduits Gereformeerde Kerk. Het moet hem genoegdoening hebben gegeven, dat in 1766 en in 1770 door koning George III toestemming wordt verleend een 'College' te stichten. In 1771 wordt New Brunswick als plaats van vestiging gekozen, mede omdat men hoopt door een gunstige ligging studenten van de Duitse Gereformeerde Kerk uit Pennsylvanië aan te trekken. Er is geen sprake van een kerkelijke binding, wel moet de president van het 'College' - dat de naam Queen's College zal gaan dragen - altijd lid van de Nederduits Gereformeerde Kerk zijn.

In datzelfde jaar 1771 keert John Henry Livingston (1746-1825), na zijn theologische studie en promotie in Utrecht, terug uit Nederland om in New York predikant van de Nederduits Gereformeerde Kerk te worden. Livingston, van Schotse afkomst, studeerde eerst rechten en vervolgens theologie; hij zag het als zijn taak weer eenheid te brengen in de verdeelde kerk. 'Coetus' en 'Conferentie' worden tot een verzoeningsbijeenkomst opgeroepen, met als resultaat, dat in 1772 de eenheid hersteld wordt. Met instemming van de classis Amsterdam komt er ook een nieuwe organisatievorm: voor de kerk in haar geheel wordt een 'General Body' (letterlijk: 'Algemeen lichaam') in het leven geroepen, onderverdeeld in vijf geografisch ingedeelde Particular Bodies ('Bijzonder lichamen')⁷⁸; merkwaardige namen, die in 1784, tegen het eind van de Amerikaanse revolutie, veranderd worden in 'Synode' en 'Classes'. Hardenberg bekleedt in 1775, 1780, 1783 en 1786 het voorzitterschap van deze synode.

Ook wat de opleiding betreft, ontstaat er een overeenstemming: de predikanten van de 'Conferentie' zien af van hun plannen om een verbinding aan te gaan met Engelse academies en besloten wordt ook Queen's ter zijde te laten; er zullen twee hoogleraren worden benoemd, die in hun eigen huis aan studenten die reeds een 'vooropleiding' hebben ontvangen, de verschillende theologische vakken zullen onderwijzen, opdat zij straks toegelaten kunnen worden tot het predikantsambt. Vanwege de centrale ligging

wordt New Brunswick aangewezen en ziet men een combinatie van het presidentsschap van Queen's College, en het professoraat, door de Kerk verleend, als voor de hand liggend. Tot niemands verbazing wordt Livingston's naam genoemd voor de vervulling van de hoogleraarspost. Maar de strijd voor de onafhankelijkheid is de reden, dat verdere beraadslagingen pas negen jaar later zullen plaatsvinden.

Tijdens het voorspel van en de eigenlijke Amerikaanse vrijheidsoorlog (1775-1783) blijkt opnieuw de scheiding der geesten en komen de oude tegenstellingen weer aan het licht: zij, die tot de 'Conferentie' behoren, blijven over het algemeen trouw aan het Britse gezag; de aanhangers van de 'Coetus 'partij' ' daarentegen scharen zich achter de vrijheidsstrijders. Dominee Hardenberg - hem worden twee eredoctoraten in de theologie verleend, één door het College of New Jersey (het huidige Princeton) en één door Columbia College - is als lid van de 'General Assembly' en afgevaardigde naar het Provinciale Congres van 1776 volledig bij de vrijheidsstrijd betrokken. Op zijn hoofd staat zelfs een premie en daarom slaapt hij in zijn pastorie met een geladen geweer onder zijn bed. De predikant en zijn vrouw zijn in deze periode bevriend geraakt met mevrouw en generaal Washington, die daar gedurende twee winters zijn hoofdkwartier heeft opgeslagen in de Wallace-boerderij, schuin tegenover de pastorie.⁸¹ Ternauwernood ontsnapt het echtpaar Hardenbergh aan de Engelse troepen, die de kerk van Raritan in brand steken en de pastorie plunderen.

Aan de vrijheidsoorlog nam ook Dina's zoon uit haar eerste huwelijk deel; Frederick Frelinghuysen studeerde aanvankelijk theologie, maar koos uiteindelijk voor een militaire carrière en de politiek: hij vertegenwoordigde New Jersey in het Congres en werd door president Washington benoemd tot majoor-generaal.

In 1781 wordt Jacobus Hardenbergh beroepen als predikant van Marbletown, Rochester en Wawarsing in Ulster County N.Y., de streek waar hij zijn jeugd heeft doorgebracht. Dina en Jacob nemen daar hun intrek op het landgoed Rozendaal, vanouds het bezit van de familie Hardenbergh. Voor Dina betekent het dat zij nu in de nabijheid woont van haar dochter Eva, die inmiddels met de legerofficier Casper Van Nostrand is gehuwd. Ook in Rozendaal worden de contacten met Martha en George Washington - zijn hoofdkwartier bevindt zich nu in het naburige Newburgh - onderhouden. Hun verblijf op het familielandgoed loopt ten einde, wanneer de bijna vijftigjarige Jacobus Hardenbergh in 1785 beroepen wordt als predikant van de First Reformed Church in New Brunswick en tegelijkertijd benoemd wordt tot president van Queen's College in dezelfde plaats. Dina, die dan 60 jaar is, staat hem zoveel mogelijk in het gemeentewerk bij, zij bezoekt de zieken, zorgt voor de armen en zoekt de bekommerden op; ook hervat zij haar oude gewoonte om met hen, die tussen de zondagse diensten overblijven, te spreken.

Hardenbergh's verblijf in New Brunswick is een gezegende tijd geweest, het aantal lidmaten nam onder zijn prediking en pastoraat toe. Zijn gezondheid heeft toch wel onder de druk, waaronder hij heeft moeten leven, veel te lijden gehad; wanneer hij op **2 november 1790** aan uittering sterft is hij 54 jaar. Voor de tweede maal staat Dina bij het graf van haar overleden man.

Weer weduwe en een moeder in Israël

Na de dood van haar echtgenoot woont Dina korte tijd bij haar jongste zoon Lewis, die het familielandgoed Rozendaal geërfd heeft, daarna bij haar zoon John in Raritan om vervolgens, na Johns dood, haar intrek te nemen bij haar zoon Jacob Rutsen in New Brunswick.

In de helaas slechts weinige brieven, die uit die jaren bewaard zijn gebleven, blijkt zij allereerst een liefhebbende moeder te zijn, die zich zorgen maakt over het tijdelijk en eeuwig heil van haar kinderen en kleinkinderen. Hoe verheugd is zij, wanneer ze het goede van hen mag vernemen, vooral wanneer dat goede verder reikt dan het tijdelijk welzijn. Maar ook houdt zij niet op voor hen te bidden, hen te vermanen en hen te wijzen op het pad ten leven. Zij beschrijft haar geestelijke ervaringen op dezelfde wijze als zij het deed in de jaren 1746 tot 1750 in Nederland.

Woord en taalgebruik verschillen nauwelijks, slechts hier en daar treffen wij uit het Engels overgenomen verbasterde woorden of zinswendingen aan. Zij is Van Lodenstein en andere dichters, die in haar eerdere aantekeningen zo dikwijls aangehaald worden, kennelijk trouw gebleven!

De in New Jersey bekende overlevering verhaalt hoe zij met verschillende predikanten contacten heeft, hen bemoedigt maar ook niet schroomt hen, wanneer dat nodig is, terecht te wijzen. Samen met de predikantsvrouw, Mrs. Condict en Sarah Van Doren, verzamelt zij kinderen om zich heen, die door de dames in de Schriften onderwezen worden: de eerste stap op weg naar de zondagsschool, die in 1799 in New Brunswick ontstaat."

Dina, die al die jaren in New Jersey voortdurend bij de predikantsopleiding betrokken is geweest, kan niet nalaten, wanneer in de negentiger jaren van de achttiende eeuw een poging gedaan wordt om het professoraat vanwege de synode van de Nederduits Gereformeerde Kerk van John Livingston en Queen's College nauw met elkaar te verbinden, de betrokkene een brief te schrijven, waarin zij er op aandringt dat hij deze roepstem zal volgen. Wellicht heeft haar bemoeienis een uitgesteld resultaat, immers in 1810 aanvaardt Livingston zijn benoeming tot president van Queen's College. Dat is tevens het jaar, dat het Theologisch Seminarium van de Nederduits Gereformeerde Kerk, dat door de verbinding met predikant-docenten sinds 1784 een zwervend bestaan heeft geleid, in New Brunswick een vaste verblijfplaats heeft gekregen.

De brief uit 1803 aan haar dochter Rachel is de laatste ons bekende brief van Dina, een laatste getuigenis van de stammoeder van de Frelinghuysens en de Hardenberghs in Noord-Amerika, waarin zij getuigt van de hoop, die in haar is: "Wat een zoete voorsmaakjes van de hemel en de heerlijkheid heb ik mogen hebben en dan een gelovig vooruitzicht van een rust die overblijft, waar zonde en alle moeite en verdriet een einde zal hebben en eeuwige blijdschap in de genieting van God voor eeuwig zal worden geschonken."

Op 26 maart 1807 sterft Dina Hardenbergh-Van den Bergh op 81-jarige leeftijd te New-Brunswick; ze wordt begraven op het kerkhof van de First Reformed Church.

Brief van Jufvrouw Dina van den Bergh van Amsterdam aan Ds. Schuijlenburg

Geschreven den 22 October 1744 vanwege hare redding uit hare bijna tweejarige lamheid.

In augustus 1918 is de 'brief' ook uitgegeven bij de Gebroeders Hoge te Rotterdam door R. van Masijk onder de titel: *Wonderlijke Genezing van Dina van den Berg, door haarzelve beschreven in een brief aan den WelEerwaarden Heer Ds. G.F. Schuylenburg, 22 September 1744*. In zijn voorwoord deelt Van Masijk mede: "De copie van den origineelen brief is in mijn bezit en ligt steeds voor belangstellenden ter inzage." Het woord 'copie' kan erop duiden dat ook Van Masijk slechts een bewerking bezat.

De tedere betrekking, die ik op u heb, doet mij nog eens de vrijheid nemen, om u kennis te geven van de wondere redding, die mijn getrouwe Vader aan mij getoond heeft op verleden vrijdag voor acht dagen, zijnde den 10 September. Ik wenste u een woord daarvan te melden, hoewel mijne pen te kort is, om u uit te drukken wat de Heere aan Zijne ellendigen doet. Ik heb in een anderen brief aan u gemeld, dat de Heere in aanvang mij begon te versterken, also dat ik dagelijks op een rustbank kon liggen, hetwelk voor mij veel gewonnen was.

Maar de Heere toonde mij, Hij zou voorts wonderlijk, ja wonderbaarlijk met mij handelen; waaronder mijn hart zeer wachtende gemaakt werd, en in een volgende gestalte gebracht. Ja, ik was in het suizen van een zachte stilte en wenste geen ogenblik vooruit te lopen. Maar bijzonder acht dagen vóór mijne redding kreeg ik deze woorden met veel nadruk op mijn hart: "Het is tijd voor den Heere om te werken", en dat daarin werd mij getoond, omdat velen van Gods volk de belofte aan mij gedaan kwamen kleinachten. Mijn gemoed bleef zeer wachtende, en ik volgde zonderling opgewekt, en wenste maar verwaardigd te worden om den Heere groot te maken.

Maar bijzonder op den dag van mijne redding werd ik 's morgens wakker met deze woorden: "Alles wat adem heeft, love den Heere", en daar nog bij: "Dit is de dag, dien de Heere gemaakt heeft, laat ons op denzelfden ons verblijden." Mijn hart werd zóó levendig opgewekt, dat ik 's morgens vroeg op mijn bed moest zingen. Nu, op den dag droegen zij mij met haar beiden' op de rustbank, gelijk naar gewoonte, en mijne zuster klaagde zoo over pijn in hare lenden, die zij door het dragen kreeg. Ik zeide tot haar: "O doe het nu nog eens gemoedigd, en met liefde; het mocht de laatste reis zijn."

Zij dacht, daar was geen schijn toe, dewijl ik nog lam was en door twee mensen moest gedragen worden. Zoo sprak ze en ik zeide: "Wel, dit de dag dien de Heere gemaakt heeft; voor Hem is niets te wonderlijk."

Dit stonden zij toe, en mijn hart was zó vol, dat zoo als ik op mijne rustbank lag, ik wederom moest zingen en zong den 92ste Psalm en op den dag verscheidene verzen uit andere Psalmen. Zij zagen mij in huis met verwondering aan, want ik moest het uitroepen, zoo vol was mijn hart over die getrouwheid, welke de Heere tot hiertoe aan mij getoond heeft; en ik moet het Hem verder toevertrouwen: *Hij zal het voor mij wel maken*.

Des namiddags kwamen er bij mij een grote menigte vromen, met dewelke ik met veel levendigheid en inzien mogt spreken van de onveranderlijke trouw Gods in het verbond. Mijn hart was zó vol dat ik niet kon zwijgen; maar ik wilde al Gods volk wel toegeroepen hebben: "Wentel uwen weg op den Heere, Hij zal het wel maken." Nu onder het spreken werd ik zó zwak, dat zij mij niet meer konden verstaan, en het scheen dat ik weer instortte. Ik had er niet mede te doen, ik moest het mijnen Vader

overgeven. Toen nu het volk weg was, had ik zonderling lust om eens in den armstoel gezet te worden; maar mijne moeder en zuster dachten: "Wat zal dat zijn? Ik was te zwak en zou onmogelijk kunnen zitten"; maar ik liet niet los. En door mijn aanhouden, zetten zij mij met haar beiden in den armstoel met veel moeite; en zij wilden mij aanstonds weer opnemen; want ik kon niet zitten, en zoo als ik een weinig gezeten had, kreeg ik zonderling veel inzien in Gods hoogheid, zaligheid, magt en trouw in mijn gemoed en raakte onder zeer zachte indrukken Gods, dat ik moest uitroepen: "Wie is den Heere gelijk?, wie is waardig den Heere onzen God te aanbidden?"

Nu onder dit zoo toonde mij de Heere: "Wel zulk een groot God ben Ik; maar Ik ben ook uw Vader in Christus; en nu zal Ik verhoogd en verheven worden, en Ik zal Mij in u verheerlijken als de God uws vertrouwens; en Ik zal tonen dat Ik voor u in al mijne beloften Ja en Amen ben in Christus"; waarop ik met verwondering moest uitroepen, aanbidden en zeggen: "Vader! hier ben ik; mij geschiede naar uw Woord." En ik moest met veel tederder lust aanbieden al dat ik was voor den Heere te besteden en den tijd, dien ik volgens belofte nog op de aarde zijn zoude, enkel voor den Heere te zijn en Hem teder te mogen dienen.

Nu onder dit aanbieden werd mijn hart aangeraakt, als met een kool vuurs des altaars en kreeg deze woorden: "Richt u op en sta op uwe voeten, want Ik heb u versterkt!" In het eerst dacht ik, het zoude de vijand zijn, om mij een ongeluk aan te doen. En ik geraakte aan het vragen of het des Heeren stem was, en het woord kwam met Goddelijke kracht weerom: "Richt u op, sta op uwe voeten, want Ik heb u versterkt"; en ik voelde een zware pijn door al mijn leden, die als los en lam waren, en werd in een ogenblik versterkt; en deze woorden werden mij gegeven: "Ik heb bekend daar is kracht van Mij uitgegaan."

Ik moest uitroepen: "Dit is de stem mijns Liefsten", en ik vertoefde nog een weinig, en het woord kwam met verheffing en verdubbeling weerom: "Richt u op, sta op uwe voeten; want Ik heb u versterkt"; en omdat ik nog vertoefde, kreeg ik de woorden: "Zult gij door ongeloof de beloften Gods te niet doen?."

Toen kon ik niet langer meer; en ik zeide tegen mijne moeder: "Schrik niet; ik zal opstaan, want mijn Koning heeft kracht van zich doen uitgaan en uw kind is gered." Zij kwam naar mij toe en wilde mij tegenhouden, en zeide: "Kind! gij zult een dodelijke val doen."

Maar ik zeide: "O moeder! het is geen bedrog; het is God die mij kracht geeft. Ik was dood en ben levende geworden; en laat allen roepen om getuigen te zijn van de grote daden mijns Gods"; en zij waren allen als doden, want ik stond tot zevenmaal op mijne voeten, en ik ging van mijnen stoel naar het ledikant, en ook weer naar mijn stoel, en ik was als een ander mens, zijnde ik in minder dan een half kwartier uurs gered; daar ik in 23 maanden en 9 dagen geen voet op den grond heb kunnen zetten.

O, wat zonk mijn hart in verwondering weg. Ik moest uitroepen: "Heere! Gij zijt groot en zeer te prijzen. Al wat adem heeft love den Heere! Hemel en aarde roep ik tot getuigen en tot hulp om met mij den Heere groot te maken." Ja ik kan u niet uitdrukken, hoe mijn gemoed gesteld was, het is voor de eeuwigheid bewaard. Ik wilde wel een engelentong hebben om Jehovah's eer te melden. 38 Ik zong nog met mijne zuster den 45en Psalm en den 103en Psalm en nog enige verzen uit den lofzang van Maria. Ik deed die gehele dag niet dan zingen met verwondering en aanbedding.

Ja zaterdags en zondags was ik zó overlopend vol, dat al Gods volk voor mij bevreesd was, want ik was als een beroerd mens, van de innige levendigheid van mijn gemoed. En ik moest uitroepen om genade of ik kon het op de aarde niet langer houden. Maar nu heeft mijn Vader mij bedaarder gemaakt om Hem bedaard groot te maken en te

aanbidden. O mijne ziel zinkt in verwondering weg over de wondere trouw die de Heere aan mij groot maakt. Wat zal ik den Heere vergelden? Ik blijf eeuwig schuldenaar aan zijn vrije goedheid. O, was er geen eeuwigheid bewaard om de kronen eens voor het Lam te zullen neerwerpen, waar zou ik heen? Daar blijft voor mijn gemoed niets anders over dan verwondering, en te aanbidden"; want de kennis van Gods weg is mij te hoog, ze is mij te wonderbaar, Ik kan daar niet bij; wie ben ik dat de Koning dat aan mij doet? Mijn Vader toont mij dat Hij een Rotssteen is, wiens werk volkomen is. God is waarheid; Hij is geen Ja en Neen; maar Ja en Amen in Christus. Mijne ziel wenst nooit den Heere meer te wantrouwen; maar dit is de juiste" keus van mijn hart, om al wat ik ben voor den Heere te besteden. Ik ben uit Vaderlijke liefde neergelegd en uit Vaderlijke trouw opgericht; mocht deze allerellendigste nu nog verwaardigd worden om voor den Heere te leven, het zoude onbegrijpelijke grootheid zijn.

Maar de Heere toonde mij, Zijne genade is mij genoeg, en zijne kracht wordt in zwakheid volbracht. Ja, Hij zal mij alle ogenblikken bevochtigen en al mijne schatkamers vervullen. O, mijne Koning is algenoegzaam en het blijft mijn voorrecht als een ellendige te mogen volgen. Moge ik maar verwaardigd worden om des Heeren lof te verkondigen. Mijn Vader maakt het zoo wel; o, ik ben des Heeren! Voor Hem te leven is mijne zaligheid; mocht ik maar klein en nederig gehouden worden.

Het is mij zoo wonder; het is of Gods volk hier opgewekt wordt om den Heere met mij groot te maken. Ja, mijn huis is nog als een Bethel, waar de Heere wonen wil.

Ik word nog dagelijks verwaardigd om met 's Heeren volk Hem te loven. O wie ben ik? en wat is mijn huis bij God dat Hij zijne trouwe daaraan zoo wonderlijk maakt. Ja, zou ik u schrijven hoe goed mijn Vader aan mij, allerontrouwste wezen, is, dan is mijn papier en pen te kort.

Mogt dit weinige nog dienen om u ook tot opwekking te zijn, om den Heere met mij groot te maken. Help mij ook den Heere te loven. Al wat adem heeft, love den Heere! Tot hiertoe is het zonder voedsel en trek naar spijs, dan hui van karnemelk, waarbij ik een jaar geleefd heb. God is groot en wij begrijpen Hem niet." Mijn Vader zal dat ook geven. Ik heb er niet mede te doen.

Op woensdag heb ik mijne geloften in het openbaar God den Heere mogen betalen, en de Heere heeft nu zijne beloften ten volle waargemaakt, hebbende ik onder de predicatie van Dominee Temmink den Heere met zijn volk mogen grootmaken, en mij zoo voor tijd en eeuwigheid aan den Heere mogen verbinden, om voor eeuwig Hem te dienen, en kreeg op trouw, veel beloften van Zijne Vaderlijke liefde; zodat *Prijzen, prijzen is mijn pligt*; ja het zal in eeuwigheid het werk zijn!

Uw Vriendin,

DINA VAN DEN BERG.

Dina van den Berg's dagboek over 1747

Zondag 1 januari 1747: een ziel verbindt zich aan God

In het begin van het jaar 1747, namelijk 's nachts na twaalf uur, zo bleef ik zeer aanhouden voor de troon en ik geraakte voor mijzelf onder vernieuwde verbintenis aan de Heere en ik gaf mij weer geheel over aan de Heere en Zijn weg en dienst en volk en mijn innige begeerte was naar meer vernieuwende genade van de Heilige Geest. O, dat de oude zondige natuur meer in mij mocht worden verbroken en de kracht der verdorvenheid in mij mocht worden tenondergebracht en het dierbare beeld van de Heere Jezus meer in mij en op mij mocht worden overgebracht en het alles meer in mij mocht worden nieuwgemaakt. Ik mocht mij zo innig en hartelijk aan de Geest overgeven om door Zijn goddelijke genade meer en meer geheiligd en voor de Heere afgezonderd te mogen worden. Ik kon voor geheel het dierbare Zion's volk zowel in mijn woonplaats Amsterdam als elders, verzoeken tot onze Ontfermer opzenden en vernieuwing van 's Heeren goedertierenheden afsmecken en meer kracht des geloofs voor hen begeren. En mijn ziel zag zeer begerig naar de Heere uit om meer zending en uitstorting van de Heilige Geest over Zion's volk. O, dat de Heere velen van Zijn volk uit hun diepten eens mocht uittrekken en dat het sleurchristendom meer mocht worden weggenomen en de kracht der godzaligheid eens meer mocht worden gevonden. Ik mocht hulp ondervinden in mijn roepen, ik mocht ook voor zoekende zielen in 't algemeen en voor deze en gene in 't bijzonder nog toegang vinden en voor hen begeren, dat dit het jaar van Gods welbehagen voor hen mocht zijn en de Doorbreker eens voor [hun] aangezicht mocht voorbij gaans en de Heere de banden eens mocht losmaken en hen in de ruimte stellen. En voor des Heeren knechten kreeg ik ook veel te verzoeken: bevindelijke hulp in hun gewichtig werk, meer en meer getrouwmakende genade om voor de Heere en Zijn zaak, waarheid en volk te zijn en om ook meer door een nauwgezette en godzalige wandel tot voorbeeld te zijn. De laatste verzen van Psalm 90 waren mijn diepst verlangen en bede: "Laat Uw werk aan Uwe knechten gezien worden, en Uwe heerlijkheid over hunne kinderen. En de liefelijkheid des Heeren onzes Gods zij over ons, en bevestig Gij het werk onzer handen over ons, ja het werk onzer handen, bevestig dat." Mijn naaste familie en huisgenoten mocht ik aan de ontferming Gods, Zijn vrije genade en zondaarsliefde aanbieden en kon hartelijk bekerende genade en ontdekkend licht des Geestes voor hen verzoeken. En wie werk met zichzelf had, maar waar [geestelijke] stilstand was, kon ik ook in het bijzonder opdragen en 's Heeren doorbrekende en doorzettende genade voor hen begeren en wenste voor hen dat hun licht mocht doorbreken als de dageraad en dat hun genezing eens snellijk mocht uitspruiten.

Voor onze kerk en ons land mocht ik ook toegang vinden en ik kon [de] roeden, die op ons lagen en in het bijzonder de veepest, dat geduchte doch rechtvaardige en nog zo met zoveel goedertierenheden gepaard gaande oordeel, niet door bidden afwenden. Maar mij werd het gegeven om genade ter heiliging en bekering af te smeken.

In het bijzonder mocht ik lust vinden dat God [...] aan het volk en het niet overgeven aan een oordeel. [...]ge ik [...] vorige nieuwjaarsdag nog zo hartelijk kon verzoeken dat de Heere ons dit jaar mocht sparen en dit had de Heere gedaan. Dit wekte mij op om ootmoedig, ook kinderlijk vrijmoedig, de Heere als het ware te binden om bij ons te blijven. Ik kon de Heere niet laten gaan, maar mijn ziel kleefde de Heere achterna om Zijn blijvende tegenwoordigheid in ons en om ons niet over te geven in de handen der vijanden. Maar o, zouden wij onder de roede nog moeten doorgaan om dan in des Heeren hand te vallen? Ik mocht een opening vinden voor mijn roepen en kon gelovig mijn verzuchtingen in de naam van Christus voorleggen en aan de goddelijke en

onafslaanbare voorbede overgeven met een gelovig vertrouwen op verhoring; mijn ziel was zeer bevredigd en opgewekt. Nu was het al zeer laat in de nacht en ik maakte mij gereed om naar bed te gaan, maar mijn boze vijanden rustten niet doch werkten op mij in met verschrikkelijke denkbeelden en gruwelijke voorstellingen van zaken. Ik wist uit zoveel herhaalde bevindingen, dat mijn vijanden zeer [gekant] waren tegen het geloof oefenen en bidden; ik zuchtte tot mijn Ontfermer om hulp en redding. Ik was zeer bevreesd om met mijn vijand te redetwisten, want dan, zo heb ik geleerd, krijgt hij kracht.

De Heere gaf mij hulp tegen mijn verzoeker, ik zei op alle voorstellingen van zaken: "O vijand, ik probeer u niet te antwoorden, 't is maar onder de toelating mijns Gods dat gij veel tegen mij zou kunnen uitwerken. Maar, o mijn vijand, tegen uw sterkte zal ik op God wachten en de Heere zal mij op mijne verspieders doen ziens; o mijn vijand, al ben ik machteloos, Christus is mijn steenrots en mijn burcht en daar kunt gij niet tegen standhouden." Ja, "o mijn vijand", zeide ik, "gij zijt overwonnen en mijn Heere heeft u in Zijn macht." En mijn oog bleef in het geloof op Hem gericht en voor ditmaal werd mijn vijand gescholden⁶ en de Heere hielp mij. Ik rustte in vrede en ontwaakte in vrede en ofschoon ik maar kort geslapen had, zo was ik zeer versterkt en ik stond op om mij te wenden tot het Avondmaal, hetwelk nu voor de tweede maal bij ons zou gehouden worden. Ik had op de laatste zondag van het voorbije jaar de Heere in Zijn heilgdom aanschouwd, mijn ziel was ook begerig om op deze eerste dag des jaars de Heere bij vernieuwing te mogen ontmoeten en mij weer plechtig aan de Heere te verbinden.

Ik werd opnieuw er bij bepaald, dat dit een dag was, dat mensen elkaar zegen kwamen toe te wensen en dat deden ook onaanzienlijken aan welgestelden en in het bijzonder deden het dienstknechten en dienstmaagden aan hun heren en vrouwen en elk gaf naar zijn vermogen aan de minderen. Nu werd ik bepaald bij die woorden: "Mijne gunstgenoten zullen Mij zegenen"? Ik zag dat ik de Heere, Die eindeloos volmaakt in Zichzelf is, niets kon toebrengen. Maar de Heere wilde toch een welbehagen nemen in Christus in het gebrekkig pogen tot dankerkentenis van een arm volk. Ik geraakte in een gelovige werkzame gestalte en in erkenning van zoveel bewezen trouw en in het bijzonder geraakte ik hierin: Ik was een dienstmaagd van de levende God en was zeer arm en behoeftig, maar [ik] had zulk een rijke en milddadige Heere, Die zulk een welwillende liefde tot mij had om de ledige schatkamers van mijn ziel te vervullen.

Ik zocht met mijn ledige ziel naar de volle Heiland en kon mijn gebrek en noden aan Hem bekendmaken en mijn ziel zag zeer uit naar een gave, naar een goede kennis van Christus en vernieuwde toenadering van Hem aan mijn gemoed. Mijn ziel werd verwaardigd om gemeenschap met mijn dierbare Heiland te oefenen en ik genoot veel zielswarmte, ja, mijn hart was als brandende in innige wederliefde tot de goddelijke Heere Jezus.

En zodra ik uit mijn huis ging, komt mij iemand tegen en wenst mij heil en zegen; het was een blind natuurlijk mens, maar o mijn Vaders voorzienigheid wilde het tot mijn opwekking gebruiken. De Heere bond mij deze woorden met veel kracht des Geestes op 't hart: "Ik ben uw heil", en: "vreest niet." O wat kreeg ik hier tot mijn zielsbemoediging in te zien dat de eindeloze en volmaakte God tot mij, laag, gering en ledig stof, in Christus zei: "Ik ben uw heil." En o wonder, dat was God voor mij in al Zijn deugden, die waren mij tot heil. En ook in Zijn wezen als God, was de Heere mij tot heil en daarom hoefde ik niet te vrezen. "O" zei mijn ziel, "al veranderde de aarde hare plaats en al werden de bergen verzet in het hart der zee, ik zoude niet vrezen want de Heere is mijn heil, voor wien zoude ik vervaard zijn?"

Tot in de kerk toe, gedurende de ganse weg, bleef mijn hart hier werkzaam mee. Nu

ging ik op onder de dienst van Ds. Bruinings, de stof van zijn eerwaarde was uit Mattheüs 26:29, waar de Heiland zegt: "En Ik zeg u, dat Ik van nu aan niet zal drinken van de vrucht des wijnstoks, tot op dien dag, wanneer Ik met u dezelve nieuw zal drinken in het Koninkrijk Mijns Vaders." Dit was voor mij een gezegend en bemoedigend middel in Gods hand, waardoor ik zo heel veel van de innige liefde van mijn goede Heiland mocht ervaren. En daarin werd de dominee nog bijzonder geholpen om aan te tonen de innige belangstelling, die de Heere had in de geestelijke welstand van Zijn volk. Dat de Heiland zei: "Ik zal met u drinken", die tedere gemeenzaamheid van de Heere Jezus, o daar mocht ik opnieuw zo bevindelijk wat van ervaren. Mijn ziel kreeg zoveel inzicht in Zijn dierbare volmaaktheid tegenover al mijn leegheid en gebrek, dat al mijn gebrek als het ware verzwolgen werd. Ik mocht mij opnieuw aan de Heiland overgeven en ten volle toevertrouwen en wenste slechts geheel het eigendom des Heeren te mogen zijn. O, ik was zo innig begerig om ook in de kracht van Christus nog meer de leden, die op aarde waren, te doden en ik mocht mij opnieuw aanbieden indien de Heere lust aan mij had en ik genade gevonden had in Zijn ogen, de Heere mocht maar gebruik van mij maken. En ik bedong hierin niets. Uit maar wenste het Lam te volgen, waar Het heen ging. En mijn ziel was zo innig voldaan met Christus, dat ik moest betuigen: "Wien heb ik nevens U in de hemel, nevens U lust mij ook niets op aarde." En ik kon al mijn moeiten zo bij Christus achterlaten, dat er geen bekommering bij mij overbleef. Toen ik naar de tafel ging, werd het volle genadeverbond opnieuw als het ware voor mij geopend en ik mocht gelovig zien, dat geen een van de verbondsbeloften in Christus zou ontbreken, o neen, de Heere zal Zijn onveranderlijke verbondseden bevestigen. Nu, zodra ik toetrad met een volle overgave van mijzelf en in een zien op mijn volle Hoofd, in een innigste gemeenschapsoefening met zijn voldierbare Persoon, riep de dominee: "O, ziel, die hier in Jezus komt en niets als Christus zoekt, o de Heiland wil u van Zijn liefde en trouw weer verzekeren." "Amen" zei mijn hart.

Nu ontving ik de tekenen der liefde [...] van Christus ter bevestiging van Zijn blijvende liefde voor mij en mijn ziel mocht de Heere ook als het ware binden om bij mij en Zijn volk en kerk in Nederland te blijven. Ja, ik moest aan de Heere betuigen, dat ik Hem niet wilde noch kon laten gaan. Nu werd mijn ziel in elk opzicht in 't geloof gesterkt en verruimd om zich ten volle de Heere toe te vertrouwen. O, daar waren geen bekommernissen in mijn hart, de Heere was het deel mijns bekers en Hij zou mijn lot onderhouden. O, wat was mijn ziel innig voldaan met God en Zijn alomvattende gemeenschap.

Nu des namiddags hoorde ik dominee Schutte¹⁷ over de eerste Zondag van de Catechismus onderwijzen, maar o, hier wachtte de Heere weer opnieuw om mij genadig te zijn en Zijn gunst te betonen. O, wat werd ik in die zalige troostgrond ingeleid: het eigendom van Christus te zijn in leven en in sterven. O, ik mocht met veel licht er inraken, dat ik niet meer van mijzelf was maar dat ik mijns getrouwen Zaligmakers Jezus Christus was, enzovoorts. O, onder deze preek [als middel in Gods hand] moest ik gedurig maar *amen* zeggen, want het *amen* Gods was in mijn hart. O, ik kon het nauwelijks verdragen, zoveel gevoelig inzicht mocht ik in de zaken hebben, die de onderwijzer daar opnoemt, ik mocht maar verwonderd staan over de zalige voorrechten aan mij geschonken. O, mijn pen schiet te kort, wat zou ik ervan

¹⁷ Rutger Schutte, predikant te Amsterdam van 1745-1776. Hij behoorde tot de coccejansen, maar onthield zich in zijn preken van de gebruikelijke geleerdheid en allegorie. Het meest bekend is hij door zijn dichterschap en het uitgeven van veel bundels, waaronder *Een Nieuw Bundeltje Uitgekipte Geestelyke Gezangen*, dat meer dan tien drukken beleefde.

uitdrukken wat de Heere hieronder aan mij deed? Ik kon niet anders als mij maar weer zonder terughoudendheid en teder aan de Heere verbinden en betuigen dat ik voor eeuwig in Hem rustte en mijn heil in Hem had.

Dit was de eerste januari 1747, dat ik plechtig mijn hart weer aan de Heere heb gegeven en mij zonder terughouding verbonden heb aan Zijn dienst en het de volle en dierbare Heiland weer heb toevertrouwd om voor mij te zorgen. Hij zal ook mij volgens Zijn beloften zijn als de dauw.

Dit betuigt en zucht en begeert des Heeren eeuwig verbonden en vrijwillige dienstmaagd en ellendige, Dina van Bergh.

Maandag 2, dinsdag 3 januari 1747: pijn uit Gods Vaderhand

Nu de volgende dag had ik veel zielsvrede en sterkte en hulp bij alles wat mij overkwam, maar des dinsdags 's nachts werd ik door hevige lichaamspijn aangetast, zodat ik dacht, dat mijn lemen hut haast zou worden afgebroken, maar o, de Heere hielp mij, ik geloofde, hoe bitter het ook was, dat het uit Zijn vaderlijke hand kwam en in liefde mijn nut op het oog had. Gedurende deze gehele week was mijn lichaam heel zwak, doch de Heere was mij geen dorre woestijn. Mij werd nog dagelijks een kindsdeel geschonken en ik kreeg voeder, ik zag soms dat ik door een slag bewaard werd voor de val: mijn Vader is wijs en goed.

Zondag 9 april 1747 : de Naam van God dragend

Op de 9de april was mijn dierbare en oneindige Ontfermer mij goed, ik - het was des Heeren dag - ik was 's morgens onder de dienst van Christus' dienstknecht dominee Boskoop. De stof van zijn eerwaarde was Openbaring 14 vers 1: "En ik zag, en zie, het Lam stond op den berg Zion, en met Hem honderd vier en veertig duizend, hebbende de Naam Zijns Vaders geschreven op hun voorhoofden." Onder de voorafsprak was mij de Heere reeds goed, het was met die dierbare verbondswwoorden dat dominee begon: "Bergen mogen wijken en heuvelen mogen wankelen; maar Mijn goedertierenheid zal van u niet wijken, en het verbond Mijns vredes zal niet wankelen, zegt de Heere, Uw Ontfermer." Zijn Eerwaarde toonde hoe stevig bergen en heuvelen ook mochten zijn, door de zware stormen en baren was er nog sprake van wijken en wankelen, maar geheel anders was des Heeren verbondsgoedertierenheid, die was tot in der eeuwigheid en daarin zelfs was geen schaduw van omkering. En in het voorgebed werd het zijn eerwaarde in het bijzonder gegeven om de zekerheid van des Heeren volk, hun staat en verhouding met de Heere duidelijk in te zien. "O", zei zijn eerwaarde, "dit is onze zaligheid, onze zekerheid is niet in onze gestalte noch in onze bevinding gegrondvest, maar ze staat gegrondvest in de goddelijke, eeuwige, zijn volle gewicht hebbende en nimmer krachteloos kunnende worden gerechtigheid en borgtocht van de Zoon Gods, de Heere Jezus, en in Zijn voorbede, waarvoor de Heere Zich niet doof kon houden." "O, amen", zei mijn hart, "Dit is mijn zaligheid." En ik vond zo sterkte voor mijn ziel.

Onder de hele preek verkeerde ik met een warm hart en ik kon mijn dierbaar geluk en voorrecht nog inzien, dat ik met het Lam ook stond op de berg Zion, de strijdende kerk op aarde, en dat de Naam Zijns Vaders op mijn voorhoofd stond, ik was innig aangedaan over mijn dierbare privilege. Nadat ik thuis in mijn eenzaamheid kwam, was mij de Heere nabij, ik mocht innig gemeenschap oefenen met de dierbare Heiland en mocht mij opnieuw zo zonder terughoudendheid weer overgeven en verbinden om geheel voor Hem te zijn en ik mocht de Geest nog afbidden om nog meer als het getekende eigendom van Christus door genade mij te gedragen als een afgezonderd volk.

Maandag 10 tot en met zaterdag 15 april 1747 : komt het zwijn uit het woud?

In deze week heb ik onder een diep gevoel van een lichaam der zonde geleefd en onder een diep inzien van zoveel bonte gruwelen, zodat ik van mijzelf moest walgen en ik moest erkennen: "O, genade is de oorzaak dat ik ben die ik ben." "O, geen een zonde of de wortels ervan zijn in mijn hart; ik vind, ofschoon ik door eeuwige genade de eerstelingen des Geestes heb, een zuchten in mijzelf, doch ik heb een dierbare verwachting, de toezegging Gods, dat dit verderfelijke in onverderfelijkheid zal worden opgewekt etc.", 1 Corinthiërs 15 vers 53-58.

Ik heb ook onder veel gevoel van de noden van Zion mogen leven en had veel werk met de aanstaande nood, die mij zo op het hart lag en in het bijzonder met het gevaar der vijanden, dat nu zo nabij was. Ik ondervond een van harte goedkeuren en rechtvaardigen, al wilde de Heere ons ter ban overgeven en dat zwijn uit het woud - ik bedoel Frankrijk, die vijand van Gods erfdeel - in ons land brengen. O, God was rechtvaardig, ik en het volk hadden alle verschoning verbeurd, maar ik vond een pleiten des harten: "de Heere mocht om Zijns gezegenden Naams wille nog verschoonen¹⁴ en ons niet overgeven." Ik werd in mijn verzuchtingen nog geholpen en niet afgeslagen, maar bleef bedrukt of de Heere toe zou laten, dat de vijanden in ons land kwamen.

Zondag 16 april 1747: ziel en land aan God toevertrouwd

De volgende zondag was ik naar het lichaam zo ongesteld, dat ik niet naar het huis van mijn God kon opgaan, mijn hart werd stil gehouden, ik zag ernaar uit dat de Heere mij welwillend mocht bejegenen in mijn stille eenzaamheid. Des morgens in mijn verzuchten had ik een opgewekte gemoedsgestalte en mocht nog inzicht krijgen in de weg, waarin mij de Heere geleid had en mijn hart geraakte tot zoveel erkentenis om al de wonderen en trouw aan mij bewezen. "O" moest ik zeggen: "Immers is God Israël goed, ja, mijn God voedt mij als mijn Herder geprezen en laat mij geens dings behoeftig wezen."

Ik ondervond dat de bevinding van zoveel herhaalde trouw hoop bij mij werkte en ik mocht opnieuw mij zonder terughouding aan de Heere en Zijn weg, leiding en bestuur overgeven. Maar onder deze mij zo gezegende zielswerkzaamheid, zo kwam mij plotsklaps voor dat ik verplaatst zou worden, dat de Voorzienigheid mij elders zou stellen, van mijn huis en volk af, doch met dit erbij: "De Heere zou met mij zijn."

Het kwam met zoveel kracht, ik kon er niet in geestelijk opzicht mee bezig zijn maar ik bevond mij hierin zeer ongelovig en onwillig en ik vond veel tegenstand des harten. Toen kwam mij voor, dat ik niet opnieuw die keuze had herhaald, die ik zo menigmaal gedaan had, om het Lam te volgen, waar Het bene gaat en of ik iets in het verbond had uitbedongen en dit voor God niet over had. Ik moest erkennen: "O neen, ik heb mij zonder terughouding geheel verbonden."

En ik raakte beschaamd en kreeg zulk een plotselinge ommekeer in mijn gestalte als ik ooit gevonden heb en mijn hart geraakte bedaard en gebogen en ik mocht opnieuw betuigen: "O Vader, Uw weg is goed, ik verkies geen andere. O, behandelt mij maar naar Uw raad, naar Uw verbond en heilige wil. En wil ik niet volgen":

"O, buigt Gij mijn wil, wil die niet buigen:

En maakt mij gelijk de kinderen die zuigen.

Regeer mij toch

niet naar mijn drift, maar naar Uw wil."

O, mijn hart geraakte in zulk een gezegende gestalte, geheel eens met de Heere en in zo een kinderlijk vertrouwen en ik mocht mij aan de vrije dispensatie mijns Vaders zo

toevertrouwen en overgeven en ik kon zo kinderlijk op dat ogenblik betuigen:

*"Doet wat Gij wilt, ik zeg slechts Amen
wat kan uw kind en Schepsel meer betamen."*

Ik werd bewaard voor vooruitlopen en moest tegen de Heere zeggen: "Ik weet niet hoe hiermee te werken. Ik wil het niet beproeven Vader, ik zal achteraf hierover kunnen oordelen. Ik verzoek ook nu geen licht, wat weg of wegen het zullen zijn, want op dit ogenblik is het de tijd niet, de weg is daar nog niet en ik wil U niet verzoeken. O neen, het is mijn zaligheid op U te mogen wachten. Maar Vader, ik, Uw machteloos kind, verzoek genade om bij U bewaard te worden. En als Gij wegen in Uw lieve Voorzienigheid tot stand mocht brengen, mag ik dan maar genade ontvangen om U te volgen."

O, wat was Gods weg mij dierbaar, ja ik dacht, al waren het diepe wegen, o, ik wilde die weg wel in. Ik mocht toen ook de Heere danken voor die dierbare bereidwilligheid en ik mocht toen in die gesteldheid geloven dat deze hulp mij geschonken werd op de voorbede van mijn goddelijke Hogepriester Christus.

Ik had deze dag een stille ziel tot God en bleef zeer opgewekt en Gode toegewend, nu eens moest ik zingen, dan weer bidden of danken. En ik kreeg dierbare verbondstoezeggingen en ook veel toegang voor ons land, waarvoor het elke dag donkerder werd.

En de vijanden begonnen nu openlijk te tonen dat het op ons gemunt was. Mijn gemoed bleef zeer uitzien naar de Heere. Nu belegerden zij Sluis in Vlaanderen en deden een inval in 't Land van Cadzand. Toen ik het hoorde, was mijn hart zeer aangedaan, ik moest de Heere rechtvaardigen in Zijn oordelen en mocht in de schuld vallen, maar ik werd ook nog opgewekt om voor Zion aan te houden: "De Heere mocht de Achitofels raadslagen tot zothed maken en een vurige muur voor Zijn machteloze Zion zijn en ons niet verlaten." Ik bleef nog geloven dat de Heere ons niet volledig zou overgeven. Maar ik had een diep gevoel van de ellenden, waarin des Heeren volk en knechten verkeerden in dat gedeelte van Zion, waar de vijanden nu waren, daar wij uit ondervinding weten dat de barmhartigheden der goddelozen wreed zijn. Ik voelde duidelijk wat een dubbele mate van wijsheid en kloekmoedigheid onze overheid, die getrouw de belangen van Zion en ons land ter harte nam, nu nodig had. Ik vond veel gebed voor hen en in het bijzonder dat de machten die over ons gesteld zijn, alle [eigen] belangen terzijde mochten stellen en in oprechtheid en eensgezindheid de belangen [van het land] ter harte [mochten] nemen. Ik werd er heel benauwd [van], dat er zo'n aanval op de overheid gedaan werd.

O, ik moest dikwijls zeggen: "O Heere, het is ook mijn schuld dat Gij hen de wijsheid beneemt - indien het waar is hetgeen van hen gezegd wordt - omdat ik zo weinig voor hen bid, en o, alleen door U regeren de koningen en stellen de vorsten gerechtigheid."

Zaterdag 22 en zondag 23 april 1747: nog geen krijgsgeschrei op de straten

Nu was het zaterdags mijn voornemen, op de aanstaande dag des Heeren 's morgens naar dominee De Bruin te gaan, doch ik sliep te lang en daardoor werd de weg afgesneden. Doch ik was evenwel bedroefd en was gaarne daarheen gegaan, doch achteraf zag ik dat de Heere mij in het eenzame wat wilde schenken. Zodra ik mij voor de Heere stelde, kon ik niet eerst voor mijzelf bidden, maar de noden van Zion en ons land lagen mij zo op 't hart, dat ik daar eerst voor moest smeken. Maar zodra ik mij in de weg stelde, had de vijand van bidden - het Godonterend ongeloof - zo'n sterke invloed op mij, dat mij de handen haast slap werden. De zonden van 't land, het verbeurde van alle uitredding, hetgeen ik ten volle toe moest stemmen, kwam mij eerst op 't hart en ik moest zeggen: "O, daar blijft niets over als dat God een toevlucht

is in de dag der benauwdheid."

"Ja maar", zei 't ongelooft, "Het is onwaarschijnlijk, het is buiten hope, al uw treuren en bidden is vruchteloos en zal niets uitwerken." Geloof en ongelooft streden tegen elkaar, ik moest erkennen, dat ik het verbeurd had te mogen bidden en dat het rechtvaardig zou zijn, als ik in mijn zuchten niet verhoord werd. Ja, ik moest met heel mijn hart betuigen, dat zelfs om de zonden in mijn meest volmaakte werken het rechtvaardig was, dat de Heere ons overgaf, maar evenwel wilde ik het zo niet overgeven. O, ik wenste mijn Richter om genade te voet vallen en ik riep tegen het ongelooft: "O neen, vijand, het is niet buiten hope, de Heere leeft en Hij is tot sterkte bevonden in den dag der benauwdheid."

En ik riep ondertussen steeds om geloofssterkte en de Heere hielp mij: ik kreeg een open weg om op te komen en mocht uit de diepte tot de Heere roepen dat Hij ons genadig mocht zijn en Zich over ons mocht ontfermen. De Heere, die goed is voor wie Hem verwachten. bepaalde mijn hart bij vorige beloften voor ons land aan mij gedaan, waarop ik aan het pleiten raakte en de Heere als het ware hield aan Zijn toezeggingen. Toen werd ik met mijn hart gevoelig gebracht bij deze woorden: "En weet gij niet? En hebt gij 't niet gehoord, dat Ik de Heere, de Schepper der einden der aarde, niet moede noch mat wordt. En daar is geen doorgronden aan Mijn verstand." Door deze woorden werd mij door mijn getrouwe Ontfermer als het ware gevraagd, ten eerste: "Weet gij 't niet, is u de bevinding van Mijn trouw zo vreemd? Heb je de blijken daarvan niet zo menigvuldig gehad? Ben Ik ooit door u trouweloos bevonden in Mijn Woord? Is er een woord ledig wedergekeerd of op de aarde gevallen, waardoor je reden hebt tot wantrouwen?" "Wel, je weet het immers dat Ik ben die Ik ben."

"O ja", zei mijn ziel, "Ontfermer, het is mij bewust, ik weet het: Gij zijt die Gij zijn zult, ik heb er zoveel herhaalde ondervinding van op mijn weg voor geest en lichaam." Maar nog meer: "Heb je het niet gehoord van heel Mijn volk, moet elk Mijner kinderen het niet bevestigen dat Ik geen ja en nee ben, maar ja en amen?"

O, wat al getuigenissen heeft elk niet op zijn weg! O, hier moest ik weer betuigen: "O, het is zo Heere, ik heb het ook zo dikwijls gehoord van heel Uw volk, dat Gij vol van genade en waarheid zijt." "Wel", zeide de Heere tot mij: "Dan weet gij dat Ik de Schepper der einden der aarde, niet moede noch mat word. Daardoor werd van Mij onderwezen, dat ik niet krachteloos nog machteloos ben om Mijn verbondswaarden en toezeggingen te vervullen."

"Maar", zeide de Heere: "Mijn voorzienigheid schijnt strijdig te zijn met Mijn beloften, maar daar is geen doorgronden aan Mijn verstand, Ik zal achteraf Mijn wijsheid in de weg openbaren."

"Maar" zeide mijn Ontfermer: "Al ziet het er [nog] zo duister uit, wacht op de Heere en zijt sterk en Hij zal uw hart versterken, ja wacht op de Heere."

O, wat werd ik in het geloof gesterkt en wat mocht ik gelovig voor kerk en land pleiten en ik moest betuigen: "O, het geloof heeft geen apparentie nodig, het is mijn voorrecht op U te mogen wachten en ik durf het op Uw toezeggingen wel wagen, Gij zult het wèl maken."

Ik bleef in het geloof de Heere achterna kleven en kon niet loslaten. Voor land en kerk nu mocht ik geloven, dat de Heere de smeekbeden van de nooddriftigen niet verstoot. En deze woorden waren mij voortdurend op 't hart: "Daar zal een grote verlossing zijn in Israël." Deze dag had ik veel hulp om te bidden.

Nu ging ik des avonds op onder de dienst van dominee Boskoop. Onder het gaan naar de kerk was mijn hart zeer ontroerd en gevoelig over mijn voorrecht om zo in vrede op te mogen gaan naar des Heeren woning en dat de poorten van het heiligdom nog open stonden en dat er geen krijgsgeschrei op onze straten was, terwijl andere

godvruchtigen nu zaten te zuchten onder de vijanden. Mijn hart brak onder die goedertieren verschoning en mijn ziel mocht tot God om genade roepen voor mijn broeders en zusters, die nu niet konden opgaan.

Nu was de stof van dominee Boskoop Openbaring 14 vers 2 en 3. Ik had zegen onder dit middel [in Gods hand] en kon nog geloven en iets verstaan van de toon van het nieuwe lied en ik raakte nog met verwondering in in mijn zalige stand, dat ik van de aarde gekocht was en daarom ontvankelijk om het lied te leren. Mijn gemoed werd nog bepaald bij de eeuwigheid, waar ik luid en duidelijk het nieuwe lied zou zingen en verstaan, maar mijn verzuchting was ook om meer in geest en lichaam God te mogen verheerlijken, dewijl zij beiden voor zo een dure prijs gekocht zijn door het bloed van het onbestraffelijke Lam.

Maandag 24 en dinsdag 25 april 1747: God gaat Zijn ongekende gang

Des maandags had ik een goede dag voor mijn ziel, de tegenwoordigheid van mijn God lag op mijn hart, zodat ik niets vermocht vanwege Zijn hoogheid. De Heere was mij, Zijn ellendige, goed en toonde bevindelijk nog met mij te zijn, ik had veel toegang voor land en kerk en bleef gelovig er naar uitzien, dat de Heere het zou voorzien op Zijne berg Zion.

Dinsdags, mijn vaste dag tot vasten en bidden, was mijn hart zeer toegekeerd tot de Heere en ik werd zeer biddende gemaakt. Onze gevaren wogen op mijn hart, ofschoon ik moet zeggen: "Mijn Rotssteen is in al Zijn wegen recht, ja nog oneindig goed."

Namiddags onder het gaan naar mijn vriendin, waar het de beurt van samenkomen was, woog mij zeer op het hart, dat ons volk zich zo weinig aan God gelegen liet liggen en ik moest zeggen: "Wanneer de Heere ons zou stellen als een Sodoma, wij zouden het hebben verdiend." En mijn ziel wilde wel belijden, dat die wegen dan nog zouden zijn goedheid en waarheid, maar ik bleef toch hunkeren: "O, onze God, om Uws Naams wille, geef ons niet over aan de vijand van Uw erfdeel."

En deze woorden werden mij op 't hart gedrukt: "Gij zijt het zout der aarde, wel, bidt om de vrede van Jeruzalem, want wel moeten ze varen die haar beminnen." En ik werd zo opgewekt, ofschoon ik diep schuldig was, om mijn Rechter om genade te bidden. O, ik wilde mijn eigen ongerechtigheid niet bedekken, maar wenste een oog in de hoeken van mijn hart te hebben en mij schuldig te kennen. Nu in ons samenkomen was de Heere tegenwoordig, wij leefden mee met Zion en met ons land. Mijn vriendin kreeg in haar voorbede veel hulp en inzicht in de algemene en bijzondere noden, zij had de Geest der genade en gebeden bevindelijk in zich werkzaam. En na het bidden waren wij niet ongezegend bijeen, de een was de ander nog tot opwekking en bemoediging, wij mochten elkaar nog tot ogen zijn. Nu was mijn vriendin, die aan het einde moest bidden, naar het lichaam niet in staat daartoe en legde mij haar beurt [op]. Ik dorst niet weigeren, maar nam in de kracht van Christus dit voorrecht op mij om mij met mijn vriendinnen in de weg te stellen. Ik gaf op om te zingen de 12[de] Psalm geheel, waaronder ik veel gevoel des harten had en ook een gelovig, stil vertrouwen, dat de Heere aldus zou doen.

Nu was mijn dierbare Ontfermer mij, die de minste van al de heiligen ben en die door zoveel ontrouw het zo bederft, zo ontfermend goed en [Hij] gaf zoveel te verzoeken voor ons benauwde Zion en verzet aan te tekenen tegen onze vijand Frankrijk en al zijn Achitofels raadslagen, dat het iets heel bijzonders was. En wij mochten ons tezamen verbinden om voor land en kerk te willen blijven bidden en verzochten genade om toegerust te mogen worden, om bemoedigd aan te houden in een dag van benauwdheid. O, wij mochten onze keuze zo hartelijk vernieuwen om met een voornemen des harten bij de Heere te willen blijven en wij konden bij onze gezegende

Koning nog om hulp en redding aanhouden. En ik kon toen in die gesteldheid nog geloven, dat de hulp die wij mochten vinden een vrucht was van 's Heilands eisend voorbidden en dat wij daarom niet zouden worden afgewezen.

Toen wij naar huis gingen hoorden wij op straat roepen, dat Sluis in Vlaanderen door de Fransen was ingenomen. Ik en mijn vriendin, die bij mij was, waren zeer ontzet, doch de Heere bewaarde mij voor ongeloof of moedeloosheid. Maar ik werd al weer bepaald bij die woorden: "Daar geen doorgronden aan Mijn verstand" en: "Daarom wacht op de Heere er zijt sterk." Ik probeerde mijn vriendin ook te bemoedigen om aan te houden bij de Heere, in Wien onze hulpe is en van Wie wij hopen dat Hij hulp zal bestellen.

Woensdag 26 en donderdag 27 april 1747: vreugde vanwege de nieuwe Vorst

Des woensdags was de Heere mij nog bijzonder goed, ik vond nog hulp tegen een lichaam der zonde en des doods en veel toegang voor Zion en ons benauwde vaderland en toch bleef mijn ziel stil tot God, van Hem hulp in de benauwdheid verwachting.

De volgende dag was ik onder veel gevoel van Zion's verdrukking in die plaatsen, waar de vijanden nu waren, hun banden waren ook de mijne en ik was erg verdrietig, toen ik in de courant las hoe barbaars en onkuis de vijanden van Gods erfdeel, de Fransen, met die mensen daar omgingen en het wekte mij temeer op om mij tegen hen te verzetten bij de troon en op het goddelijk recht om wraak te roepen tegen die Assur en verwoester. En de Heere gaf mij een woord tot bemoediging uit de 12de Psalm, vers 6: "Om de verwoesting der ellendigen, om 't kennen der noodduftigen, zal Ik nu opstaan, zegt de Heere; Ik zal in behoudenis zetten, dien hij aanblaast", hetwelk mij zeer bemoedigde.

Des namiddags ging ik naar een vriendin in Christus, wij waren met zegen bij elkaar en mochten onze harten nog opgewekt vinden om des Heeren wonderen en trouw aan ons bewezen te gedenken.

Toen ik daar was, hoorde ik de onverwachte tijding dat de provincie Zeeland zijne Hoogheid, de Prins van Oranje op de vorige dinsdag, de 25e april, tot Stadhouder-Admiraal en Kapitein-Generaal had verkozen, welke tijding mij verblijdde en ik voelde mij terstond zielsblij. Doch ook met die verzuchting: "De Heere mocht ons bewaren om niet op het voorwerp, maar op de Heere te blijven zien."

Doch terstond vond ik begeerte om te bidden dat God deze vorst mocht gebruiken, zoals wel een zijn[er] vaderen, tot een redder voor het zo zeer benauwde Nederland. Ik voelde welk een hartelijke liefde ik voor zijne Hoogheid had, ja, dat ik die al jaren heb gehad, in het bijzonder vanaf die tijd dat ik een onderdaan van Christus heb mogen worden. O, wat werd mijn vurig verlangen nu weer opnieuw voor zijne Hoogheid: "O, dat deze laatste telg uit die gezegende Oranjestam, een schild der aarde Godes mocht zijn."

Vrijdag 27 april 1747: mocht de Heere Hollandse harten neigen ...

Nu hoorde men de volgende dagen, dat overal in Holland het gewone volk op de been was om van de overheid te begeren, om ook die doorluchtige Prins van Oranje tot die waardigheid te verkiezen zoals Zeeland had gedaan. Mijn gemoed verzuchtte zeer: "De Heere mocht ons voor binnenlandse beroerten bewaren en de harten van de overheden neigen om ook die zo zeer begeerde Prins te verkiezen." O, wat was mij Gods weg aanbiddelijk, dat Hij de harten van het gewone volk aanvoerde om als de raderen en snekken te zijn om Zijn aanbiddelijk, wijs en goed bestel en eeuwige raad uit te voeren. O, hoezeer toonde God mij, dat er geen doorgronden was aan Zijn

verstand, waar zovelen die een oog hadden gehad voor de gevaren van ons land, gedacht hadden dat dit gezegende doch ook veelszins verdrukte Oranjezaad uit het stof zou verhoogd moeten worden. Doch waar er zoveel tegenstand was, ja bij sommigen een gekantheid tegen deze weg, toonde God nu dat het tijd was om Zijn vlekkeloos bestel uit te voeren en de harten van de tegenstanders te neigen als een waterbeek om te doen wat Hem behaagt.

Men hoorde dagelijks van meer steden in ons land die ook zijne Hoogheid hadden uitgeroepen en de vreugde onder het volk, zoals die in de couranten werd beschreven, viel met geen droog oog te lezen.

En het deed mijn ziel zo innig aan en ik mocht zoveel goedkeuring in mijn hart vinden over deze zo lang verhoopte weg en ik verzuchtte steeds: "De Heere mocht de harten der overheden wenden, neigen en buigen om toe te stemmen in deze weg."

Zaterdag 29 april 1747: bruid van het Lam

Nu was mijn hart zeer verblijd dat op de dag des Heeren de bediening van het Heilig Avondmaal zou zijn, de gehele week had ik naar die weg uitgezien. Des zaterdags was ik in de voorbereiding bij Dominee Boskoop. De stof van zijn eerwaarde was Openbaring 14, een gedeelte van vers 4: "Dezen zijn het, die het Lam volgen, waar Het ook heengaat." De inleiding was uit Genesis 2 vers 24: "Daarom zal een man zijnen vader en zijne moeder verlaten, en zijne vrouw aankleven; en zij zullen tot een vlees zijn." Het was voor mij nog een nuttig middel [in Gods hand], de inleiding was voor mij ook passend. De dominee toonde aan dat, evenals het hier er in de huwelijks[e staat] voor stond, het zo ook met Christus en de gemeente was. De Brudegom der kerk, Christus, riep ook Zijn bruidskerk toe: "Hoort o dochter en ziet, verlaat uw volk en vaders huis, zo zal de Koning lust hebben in uw schoonheid; dewijl Hij uw Heere is, buigt u voor Hem neder." En de ware bruid van Christus wilde ook het Lam volgen, waar Het heengaat. Ik was met schaamte onder het verklaren van de maagdengestalte en het volgen van het Lam, ik kon niet ontkennen dat ik de staat daarvan door genade in mij had, maar ik stond in de stand er zover af. Maar ik vond opnieuw een overheersende begeerte des harten om ook weer geheel des Heeren te mogen zijn en het Lam te volgen, waar Het heengaat. Ik kende ook bij tijden wat van die dingen, maar wenste het meer voortdurend te vinden. Ik wilde dat opnieuw weer aan de Heere verklaren en, daar Christus mijn Heere was, mij voor Hem neerbuigen en staan naar meer heiligende genade om in een rechte maagdengestalte Christus, mijn wettige Man, meer teder en geheel te beminnen. Hiertoe wenste ik ook tot het heilig sacrament te gaan en kracht des Geestes in te roepen om de leden die op aarde waren te doden.

Zondag 30 april 1747: een gezegend tijdje voor het gemoed

Op de morgen van de rustdag werd ik, toen ik wakker was, zeer werkzaam gemaakt in vernieuwde overgave van al het mijne aan Christus. Al mijn zielsvermogens mocht ik zoo innig weer verbinden aan mijn dierbare Zielsvriend en Heiland Jezus en ik mocht met al mijn ontrouw en bederf, ook sedert het vorige Avondmaal, mij weer gelovig wenden tot Zijn bloed en mij geheel op Hem neerleggen en Zijn gerechtigheid als mijn enig kleed, waarin ik voor God sta, omhelzen.

Onder het aankleden werd ik zeer werkzaam om als een reine maagd de Man Christus meer te mogen behagen, ik wenste weer uit het volkomen verbond genade te begeren, daar ik toch zonder Christus niets doen kon. Nu ging ik op onder de dienst van dominee Van Schelluinen, mijn hart had een diepe indruk van die verbeurde goedertierenheden, dat ik in dit goede land nog vrijheid had om op te mogen gaan.

En zodra ik bij het binnenkomen in de kerk de tafel zag, riep mijn ziel tot God: "Gij richt de tafel toe voor mijn aangezicht, tegenover mijn wederpartijders, ja als in 't gezicht der vijanden." Nu werd het de leraar gegeven om bijzonder naar mijn hart te spreken; de voorafsprak van zijn eerwaarde was: "Het is in ons hart om een verbond met de God onzer vaderen te maken."

"O ja", zeide mijn ziel: "Ik wil het hartelijk vernieuwen en weer mij plechtig verbinden des Heeren te willen zijn." De stof was naar mijn hart uit psalm 25, het begin van 't derde vers: "Ja, allen die U verwachten zullen niet beschaamd worden." In de inleiding werd met nadruk gezegd, dat onder alle benamingen die de Heere droeg, ook die buitengewoon was, dat Hij een Rotssteen werd genoemd. Onder dit middel [in Gods hand] was de Heere tegenwoordig, des Heeren knecht had er weer het vuur des Geestes in zijn preek en mijn ziel werd zo gesterkt in het geloof, dat er geen bekommernissen overbleven. O, ik dorst het mijn Ontfermer zo zonder terughoudendheid toe te vertrouwen en ik dorst het ontzaglijk gewicht van mijn zaligheid, mijn weg, lotgevallen en gesteldheden zo op Hem te laten rusten en laten nederzinken op het eeuwig verbond, dat in alles zo wel verordineerd en bewaard is, waar ook al mijn heil en lust in is. O, ik kon geloven dat ik in mijn verwachting op de Heere niet beschaamd zou worden. Toen zijn eerwaarde van [de preek]stoel ging, gaf hij op om te zingen Psalm 130 vers 3 en 4, welke versjes ik met veel opgewektheid des harten mocht zingen en ik mocht mijzelf weer innig aan de Heere en Zijn dienst verbinden met een tedere kinderlijke verzuchting om getrouw voor de Heere te mogen zijn.

Nu hunkerde ik zoo kinderlijk om het goede voor Zion en ons land en ik zag zeer uit naar een liefderijke belofte ten goede voor ons land. En ik mocht ook aan de Heere verklaren dat ik met het volk Gods de Heere wenste te verbinden aan het bestuur van ons land, en mijn dierbare en getrouwe Ontfermer liet mij, Zijn geringe leem, toe om veel voor ons Zion en 't land te verzoeken. Maar ik, die steeds bleef uitzien naar een goed woord tot bemoediging, kreeg deze woorden duidelijk in mijn ziel: "Gij zijt Mijn getuige dat Ik God ben." En mijn Ontfermer vroeg mij of 't niet genoeg voor mij was om het er op te wagen. Ik werd beschaamd en moest uitroepen: "O, wat groot, dat zo een arm ontrouw stof een getuige is dat de Heere God was", en dat moest ik erkennen. "En", zeide de Heere: "daar Ik God ben, zo is er staat op Mijn toezeggingen en verbondsworoden te maken en al is het donker, Ik ben God, de Almachtige."

Wel, ik kon niet uitdrukken met wat een geloofsvertrouwen en ruimte ik werd bedeed, onder het genieten der tekenen mocht ik mij zo innig op kosten van 's Heilands trouw weer op de Heere wentelen en ik oefende nauwe gemeenschap met mijn gezegend Hoofd en met al de leden die op aarde waren. Ja, ook met de verheerlijkte leden boven. En ik vond geloofssterkte om bij de Heere vasthoudend te zijn ten behoeve van ons land en ik kon geloven dat God een weg tot redding zou maken, al was het in de diepte. Nu liet zijn eerwaarde tot slot zingen het laatste versje van het Gebed des Heeren: "Amen, dat is het worde waar", enz. hetwelk ik met gevoel mocht zingen.

Nu in mijn eenzaamheid was de Heere mij nabij en mijn ziel werd zo verruimd, dat ik moest danken en zingen. Ik moest zingen Psalm 31 vers 19; Psalm 39 vers 10 en 11; Psalm 46: 1, 2 en 3 en dan het 2de versje uit de Tien Geboden des Heeren op rijm, ik had een gezegend tijdje voor mijn gemoed.

Des avonds had ik nog weer het voorrecht om op te gaan onder de dienst van dominee Boskoop. Zijn eerwaarde behandelde nu de stof uit Openbaring 14 en had nu een gedeelte van 't 4de vers en dan het 5de vers tot tekst: "Dezen zijn gekocht uit de mensen, tot eerstelingen Gode en het Lam. En in hun mond is geen bedrog gevonden,

want zij zijn onberispelijk voor de troon Gods." De inleiding was uit het Hooglied, het zesde [hoofdstuk] vers 8 en 9. Hier wachtte de Heere weer om mij genadig te zijn en mij in mijn over-dierbaar geluk en voorrecht in te leiden. Ik had somtijds zoveel, dat ik [moeite had] om mij in te houden, zoveel diep inzicht mocht ik hebben in mijn zalige betrokkenheid op [de Heere] en dat door zulk een dierbare koop. De dominee kreeg bijzonder veel hulp en opgewektheid des harten. Mijn lichaam geraakte afgemat, o, wat ben ik beperkt en wat kan ik weinig vatten van des Heeren verbondsliefde: "Daar blijft een rust over voor het volk Gods."

Maandag 1 mei 1747: ook Amsterdam begeert de Prins

Maandags was de Heere mij bevindelijk goed en ik kreeg voortdurend kracht voor alle verrichtingen en veel sterkte in mijn ziel en een gelovig uitzien naar de Heere voor kerk en land en bijzonder in de toestand, waarin wij tegenwoordig verkeerden door de verkiezing van zijne Hoogheid de Prins van Oranje. Och, mijn hart zuchtte tot God, dat Die onze onenigheid toch wilde bewerken om ook toe te stemmen in deze weg opdat de stok samenbinding mocht worden bewaard. Ik vond ook enig gelovig vertrouwen [dat] de Heere de harten zou neigen tot deze zo gezegende weg. Ondertussen hoorde men van vele plaatsen in ons land, die zich voor zijne Hoogheid hadden verklaard en het gewone volk begeerde hem ook in ons Amsterdam. 's Avonds met enige vromen smeekten wij nog eens samen tot God in ons gebed.

Dinsdag 2 mei 1747: onbeschrijfelijke blijdschap

Dinsdagsmorgens hoorde ik met veel verwondering dat zijne Hoogheid vanaf 't stadhuis tot Stadhouder-Admiraal en Kapitein-Generaal zou worden uitgeroepen. Het was mij als een droom, omdat ik wel wist wat een tegenstand er bij sommigen was tegen deze weg, maar o, ik moest God aanbidden, Die toonde: "Mijn raad zal bestaan en Ik zal Mijn welbehagen doen." O, ondoorgrondelijke wegen Gods! Het was voor mij zo'n wonder dat zijne Hoogheid zou worden uitgeroepen, dat ik hem voor de Heere mocht aannemen als een macht, die door God mij en Zijn kerk werd geschonken tot een hulp in benauwdheid. En ik kan niet de nauwe liefde uitdrukken, die ik in mijn hart tot zijne Hoogheid vond. O, de Heere verbond mij als het ware aan die Prins en gaf mij zo veel innige smeebeden voor zijne Hoogheid: "O, dat God hem mocht maken als Zerubbabel tot een zegelring aan Zijn rechterhand en Zijn dierbaarste zegeningen in genade over hem uitstorten"; ik kon voor zijne Hoogheid niet aflaten.

Nu was mijn hart de gehele dag als in verwondering over Gods onnaspeurlijke en wonderbaarlijke wegen [die Hij met mij ging] en ik moest voortdurend zeggen: "Het is van de Heere geschied en het is wonderlijk in mijne ogen." Ja, waar ik de weg bezag, het bleef wonderlijk. Nu vond ik zoveel verheuging des harten over des Heeren daden en ik mocht juichen over de werken Zijner hand. Want het is verwonderlijk dat in acht dagen tijds de Zeven Provinciën eenparig zich voor zijne Hoogheid verklaren, wat voor het eerst in Zeeland is geschied de 25e april, en nu deze dag, op de 3de Mei, bij ons te Amsterdam.

*"O aanbiddelijke raad,
waar maar enkel wijsheid staat!"*

Nu was de blijdschap bij al het volk eenparig zo groot, wat met geen pen is te beschrijven. Nu des middags was mijn bede-uur met mijn vriendinnen, die met mij even verwonderd en verblijd waren. Wij moesten ons ook verblijden over de daden onzes Gods en wij zongen vooraf de 100ste Psalm en in onze smeebeden gaf de Heere veel hulp. Wij konden de Heere bedanken over deze goddelijke ommekeer en

mochten onze Ontfermer verder om goedkeuring aanlopen. En voor zijne Hoogheid mochten wij alle nodige genade, wijsheid, licht en leiding, die voor zulk een gewichtige post werden vereist, afsmecken. En wij mochten hem verder aan de goddelijke bewaring toevertrouwen en overgeven om behoed te zijn tegen de lagen zijner vijanden. Wij zongen tenslotte Psalm 66:1, 2, 4 en 10.

Woensdag 3 (moet 2) mei 1747: een tijdrede van dominee Temmink

Woensdags had ik een gezegende dag voor mijn ziel en genoot veel vrede met God en [ik had bijz]onder veel werk met Zion en ons land en veel toegang werd mij voor zijne Hoogheid, onze veel[geliefde] Stadhouder, geschonken.

's Avonds had ik het voorrecht om op te gaan in des Heeren bedehuis onder de dienst van *mijn teder geliefde vader in Christus, dominee Temmink*. Ik had veel gebed voor zijn eerwaarde, omdat ik heel goed beseftte wat zijn eerwaarde nodig had in deze omstandigheden. Nu zeide zijn eerwaarde, dat vanwege de haast van deze goddelijke ommekeer zijn E. geen stof die op de omstandigheden sloeg, had kunnen nemen. Ook was zijn eerwaarde bezig met vervolgstof en was nu toe aan Lucas 7 vers 44-47.

Zodra zijn eerwaarde op de [preek]stoel kwam, begon hij Gods volk op te wekken om deze aanbiddelijke weg te erkennen. Zijn E. moest ook betuigen, dat het in zijn oog wonderlijk was. En in het voorgebed werd het zijne eerwaarde gegeven om voor zijn Hoogheid zo hartelijk te smeken om alle nodige genade en hij uitte als zijn hartelijke begeerte dat de Heere met zijne Hoogheid mocht zijn, zoals weleer met zijn voorvaderen en dat Hij hem mocht maken tot een andere Gideon om ons te verlossen uit de hand der Midianieten. Mijn ziel kon zo innig amen zeggen en meebidden met veel ontroering des harten.

Nu was de dominee vol warmte in het verklaren van zijn stof, ofschoon zijn eerwaarde die slechts zeer kort behandelde om in de toepassing nog wat tijd over te houden om naar de tijdsomstandigheden iets te zeggen. In het bijzonder trof dominee het gemoed bij het 47ste vers door te tonen, dat deze liefde een gevolg was van de vergeving hunner zonde. Dominee sprak ook zeer tot beschaming voor des Heeren volk over het verlaten van hun eerste liefde, daar hen niet alleen dit maar dagelijks zoveel vergeven werd. Het maakte mij innig beschaamd over mijn liefdeloze gedragingen. En mijn ziel werd nog opgewekt om te begeren: "O, dat de liefde van Christus mij meer mocht dringen tot innige wederliefde."

Nu in de toepassing zei dominee hoe wonderlijk de tijdsomstandigheden waren en [hij] toonde zijn hartelijk genoegen in deze weg en wekte Gods volk zeer op om voor zijne Hoogheid toch te blijven bidden, dat de Heere met hem mocht zijn. Toen de kerk uitging, waren de wegen nauwelijks te gebruiken vanwege al het volk en het gejuich nu was groot. Het leek mij toe, dat het was als zoals op die tijd toen Salomo verkozen werd, waarvan er staat dat door het geroep de aarde spleet. Zo was het ook en ik was in mijn hart met al de vromen zeer verblijd en deed onder het gaan steeds smeekbeden tot God voor zijne Hoogheid.

Donderdag 4 tot en met zaterdag 6 mei 1747: dagen en nachten vol gebed voor de Prins

Nu was het mij enige dagen achtereen bijzonder goed voor mijn ziel, ik mocht in een kinderlijk vertrouwen des harten bij de Heere blijven en had veel hulp in het verborgene en veel werk met onze geliefde Stadhouder. Ja, des nachts en des daags maakte de Heere mij biddende voor zijne Hoogheid. Ja, tot verscheiden malen toe werd ik wakker gemaakt en terstond legde de Heere die Vorst mij op 't hart en dat met zo veel merkbare hulp, dat ik soms niet op kon houden. Ik voelde heel duidelijk in

mijn hart wat die geliefde Prins al niet nodig had in zulk een tijd als deze boze dag iS. 159 Doch ik werd soms zeer bemoedigd door deze woorden: "God Die hem geroepen heeft is getrouw", wat voor mij een pleitstof was om voor zijne Hoogheid te blijven bidden.

Zondag 7 mei 1747: getooid voor de Prins, getroost door de Hemelvorst

De rustdag was voor mij een gezegende dag des Heeren; ik had 's morgens in het eenzame veel gemeenschap met mijn dierbaar Hoofd, de Heere Jezus Christus, en mocht een duidelijke bevinding hebben dat ik mijns Liefstens was en Zijn genegenheid tot mij was. Nu ging ik 's middags op onder de dienst van Christus' waarde dienstknecht dominee Temmink. Onder het gaan naar de kerk werd mijn ziel werkzaam vanwege al de oranje cokardens en linten die de mensen droegen tot een teken voor onze Prins. Ik werd jaloers en beschaamd over de bereidwilligheid van alle mensen om een teken voor hun Vorst te dragen en hoe diep gezonken ik was en zo weinig vertoonde een ere Christi te zijn, het maakte mij biddend en gelovig [op de Heere] ziende om heiligende genade des Geestes af te smeken. Nu was dominee's catechismusstof de 19de zondag de 50ste, 51ste en 52ste vraag, dit was voor mij een gezegend middel [in Gods hand].

Dominee was weer een medewerker aan mijn blijdschap, mijn ziel werd zo gesterkt en bevestigd in de hoop op God, dat ik als met opgeheven hoofde over alle bekommernissen, moeite en gevaren, macht van vijanden en alle droefenis mocht hecnzien. Omdat mijn dierbaar Hoofd aan de rechterhand des Vaders mij ten goede was en Zijn heerlijkheid mij tot zulke dierbare doeleinden ten nutte was en Zijn komst ten oordeel mij slechts tot troost en ondersteuning kon zijn, omdat ik Diezelfde tot een Rechter uit de hemel verwachtte, Die Zich tevoren om mijnentwil voor 't gericht Gods gesteld had en hoe ontfermend moest dan dat oordeel zijn. "O", zeide mijn ziel: "Ik weet mijn Verlosser leeft en Hij zal [als] de laatste over het stof opstaan en mijn ogen zullen Hem zien en niet een vreemde, mijne nieren verlangen zeer in mijnen schoot."

Maandag 8 tot en met woensdag 10 mei 1747: biddend wachten op de Prins

Nu mocht ik enige dagen zeer veel opgewekte zielsbegeerten vinden om mijn wandel in de hemelen te hebben, het lage stof mocht ik als stof erkennen en mijn hart zag wel eens duidelijk waar mijn schat was. Ik had ook veel begeerte om te bidden en toegang in het verborgene voor 't Zion Gods en in het bijzonder ook voor diegenen, die onder 's vijands last moesten zuchten. En voor 't land werd mij veel toegang gegeven en de Heere wekte mijzelf voortdurend op door mij toe te roepen: "Bidt om de vrede van Jeruzalem, ja wel moeten zij varen die haar beminnen."

En in het bijzonder bleef mijn hart biddende voor zijne Hoogheid onze Stadhouder, die nu dagelijks bij ons werd verwacht. Ik wenste die door mij zo geliefde Vorst in de Heere te verwachten met bidden.

Donderdag 11 mei 1747: Hemelvaartsdag: intocht van een aards vorst

Nu was het donderdag de 11e Mei, Hemelvaartsdag, en kwam het gerucht dat zijne Hoogheid die morgen zou komen. Mijn hart zong en verzuchtte voortdurend tot de Heere:

*"Uwe koning toch hulpe doet:
en laat toch nu wel gelukken
's Konings ingang en Hem behoedt."
En
"Geloofd zij hij, die komt gereden*

*tot ons in des Heeren naam rein
Zegen zij over hem in vrede."*

Die morgen mocht ik aanhoudend voor zijne Hoogheid blijven bidden en 's morgens omtrent klokke half elf hoorde men zeer veel schieten en de klokken begonnen te luiden. Mijn hart ontroerde zeer, ja zelfs mijn lichaam raakte aangedaan en ik mocht de Heere danken voor het gelukkig arriveren van onze Prins en dat hij in vrede tot ons gebracht was over de grote wateren. Mijn hart wenste zijne Hoogheid biddend toe: "Uwe hulpe zij in de Naam des Heeren, Die hemel en aarde gemaakt heeft, Die trouwe houdt tot in de eeuwigheid" en: "De Heere zij het zwaard uwer hulpe en het schild uwer hoogheid." Ja, de uitnemendste en dierbaarste genadeschatten mocht ik voor zijne Hoogheid afbidden.

Nu ging ik 's namiddags naar de kerk onder de dienst van dominee Temmink; de wegen waren zeer vol volk die naar de Prins gingen zien en wij ontmoetten veel paardenkoetsen en volk van onze Prins en mijn hart was zo aangedaan, dat ik onderweg moest schreien en steeds Gods weg moest aanbidden. "O Heere, mijn Ontfermer", zeide mijn ziel, "al deze drukte is om Uw kerk nog een veilige schuilplaats te bezorgen, och, het is om de hoop Uwer ellendigen dat Gij ons deze Prins, die zichzelf wil opofferen voor de belangen van land en kerk, nog tot een Hoofd geeft."

Want het is een zeldzaam blijk van Gods aanbiddelijke weg in dezen, dat op dezelfde dag, dat zijne Hoogheid in Zeeland als Stadhouder werd erkend, het hart van zijne Hoogheid door de Heere werd geraakt om een brief te schrijven aan de Staten van Zeeland, waarbij zijne Hoogheid zich aanbood om zijn persoon en middelen in te zetten voor de belangen van vrijheid en godsdienst, terwijl de brief op dezelfde dag, de 25ste april, in Leeuwarden is getekend. Zoals ook het feit, dat zijne Hoogheid die dag was uitgeroepen, een zeldzaam blijk was van 's Heeren hand in deze weg. O, mijn hart was zo diep onder de indruk van [deze] lieflijke zorg, die de Heere toonde voor Zion en ons zo zondig Nederland.

Nu had Dominee Temmink de stof, die op deze dag behandeld wordt, ontleend aan Handelingen 1 vers 10 en 11; dominee sprak heel bewogen en mijn ziel was nog opgewekt onder dit middel [in Gods hand]. En in het bidden werd het dominee bijzonder gegeven om zijne Hoogheid te gedenken.

Nu was er 's avonds door de gehele stad illuminatie en de vreugde was onbeschrijfelijk groot; over de ijdele vreugden moest ik treuren en ik vond mijn blijdschap in de Heere, maar er was in 't bijzonder Gods hand in te zien, dat daar zulk een buitengewone vreugde was, geen ongelukken of opmerkelijke buitensporigheden vonden plaats of werden bedreven.

Vrijdag 12 en zaterdag 13 mei 1747: in strijd met hel en duivel

Nu had ik het overige van deze week nog zeldzaam goed voor mijn ziel en ik leefde in werkelijke gemeenschap met mijn dierbare Heiland en voelde veel aandrang om voortdurend te bidden. Ja, [ik] mocht mij soms aanbieden aan de Heere om daarvoor in de tijd te willen blijven om voor land en kerk te blijven bidden, maar er kwamen ook heel sterk allerlei verkeerde zaken voor mijn geestesoog, zodat mijn eenzaamheid, die mij soms een Pniël was, mij ook een strijdplaats was. Dan gebruikte de vijand soms zeer vurige pijlen en atheïstische voorstellingen van zaken, zodat ik moest zeggen: "O vijand, gij komt als een duivel, ik verzet mij tegen uw voorstellingen van zaken en mijn geloof wenst te aanbidden, wat gij dan bestrijdt door mij lage en vleselijke denkbeelden van de Heere in te boezemen om mij maar te stremmen in het gebed, zodat ik maar zuchten moest om niet te hoeven redetwisten."

[Ik] moest erkennen: "O, een ware indruk van God is genade." Nu viel het mij wel bang in het verborgene, maar ik werd hierdoor bevestigd, dat ik mij tegen de vijand mocht keren en ik ondervond soms buitengewoon hulp van Christus tegen zijn listen. Nu richtte de vijand zich ook zeer op het lichaam der zonde, zodat, warmer ik in het eenzame was, mijn vijanden van binnen zo begonnen te woelen dat ik moest zeggen: "Waar komen die zaken vandaan, wat voor gruwelen zijn er in mijn hart? O, het is een legio, zij zijn vele!" Maar met al de woelingen bereikten de vijanden hun doelen niet, want mijn ziel werd door die weg steeds meer uitgedreven tot mijn goddelijke Helper, Christus, en ik vond zulke juist op tijd komende bijstand in de strijd, dat [ik] moest zeggen dat hel en duivel mij ten goede werkten. En onder deze listige en boze aanvallen mijner zielsvijanden werd ik meer en meer biddende gemaakt en ik genoot soms een zeer dierbare bevinding van 's Heeren ontfermende verbondsliefde en goedertierenheid.

Zondag 14 mei 1747: worstelend met het lichaam der zonde

Nu op de volgende dag des Heeren, 's morgens bij het ontwaken, werd ik zeer klein onder het voorrecht dat ik had boven anderen van mijn broeders en zusters in Christus, die nu onder 's vijands macht en boeien waren. Terwijl ik toch in vrede mocht ontwaken en met geen boeien aan mijn leger gebonden was en in een land was, waar de wegen Zions nog niet treurden omdat er niemand tot het feest kwam, maar waar de poorten van het heiligdom nog open stonden en ik kon opgaan. Ik mocht mijn hart voor de leringen des Geestes openzetten en vond een opgewekte ziel, er naar uitziende God te ontmoeten. Ik ging op onder de dienst van Christus' waarde dienstknecht dominee Boskoop. Zodra ik ging zitten, geraakte ik eerst zeer begerig naar een horend oor, daar ik uit ondervinding wist, dat dit van de Heere kwam, maar ik ging ook zeer uitzien naar een Vaderlijke zegen en een kindsdeel. Nu was dominee's stof uit Hebreeën 9 vers 27 en 28: "En gelijk het den mensen gezet is, eenmaal te sterven, en daarna het oordeel, alsoo ook Christus, eenmaal geofferd zijnde om veler zonden weg te nemen, zal ten anderen male zonder zonden gezien worden van degenen die Hem verwachten tot zaligheid." Dit was voor mij een bijzonder middel [in Gods hand] van 't eerst tot het laatst, het was mij tot zoveel zielsblijdschap dat het mij gezet was eenmaal te moeten sterven en daarna het oordeel te moeten ondergaan, omdat Christus, eenmaal voor mij geofferd zijnde, al mijn zonden had weggenomen, de prikkel des doods voor mij had verslonden tot overwinning en ik Hem dan ten anderen maal zonder zonden zou zien, daar ik door vrije genade onder hen was, die de Heiland verwachten tot zaligheid.

O, wat was mijn ziel innig aangedaan over de bijzondere liefde van mijn Heiland, die mij had vrijgemaakt van de prikkel des doods, de zonde en de verdoemende veroordeling van de wet die de kracht der zonden was. "O", moest ik voortdurend uitroepen: "Wat een dierbaar geluk te leven in de gegronde verwachting om Christus eens zonder zonden te zien." Hier moet ik worstelen met een lichaam der zonde en des doods en uitroepen: "Ik, ellendig mens!" Maar o, wat een korte strijd, wat een lichte verdrukking! O, het was of ik onder dit middel [in Gods hand] een reispenning kreeg om opnieuw bemoedigd in de kracht van Christus mijn weg met blijdschap te mogen en te willen lopen, het was als of ik over alle bekommernissen werd heen geholpen. "O", zeide mijn ziel: "de weg wordt korter, het is mijn voorrecht, waar een wereldling voor schrikt, eens te moeten sterven, want dan zal ik mijn Verlosser zien zonder zonden. O, wat zal dat een zeldzaam zien zijn, mijn ziel, hier is voor u 't zien door een duistere rede dikwijls zo zoet, doch dan zal 't een kennen zijn van nabij zonder zonden." Wel, 't eind' zal 't al verzoeten, doch hier is God mij ook geen dorre woestijn

en daarom wilde ik ook de Heere wel verwachten.

Dominee zei ook tegen Gods volk: "O, haast niet te zeer naar ontbinding, want hier is werk voor u en het is u eens gezet, dat is ontwijfelbaar."

"O ja", zeide mijn ziel: "Ik wilde nog wel wat voor mijn Heere hier doen, mocht ik maar vol verwachting leven met een vreemdelingshart wat de aarde betreft en met mijn wandel in de hemelen, waaruit ik mijn Heiland verwacht." Nu was ik zeer gesterkt en de dominee had ook bijzondere hulp gehad om naar mijn hart te mogen spreken, ik kreeg een boodschap van 's Vaders huis, wat een groot goed voor mij bij Hem bewaard werd. En wat na dezen geschieden zou, o, ik zeide: "De reis zal wèl ten einde komen."

Ik probeerde ook godvruchtigen nog op te wekken, om het de Heere toe te vertrouwen. Nu in mijn eenzaamheid had ik het goed, ik mocht mij opnieuw aan de Heere en Zijn weg overgeven om geheel voor Hem te zijn.

Nu had ik het voorrecht om 's avonds weer op te gaan naar het huis van mijn God onder de dienst van dominee De Bruin. Zijn eerwaarde behandelde de gehele 21ste psalm en was zeer tot opwekking en tot bemoediging van 's Heeren volk om alles toe te vertrouwen aan hun Koning, Die toch voor hen zou zorgen en hun vijanden zou verdelen en hen zetten tot een wit en met Zijn pezen op hen aanleggen, gelijk zijn eerwaarde de gehele psalm op de grote Koning van Zijn kerk, de Heere Jezus, toepaste met uitzondering van David. Doch dominee had dierbare dingen, die mij ten opzichte van ons land nog bijzonder tot ondersteuning waren.

Maandag 15 mei 1747: een dag van voorbede

Nu had ik 's maandags nog een goede dag voor mijn ziel, ik leefde in een biddende gestalte voor mij zelf, voor mijn huisgezin en voor 't Zion Gods en ook voor ons benauwde land en in het bijzonder gaf mij de Heere verlangen om te bidden voor zijne Hoogheid, mijn hartelijk geliefde Stadhouder, die op die dag zijn eed zou afleggen in 's-Gravenhage. O, wat bad mijn hart hem al die nodige en gepaste genaden en hulp van God toe, die op zulk een aller-gewichtigste post nodig waren en waartoe zijne Hoogheid zich nu plechtig verbond. O, ik leefde in alles zo diep mee en mocht zo van harte voor zijne Hoogheid begeren hetgeen er staat [in] Psalm 89 vers 21. En ik vond onder alle bezigheden mijn hart bij onze Prins. En voor mijzelf vond ik veel hulp in alle ontmoetingen en mocht nog al eens een getuige voor Christus zijn, het ging mij goed. De preek van dominee Boskoop was mij zeer tot ondersteuning, want onder alles voelde ik mijn vijanden loeren, doch de Heere hielp mij, het had zo geen kracht. Des avonds in het eenzame mocht ik nog een bevlekt gebed als dankerkentenis opzenden tot mijn Ontfermer, Die het zo wel met mij gemaakt had en mij met goedertieren- heden had omringd en zo ontfermend beweldadigd had.

Nu lagen mij de openbare bedestonden, die nu op de aanstaande woensdag zouden beginnen, zeer op 't hart; mijn gemoed zag zeer uit naar genade en Geest voor onze leraars en de vromen.

Dinsdag 16 mei 1747: bevinding van Vaderlijke zorg

Dinsdagsmorgens werd ik wakker met deze woorden: "Gij hebt mijn voet bewaard voor vallen en mijn treden van aanstoot." "O ja, Ontfermer", zei mijn ziel: "Gij hebt mij tot hier toe geholpen en door Uw genade ben ik wie en wat ik ben en de bevinding van uw Vaderlijke zorg geeft mij ook vrijmoedigheid om het U verder toe te vertrouwen en mij aan Uw bewaring over te geven, Gij zult toch niet toelaten dat ik zal wankelen." Nu was in ons bede-uur de Heere op een bijzondere manier tegenwoordig, wij mochten met elkaar nagaan hoe de Heere niet geroekt had tegen

onze gebeden, maar hoe dikwijls wij ondervonden hadden, dat de Heere onze gebeden in bijzondere lotgevallen van land en kerk en ook voor de kerk Gods in Schotland^{18°} had beantwoord. En dit wekte ons op om ons bij vernieuwing weer tot het werk aan de Heere te verbinden. Wij kregen veel hulp des Geestes in het werk en mochten onze] verbondskeus weer plechtig vernieuwen met die innige begeerte des harten om verdubbelde mate des Geestes tot het dubbele werk [...] O, wij mochten de Heere heilig dwingen om bij ons te blijven en om bevindelijke wijzen van de uitstorting van de Geest te schenken, wij konden niet aflat. Onze Ontfermer gaf ons veel geloofsvertrouwen dat de Heere niet zoude roken tegen de gebeden van Zijn knechten en volk. Wij zongen onder andere tenslotte nog dit versje uit Psalm 31:

"Hebt God lief, gij zijn uitverkorenen

Die de vromen behoedt

en de wreden verdoet" enz.

Woensdag 17 tot en met zaterdag 20 mei: "wij houden aan U vast ..."

Nu was de Heere mij woensdags bijzonder goed, ik mocht met veel warmte mijn verbondskeuze aan de Heere vernieuwen en mij weer plechtig en teder verbinden om geheel des Heeren te zijn. En ik mocht vurig bidden om heiligende genade des Geestes, om meer en meer toegerust te mogen worden voor de Heere en tot het gewichtig gebedswerk. En ik mocht kracht verzoeken tegen het lichaam der zonde en met David, Gods knecht, verzoeken: "Reinigt mij van mijn verborgen afdwalingen."

Nu was mijn ziel gedurende de gehele dag zeer toegekeerd en gelovig biddende tot God en ik mocht geloven, dat de Heere niet zoude roken tegen de gebeden Zijns volks. Mijn hart was zeer werkzaam met enige verzen uit het lied van de zalige Lodenstein, genaamd 'Weemoedige suchten ende gelovige gebeden van de bedroefde Gemeente Jesu Christi tot haren Heere', op pagina 322, maar in het bijzonder met het 27ste en de volgende verzen, waarin voortdurend dat geloofswoord voorkomt:

"Wij houden aan U vast."

O, dit was ook mijn betuigen aan de Heere in 't geloof. En in 't openbaar werd het des Heeren knecht ook geschonken, ik ging bij Dominee Schutte [ter kerk]. Zijn eerwaarde ging uit van de woorden van Psalm 89 vers 14 en 15. O, de Heere was in Zijn bedehuis tegenwoordig en gaf Zijn knecht in het voorstel en in het bidden bijzondere hulp en vele van mijn verborgen werkzaamheden werden bevestigd. O mijn ziel voelde, dat de Heere tegenwoordig was, des Heeren knecht wist ook niet van ophouden.

Het was mij bijzonder tot sterkte, dat de eerste openbare bedestond zo door de Heere werd goedgekeurd. En na de bedestond vond ik in het verborgene veel toegang om aan te houden bij God, Die des Geestes overig had." En de volgende dagen was de Heere mij zeer nabij en gaf mij, onwaardige, veel begeerte tot bidden en in het bijzonder werd ik werkzaam gemaakt met de uitstorting van de Geest op de grote Pinksterdag, waaraan op de volgende dag des Heeren aandacht zou worden besteed.

Wy houden aan u vast in tegenheden;

Zondag 21 mei 1747: de Prins aan Gods bewaring overgegeven

En op die dag des Heeren werd het mij bijzonder gegeven om de zending en een meer bevindelijke uitstorting van de Geest innig af te smeken. O, ik kon zo gelovig aanhouden bij God, Die des Geestes overig had en het was of ik in mijn gebed niet werd afgeslagen. Ik had onder de openbare eredienst des Heeren ook nog zegen voor mijn gemoed.

Nu was in deze tijd onze geliefde Prins op zee om naar Zeeland te gaan, mijn gemoed

was zijne Hoogheid biddend gevolgd, maar nu benauwde mij de vijand door mij voortdurend wijs te willen maken, dat zijne Hoogheid door de vijanden zou worden [gevangen]genomen en wij zo in onze hoop zouden worden teleurgesteld. Ik geraakte biddend tot de Heere, ik wist niet, zo ver het mij bewust was, dat ik enkel op de Prins gezien had, neen, mijn verwachting was op de Heere gebleven en stond ook nu uitzien naar Zijn hulp. Maar evenwel kon ik niet geloven dat zulk een wondervolle weg van God met onze geliefde Stadhouders te vergeefs zou zijn. Ik raakte verder biddend om bewaring Gods voor zijne Hoogheid en onder mijn smeekbeden kreeg ik deze woorden van mijn Ontfermer tot geruststelling: "Met welken (namelijk met onze Prins) Mijne hand vast blijven zal; ook zal hem Mijn arm versterken", Psalm 89 vers 22. "O", zeide ik: "Het is genoeg, Vader, ik geef zijn persoon aan Uw bewaring over, Gij zult hem behoeden voor alle kwaad."

Dinsdag 23 tot en met zaterdag 27 mei 1747: het hart opengesteld voor God

En daar bleef geen bekommernis voor zijne Hoogheid in mijn hart meer over, zoals ik hierin ook niet beschaamd ben gemaakt in mijn verwachting, want dinsdags kregen wij tijding van het gelukkig arriveren in Zeeland, hetwelk mij vernieuwde reden tot dankerkentenis gaf. Nu was die dag ons bede-uurtje nog gezegend, wij vonden veel hulp.

En des woensdags in het openbare bede-uur, was ik ook onder de dienst van dominee Kulenkamp. Zijn eerwaarde ging uit van Job 11 vers 13 en 14, ik was hier nog met een warm hart en kon meebidden. Deze week heb ik in een gestalte mogen leven, waarin ik mij voor God openstelde en veel hulp in het gebedswerk heb mogen ervaren.

Zondag 28 mei 1747: zien vanaf Nebo

De volgende dag des Heeren was mij een dierbare dag voor mijn ziel: 's morgens in het eenzame werd ik gelovig en gevoelig ingeleid in Gods liefde, goedheid en Zijn oneindige ontferming en ik werd tegelijk beschaamd over mijn geringe begrip en de weinige kennis die ik van de Heere ook in die deugden had. En mijn ziel hijgde naar een nadere en innige kennis van God en mijn ziel werd zo in de heerlijkheid ingeleid, waar het mij gegund zou worden om de Heere van nabij te kennen en Zijn deugden in 't aangezicht van Christus te beschouwen. O, wat was het mij tot bemoediging en ondersteuning. "O", zeide ik met zeker dichter:

*"Dan zal een Eeuwig zien
en na een Eeuwig zien,
Zal mij een Eeuwig zien
van U nog niet verdrieten."*

Het was mij goed nabij God te mogen zijn.

Hierop hoorde ik een [bijzondere preek als] middel [in Gods hand] van mijn hartelijk geliefde vader dominee Temmink over de 22ste zondag in de Catechismus, de 57ste en 58ste vraag, *de opstanding des vleses en het eeuwige leven; hier was de Heere tegenwoordig*. Ik zou aan dit dierbare middel [in Gods hand] te kort doen, wilde ik er iets van uitdrukken.

Dominee mocht van Nebo af het goede land zien. En mij werd een levendig inzicht geschonken in het werk van de hemel en wat daar voor mij was weggelegd, zodat ik het nauwelijks verdragen kon.

Mijn ziel voelde een innige trek naar de hemel, doch wenste hier ook gaarne des Heeren raad te dienen. En met het zicht op mijn dierbare verwachting mocht ik opnieuw het bemoedigd op de Heere wagen en kon al mijn bekommernissen bij Hem

achterlaten, Zijn goedertierenheid is tot in der eeuwigheid.

Maandag 29 mei tot en met zaterdag 3 juni 1747: strijd en zegen

De volgende week heb ik veel hulp mogen ervaren op mijn weg en ben in alle opzichten vaderlijk bestuurd en had veel toegang in het verborgene voor Zion en ons land en ongemeen veel smeekgebed voor onze Stadhouder, die mij zeer teder op mijn hart gebonden blijft.

In de verborgen en openbare bedestonden was God nog tegenwoordig. Ik was des woensdags bij Dominee Peiffers [in de dienst], zijn eerwaarde ging uit van de woorden uit Jacobus 5, het laatste van het 16de vers: "Een krachtig gebed des rechtvaardigen vermag veel." Het was mij hier niet zonder zegen, ik had een innige begeerte om door de Geest meer en meer toegerust en geleerd te mogen worden om als een rechtvaardige (zoals ik in Jezus door oneindige vrije genade ben) ook een krachtige bidder te mogen zijn. Maar mijn gemoed had ook een diep gevoel van de oneerbiedige gedragingen van het volk en mijn hart geraakte onder al het gedruis smeekend tot de Heere: "O, dat God eens met kracht mocht komen werken, daar er zoveel mensen waren, die geen onderscheid wisten tussen hun rechter- of linkerhand en dat de hoogheid Gods eens in hun hart mocht opkomen en er eens ontzag voor de tegenwoordigheid Gods mocht zijn."

Onder het hiermee bezig zijn kwam er nog bedaardheid en mijn hart kon nog gevoelig meebidden en de Heere vasthouden om bij ons te blijven en Zich op te maken ter hulpe voor Zijn Zion en tot verrijdeling van de Achitofels raadslagen der vijanden. Mijn gemoed gevoelde soms bijzondere hulp in het bidden tot mijn Ontfermer, maar evenals de Heere deze week nog bijzondere blijken van Zijn ontfermende Vaderlijke schonk, zo waren mijn vijanden van binnen en buiten niet stil te krijgen. Ik ondervond dat veel zondige verdorvenheden weer in mijn hart woelden om mij te overdwarsen, ik had soms zeer hevige strijd doch werd door de genade van mijn [ge]liefde Koning en Leidsman niet overwonnen. Ja, [ik] zag soms dat mijn vijanden hun doelen misten, omdat de Heere het mij ten goede deed werken en mij meer en meer wilde ontdoen van mijzelf en mij in eerbied en ontzag wilde leren wandelen en mij wilde leren om ook medelijden met anderen te kunnen hebben en de genade Gods, waardoor ik ben wie en wat ik ben, hoog te schatten en te erkennen.

Zondag 4 juni 1747: zondagsvreugd en zondagsschending

Nu was ik de volgende zondag nog met zegen in de tempel van mijn Vader, ik was 's namiddags onder de dienst van dominee Boskoop. Zijn eerwaarde behandelde de 23ste Zondag, de 59ste, 60ste en 61ste vraag. Ik was met een opgewekte ziel onder dit dierbare middel [in Gods hand] en het werd de dominee gegeven om die belangrijke stof, de grondzuil van ons christendom, op een klemmende en het hart rakende wijze met kracht van waarheid voor te stellen en zo duidelijk overeenkomstig mijn hart en bevinding, dat het voor mij buitengewoon was.

Ik kon mijn dierbaar geluk en voorrecht helder inzien, dat ik in Christus voor God rechtvaardig was en een erfgenaam van het eeuwige leven door de toegerekende genoegdoening, gerechtigheid en heiligheid van de Heere Jezus, Die ik door het geloof voor mij had mogen omhelzen en die mij geschonken en toegerekend was alsof ik nooit zonde gehad of gedaan had, ja, alsof ik al de gehoorzaamheid had volbracht, die Christus voor mij volbracht had, en dat zonder enige mijner verdiensten, uit loutere vrije en oneindige genade. O, wat werd ik innig met blijdschap en verwondering aangedaan en ik moest voortdurend erkennen: "O, mijn zalige zekerheid is in de gerechtigheid en heiligheid van Jezus en dat is mijn enige en eeuwige

fundament en grondzuil van zaligheid." O, ik moest wegzinken onder mijn dierbare geluksstaat, dat mijn overtredingen waren vergeven en mijn ongerechtigheden verzoend en mijn ziel had door genade lust [om] teder voor de Heere te wandelen.

Na kerktijd was ik bij enige godvruchtige vrienden en daar was nog zegen, wij mochten spreken van de gangen en wegen van onze God met ons en met Zien en wij zongen nog psalmen met een opgewekte ziel en wij ondervonden nog de tegenwoordigheid van God. Een onzer waarde leraars, door mij zeer teder bemind, smeekte tot onze God eer dat wij scheidden, waarin hij veel hulp en bijstand ervoer, ook voor Zion en ons land. Die avond, toen ik naar mijn huis ging, werd mijn hart zeer aangedaan over de ijdelheid van ons volk en het openbaar schenden van Gods dag. O, ik moest zuchten onder de gruwelen des lands en moest erkennen: "O, zo de Heere het niet deed om Zijns groten Naams wil en om het overblijfsel der rechtvaardigen, de Heere zou ons in hun macht moeten geven."

Maandag 5 en dinsdag 6 juni 1747: hulp in benauwdheid

Nu de volgende dag ging mijn ziel zeer gebukt vanwege de situatie en de gevaren waarin Zion en ons land verkeerden, doch ik had er ook veel toegang mede en kon zo hartelijk bij de Heere aanhouden om hulp tegen onze vijanden. Nu hoorde men die dag een grote tijding, dat de Heere de Engelse vloot onder de Admiraal d'Anson had gebruikt om een listige Achitofels raadslag van onze vijanden te verijdelen. De Heere gaf de Engelsen een totale overwinning op een machtige en rijke vloot van de Fransen, die op een heimelijke expeditie uitgegaan was, hetgeen een grote verlossing voor ons betekende. Mijn hart was overtuigd van des Heeren verbeurde goedertierenheden en het bemoedigde mij om verder aan te houden: "De rechterhand des Heeren mocht krachtige daden doen en de vijanden mochten weten dat de Heere God was." Op dinsdag, mijn vaste vasten- en bedeuurtje met mijn lieve vriendinnen, was de Heere mij goed in het eenzame en met ons samen, wij mochten pleiten voor Zion en ons land en konden de Heere niet laten gaan zonder een zegen. Wij mochten nog gaan geloven dat de Heere hulp zou bestellen in de benauwdheid.

Woensdag 7 juni 1747: biddend voor het leger

Woensdag[s] was de Heere mij zeer nabij, ik mocht in een werkelijke gemeenschap met de Heere omgaan en vond veel hulp bij het bidden voor mijzelf en voor Zion en ons land en in het bijzonder gaf de Heere mij, dat ik mocht smeken voor ons leger, waarvan wij hoorden dat het mogelijk optrok tegen de vijanden en zo'n veldslag was van veel betekenis voor de kerk en het land. Mijn hart bad zeer: "O, de Heere mocht de arm Zijner heerlijkheid ontdekken en in de spits van onze legerbenden zijn en de hoofden van het leger mochten wijsheid ontvangen hoe te handelen." O, mijn hart kon in het smeken niet aflat, ik mocht blijven aanhouden.

Nu ging ik des avonds naar de openbare bedestond bij dominee Kulenkamp, mijn hart ging zeer biddende voor des Heeren knechten en volk op en de indrukken van des Heeren tegenwoordigheid omringden mijn hart, ik was met veel aandoening in des Heeren bedehuis. De dominee ging uit van Exodus 15 vers 10 en 11. De Heere gaf zijn eerwaarde veel hulp in 't korte voorstel en in 't bidden, daar was tegenwoordigheid Gods en over 't algemeen bijzondere stilte. Mijn hart mocht er gevoelig mee instemmen en wenste maar meer met de Geest toegerust te mogen worden om heel het volk te helpen bidden.

Donderdag 8 juni 1747: God toegewend

De volgende dag was mijn hart ook zeer innig naar God toegewend en gelovig

biddend en in de namiddag was ik weer met enige mijner godvruchtigen samen en het was mij tot grote verkwikking. Wij waren in eendrachtigheid des harten samen, sprekend, zingend, biddend en dankend.

Vrijdag 9 juni 1747: zingend vanaf Haarlem

Nu ging ik vrijdagmorgen met enige godvruchtige, door mij zeer geliefde vrienden naar een buitenplaats van een mij bekend heer even buiten Haarlem. Mijn hart was verwachtingsvol heengegaan om in alles de Heere te mogen zien en ontmoeten, mijn goede Ontfermer vervulde mij mijn begeerte en nog meer. Ik had een gezegende dag voor mijn ziel en had veel bewijzen van des Heeren bijstand, ik mocht in alles de Heere vinden en met veel levendige opwekking mijn recht als kind zien, dat ik in Christus op de aarde en al haar volheid had en ik mocht mij hartelijk verlustigen in de Heere. Wij hadden allen nog reden om de Heere psalmen te zingen, ja zelfs mochten wij onder het heen- en terugrijden op de weg zingen. O, de wereldlingen durven allerwegen hun gemene liederen wel zingen en wij wilden ook onze God nu psalmzingen zodat de wereldse lieden het ook hoorden. En het was mij groot, dat wij op onze wegen nog psalmen mochten zingen, terwijl in andere gedeelten van Zion de vijand op de weg lag en een krijgsgeschrei verhief. En wat mijn gemoed ook zeer ontroerde, was, dat de velden zo bekleed waren met kudden, wat mij zeer verootmoedigde en mijn hart aangedaan maakte over Gods goede hand over ons zondig land. Nu werd ik in vrede weer thuisgebracht en was innerlijk en uiterlijk overladen met weldaden.

Zondag 11 juni 1747: gesterkt in God

De volgende dag des Heeren, was mijn lichaam 's morgens zodra ik ontwaakte zeer afgemat, ik dacht dat het vadsigheid 196 was en smeekte om toch niet aan mijn vadsige lichaam toe te geven, terwijl ik boven velen van mijn vrienden, die in andere gedeelten van Zion waren, nog het voorrecht had om in vrede op te gaan. Ik stond op en ging mij smekende aankleden, ik kreeg nog kracht en ging op naar het huis van mijn God onder de dienst van Christus' waarde dienstknecht dominee De Bruin. De stof van zijn eerwaarde was uit Ezechiël 36 vers 28, welke preek voor mij zeer gezegend en tot innige verlevendiging mijner ziel was. De belofte, zo toonde dominee, was gefundeerd in de vorige 3 verzen, namelijk het 25ste, 26ste en 27ste vers, anders kon de Heere bij een volk niet blijven wonen als hun God en hen als Zijn volk erkennen. O, op die wijze wilde mijn ziel de Heere ook vasthouden en die zaken, die de Heere daar belooft, vormden ook in het bijzonder mijn begeerten, die ik in 't verborgen uitte. Het werkte in mij vernieuwde opwekking om op die dierbare beloften de Heere aan te spreken en die innige en dierbare toezegging Gods was mij voor mijzelf tot vernieuwde sterkte dat de Heere mij tot een God zou zijn, dat is: Zich alleszins zou betonen mijn God te zijn en dat in al Zijn deugden en dat ik Hem tot een eeuwig eigendom zou zijn. O, dit was mij voor eeuwig genoeg en in alle omstandigheden en lotgevallen genoeg, de Heere zou het wel maken.

Ik was zeer gesterkt en had 's namiddags het voorrecht weer om op te gaan onder de dienst van Christus' dienstknecht dominee Schutte. Zijn eerwaarde predikte over de 24ste Zondag, de 62ste, 63ste en 64ste vraag, en zijn eerwaarde behandelde deze stof met veel warmte. En onder het verklaren van de laatste vraag kreeg ik een bijzondere zegen voor mijn gemoed en ik werd liefderijk ingeleid in die zalige vereniging, die ik met de dierbare Heiland had als mijn vette Olijfboom en Wijnstok en Levenswortel, waarin alle mijn wasdom en levenssappen waren; ik was met een warm hart onder dit middel [in Gods hand].

En na kerktijd had ik nog volk bij mij thuis en vond nog begeerte en hulp om elkaar tot nut te zijn, maar mijn lichaam was zeer afgemat.

Maandag 12 en dinsdag 13 juni 1747: ziek en stervensbereid

Maandag, de 12e juni, 's morgens zodra ik ontwaakte, kreeg ik de koorts zo sterk dat ik 's namiddags moest gaan liggen. Dinsdags werd het zo erg en toen werd het een grauwe loop en ik werd zo fel daardoor aangetast dat ik op die middag zo veranderde en zulke hevige flauwtes kreeg, dat elk meende dat ik zou sterven. Ik zelf was geneigd te denken, dat het de weg zou kunnen zijn om mij de rust in te brengen, doch twee plaatsen bleven er toch nog over.

De ene had ik tijdens mijn zware ziekte gekregen en die luidde: "Ik zal u met langheid der dagen verzadigen en u Mijn heil doen zien." En twee maal had de Heere aan de verbondstafel tot mij gezegd: "Staat op en eet, [want de] weg zal veel zijn voor u om te gaan."

Doch mijn ziel was stil tot God, ik was in zo een verenigde gesteldheid met de wil Gods, zodat ik kon zeggen [dat] het mij om het even was: te gaan of te blijven. Wanneer ik aan heengaan dacht, zo was mijn ziel innig verwonderd, dat ik zo schielijk en onverwacht de rust in zou gaan, doch het bleef voor mij donker en ik moest slechts zeggen: "Vader, Uw wil geschiede, het leven is mij Christus en het sterven mij gewin." En het was mij genoeg te mogen volgen. Tegen de avond kon ik gevoelen dat de vromen biddende waren en die zware flauwtes iets begonnen te veranderen.

Woensdag 14 tot en met zaterdag 24 juni 1747: aan de beterende hand

Nog een dag of twee bleef het zeer dodelijk en ik leed zeer grote dorst, want [ik] had koortsen die wel 24 uur duurden, doch de Heere was mijn ziel goed. Ik mocht gelovig op de dorst zien van mijn dierbare Heiland, Die mij voor eeuwig van zieleorst, namelijk het gemis van God, bevrijd had en [mij] een recht verworven [had] op alles en dit was nu 's Vaders hand en het kon niet anders als ten goede medewerken.

Na enige dagen kwam er verandering en de Heere hoorde naar Zijn volk en scheen mij weer te zullen laten [blijven]. Nu verkeerde mijn hart in een zeer nauwe gemeenschap met de Heere. En in alle voorrechten, die ik zelfs van buiten had, ja het genieten van de schepselen en de liefde van al de vromen, mocht ik zo opklimmen tot de liefde Gods, ja, die eeuwige liefde, waaruit alles aan mij geschonken werd. En dat maakte mijn ziel zo ootmoedig en voortdurend in verlegenheid over des Heeren ontferming, zodat ik moest zeggen: "O, ik ben geringer dan alle des Heeren weldaden en trouw", en [ik] moest voortdurend uitroepen: "Wat zal ik de Heere vergelden?" Doch mijn Ontfermer toonde mij dikwijls dat Hij niets van mij verwachtte, maar mij in alles wilde helpen en genade schenken en dat de Heere slechts eiste om ootmoedig voor Zijn aangezicht te wandelen. "O", zei mijn ziel: "Hierin ben ik het met U eens, Vader, ik heb ook lust om ootmoedig voor U te wandelen; och leer mij, Heere Jezus, volgens Uw goede Woord nederig en zachtmoedig van hart te zijn." Ik mocht mij op kosten van de Heere Jezus weer telkens overgeven en het was mijn innig verlangen om door deze weg nog meer gezuiverd en gelouterd te mogen worden en tederder in mijn oogmerken voor de Heere te mogen zijn en meer van mijzelf te worden ontdaan. Dikwijls smeekte ik de zalige Lodenstein na, uit een lied:

"Weerdige Self, verliest u meed.

Vals weerdige Selv' "etc.

[Weerdige Self, verliest u meed.

(Valsch-Valsch-weerdige Selff!)

Wie is 'er die sijn Siel besteed

In dit gesigt End in dat Ligt
Sig selven niet vergeet?]

Nu toonde mij de Heere, dat Hij nog jaren tot mijn dagen zou toedoen en mijn gemoed was innig met Gods weg voldaan. O, ik wilde des Heeren raad wel dienen, mocht ik maar een getuige zijn dat de Heere God was en mocht ik de vromen voor land en kerk nog helpen bidden en het land nog behoudenis aanbrengen. O, dit alleen was een sterke band, waarom ik wel wilde blijven.

En ons leger, dat nu voortdurend iets tegen de vijand scheen te zullen ondernemen, lag mij zeer teer op 't hart, geen ogenblik was er of de Heere bond het mij heel duidelijk op het hart. En ik vond zoveel begeerte tot geloof: "Och, de Heere mocht blinkende verschijnen en Zijn vijanden mochten voor Zijn aangezicht vlieden, de Heere mocht in de spits van onze legerbenden zijn en God mocht in de ogen der vijanden verheerlijkt worden en dat zij mochten bekennen dat de Heere God was."

En ik vond soms zeer veel geloofsvertrouwen dat de Heere het roepen der ellendigen niet zou verstoten, maar dat God om Zijns Naams wil zou opstaan ter hulp. En dit, merkte ik, kwam voor bij godvruchtigen, hetgeen mij gelovig deed uitzien en wachten op het heil des Heeren. En ik hoorde dat in de openbare bedeuren ook veel bijstand en tegenwoordigheid van God was; ik voelde op die tijden dat ik met mijn hart ook bijzonder bij het volk was.

Nu had ik tijden van zoveel dierbare bevinding van mijns Ontfermers liefde en alge-noegzame genadebedeling, zoveel als ik soms maar kon vatten of verdragen, zodat ik moest erkennen: "De Heere omringt mij met Zijn verbondsgoedertierenheid." En ik moest dagelijks zingen op mijn bed en voelde mij ook gedrongen om de godvruchtigen versjes mede te geven om voor mij te zingen. O, hoe dierbaar zijn des Heeren goedertierenheden en trouw over mij.

Nu begonnen mijn krachten, die zeer waren afgenomen, weer zachtjes en langzaam wat aan te [sterken]. Naarmate ik voelde dat ik meer kracht kreeg, was er een innig verbinden en overgeven van al mijn krachten en ziels- en lichaamsvermogens aan de Heere.

Zondag 25 tot en met dinsdag 27 juni 1747: in de geest en het gebed bij het leger

En des zondags was het Avondmaal des Heeren, mijn ziel wenste in het geloof te eten en ik mocht zo innig gemeenschap met de Heiland oefenen en op grond van het volle verbond weer alle genade begeren en ik vond zulk een ruime weg om mijn wegen aan de Heere te vertellen. En de Heere was zo vriendelijk voor mij en gaf mij zoveel dierbare toezeggingen van Zijn onveranderlijke trouw en beloofde mij Weer opnieuw, dat Hij met mij zou zijn al de weg, die ik gaan zou, en mij zou geleiden en bewaren als het zwart des oogappels²⁰⁶ en dat ik in geen ding behoefde bezorgd te zijn, daar ik zou ontvangen genade voor genade. Ik vond veel geloofsvertrouwen en sterkte in de Heere en dorst het Hem weer veilig toe te vertrouwen. En ik oefende nauwe gemeenschap met heel Gods volk en kon van harte ook alle nodige genade voor hen begeren en in het bijzonder ook versterking van hun geloof om in deze tijd aan te houden voor land en kerk. En ik riep zo: "Och, de Heere wilde toch ons leger op het hart van Zijn volk binden en hen daarvoor biddend maken." En Gods volk in de overwonnen plaatsen mocht ik ook nog opdragen en alle nodige genade voor hen begeren. En ik mocht ook in het bijzonder nog smeken: "Och dat er eens heiligende en louterende genade des Geestes over Gods volk mocht worden uitgestort en dat er eens een Geest des oordeels en der bekering mocht worden gegeven. Och, dat God eens mocht komen werken in het land en de kerk en des Heeren Naam nog eens heerlijk

mocht worden onder ons en de Heere nog in ons land mocht blijven wonen."

En ik bleef nog geloven dat de Heere nog onder ons zal blijven wonen en werken en ik werd deze dag nog versterkt in de hoop op de Heere. En de volgende dagen bleef mijn hart zeer uitzien naar de Heere en in het bijzonder voor ons leger, och, dat kon ik niet loslaten. Het was of ik er zo bij tegenwoordig was en ik kon soms niet loslaten.

Woensdag 28 juni 1747: biddag voor land en volk

Nu was het mij wonder op wonder: de 28e juni, de dag van de openbare bedestond, was ik die gehele dag hevig en aanhoudend bezig om de hulp Gods af te smeken, maar in het bijzonder tegen die tijd dat de openbare eredienst beginnen zou. De Heere bracht mij bij zoveel dierbare beloften en pleitgronden om aan te houden. En zodra naar mijn gedachten des Heeren knechten en volk begonnen met het werk en ik mij met hen wilde verenigen, zo werd ik werkzaam met dit woord uit Jeremia 3:22: "Ziet, hier zijn wij, [wij] komen tot U, want Gij zijt de Heere, onze God!" En ik mocht zo zeggen: "Heere, zie op dit uur komt heel Uw volk in ons Nederland als een enig man. Ziet hier zijn wij met de belijdenis van schuld en in een verbeurd verklaren van alle consideratie en hulp en om U te rechtvaardigen. Al wilde Gij ons stellen tot een woestheid en ons overgeven in de hand der vijanden, o, wij zouden onze mond in 't stof steken. Maar wij komen ook om voor ons volk en land te vragen om ontzien te worden en te roepen: 'O God, spaar Uw volk en geef Uw erfenis niet over'.

En wij komen tot U, tot onze God, wij komen niet tot een mens, die zou zulk een rebellerend volk overgeven. Maar Gij zijt barmhartig, lankmoedig en groot van goedertierenheid, Die de ongerechtigheid en de zonden vergeeft. En wij komen als Uw bondsvolk, want Gij zijt de Heere, onze God, onze Jehova en getrouwe Ontfermer, Die zult zijn die Gij zijn zult, en alle verbondstoezeggingen hebben hun betrekking op Uw volk."

En ik werd in 't geloof en op de toezeggingen Gods in het verbond zo aanhoudend werkzaam gemaakt, ik kon de Heere niet laten gaan. Ik moest zeggen: "Heere, zoudt Gij U voor heel Uw volk dat tot U roept doof houden?" "Neen, Gij maakt nooit biddende", moest ik zeggen, "of Gij zijt van plan ons te helpen." En ik bleef zo in verootmoediging, doch in 't geloof werkzaam en de Heere bedeelde mij met veel geloofsruimte en onder andere werd ik zeer gelovig bepaald bij Jesaja 49 vers 26, waar de Heere zegt: "En Ik zal uwe verdrukkers spijsen met hun eigen vlees, en van hun eigen bloed zullen zij dronken worden als van zoeten wijn; en alle vlees zal gewaarworden, dat Ik de Heere uw Heiland ben, en uw Verlosser, de Machtige Jacobs."

Nu weet ik niet of ik ooit van te voren die woorden nadrukkelijk gelezen had, maar [ik kan niet] verwoorden hoe gelovig ik amen kon zeggen en het aan de Heere toevertrouwen, dat Hij [het] doen zou. Nu bleef mijn ziel van dag tot dag aanhoudend werkzaam en ik mocht soms pleiten voor land en kerk en voor ons leger, waarmee ik mij in mijn hart zo verbonden voelde, en ik mocht mij soms plechtig overgeven aan de Heere voor land en kerk.

Donderdag 29 juni tot en met dinsdag 4 juli 1747: het geloof op de proef gesteld

Nu had ik deze week veel te worstelen met het lichaam der zonde, waarop de vijand zijn werking zeer liet voelen. En ik kon soms zien, dat hij het doet om mij te stremmen in het gebed. Ik had dagen, dat ik zo diep in de grond van mijn hart ingeleid werd, dat ik soms moest zeggen: "O, daar is een legio van binnen, zij zijn vele."

Doch de Heere deed mij soms zien dat ik het nodig had - aan de een kant - om mij nederig en klein te houden en om medelijden met anderen te kunnen hebben en om de

genade Gods hoog te schatten, waardoor ik tot hiertoe bewaard ben om te vallen en zo tot oneer van de Heere te zijn. "O", moest ik dan soms zeggen, "O, rust mij door die weg dan maar meer voor U toe en maak mij tot een ere Christi."

Nu, na enige dagen veel geloofsverwachting voor Zion en ons land gehad te hebben en aanhoudend voor de Heere gestaan te hebben, zo wilde de Heere het geloof op de proef stellen. Want op dinsdagmorgen kwam er tijding dat op de voorgaande dag des Heeren, de 2e juli, bij Bilzen een hevige strijd was voorgevallen tussen onze linkervleugel en de Franse armee, waarbij de onzen verslagen waren. Het trof mijn gemoed, doch ik bleef zeer bedaard en zeide terstond tegen die heer, die het mij zeide: "O, ik wens God te heiligen in mijn hart, de Heere is goed en recht en ik wil nog op de Heere wachten op hoop en tegen hoop."

"De Heere beware mij", riep ik uit, "voor ongeloof om Hem te onteren. De Heere zal evenwel geen ja en neen zijn in Zijn beloften, maar ja en amen." Mijn ziel was zeer verootmoedigd en het trof mij dat daar weer zoveel zielen in onze plaats waren overgegeven en omgekomen. Maar het was mij wonderlijk: de Heere deed mij in 't geloof blijven staan. En zodra die heer weg was, die het mij was komen zeggen, sla ik de bijbel open en wordt mijn oog bepaald bij 2 Samuel 10 vers 12: "Weest sterk, en laat ons sterk zijn voor ons volk en voor de steden onzes Gods, de Heere nu doe wat goed is in Zijn ogen." Ik zeide: "Met dit woord, Heere, komt Gij mij tegen, o leert mij in 't geloof sterk te zijn voor ons volk, en voor de steden van U, onze God. O, doet mij aanhouden in het bidden en bewaart mij voor slappe handen en trage knieën. En ja, dan wil mijn ziel nog zeggen: de Heere doe wat goed is in Zijn ogen; Gij zijt de Jehova, de God der waarheid, Gij zult het op Uw tijd tonen en ik wil op U wachten."

Nu had ik 's namiddags voor 't eerst na mijn ziekte mijn vriendinnen bij mij om samen te bidden, wij zongen vooraf Psalm 86 vers 1, 2 en 3 en, ofschoon ik nog zeer zwak was, zo kon ik niet nalaten om zelf voor te gaan in gebed en de Heere gaf zoveel hulp en wij mochten in 't geloof op de beloften Gods zo aanhoudend blijven roepen en de Heere vasthouden, in het bijzonder voor ons leger: de Heere mocht het niet verder aan de woede van Babel overgeven en Hij mocht opstaan ter hulpe voor hulp voor Zion. O, wij konden niet aflaten. Ofschoon onder het werk de vijand mij met atheïstische pijlen sterk benauwde, zo moest ik roepen: "O neen, God is [in] waarheid geen man, dat Hij liegen zou, of eens mensen kind, dat Hem iets berouwen zou; wat de Heere gesproken heeft, zal Hij doen en bevestigen."

En ik mocht zeggen: "O, al nam God rechtvaardig alle middelen weg, al doodde de Heere het gehele leger - wat ik evenwel niet kon geloven - zo wil ik op Hem hopen, de Heere zal opstaan ter hulpe." Ik kreeg zo veel hulp, dat ik zo lang aanhield tot mij de kracht begaf. En wij waren nog verder met zegen bijeen en zongen Psalm 69 vers 11 en 12.

[Mijn] vriendin, die eindigde, mocht ook in 't geloof blijven staan en wij wilden op de Heere [staan] en wachten. Nu kon ik die nacht niet slapen, maar werd zeer biddend gemaakt en ik mocht de Heere achteraan klagen om hulp en mijn smeekbede [was]: "O, dat deze weg mocht dienen om het volk ernstiger aan het bidden te zetten en om in het algemeen eens indruk bij het volk te maken en Nederland te verootmoedigen."

Woensdag 5 juli 1747: tijding van overwinning

Nu zodra ik woensdagmorgens opstond, zo kwam dit versje met veel gevoel in mijn hart op:

*"God is gerecht in alles wat Hij doet,
En goedertieren in al Zijn werken goed.
de Zijnen wil Hij altijd bijstaan:*

Ja, die Hem in der waarheid roepen aan."

"O ja", zei mijn ziel, "het is zo", en ik mocht [er] mee aan het werk raken. Nu die morgen bleef mijn ziel zeer aanhoudend werkzaam en ik moest zeggen: "Mijn ziel is benauwd om Zion's wil." En wat mij bijzonder trof, dat was dat Babel's volk de Heere en Zijn volk zou smaden en zeggen: "Waar is hun God?" O, ik moest voortdurend zeggen: "O, Heere ziet de smaad Uws volks aan, o laat de arm Uwer heerlijkheid eens met ons zijn." En de Heere bemoedigde mij voortdurend, nu eens was het: "Vertoeft Hij, verbeid Hem, Hij die te komen staat, zal komen en niet achterblijven"; dan: "De God van de hemel zal het ons doen gelukken"; dan weer: "De Heere zal voor de ogen der heidenen verheerlijkt worden." En mijn ziel bleef in 't geloof staande en ik moest al eens tot het volk zeggen:

*"Dat Israël vast bouwe
op God, de hope zijn
Want vol genade en trouwe
is de Heere en God mijn."*

Nu was het mij zeer tot verwikking dat er dit voor het vrome volk stond. Nu op deze dag, even na [de] middag, kwam er tijding dat de Fransen totaliter verslagen waren, hetwelk ik heel onverwacht hoorde en dat mij zeer trof, zodat ik als verstijfd op mijn stoel zat en moest zeggen: "O, indien het zo is, Heere, zo moet mijn ziel in verwondering uitroepen: Wie is een God als de Heere, oneindig in verschoning?" Doch ik wenste tot nader bevestiging te wachten, omdat het mij zo groot voorkwam. Nu elk bevestigde het dat het waar was, ik zeide: "Indien het zo is, de God Israëls zal de eer hebben, wij wensen in God te eindigen."

Nu die middag bleef ik zeer biddend: "Het mocht zo zijn en dan mocht het een weg zijn om het hart van het volk nauwer aan de Heere te verbinden en om Nederland's volk door liefdekoorden tot de Heere te trekken." Maar al die verslagenen, zowel onder de vijanden als ons volk, lagen mij zo op 't hart en die gekwetsten, o zij wogen mij op het hart, ik was zo aangedaan dat mijn kracht zelfs bezweek. Nu hoorde ik dat in de openbare bedestond veel bijstand was ondervonden en ik had het in 't eenzame ook nog te erkennen, maar mijn lichaam was afgemat. Nu kwam er die avond tijding, dat het grote nieuws niet waar was, maar in tegendeel, dat ons leger totaliter verslagen zou zijn. Doch ik werd door de Heere bewaard, ik zei: "Dat het eerste niet waar is, dat kan zijn, doch dat ons gehele leger verslagen is, dat geloof ik niet. O neen, de Heere zal hen niet geheel overgeven in 's vijands hand." Ik kon die nacht weer niet slapen, maar ik werd aanhoudend werkzaam gemaakt en mocht mij voortdurend voor 't land aan de Heere overgeven en moest betuigen: "O, al werden al mijn krachten verteerd, het zou mij een voorrecht zijn om voor 't land te mogen bidden."

Donderdag 6 juli 1747: een ander bericht

Nu die volgende dag kwam er tijding dat de Fransen niet verslagen waren en ook niet ons volk, maar het was de confirmatie van het in de slag raken van onze linkervleugel met de Fransen en ofschoon het waar was dat de Fransen het slagveld behouden hadden, zo waren ook troepen in goede orde afgetrokken en van de Fransen werd gezegd dat zij wel ruim eens zo veel volk dan wij verloren hadden en het was nog een wonder dat onze linkervleugel niet geheel verslagen was, omdat er zulk een overmacht van vijanden was en onze [...]

Het is duidelijk dat, ook al gaat de nummering (die een onbekende heeft aangebracht op de verschillende bladzijden van het manuscript) door, hier de aantekeningen over de periode 5 juli tot en met 12 augustus 1747 ontbreken. Kennelijk halverwege het

verslag van een preek gaat Dina verder:

Zondag 13 en maandag 14 augustus 1747: een riem onder het hart

zaak [...] aan God overgaf en toevertrouwde, want op de Heere verlaat zich degene die] geen helper heeft. En dat rekent God Zich tot een eer om die te hulp te komen. [Dat] wisten zij ook uit bevinding: "Gij zijt geweest een Helper der wezen." [Wat] was daar [een] biddende aandrang, o wat werd des Heeren knecht geholpen en wat werd zijn [eerwaarde] zichtbaar door de Heere geholpen en wat ontving [hij] licht bij de waarheid, het was of [hij] goede en ondersteunende boodschappen van de Heere voor het arme volk had. En [mijn] ziel ontving zoveel ondersteuning en ik werd zo in vele geloofswerkzaamheden opnieuw bevestigd en mocht het opnieuw zo in des Heeren hand stellen en mij met het ganse Zion als een arme op de Heere verlaten.²²⁸ En ik ontving als het ware een riem onder het hart en ik kan niet uitdrukken hoe ik in het geloof gesterkt was. Ik moest tegen de vromen nog verwoorden: "Ik heb een ondersteunende en ontfermende boodschap ontvangen van mijn Vader." Ik besloot die dag voor de Heere verder af te zonderen, doch ik werd bij de vromen steeds meer verzocht en ik werd overreed dat ik moest gaan. Ik zag weer: "De mens schikt zijn weg, doch de Heere bestiert zijn gangen."²²⁹ De Heere was die avond nog bij ons, wij waren eendrachtig samen voor de Heere. De volgende dag werd ik ook bijzonder door de Heere in alles geholpen en bestuurd en ik zond veel smeekgebeden op voor land en kerk.

Dinsdag 15 augustus 1747: Bergen op Zoom noch Utrecht

De volgende dag, mijn wekelijkse bedestond, was ik zeer opgewekt tot bidden. De graaf van Lowendal had gezegd dat hij deze dag, de 15e augustus, de stad Bergen op Zoom aan de Koning van Frankrijk in handen zou geven. Mijn ziel zag biddend uit tot de Heere om beschaming van des vijands trotse hoogmoed: "O, dat de Heere Zich wilde opmaken ter hulpe en tonen dat Hij God was en Zion's zaak aannam." Ik vond ongewoon veel toegang tot de troon en ik mocht geloven dat de Heere deze keer weer de vijand zou verdwazen in zijn overlegging. Nu was in ons gemeenschappelijk gebed onmiskenbaar hulp van de Geest, wij mochten de Heere heilig dwingen om bij ons te blijven en mochten nog geloven dat de Heere het roepen der ellendigen niet zou vergeten. Nu hoorden wij diezelfde avond nog een zeer goede tijding, [namelijk] dat de vijanden met veel verlies weer waren afgeslagen en dat het nog wél stond met Bergen op Zoom. De Heere was voor mij, onwaardige worm, die nacht ook nog bijzonder goed. Ik kon niet rusten - wat ik in deze tijdsomstandigheid veel heb - maar het is soms groot voor mij slapeloos, doch niet werkeloos te zijn, zo was het ook die nacht. Die belegerde stad woog mij zo op het hart en ik kreeg er veel toegang voor en ook veel geloofsvertrouwen dat de Heere Zijn vijanden zoude verdoen en Zijn haters doen vlieden, ik kon de stad in Gods hand [over]geven en mij op de Heere verlaten. Maar nu woog mij ook [zwaar] het afschrijven van mijn reis naar Utrecht, hetgeen ik op de volgende dag wilde doen en de zaak bleef mij zeer duister en de vromen en mijn ouders wilden mij niet loslaten en ik was ook door anderen overgehaald om te gaan.

Woensdag 16 augustus 1747: Gods weg leidt naar Utrecht

's Morgens, nadat ik mij voor de Heere gesteld had en nog om licht en bestier in de zaak had mogen aanhouden, doch het mij donker bleef, zo besloot ik het af te schrijven, gelijk ik ook deed. Doch ik kon niet voortgaan in 't schrijven en elke letter, die ik neerschreef, scheen mij als een steen op 't hart te zinken, hetgeen mij zeer benauwd maakte. Nadat ik de brief met een beklemd gemoed geschreven had en hem

wilde dichtmaken, raakte ik zo in verbijstering, dat ik niet kon opzien naaar de Heere. Ik geraakte zeer bitter aan 't schreien omdat [ik] niet wist wat de weg hier was en zijn zou. [Ik besloot] de brief niet weg te sturen, maar een dag of twee te wachten of de Heere [mij] licht ten aanzien van de weg geven mocht. Maar ik schreef een klein briefje aan een van mijn [...] hartsvriendinnen, hoe ik gesteld was en verzocht haar E. mij te helpen smeken om licht. Onder het schrijven van dit briefje zo was het, of de Heere mij vroeg of [ik soms] iets had uitbedongen en of ik mij niet zonder terughouding had overgegeven [aan] Zijn weg en bestuur. Ik moest zeggen: "O, Vader, het is mijn zaligheid U te volgen [op U]w weg, mocht ik Uw weg maar weten." En op dit ogenblik kon mijn hart zich in geloof opnieuw als leem in des Heeren hand te stellen en betuigen: "Uw wil geschiede, buigt mij maar tot Uw weg." Nu onder deze werkzaamheden zo was voor mij de weg weer open en ik kreeg toegang en geraakte aan het vragen wat de wil van mijn Ontfermer met mij was: om te moeten blijven of te gaan. En ik kreeg deze woorden: "Gedenkt de vorige dingen en de wonderen vanouds."

En de Heere bepaalde mijn gemoed bij die aller-gezegendste reis, die ik twee jaar geleden naar Utrecht en Tienhoven gemaakt had. En ik vroeg aan de Heere of ik het dan op die beproefde trouw weer mocht wagen en daarop heengaan, wel de Heere mocht mijn gemoed daar dan maar tot rust brengen en bewaren.

En die vorige woorden kwamen steeds herhaaldelijk weerom en mijn gemoed werd overreed om te moeten gaan en de Heere te volgen en ik bood mij aan de Heere aan in die weg en mijn gemoed werd ruim. Nu ging ik naar de openbare bedestond met dat vurig verlangen dat ik daar enigszins hetzij door des Heeren knecht of onder het zingen of voorlezen nader zou mogen worden bevestigd en iets zou mogen ontvangen. En ik verkreeg wat ik begeerde: de voorzanger las voor Psalm 71, en toen hij kwam aan het 16de vers: "Ik zal henengaan in de mogendheden des Heeren Heeren; ik zal Uwe gerechtigheid vernielden, [de] Uwe alleen", toen zei de Heere: "Daar is een woord: 'Gaaf in deze kracht' en: 'Ik zal met u zijn. En ik moest mij in de kerk aan de Heere tot die weg overgeven.

En het hart van mijn ouders werd ook bereid gemaakt om mij over te geven, zodat ik zag dat het de weg van God voor mij was. Ik schreef daarop met ruimte aan de vrienden om, zo de Heere wilde, op de 8ste September tot hen te zullen overkomen.

Zondag 20 augustus 1747: zo Israël, zo Nederland

Ik ging de volgende dag des Heeren 's morgens op onder de dienst van dominee Du Marchié. Zijn eerwaarde predikte over Hoséa 11 vers 4, 5 en 6, de leraar werd buitengewoon geholpen en het was voor mij een dierbaar gepast middel [in Gods hand]. Ik werd op buitengewone wijze ingeleid onder het verklaren van de goedertieren wegen Gods met Israël gehouden, hoe de Heere met Nederland gehandeld had en ons als met mensenzelen en met touwen der liefde getrokken had, door zoveel zegeningen en weldaden ons bewezen en hoe menigmaal de Heere ons het juk van de kinnebak had opgelicht en ons dan weer voeder had toegereikt. Maar hoe rechtvaardig de Heere ons ook dreigde, gelijk daar Israël [in] vers 5 en 6, en dat ook vanwege de boosheid onzer handelingen en het afkeren van de Heere en het keren tot de Ban Gelijk de Heere hier zegt, dat zij in Egypte niet zouden wederkeren, die rietstaf, waar zij anders zo op leunden en die hun een hulp was.

"Neen", zegt de Heere: "Assur, die zal koning zijn, en dat omdat zij weigeren zich te bekeren." En het zwaard zou in hun steden blijven, en al hun sterkten wegnemen en opeten en dat vanwege hun beraadslagingen, het zoeken van vreemde goden, van hulp van vorsten, alliantien en traktaten. Maar het zoeken van de Heere vergaten zij, want

zij bleven zich afkeren van de Heere. De getrouwen in den] lande, de profeten riepen hen wel tot de Heere, wekten hen op om [hun] Heere en God te zoeken, maar niet één verhoogde Hem. De Heere [gaf de dominee] veel inzicht en zijn eerwaarde was zeer tot opwekking en beschaming van [des Heeren] volk. Ik was met een verbroken hart onder dit middel [in Gods hand] en mocht in het bijzonder [smeken voor] ons land en volk, die zo verdiend hadden dat de Heere Frankrijk [...] over ons deed koning zijn en dat het onze sterkten verteerde gelijk [het vuur de] was [verteert]. Maar in het bijzonder mocht ik roepen op [grond van] vorige blijken, dat de Heere [...] tot goedertierenheid. Och, dat Hij ons eens wilde trekken door verse zelen, [door] koorden der liefde en aan de door ons nog genoten goedheden nog eens genade mocht paren, [zodat] wij [ons] eens mochten keren tot de Rotssteen van ons heil en de Heere verheerlijken. Deze preek als middel [in Gods hand] was achteraf voor mij zeer gezegend.

Maandag 21 tot en met zaterdag 26 augustus 1747: vijanden in het geweer

Die volgende week was de Heere, mijn Ontfermer, mij bijzonder tot een toevlucht ook tegen de menigte mijner vijanden en wel in het bijzonder tegen mijn verdorvenheden. Ik ondervond eens een omringen van de zonden van binnen en wel in het bijzonder in 't verborgene en des te meer ik voor het land en Zion te bidden kreeg, des te meer kwamen zij soms in het geweer en maakten het mij bang. Doch door het goede bestier en de hulp van mijn getrouwe en overste Leidsman, zo kwetsten ze soms doch ze doodden mij niet en leerden mij afhankelijker te zijn en Christus als mijn gezegende Hulp te erkennen. Ik bleef veel toegang behouden voor Bergen op Zoom, waar de vijanden nog niet veel wonnen, maar veel volk verloren. In het algemeen was des Heeren volk er zeer mee bezig en dat deed mij soms hopen dat de Heere om Zijns Naams wil daar de vijand ook zou beschamen.

Zondag 27 augustus 1747: bruid van Christus

Nu was het de volgende dag des Heeren Avondmaal bij ons, o hoe blijde was ik dat de grote dag van het feest zo nabij was. Ik had een bijzonder verlangen naar het heilig sacrament en wenste een verbondsday voor mij te hebben. Ik mocht zo duidelijk des Heeren trouw sedert de vorige maal aan mij bewezen inzien en moest wel op 't aangezicht vallen en erkennen: "Goedheid en waarheid zijn Uw wegen, o mijn Ontfermer, met mij." Maar ik had ook een verootmoedigende indruk van mijn zedeloze en harteloze wandel voor de Heere, o het smartte mij dat ik zo onvruchtbaar en diep gezonken leefde en zo geen ere Christi was. Och, ik wilde mij nader aan de Heiland verbinden en met al mijn ledigheid mij weer in het volle verbond aan Christus aanbieden om voor Hem te zijn, ik wilde de Heere met Zijn volk ook aan het land verbinden om bij ons te blijven.

Nu ging ik op onder de dienst van mijn geliefde leraar dominee Temmink, wiens stof was Hoséa 2 vers 19, waar de Heere zegt: "En ik zal u Mij ondertrouwen in geloof, en gij zult de Heere kennen." De inleiding was 1 Johannes 4:19, waar staat: "Wij hebben Hem lief, omdat Hij ons eerst liefgehad heeft."

O, hoe ontfermend werd ik onder dit goede Woord ondersteund en geholpen, mijn waarde leraar had ongewoon veel hulp en inzicht. Zijn eerwaarde toonde de overeenkomst, die er was tussen een natuurlijk huwelijk en de zalige vereniging met Christus en Zijn bruid. Hij toonde wlt een oneindig onderscheid en ongelijkheid er was tussen een natuurlijk huwelijk en deze ondertrouw van Christus en zijn bruid. Maar als huwelijk was [het] ten voordele van de bruid. Ja, zonder die ongelijkheid zou [het in] eeuwigheid niet mogelijk zijn om zulk een huwelijk voor haar te sluiten. [Zijn

eerwaarde] werd geholpen om die dierbare en schone Bruidegom de ziel in Zijn [heerlijk]ke schoonheden en eeuwige liefde voor het geloofsoog dierbaar voor te stellen en hij raakte zo diep in die eeuwige eerste liefde en toonde de zalige voordelen van dit huwelijk zo recht hartelijk aan, dat als er licht bij kwam ik op Christus had verliefd moeten worden. Bijzonder werd mijn ziel opnieuw innig bewogen over de Goddelijke liefde van de Zoon Gods, Die zulk een zwarte mismaakte slavin van de zonde verkozen had tot Zijn bruid en vrouw en Die, tegen alle tegenstand in, mij had ondertrouwd in het geloof. Ik kon het nauwelijks uithouden onder het voorstellen van Christus' liefde en schoonheid, ik kon niets dan mij verwonderen over mijn geluk, dat mij de snoeren in zo'n lieflijke plaats gevallen waren en zulk een heerlijk erfdeel mij geworden was. O, hoe menigmaal koos ik opnieuw Christus en wat was het mij tot innige smart dat mijn Goddelijke Man niet nog meer mijn ganse hart bezat, o dat mijn liefde nog zo verdeeld was.

Ik moest erkennen dat mijn dierbare Man Christus reden had om met mij te handelen naar wat de overspelige vrouw verdiende en mij naar mijn boelen te verwijzen. Maar al was ik [nog] zo zwerfzuchtig, Zijn liefde was bestendig. Het was een ondertrouw in eeuwigheid, want dit was dominee's stof: Hoséa 2, het begin van vers 18; ik heb mij vergist in het opschrijven van vers 19! O, dit was mijn zaligheid, het kon niet verbroken worden, alle liefdesverbintenissen werden door de dood gescheiden, maar dit integendeel: het was nog maar ondertrouwen in de tijd en voltrekken in de eeuwigheid. En het kon niet veranderen, want de Heere zegt: "Ik Zelf zal u ondertrouwen", en dat was onberouwelijk!

Wat werd mijn ziel innig begerig om Christus, de Leidsman mijner jeugd vuriger te beminnen. O, hoe menigmaal betuigde ik: "Hartelijk, wil ik U liefhebben, Heere mijn Sterkte"; ik wilde, daar Hij mijn Heere was, mij voor Hem nederbuigen. Ik droeg de volledige heerschappij over mij weer aan Christus op en verzette mij tegen de vreemde boelen en zocht nu weer hulp tegen hen bij mijn wettige Man, aan Wie ik voor eeuwig verbonden was. Ik vertrouwde ook al mijn zaken aan Hem toe en legde mij als Zijn ontrouwe doch ook ondertrouwde bruid op Zijn liefdeshart neder en ik was beschaamd over het verlaten van mijn eerste liefde en kon er over klagen, maar ik mocht ook innig smeken om mijn eerste werken te mogen doen.

Ik gaf mij opnieuw aan mijn Goddelijke Man over en kon zo zonder belemmering mijn verzoeken opdragen, zowel voor Christus' bruid in 't algemeen als voor deze en gene in 't bijzonder.

Ik legde de kerk in Nederland als Zijn duif op Zijn hart, als Zijn ondertrouwde, waarvan Hij als het ware de Bruidegom en Man was. En ofschoon haar gedaante vervallen was, Hij de Heere had haar ondertrouwd in eeuwigheid; ik mocht [de Koning] binden als op de gaanderij en kon Hem niet laten gaan.

[Nu was ik] bijzonder gelovig biddend voor en kon innig gemeenschap oefenen [met de onder]drukte kerk en diegenen die nu onder 's vijands macht waren. Ik legde hen [op het] liefdehart van de Heiland neer en verzocht hulp voor hen [en hield aan] met de kerk en 't land op mijn hart en ik mocht vast geloven, dat de Heere Zijn kerk in Nederland niet zou verlaten. En [ik kreeg] deze woorden: "Ik zal de gevangenschap Jacobs wenden" en: "Die in duisternis zitten zal een groot licht opgaan." Ik kreeg er bij: "De Heere had Zijn tijd, al werd [het] nog donkerder."

Ik kon ook voor onze Prins en veelgeliefde Stadhouder opkomen en die op het ontfermende liefdehart van Zion' s Koning neerleggen en alle nodige hulp en licht, ja [in het] bijzonder genade voor zijn geest van de Heere begeren om nog een middel in Zijn hand te mogen zijn ten goede voor Zion.

Nu naderde ik tot de tafel in een levendig gelovig zien op Jezus, daar ik weer mocht

zien de panden van Zijn huwelijksliefde, waarbij die Getrouwe zwoer: "Ik zal niet rusten totdat Ik alles zal hebben voleindigd." Ik kreeg zoveel aan tafel dat ik het nauwelijks uithouden kon, ik zag mijn Liefste als blank en rood, dragend de banier boven tien duizend en ik was mijns Liefsten en Zijn genegenheid was tot mij.² O, wat was er genade op Zijne lippen voor mij uitgestort. Ik oefende onder het genieten der tekenen een aller-nauwste gemeenschap met mijn Bloedbruidegom de Heere Jezus en met de Vader en [de] Heilige Geest in Hem en ook met de leden van Christus' lichaam, ja met de verheerlijkten boven. O, mijn hart geraakte boven 't stof, daar waar Christus is, en ik ontving zoveel blijken van Zijn tedere genegenheid en liefde, dat mijn pen ze niet kan verwoorden.

En ik mocht zo zien op het zalige voltrekken van ons huwelijk. Ja, ik kreeg een innige begeerte om bij de Heere te zijn, doch ik werd ook overreed om te zeggen: "Niet mijn wil, maar Uw wil geschiede." Nu was ik zeer versterkt in het geloof en ik kon alle bekommernissen bij Christus achterlaten en mijn innige begeerte was om vrucht voor Christus te mogen dragen.

Dit was op de 27e augustus, dat ik weer mijn keuze heb vernieuwd en de Heere mijn ziel lieflijk heeft omhelsd en gezegd: "Ik ben uw heil" en: "Vreest niet."

Dina Van Bergh.

Maandag 28 tot en met donderdag 31 augustus 1747: Utrecht en Bergen op Zoom

Ik had de volgende week veel voor de Heere te erkennen, ik werd nog in een waakzaam gemoed bij de Heere bewaard en genoot veel toegang, ook voor onze kerk en 't land.

En ook had ik veel werk met mijn reis naar Utrecht, als ik er mede kwam [bij de Heere] was het voortdurend: "Ik zal met u zijn" 259, telkens er ook bij dat de Heere daar wegen van beproeving met mij zou houden, doch ik wilde het met de Heere wagen.

Nu lag Bergen op Zoom mij zeer op het hart, de Heere hield er de vijanden nog voor en zij verloren veel volk, doch ik werd soms zeer benauwd over de stad omdat ook [...] ys volk zo trots begon te spreken als de vijanden en niet de Heere [eer zou] krijgen in de redding, maar het kloek en dapper garnizoen. Want [het was] tot nu onmogelijk dat de stad zou kunnen overwonnen worden; echter bleef [ik] toegang behouden voor de stad.

Vrijdag 1 september 1747: de Prins jarig; Bergen op Zoom ontzet

Nu gebeurde het op de 1e september, [op] de verjaardag van onze waarde Oranjevorst, die toen zes en dertig [jaren] was, dat ik met enige vriendinnen, ten mijnen huize gekomen, enige tijd mij wilde afzonderen om voor onze Prins te bidden. Ik had die dag bijzon[der] veel inzicht mogen hebben in de wonderlijke weg van mijn God met onze Vorst gehouden. Hoe de Heere zijn vader wegnam door een schielijk verdrinken, welke weg Gods ik als onberispelijk mocht aanbidden. En hoe toen de Heere weinig tijd daama, op de gebeden van Zijn volk om een mannelijk zaad, ons deze vorst geschonken had en hem van zijn wieg af tegen al de lagen zijner vijanden [had] bewaard, uit krankheden gered en door zoveel verdrukkingen geoefend; tenslotte, door een aanbiddelijk besturing in zulk een donkere tijd, toen wij schenen in de hand der vijanden als gegeven te zijn, hem verwekt [had] tot een hoofd des volks tegen alle tegenstand in en hem verhoogd had boven zijn haters, zodat die zelf zich geveinsdelijk moesten onderwerpen.

En ik mocht helder al die voorzienige wegen zo eens nagaan en zien hoeveel wonderen Gods er waren in deze wegen. Ik vond reden en grond om te hopen en te

geloven dat de Heere met deze onze Vorst iets wonderlijks voorhad. Toen mijn vriendinnen bij mij waren, gaven wij elk een versje, van toepassing op onze Prins, op om te zingen. En toen zou ik, ellendige, het werk doen om met mijn vrienden te bidden. Nu moet ik erkennen des Heeren tegenwoordigheid was onder ons, wij kregen bijzonder toegang voor onze geliefde Vorst en konden niet aflaten met bidden voor zijne Hoogheid. Maar zo onder het smeken kwam er heel plotseling een groot gedruis in mijn huis, zodat ik ontstelde en [wij] uit moesten scheiden om te horen wat er te doen was. Wij deden onze kamer open en terstond komt er iemand boven en zegt: "Bergen op Zoom is ontzet, daar is een betrouwbaar bericht!" Ik wilde het eerst niet geloven, maar daar kwam bode op bode met zulke verzekeringen, dat ik dacht: "het ongelooft overmeestert mij nog." Ik moest het tenslotte geloven, maar ik was niet zo innig aangedaan, niet in erkenning en verwondering voor de Heere zoals ik dacht dat ik zou moeten zijn over zulk een gewichtig bericht. Ik kreeg zoveel vrome vrienden om mij die tijding te brengen, dat de kamer vol raakte. Ik zeide: "Wel vrienden, laat ons eens zingen, wij willen in de Heere eindigen."

Zij gaven Psalm 138 [op], welke psalm wij met aandoening des harten zongen. En ik werd zo opgewekt om andermaal ons voor de Heere te stellen en de Heere te danken. Nu weet ik dat ik nooit meer in mijn bidden ontvangen heb als toen. Wij verbonden ons plechtig aan de Heere. Ik weet dat ik nooit veel intiemer voor de Heere in mijn (47) eenzaamheid gehandeld heb, dan het mij toen gegeven [werd samen] met de vrienden voor de Heere bezig te zijn, wij werden elkaars [...] dat wij des Heeren waren.²⁶³ Nu mocht ik bijzonder aanhouden inz[ake het] bericht, maar het was: "Och, [dat] de Heere wilde daar ook zijn Geest bij [...] Nederland's volk en door hen te trekken als door een liefdekoo[r]." [Ik was] zeer aanhoudend werkzaam voor de Heere totdat mijn krachten het begaven. Nu rees er telkens in mijn hart die gedachte op: "Zou [het] wel waar zijn, is 't wel zo?"

Doch ik zeide dat ik het wel tot [morgen] wilde laten rusten en ik was ondertussen blijde over die gezegende [avond], die ik met de vrienden had mogen hebben. Ik moest naar bed van vermoeidheid en kreeg zelfs nog die avond een koliek.

Zaterdag 2 september 1747: behoedzaamheid geboden

Toen ik des morgens ontwaakte, hoorde ik dat het bericht vals was, wat mij bevreesd deed zijn voor het tegendeel: de stad zou over[gegeven] kunnen zijn. Doch dat ik met de vrienden had mogen danken, benauwde mij niet. Ik kon zeggen: "Heere, Gij weet het, wij hebben het in oprechtheid van ons hart gedaan, wij wensten in U te eindigen." Doch ik wenste hiervan te leren om behoedzaam te zijn en zo gemakkelijk niet [meer] iets aan te nemen.

De volgende dag des Heeren was het weer Avondmaal, ik wenste ook weer aan te gaan: ik zag hoe nodig ik [het] had dat mijn geloof versterkt werd en om dicht bij de Heere te blijven. Onder de voorbereiding had ik veel toegang en ik kon mijn keuze om de Heere te willen volgen en Zijn zijde te houden dikwijls vernieuwen.

Zondag 3 september 1747: een gezegende viering van het Avondmaal

Des morgens op de dag van het Avondmaal, was mijn ziel zeer verlevendigd. Ik had een diep inzicht in de eeuwige en onbegrijpelijke liefde van een Drieëinig God voor mij en in al die blijken van ontferming, die gefundeerd waren in die eeuwige liefde. En hoe deze dag weer een bewijs van Zijn trouwe liefde zou opleveren, daar de panden van 's Heilands liefde zouden worden getoond aan Zijn verbondstafel onder de tekenen van brood en wijn. Mijn hart verlangde zeer om Christus bevindelijk te genieten, ik mocht al eens uitroepen: "Mijn ziel dorst naar God, naar de levende God!"

Onder het gaan naar de kerk werd ik werkzaam met de woorden: "Eet, vrienden, drinkt, wordt dronken, o liefsten!" Ik dacht: "Wat zou het groot zijn, als een koning van de aarde eens zo vertrouwelijk met mij handelde en mij zo niet eenmaal, maar bij verdubbeling, aan zijn tafel wilde onthalen en slechts zou zeggen: 'Weest niet beschroomd, hoe meer gij eet, hoe meer gij mij voldoening geeft en aangenaam zijt.' Maar 'O', moest mijn ziel zeggen: 'Het is wat anders dat de hoge God zo familiair mij onder de kinderen zet en nu bij herhaling tot het feest nodigt op koninklijke lekkernijen, op het vlees en bloed van de Zoon Gods, hetgeen onder de tekenen door het geloof genoten wordt.'" O, wat was het mij groot, Christus was het onthaal en ook de ziele spijs. O onbegrijpelijke verborgenheid, alleen voor het geloof te vatten! Ik ging met tranen van verwondering en liefde over de weg.

Ik ging op onder de dienst van dominee Van Schelluinen, de stof van zijn eerwaarde was [Ezechiël 11:16: "nochtans 'dan zal ik hun tot een heiligdom zijn'".

Zijn eerwaarde toonde [...] aan dat het heiligdom, waarop de Heere hier zinspeelt, voor Israël [...] wat in het heiligdom was. En op het laatst ging zijn eerwaarde het [binnen]ste heiligdom heel helder binnen. Het was hier voor mijn ziel goed, ik mocht bevindelijk in Christus als mijn Heiligdom geraken en ik kon geloven al [...] ook alles, Hij zou mijn heiligdom blijven, waar ik gemeenzaam in [ver]keren kon en alles vond wat mijn ledige ziel kon vervullen. Ik mocht mij weer innig aan de Heere overgeven en Zijn weg omhelzen en Zijn leiding over mij afbidden. Onder het toegaan kreeg ik een levendig inzicht in de liefde van Christus, Die Zich voor mij had overgegeven in de dood.

O, dikwijls riep ik uit: "Mijn gekruiste liefde, wat deed Gij niet voor zulk een arme ellendige, wat heeft mijn verlossing U niet gekost? Uw ziel moest Gij tot een rantsoen geven om een eeuwige gerechtigheid te verwerven en die gerechtigheid is ook de mijne door geloofsgemeenschap met Uw dierbare Persoon." O, wat werd die gerechtigheid mij opnieuw dierbaar, ik mocht de Heiland weer zo geheel voor mijzelf omhelzen, zowel tot vernieuwde verzoening als ook tot meer heiliging. Och, wat aan Hem was, was mijn ziel begeerlijk! Zodra ik naderde, zo ging ik met die woorden: "Uw vlees is waarlijk spijs en Uw bloed is waarlijk drank", ik mocht sacramenteel eten en drinken tot verzadiging van mijn ziel. O, wat kon ik gelovig mijn wegen aan mijn getrouwe Ontfermer overgeven en ik geloofde dat Hij 't voor mij zou voleindigen. Ik hield feest en ik weet dat ik nooit met meer blijdschap ben aangegaan. Toen ik [van tafel] af was, wilde ik wel weer aangaan, maar wat kreeg ik een zicht op het Avondmaal van de bruiloft des Lams, waar het eeuwig verzadiging van vreugde zou zijn. Hier ondervond ik voortdurend weer honger, maar daar zouden de schatkamers van mijn ziel worden vervuld. O, mijn ziel hijgde naar een ongestoorde rust, doch ik geloofde dat de strijd nog niet ten einde was.

Maandag 4 tot en met donderdag 7 september 1747: een kalm afscheid

De volgende dagen had ik veel hulp en werd bij de Heere bewaard. Onder het afscheid nemen van mijn goede vrienden bleef ik heel kalm en ik versmolt soms onder al die zegeningen en wensen van des Heeren volk aan mij gedaan en ik was er voortdurend mee bezig om er mee tot de Heere in te keren: "Hij mocht het bevestigen."

Vrijdag 8 en zaterdag 9 september: bij vrienden in Utrecht

Nu ging ik op vrijdag de 8ste september aan boord van de schuit naar Utrecht na teder afscheid genomen te hebben van mijn ouders en zusje. Ik zei: "Het moest voor hen niet vreemd zijn, zo de Heere een of andere weg van beproeving met mij hield, doch

Hij zou met mij zijn." Zodra ik van land ging, dacht ik: "Nu ben ik uit mijn ouders oog, maar niet uit hun liefde", "Maar", dacht ik: "Het oog van mijn hemelse Vader is op mij en met mij en Zijn ontfermend liefdehart rommelt over mij." Ik mocht geloven dat ook de engelen als gediensstige geesten bevel hadden om mij te bewaren, ik zag mij en mijn vriendin zo rondom beveiligd. Wij vertrouwden het de goede hand van onze God toe, wij hadden een stil [...], zij werden allen beteugeld. Wij gingen onderweg eens uit de [schuit] en wij zagen zo eens noordwaarts, oostwaarts, zuidwaarts, westwaarts en wij mochten het zien als het onze, omdat wij van Christus waren. [Onder het] varen spraken wij met ons tweeën en zo kwamen wij al dichterbij U[trecht]. Hoe dichterbij ik bij de plaats kwam, des te meer geloofde ik dat er wegen van beproeving voor mij [zouden] zijn. Toen wij aankwamen, werden wij [met] liefde door de vrienden, die ons met [een] rijtuig afhaalden, ontvangen. T[oen wij] in huis gekomen waren en elkaar teder omhelsd hadden en iets tot versterking zouden nemen, zo schikten wij ons eerst voor de Heere en ik kreeg veel toegang en verbond mij in deze weg ook aan de Heere.

Och, mijn ziel was beschroomd over des Heeren liefderijke zorg over zulk een geringe als ik ben: alles stond mij hier weer ten dienste en was bereidwillig om mij te helpen. Wij waren die avond nog met zegen bijeen, maar mijn lichaam, dat zeer vermoeid was, moest rust hebben. Nadat wij ons samen gereed gemaakt hadden, zo ging ik naar bed, ik sliep zeer verkwikkelijk. En bij het ontwaken was mijn hart bij de Heere, ik had een diepe en gevoelige indruk wat ik nodig had in deze weg om de Heere te behagen. Ik zag hoe ongeschikt ik was om iets voor de Heere te doen, maar ik bood mij aan of de Heere lust had om Zijn kracht in mijn zwakheid te volbrengen; Hij had mij geroepen en ik wist Hij was getrouw.

Die dag had ik het in het eenzame bijzonder goed en ook in de huiselijke plichten en in 't zingen en in de ontmoeting met de vrienden was de Heere met mij. Mijn hart en tong was los en ik mocht met de vrienden, die die namiddag bij ons samenwaren, mijn hart verheffen in de wegen van mijn God. Daar ontbrak geen reden noch hart om met elkaar te spreken, wij zochten de Heere ook samen en zongen nog psalmen ter ere van onze God. Ik was des avonds overstelpt met goedertierenheid en trouw en kon geen woorden vinden om het beschroomde verlangen van mijn hart tot dankerkentenis te uiten.

Zondag 10 september 1747: een almachtig God en een getrouw Vader

Nu de volgende dag, de rustdag, had ik een sterke begeerte om de Heere in Zijn tempel te ontmoeten, ik zag uit naar de Heere en ging 's morgens [ter kerke] bij dominee De Beveren. Ik was er heel kalm en werd nog opgewekt om te loven en kreeg nog lessen voor mijn gemoed. Maar des namiddags had ik een heel bijzondere ontmoeting met de Heere: ik ging op onder de dienst van Christus' waarde dienstknecht dominee De Groot. Zijn eerwaarde behandelde de 9de Zondagsafdeling: *"Wat het is te geloven in God de Vader, de Almachtige, Schepper des hemels en der aarde?"* Zijn eerwaarde verdedigde de waarheid tegen de tegenstanders op een bijzondere wijze en ik verblijdde mij, dat wij de zuivere leer der waarheid nog zo onder ons mochten horen voorstellen. In het bijzonder werd zijn eerwaarde ingeleid in de werkingen van het geloof en [de] fundering op de waarheid. O, elk woord was voor mij passend, ik werd duidelijk in deze zaak [ingeleid], *dat de eeuwige Vader van onze Heere Jezus Christus mijn God en Vader [was], op Wie ik zo gelovig staat mocht maken en vertrouwen. Ja, niets [was er] of Hij zou mij met alles, in- en uitwendig, verzorgen, ja, al het[geen] dat Hij mij toeschikt, zo ten beste doen keren. Want Hij [kan] zulks doen als een almachtig God, en wil dat doen als een getrouw Vader;* de

Heere der [...] hoe Hij tot hier het in de bevinding aan mij getoond had.

En zijn eerwaarde riep des Heeren volk zo toe: "Och ga uw weg eens na, heeft de Heere het met het kwade niet gemaakt dat het niet te zeer smartte? Och denkt eens aan kruis, aan gezegende ziekbedden, zoudt gij achteraf wel een andere weg gehad willen hebben, heeft het u niet ten goede gewerkt?" En ik moest steeds amen zeggen in mijn hart.

Zijn eerwaarde toonde aan hoe onbetamelijk het was om het niet volledig aan de Heere toe te vertrouwen, ook al kwamen er eens weer wegen van beproeving, kruis en ellende en ziekten. "Och", zeide zijn E.: "De Heere zal als een almachtig God en als een getrouw Vader het ten beste keren, want Hij, Uw Vader, schikt het u Zelf toe" en: "Ziet daar niet tegen op."

Hieronder was het voortdurend: "Neemt deze woorden met u." En ik had zoveel geloofsruimte om de Heere al mijn wegen ter hand te stellen. Ik kon het Hem zo zonder terughoudendheid en kinderlijk toevertrouwen en was zo innig verlevendigd en opgewekt, dat ik het nauwelijks uithouden kon, mijn lichaam was er zelfs zwak van. Na kerktijd was er gezelschap bij ons en de Heere was nog aldaar.

Het manuscript wordt vervolgd tot eind 1747.

1

0. Betsy Groen van Prinsterer - Van der Hoop; een vrouw met een vast geloof

Overgenomen uit Reformatisch Dagblad, 4 juni 2013, dr. Harm Veldman; en *Dochters van het nieuwe Jeruzalem*, Wulfaart Sabbinge. Oosterbaan & le Cointre BV, Goes, 1973

Zo bekend als Guillaume Groen van Prinsterer is, zo onbekend is zijn vrouw - althans bij het grote publiek. Maar iedereen die haar ook maar een beetje kent, weet dat Betsy Groen haar man tot grote steun is geweest.

Tegelijk was Betsy Groen zeer betrokken op de mensen om haar heen. Ze leefde in een eeuw waarin grote sociale verschillen normaal werden gevonden en waartegen dus ook zo goed als niets werd ondernomen. Betsy Groen heeft zo veel als in haar (grote) vermogen lag liefdadigheid betoond aan hen die door de maatschappij aan de kant waren geschoven. Dit optreden van haar en haar Reveilvriendinnen betekende zo veel dat ze tot "diaconessen van het Reveil" werden bestempeld.

Gronings accent

De volledige meisjesnaam van Betsy Groen luidt *Elisabeth Maria Magdalena van der Hoop*; Betsy voor haar omgeving. Haar wieg staat in een voorname patriciërswoning in de stad Groningen. Geboren op 6 februari 1807 is ze de vijfde in een gezin waar in totaal zes kinderen opgroeien. Ze wordt gedoopt in de Martinikerk op 15 februari 1807.

Haar vader, mr. Abraham Johan van der Hoop (1775-1826), is opgeleid als fiscaal jurist. Hij wordt in 1815 lid van de Provinciale Staten van Groningen en lid van de gemeenteraad. In 1822 wordt hij benoemd tot een van de vier burgemeesters van Groningen. Betsy's moeder, Arnoldina Aleida Maria Thomassen à Thuessink (1776-1859) komt ook uit een voornaam geslacht. Betsy schijnt heel haar leven met een Gronings accent te hebben gesproken.

Betsy gaat als meisje van 15 in Den Haag naar een kostschool. Ze wordt daar vriendin van de dan 16-jarige Maria Clasina (ofwel Mimi) Groen van Prinsterer. Mimi's vader is arts en sinds 1822 lid van de Raad van State in buitengewone dienst. De vriendschap leidt ertoe dat Betsy geregeld bij Mimi thuis komt. In de zomer Van 1827 logeert ze enkele weken bij de familie Groen van Prinsterer op het buitenverblijf Vreugd en Rust aan de Vliet bij Voorburg. Daar ontmoet Betsy op verschillende momenten de knappe 26-jarige Guillaume Groen van Prinsterer, Willem voor zijn naaste omgeving.

Deze zeer geleerde jongeman is in 1823 op één dag in Leiden gepromoveerd in de rechten en in de (klassieke) letteren. In 1827 wordt hij benoemd tot referendaris in het persoonlijk kabinet van koning Willem I. Zijn taak als topambtenaar is veelzijdig: die brengt hem behalve in de hoogste kringen te Den Haag ook geregeld in Brussel, waar de koning ook een residentie heeft.

Huwelijksaanzoek

Willem Groen begint steeds meer voor Betsy te voelen en in de zomer van 1827 verklaart hij haar op Vreugd en Rust zijn liefde: hij wil met haar trouwen. Ze is erdoor verrast en vraagt om enige bedenktijd. Ze is uiteraard niet ongenegen, maar wil er graag met haar wijze en gelovige moeder over spreken.

Hoewel mr. Van der Hoop, burgemeester van Groningen, zelf vrij jong stierf, (1826) kon aan de kinderen een goede opvoeding gegeven worden. Betsy's moeder was een zeer gelovige vrouw, die veel van dat rijke geloof aan haar kinderen overdroeg.

Betsy schreef een brief aan haar moeder. Daaruit blijkt dat deze 21-jarige jonge vrouw toen al een vast geloof bezat: "Nee lieve Moeder, het jaar zal niet voorbij gaan, zonder dat ik hetzelfde nog eens met u herdenk; dat jaar, waarin ik u verliet en zo dikwijls balanceerde, of het niet beter zou zijn bij u te blijven. Nu tegenwoordig verheug ik mij, dat 't zo, en niet anders, door Gods beschikking is gekomen. De Vader die boven in den Hemel niet zoals wij, een klein gedeelte overziet, maar het geheel bestuurt, die leidde ons daar waar wij zijn moeten."

Om het definitieve antwoord op zijn huwelijksaanzoek te vernemen reist Groen naar De Bult bij Steenwijk, het buitenverblijf van de familie Van der Hoop. Hij heeft een aanbevelingsbrief van zijn vader bij zich en ook al de trouwringen. Hij lijkt zeker van zijn zaak. Al spoedig wordt duidelijk dat er van de kant van Betsy en haar moeder geen bedenkingen zijn. Daardoor kan de verloving in augustus worden gevierd, terwijl het in de bedoeling ligt dat het paar in het voorjaar van 1828 zal trouwen.

De aanstaande bruidegom steekt zijn geluksgevoel niet onder stoelen of banken. In een brief aan een vriend verklaart hij dolgelukkig te zijn: "Wij hebben elkander wederkerig zo oprecht en hartelijk lief."

Hoffelijk klinken de woorden van Betsy aan haar aanstaande schoonouders: "Ik kon hem mijn wezenlijke hoogachting niet weigeren, noch aan mijzelf verzwijgen, dat ik hem lievenswaardiger vond dan enige andere man."

Hun huwelijk wordt op het stadhuis in Groningen voltrokken op 23 mei 1828, de vrijdag voor Pinksteren. (De datum van het huwelijk wordt overigens in diverse geschriften onjuist weergegeven; de huwelijksakte geeft uitsluitel.) Hofprediker ds. I.J. Dermout leidt de huwelijksdienst in de kerk. Bij hem heeft Groen eerder belijdenis van het geloof afgelegd.

Betsy spontaan

Dr. Roel Kuiper -nu fractievoorzitter van de ChristenUnie in de Eerste Kamer- schrijft in zijn monografie over Groen van Prinsterer ("Tot een voorbeeld zult gij blijven") over Betsy's persoonlijkheid: "In menig opzicht was Betsy het tegendeel van Willem. Ze had het hart op de tong, uitte zich spontaan en had een grote gevoeligheid voor de sociale noden in haar omgeving. Als jonge vrouw was ze soms een flapuit, wat ze dan achteraf weer onnadenkend van zichzelf vond. Voor Willems geduld en stille karakter kon ze veel bewondering hebben. Zichzelf vond ze daartegenover gauw ongeduldig."

Betsy houdt niet van overdreven etiquette en uiterlijk vertoon, maar als het werkelijk nodig is, volgt ze de regels van hoffelijkheid en wellevendheid. Dat is meer dan eens nodig; een van haar latere vriendinnen is niemand minder dan koningin Sophie (1818-1877), de echtgenote van koning Willem III.

Een andere vooraanstaande vriendin is jonkvrouw Marianne van Hogendorp (1805-1878), echtgenote en volle nicht van Dirk van Hogendorp (zoon van de bekende staatsman Gijsbert Karel van Hogendorp, die in 1813 de leiding nam bij de bevrijding van Nederland na het vertrek van de Fransen). Maar Betsie kiest ook vaak voor contact met mensen uit eenvoudige, zelfs arme milieus.

Kinderloos

Het jonge paar gaat eerst een aantal maanden in Brussel wonen. Daar heeft Groen zijn werk als referendaris. Het hofleven met á de vele festiviteiten is niets voor de jonggetrouwen. Ze houden zich zo veel mogelijk op afstand. Dat heeft ook veel te maken met de geestelijke sfeer die zij meemaken rond ds. J. H. Merle d'Aubigné, een Zwitser die in 1 Brussel predikant is bij de Franstalige Hervormde Kerk en de beginselen van het Reveil uitdraagt. Hij dient er niet -zoals wel vaak wordt vermeld- als hofprediker

van de koning, al heeft hij wel contacten aan het hof. Koning Willem I staat niet te boek als een orthodox-hervormd iemand, hij denkt in verlichte termen. In 1829 gaat Groen terug naar Den Haag en betreft een woning aan het Lange Voorhout. Hij blijft daar vervolgens werkzaam als secretaris van het kabinet van de koning. In die hoedanigheid richt hij zich op ontsluiting van de historische bronnen betreffende Oranje en Nederland.

Het huwelijk van de Groens blijft kinderloos. Aan haar vriendin Marianne van Hogendorp bekent Betsy dat ze wel graag een kindje wil hebben, helemaal omdat het dan zo'n voortreffelijke vader zou krijgen. Maar als zo'n blijde gebeurtenis zich nooit zal voordoen, hoopt Betsy dat ze nooit jaloers wordt op die vrouwen die wel moeder zijn geworden. Ze schrijft: "Of kinderen altijd het geluk des levens vermeerderen, zal ik niet beslissen; dat behoeft ik niet te weten, wanneer Gods liefde mij genoeg is. Maar indien het bezit van kinderen waarlijk een zoo groot geluk is, dan zou ik het ook daarom niet menen te mogen wensen, wijl ik reeds zóveel heb en te groot geluk dikwijls een zeer grote verzoeking is."

De grote ommekeer

Het christen-zijn was bij de familie Groen van Prinsterer thuis een zaak van verstandelijke beredenering, bij Betsy is er een sterke motivatie om het geloof te laten zien in daden. Zij had de preken en de omgang met ds. Merle d'Aubigné in Brussel erg kunnen waarderen. Eigenlijk staat zij daarmee al voorgesorteerd voor aansluiting bij de beweging van het Reveil.

Betsy Groen van Prinsterer-Van der Hoop was niet alleen een steun voor haar man door secretaresse voor hem te zijn, maar vooral ook in zijn geloofsleven. Groen's ene hand wilde in de veertiger jaren niet zo best meer, zodat zij veel schrijfwerk van hem overnam. Maar ze verheugde zich nog meer in het feit dat Groen in 1832 regelmatig naar de rechtzinnige dominee Molenaar ter kerk ging. Toch onderkende zij daarbij dat hij, ondanks meer liefde voor Christus nog niet was waar hij zijn moest. Maar Christus zelf hielp deze vrouw die Hem dienen mocht in haar steun voor haar man. Toen hij in 1833 zeer ziek was, verklaarde Groen: 'ook is daarin geen reden, waarin ik zal worden buitengesloten; de verklaringen van de Bijbel zijn vast'.

Ze droeg met hem de smaadheid om Christus' wil, want na zijn ontmoeting met de Brusselse hofprediker Merle d'Aubigné - één van de hoofdfiguren uit het Zwitserse Réveil - en diens prediking en de omgang met mannen als Merle Secrétan en De Clerq en zijn ziekte in 1833 was er een grote ommekeer bij Groen gekomen.

Had Willem Bilderdijk Groen eerder afgeschrikt van het ongeloof dan gebracht tot het geloof, deze mannen en die ziekte brachten hem tot het volle rijke geloof. Toen moest hij ook spreken. Toen kwam ook de haat en de smaad, maar Betsy stond naast en achter hem. Jaren later schreef ze daarover aan hun vriend dominee Van Rhyn te Wassenaar: "De onaangenaamheden, beschuldigingen van allerlei aard, die ik zo dikwijls heb gedeeld met hem ... Maar nee, dat is niet juist uitgedrukt. Want meestal is 't nauwelijks meer leed: hij ziet er over heen, en niemand bespeurt een woord of gelaat, dat hem op hatelijke toon verwijten werd gedaan of allerlei verkeerde vermoedens en geruchten werden verspreid. Leest hij 't hardop voor, in stem en uitdrukking is soms een glimlach, en 't leed is alleen, wanneer 't de zaak of anderen, vrienden of vijanden geldt in den zin van lasteren van de Naam des Heeren." Kan een vrouw in mooier bewoordingen van haar man spreken?

Groen laat na zijn bekering zich kennen als een Bijbelgetrouw man. Mede door deze nieuwe oriëntatie is het christelijk geloof bij Groen niet meer een zaak van verstandelijke overweging, maar is het zijn levensbeginsel geworden. En daarmee

toont hij samen met zijn vrouw leerling te zijn van Calvijn, die het enige doel van het mensenleven zag in het eren en dienen van God in heel het leven.

Vanuit die levensinstelling zijn de Groens dan ook erg verdrietig over het toenemend modernisme in de Hervormde Kerk vanaf de jaren 40. En hoe dat, ook door gelovige voorgangers, niet met grote kracht wordt tegengestaan. Diep in hun hart moeten ze de Afgescheidenen gelijk geven, wat ook wel eens blijkt als ze een tijdlang op De Bult vertoeven en dan op zondag bij de eenvoudige volgelingen van Hendrik de Cock in Steenwijk ter kerk gaan. Daar diende van 1842 tot zijn overlijden in 1871 de vroegere veenarbeider Luitsen Jochems Dijkstra uit Smilde als predikant.

Het voert te ver om hier de hele kerkstrijd van Groen te bespreken, maar zijn geloofsstrijd is van grote invloed geweest op het klimaat waarin het kwam tot de Doleantie van 1886 onder leiding van Abraham Kuiper en zijn Gereformeerd denkende medestanders.

Achterbuurten

Al vóór haar huwelijk trad Betsy Groen opvallend sociaal op. Ze ging zo nu en dan op bezoek bij de gezinnen op de boerderijtjes die bij De Bult hoorden. In Den Haag doet zij iets dergelijks, ze vindt het bezoeken van armen geen enkel probleem, veeleer een opdracht van haar Heere. Ze richt zich op scholen waar jonge vrouwen les krijgen in huishoudelijke vakken zoals naaien en breien. En dat wordt dan gecombineerd met vertellingen en lessen uit de Bijbel. Daaruit vloeit voort dat mevrouw Groen, samen met andere dames, bezoekjes brengt aan achterbuurten in Den Haag. De Groens kopen ook I een rijtje eenvoudige woningen die ze laten opknappen voor bewoning door weduwen en wezen; de huurprijs is erg laag. Ook keren de Groens zich met velen uit het Reveil tegen de slavernij.

Bij dit alles behoort Betsy tot de initiatiefneemsters voor de oprichting van het Haagse diaconessenhuis; de opening vindt plaats in 1865. Veertien jaar later wordt het geheel omgebouwd tot een ziekenhuis dat de naam Bronovo krijgt. Daarnaast legt t. Groen zich erop toe flinke financiële steun te verlenen aan het ongesubsidieerd christelijk onderwijs.

Weduwe

Op 19 mei 1876 overlijdt Guillaume Groen van Prinsterer in Den Haag. Zijn vrouw schrijft op de rouwbrief dat haar man is gestorven "in het onwrikbaar geloof aan zijn Heer en Heiland, wien hij zijn leven gewijd had." Na de begrafenis, die een sober karakter heeft, leeft ze als weduwe nog bijna drie jaar. Zij staat vast in het geloof; kenmerkend is haar uitspraak: "Ik behoor tot Gods volk."

Betsy heeft er zorg voor gedragen dat alle onderdelen van hun grote erfenis -een miljoenenzaak- goed zijn beschreven. Daaronder is het behoud van de grote bibliotheek van haar man een bijzonder geval: deze unieke boekerij wordt geschonken aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

De naam Groen van Prinsterer komt nog alleen voor als aanduiding van een voor-aanstaand christenpoliticus en historicus. Maar al lijkt de naam te zijn uitgestorven, de herinnering aan het optreden van het echtpaar Groen van Prinsterer in kerk en samenleving blijft bijzonder waardevol. Tot een voorbeeld zullen zij blijven.

11. Suze van Hall: vrouw van de advocaat der Afscheiding

Overgenomen: Dochters van het nieuwe Jeruzalem, door Wulfaart Sabbinge. Oosterbaan & le Cointre BV, Goes, 1973

De advocaat van de Afscheidenen Anne Maurits Cornelis van Hall is goed bekend uit de literatuur van de kleine kerkgeschiedenis. Wie kent zijn vrouw? Zijn vrouw was **Helena Susanna (Suze) van Hall-Van Schermbeek** (1816-1849).

Willen we Suze van Hall als de vrouw van de advocaat der Afscheidenen goed leren kennen dan moeten we ook iets weten van haar man. Hij was een zoon van de letterkundige mr. Maurits Cornelis van Hall, heer van Hei- en Boeicop. Deze was een oud-Patriot en tegenstander van Groen van Prinsterer. Tijdens de veldtocht tegen de Vlamingen, kwam Anne Maurits - mede dankzij de invloed van de Dacostiaanse luitenant Dudok Bousquet - tot bekering. En aanvankelijk voelde hij zich aangetrokken tot het Réveil. Met zijn Amsterdamse vrienden Da Costa, Koenen en Willem de Clerq richtte hij, als jongste van dit viertal, in 1833 het tijdschrift 'De Nederlandse Stemmen' op. Ze waren allen gedrongen door de geest van het Réveil en bespraken in hun blad de zaken van godsdienst, staatkunde, geschiedkunde en letterkunde.

Het was in die tijd dat hij Helena Susanna Van Schermbeek lief kreeg. Ze was acht jaar jonger dan Van Hall, maar hij droeg haar aanstonds op de handen. En samen hadden ze in hun korte leven veel geluk omdat ze samen van harte de Heere mochten dienen. Die gaf hen beiden de moed om de smaadheid van Christus te dragen.

Want terwijl de jonge meester in de rechten in Amsterdam trachtte te reformeren, gebeurde er in Ulrum heel iets anders. Daar kwam het tot afscheiding. Van Hall was van het optreden van dominee De Cock en ook van de verdere ontwikkeling op de hoogte, maar niet direct was hij bereid de rechtmatigheid van deze afscheiding te erkennen. Zowel Suze als haar man hadden een zware geloofsstrijd. Enerzijds aangetrokken door de vrienden van het Reveil, werden ze anderzijds geminacht door de familie, die geheel onder invloed van de geest van die tijd was - al werden ze geen uitgeworpenen. De familie hield, zoals Floris, bij wie Suze's man in dienst was, de Afscheidenen voor 'dat ras van volk'.

Vriend van de Afscheidenen

In hun blad keurden Van Hall en zijn vrienden het standpunt van de Afscheidenen af, maar evenzeer getuigden ze publiek van hun afschuw over het machtmisbruik van de regering om de vrijheid van godsdienstoefening aan te randen. En fel reageerde later Groen van Prinsterer. Maar niemand was er, die zo spontaan toetrad als Van Hall. Niemand liet zo snel een duidelijk pleidooi ten gunste van de Afscheidenen horen. Hij verdedigde hen voor het Hooggerechtshof in Den Haag. We citeren kort: 'Zulk een zogenaamde orde bracht ook thans de politiebeamten binnen in vreedzame gezinnen, en stoorde het gebed van den huisvader. Door het toestaan van zulk een orde, en niet door de herstelling en reformatie der Kerk, wordt de verwarring en ongerechtigheid gekweekt, en zedelijke wanorde geboren. Daardoor dwingt men de vervolgdgen, om aan de voorstanders van zulk een rust de vraag te doen: 'Oordeelt Gijlieden, of het recht is voor God, ulieden meer te horen dan God?' En men stelt zichzelf in gevaar, tegen God te strijden.'

Met zijn pleidooien trotseerde Van Hall, maar ook zijn vrouw, de publieke opinie. Ze

leden daar zwaar onder. Knap waren zijn pleidooien, dat zelfs Groen van Prinsterer moest bekennen dat het waarlijk welsprekende pleidooien waren. Toch was hij nog jong, nog maar net 27 jaar. Toen viel ook de beslissing. En naar zijn eigen getuigenis was de vriendschap met dominee Buddingh het middel in de Hand des Heeren om hen zover te brengen. In de maand juli 1836 - 28 jaar oud en zijn vrouw 20 jaar - sloten zij zich aan bij de Kerk der Afscheidenen te Amsterdam. Op 2 augustus van dat jaar schreef hij: 'In oprechtheid kan ik zeggen, dat de Heere mij uitgeleid heeft. Van mijn vrouw meen ik hetzelfde te kunnen verzekeren. Ik kon niet anders'.

De overgang naar de Afscheidenen was een rijke beslissing, maar Suze kreeg met haar man samen het hard te verduren. Door hun overgang verloor hij een groot bedrag aan geld en zijn praktijk verliep. Hij klaagde aan Buddingh: 'Broeder, het is vreselijk van alles verlaten te worden op de wereld en vrienden en vijanden de smaad op u te zien werpen'. En ... 'wat mij betreft, de rust van mijn huis, van mijn Suze, en van vele dierbare betrekkingen is werkelijk verstoord. Menselijkerwijze kan armoede, ja, de bedelstaf mijn deel worden'.

En een briefje van Suze uit die tijd spreekt boekdelen, het berust in de familiedocumenten en luidt: 'Lieve Willem, zoudt gij in staat wezen, om aan Hendrika (hun dienstbode W.S.) enig geld te geven, en dat wel wat veel: aan huishuur, aan dienstbodenloon, en wat huishoudgeld'.

Zware druk werd op hen uitgeoefend om toch wat soepeler te zijn en wat ruimer te denken. Maar ze hielden onversaagd vast aan hun geloof. De Heere, Die mochten ze dienen. Hij zou ook uitkomst geven. Vervolging werd hen echter niet onthouden, en opnieuw raadden 'vrienden' aan zich neer te leggen bij de koninklijke besluiten. Maar ze weigerden: hun pas geboren kind moest gedoopt worden; en het bevel om Avondmaal te houden werd niet verzuimd. Maar hoe verteerde deze man van goede huize zich voor de dienst van de Heere, wat leed hij om de armoede die hij zijn vrouw bezorgde. Want al wist hij dat ze achter hem stond, welk een andere toekomst hadden ze verwacht? De advocaat van de Afscheidenen was getrouwd, maar hij leed er zwaar onder. Gelukkig bleef het hart van de vrouw, welke hij zo innig lief had, brandende voor dezelfde zaak.

Ook interne strijd

Vonden velen de strijd voor Gods eer in de Afscheiding naar buiten al voldoende, Van Hall niet. Ondanks het reeds vaak alléén pal staan voor de strijd naar buiten, streed hij ook naar binnen, waar dat nodig was: eerst in Amsterdam en later in Den Haag. Over Amsterdam schreef hij aan Buddingh als over een gemeente die vol vlekken en rimpels was, waar het overblijfsel verstrooid was en de wolven elders de kudde kwaad deden. In Den Haag moest hij om een verkiezingskwestie betreffende een ouderling tegen Buddingh zelf optreden. Niettemin bleef hij vriendelijk met Buddingh corresponderen. Ook in de wrijving tussen Buddingh en Scholte zweeg Van Hall niet. Ondanks de, al in 1834 geopenbaarde longaandoening bleef hij strijden naar binnen en naar buiten. En reeds met een stervende stem getuigde hij in 1836 voor het Hooggerechtshof in Den Haag voor het recht van de Gereformeerde Kerk in vervolging.

Blijdschap en droefheid ... weduwe

Juist de genoemde longaandoening was een slepende ziekte. Suze en haar man zagen met blijdschap uit naar hun derde kind, dat op woensdag 1 augustus 1838 werd geboren. Maar de vader lag op het sterfbed dat lang duurde. Van Suze werd getuigd

dat ze juist toen, toen ze het einde van haar man Maurits zag naderen, de nabijheid van de Heere in rijke mate genoot. Zelf begeerde Maurits nog één ding: voor zijn sterven te mogen zien dat hun jongste kind werd gedoopt. Het mocht niet zo zijn, op 15 augustus 1838 slechts 30 jaar oud - stierf Anne Maurits Cornelis Van Hall. En Suze bleef achter met drie kinderen: van 21/2 jaar, 11/2 jaar en veertien dagen oud. Da Costa schreef aan Groen: 'Ja, we hebben in Van Hall, een dierbaren broeder voor deze wereld verloren.' Dit schrijven was oprecht gemeend, maar wat hadden ze hem en zijn vrouw alleen laten staan.

Naar Utrecht

Suze Van Hall-Van Schermbeek verhuisde na de zware slag in augustus 1838 naar Utrecht. Vooral de geestelijke bijstand van de vriend van wijlen haar man, dominee Scholte was verkwikkend. Ze was bijzonder milddadig, waardoor ze de bijnaam kreeg van 'de protestantse heilige'. Deze eretitel had gelukkig geen verkeerde invloed op deze jonge weduwe. Wel herinnerde haar jongste zoon zich later dat zijn moeder het middelpunt werd van een kring kennissen en vrienden, die in haar weduwenstaat van harte meeleeften en haar tot grote steun waren; haar vaak ook iets toestopten als dat te pas gaf. Maar wat deed ze met de extra versnaperingen die ze kreeg? Ze laadde alles in manden en trok met begeleiders en een handkar de wijken der armen binnen om het daar - met een vriendelijk woord - uit te delen aan de kinderen en behoeftigen. Zo groot was haar hart voor Hem, Die haar in de staat van weduwe niets te kort deed komen, dat ze zelf uitdeelde.

Discipelin van Christus

Ook zij stierf jong. Op zaterdag 27 januari 1842 toen Sara Maria Brandt, echtgenote van dominee Scholte begraven werd, ging de schokkende tijding door de gemeente der Afgescheidenen in Utrecht dat de moegetobde Helena Susanna Van Hall-Van Schermbeek op de leeftijd van 28 jaar was overleden. Ze liet drie kinderen na, waarvan de jongste nog geen zes jaar oud. Ze sloot de kinderen nog in de armen; zei *naar papa te gaan*.

Ze liet een verzegelde brief achter, die jaren later werd geopend en voorgelezen. Daarin sprak ze alle drie haar kinderen persoonlijk aan. Tot de oudste: 'O bid God, dat Hij u het geloof schenke en gebruik dan al uw krachten tot ondersteuning der waarheid.'

Tot de tweede, een meisje: 'Geef uw hart aan de Heere. God beware u voor valse lippen en de vleierende tong'.

Tot de derde en jongste: 'Kind der vreugde, kind der smart. Hoe dikwijls heb ik u als een Samuel de Heere overgegeven. O, mocht mijn gebed verhoord en gij een dienstknecht des Heeren worden.

Tot alle drie: 'Bidt God dagelijks, leest Zijn Woord. Zoek veel de mensen op die God liefhebben, hetzij rijken of armen; bij God is geen onderscheid.'

Zo volgde de ene vermaning na de andere. De vrouw van de advocaat der Afgescheidenen had na haar dood - in het dienen van haar Heiland - haar kinderen nog veel te zeggen.

12. Jansje de Waard, 1899-1916

Het gezin De Waard

Een kleine honderd jaar geleden woonde in Rotterdam aan de Vlietlaan 49, boven de slijterij van Jan Grauss, Arie de Waard met zijn vrouw Dingena van der Spoel en hun talrijke kinderen. Vader De Waard was bij de waarheid opgevoed, maar zijn vrouw niet. Zij hadden intussen al verschillende kinderen gekregen, maar helaas ontbrak de samenhang in de opvoeding. Bij allerlei gelegenheden en omstandigheden kwam dit openbaar.

Zo gebeurde het dat hun dochtertje van zes jaar ernstig ziek in het ziekenhuis moest worden opgenomen. Het jonge meisje verkeerde in strijd vanwege de naderende dood en vroeg aan haar moeder om voor haar te bidden. Daar liet de Heere haar moeder zien dat ze niet bidden kon. Dit liet de moeder niet meer los en deze nood deed uiteindelijk de moeder bidden. Het jonge meisje is gestorven, maar niet zonder hoop voor de eeuwigheid. Deze weg is door de Heere gebruikt tot de bekering van moeder De Waard.

Oudejaarsdag 1915

Op Oudejaarsdag van het jaar daarop (1915) mocht moeder De Waard de Heere danken, dat het hele gezin dit jaar gespaard was gebleven. Ze hield veel van haar man en kinderen, als een rechtgeaarde vrouw en moeder. Opeens viel haar oog op Jansje, haar zeventienjarige dochter, op wie ze wel heel bijzonder was gesteld. En op datzelfde moment was het, alsof de Heere aan haar vroeg: 'En als Ik nu dit kind, het liefste wat je hebt, eens zou wegnemen?'

'Dan zou ik daar *Amen* op zeggen, Heere', zo antwoordde zij. En toen voelde ze, dat dit kind niet lang meer leven zou. Omdat het geen twijfel overliet, kon zij het niet nalaten haar dochter hierop te wijzen. 'Jansje, de Heere heeft me bekend gemaakt dat je spoedig sterven zult', zo sprak ze haar dochter ernstig aan.

Jansje wordt ziek

Niet lang daarna, half januari 1916, werd Jansje al ziek. De dokter schudde zijn hoofd. 'Vliegende tering', mompelde hij.

Vanaf die dag kwam ze niet meer van bed, want de ziekte ging hard. Op een keer trof haar moeder haar ondersteboven in bed aan, met haar hoofd op het kussen. Niet vanwege de lichamelijke benauwdheid, maar vanwege zielsworstelingen. Maar nog dezelfde dag kwam de Heere over, wat Jansje deed zeggen: 'Moeder, ik heb zo vaak *'t Hijgend hert* gezongen, maar altijd met mijn mond. O, nu mag ik het met mijn hart zingen!'

Samen zongen ze nu Psalm 42. Diezelfde avond nog liep het huisje vol mensen, van heinde en ver, bekenden en onbekenden. Gods volk werd naar Jansje toegedreven en aan haar ziekbed hoorden ze van Gods opzoekende liefde en trouw.

Ook ds. J. Fraanje, die in die tijd in Rotterdam stond, bezocht haar en zag wel dat het niet lang meer zou duren. Toen de dominee eens thuiskwam van zijn werk, zei hij tegen zijn vrouw: 'Ik ga eerst nog even naar Jansje toe, voorat de vogel is gevlogen.' Dikwijls was hij getuige van haar lijden, maar ook van haar verwachting.

Op een keer was hij er getuige van, dat ze weer een erge hoestbui kreeg, waarbij ze hele stukken longweefsel opracht. Hij was er diep van onder de indruk en zei vol medelijden: 'Jansje, wat moet je toch lijden!' Er kwam een andere reactie dan hij had verwacht. 'Nee dominee, zo is het niet. Mijn lieve Borg werd het bloed uit de poriën geperst, en ik mag het zomaar opgeven!'

Het einde

De laatste weken van haar ziekte merkte ze tegen bezoekers op, dat de Heere haar nog een ziekbed gaf om iedereen te waarschuwen. En tegen een van haar broers, die niet meer wou bidden voor z'n eten, zei ze dat hij haar moest beloven voortaan te bidden. 'Wil je me dat beloven?', zo vroeg ze hem. 'Ik beloof niets!' was het barse antwoord.

Onder de vele bezoekers was ook de familie Van Boven uit Hillegersberg, waar zij als dienstmeisje enige tijd had gewerkt. Het gezin De Waard had het niet breed; vader was gemeentewerkman. Toen Jansje nog maar kort ziek was, kreeg ze van familie Van Boven van alles: een divan, versterkende middelen, een mooie deken. 'Zullen we die deken maar bovenop houden, die is zó mooi', stelde haar moeder voor. 'Nee moeder, dat is maar voor de tijd, daar leeft de wereld voor', zo luidde haar reactie.

Op een keer hoorde ze iemand tegen haar moeder zeggen: 'Jansje heeft zulk mooi haar, ik zou er, als ze er niet meer is, maar een mooie lok afknippen'. 'Dat zult u toch niet doen, moeder? Ik wil niet geschonden voor mijn Koning verschijnen', klonk het vanaf het ziekbed.

Kort voor haar sterven vroeg Jansje haar vader of hij haar alles wilde vergeven. 'Vergeven? Kind, je bent altijd zo lief voor me geweest!', zo zei haar vader.

'Ja, maar de Heere gaat door vlakke velden, vader!'

Toen haar vader in snikken uitbarstte, zei ze: 'Vader, nu niet huilen hoor, want als ik er straks niet meer ben, is het waar geworden: *Straks leidt men haar in statie uit haar woning*' (Psalm 45:7).

Toen zij enkele wensen kenbaar maakte voor haar begrafenis, vroeg ze ds. Fraanje om een psalm te zingen op haar graf. Maar toen de dominee opmerkte dat hij er niet zo van hield om bij een graf te zingen, zei ze: 'Laat u maar zingen: *Uw hoop, Uw kudde woonde daar*' (Psalm 68:5). Later is dit vers en ook Psalm 45:7 bij haar begrafenis gezongen.

Kort voor haar heengaan nam ze afscheid van haar ouders en de overige gezinsleden. 'Mijn moedertje zal me gauw volgen, maar waar zal mijn vader blijven?' zo klonk het uit haar mond. Op 30 januari 1916 brak het ogenblik aan dat ze haar wens verkreeg en dat ze eeuwig haar Koning in Zijn schoonheid mocht aanschouwen.

Een koninklijke begrafenis

Haar begrafenis was een indrukwekkende gebeurtenis. Velen van Gods volk waren er getuige van. De lijkkoets werd gevolgd door tien rouwkoetsen en daarachter liepen ongeveer honderd catechisanten van de Gereformeerde Gemeente. Het verkeer over de Goudse Rijkweg werd stilgelegd. Onderweg naar de begraafplaats Crooswijk zeiden de mensen op straat tegen elkaar: 'Het lijkt wel of er een koningskind wordt begraven'. Ze beseften niet dat ze onbewust de waarheid spraken: het was een Koningskind dat naar het graf werd gebracht. Met opening leidde ds. Fraanje deze plechtigheid.

Hoewel er geen geld voor de begrafenis was, werd alles betaald. Nooit is er een rekening van de begrafenis ontvangen en de familie heeft nooit geweten wie alle kosten voor zijn rekening had genomen.

Van dit overlijden is een grote sprake uitgegaan. Toen jaren later ds. Fraanje in Barneveld één van de andere kinderen uit dit gezin ontmoette, wist hij zich het sterven van Jansje weer onmiddellijk voor de geest te halen. 'Jouw zusje is in de hemel, daar ben ik getuige van geweest', zo zei hij.

Ds. Fraanje is maar voor een korte tijd in Rotterdam geweest, want in het begin van dat jaar nam hij een beroep naar Goes aan. Dat hij in Rotterdam, ook onder de

jongeren, erg geliefd was, bleek duidelijk toen hij bij zijn vertrek omringd werd door zijn catechisanten. De Heere bepaalde hem toen bij de woorden: *'Mijne steden zullen nog uitgespreid worden vanwege het goede'* (Zach. 1:17).

Ook de profetie van Jansje miste haar vervulling niet; moeder De Waard is haar dochter heel spoedig gevolgd. Zij overleed in het kraambed waarin zij haar zoontje Dingeman ter wereld bracht. Dit kind heeft maar één dag mogen leven en is een dag na zijn moeder begraven. Het was een groot gemis in het gezin.

Uit het huwelijk zijn dertien kinderen geboren, van wie er verschillenden vrij jong zijn overleden. In dit gezin stierven verschillende kinderen, ook uit de daaropvolgende generatie, aan een longkwaal.

Geruime tijd na het overlijden van zijn vrouw is vader De Waard weer hertrouwd. Uit dit tweede huwelijk zijn ook nog vier kinderen geboren.

Geraadpleegde literatuur:

J. Mastenbroek, *Zijn vuur en haardstede*, dl. 2, 1998